

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ II

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан—Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Мийар Пешикан, др Живојин Сџанојчић,
др Драго Ђујић, др Егон Фекејте*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1996

Секретар редакције:
др Срето Танасић

Израду и штампање финансирало је Министарство науке и технологије Србије.

Издаје:
Институт за српски језик САНУ, Кнез-Михаилова 35

Припрема за штампу: Давор Палчић

Штампа:
Стручна књига, Београд
Лоле Рибара 48

Решењем Министарства за науку и технологију Републике Србије, број 451-03-497/94-02 од 30. 6. 1994. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет

САДРЖАЈ

Расправе и чланци

Зузана Тополињска: „Падеж“ и „глаголски род“ — две стратегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумената“	1–9
Милка Ивић: О изразима ПЛАВ и МОДАР: нова сазнања . . .	11–17
Даринка Гортан-Премк: О несамосталним семантичким елементима у структури лексема	19–24
Рајна Драгићевић: О правим именичким и придевским антонимима	25–39
Асим Пецо: Именице на <i>-еж</i> у нашем језику (поријекло, значење и акценат)	41–55
Стана Ристић: Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина“) .	57–78
Срето Танасић: Исказивање агенса уз девербативне именице Јасмина Московљевић: О подизању негације у српском језику	89–98
Звездана Павловић: Удео Вука Караџића у ономастичким проучавањима	99–105
Дојчил Војводић: Статус футура I у књижевноумјетничком и публицистичком стилу	107–121
Замир К. Тарланов: Структура предикатов в руских пословицах в записих XVII–XX веков	123–149
Радмило Маројевић: <i>Studia paleoslavica</i> , I. Новгородски запис на оловној плочици	151–159
Милана Радић-Дугоњић: О идеографској класификацији руско-српских међујезичких паронима	161–168
Радмила Жугић: Једно поређење истих или сродних лексичких јединица у бугарском језику и јужноморавском говору српског језика	169–174
Јелена Рајић: Слободни индиректни дискурс у шпанском и могућности његовог превођења на српски	175–191

Прикази

Милка Ивић: Jeff Bernard, Katalin Neumer (Hg.), <i>Zeichen, Sprache, Bewußtsein</i> (= Österreichisch-ungarische Dokumente zur Semiotik und Philosophie 2) Wien 1994, 464 стр.	193–196
Гордана Јовановић, <i>Пет векова српског шtamпарства 1494–1994</i> , Раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд 1994, Издавачи: Српска академија наука и уметности, Ма-	

тица српска, Народна библиотека Србије; приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, стр. 232 + албум од 233 до 390. стр.	197-202
Радмила Жугић: Николай Ковачев, <i>Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия</i> , Издателство ПИК, Велико Търново, 1995, 620 стр.	203-207
Никола Родић: Изузетно лексикографско остварење. <i>Старославянскиот словарь (по рукописи м X-XI веков)</i> , Славянскиот институт АН Чешской Республики, Институт славяноведения и балканистики Российской АН, Москва, „Русскиот јазик“, 1994, стр. 842.	208-212
Марта Бјелетић: Wiesław Boryś i Hanna Popowska-Taborska, <i>Słownik etymologiczny kaszubszczyzny, tom I, A-Ć</i> , Polska Akademia Nauk, Instytut Sławistyki, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1994, 272 стр.	213-219
Срето Танасић: Проучавање глаголске стилистике. Branko Tošović, <i>Stilistika glagola</i> , izd. Lindenblatt, Wuppertal, Reiche Wissenschaftliche Monographie 1, 1995, 539 str., 30 cm.	220-223
Мирјана Јоцић: Милош Луковић, <i>Развој српског правног сџиља</i> , Београд 1994, 1-164.	224-227
Никола Родић: Грчко-старословенска јеванђељска конкорданца. Ирина Лјусен, <i>Грчешко-старославянскиот конкорданс к древнейшим спискам славянскогo перевода евангелиј (codices Marianus, Zographensis, Assemanianus, Ostromiri)</i> , Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Slavica Upsaliensia 36, Upsala 1995, str. 300.	228-230
Михаило Шћепановић: Зорица Радуловић, <i>Језик и сџиљ Чеда Вуковића</i> , изд. ИТП „Унирекс“, Никшић 1994, стр. 237.	231-235
In memoriam	
Митар Пешикан (8. новембар 1927 — 8. јули 1996)	237-238
Библиографија	
Скраћенице	239-241
I. Општи теоријско-методолошки проблеми	241-270
Регистри	
Предметни регистар	271-273
Регистар имена	274-279

ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА
(Варшава — Скопље)

„ПАДЕЖ“ И „ГЛАГОЛСКИ РОД“ — ДВЕ СТРАТЕГИЈЕ ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ „ПРЕДИКАТА“ И ЊЕГОВИХ „АРГУМЕНАТА“

У чланку се указује на тесну повезаност граматичких категорија „падеж“ и „глаголски род“ („дијатеза“). Ауторка схвата падеж у смислу синтаксичког односа између именичке синтагме и њој надређене конструкције. Постоји једна полазна хијерархија падежних односа која се одређује са становишта антропоцентричне теорије језика. Дијатеза се схвата као скуп граматичких механизма који омогућују мењање природне хијерархије падежних односа. У центру тих механизма налази се пасивизација. Значи: граматички показатељи падежа и дијатезе нису друго до показатељи односа који се успоставља између „предиката“ и његових „аргумената“ (тј. између оне глаголске лексеме која именује дату предикатску релацију и назива оних елемената које та релација везује).

У овом ће чланку бити речи о томе колико су тесне везе између двеју граматичких категорија које су у српској граматици познате под називима „падеж“ и „глаголски род“. Ради се на изглед о семантички доста удаљеним категоријама — навикли смо да „падеж“ гледамо као раг excellence номиналну категорију, а „глаголски род“ као вербалну. Да би се схватила поменута тесна веза међу њима, треба прво мало проширити и актуализовати наслеђене дефиниције обеју категорија.

У складу са модерним теоријским виђењима ствари, граматичка категорија као таква најчешће има сопствено морфолошко језгро. Међутим, њени показатељи могу бити граматикализовани и на синтаксичком плану, тј. могу или бити отелотворени у виду перифрастичне конструкције, или имати своју „осигурану“ позицију у линеарном поретку одговарајућих синтаксичких јединица (таквих као што су реченица и/или именичка синтагма и сл.). Граматичка категорија је у ствари, пореклом, граматикализована семантичка категорија, тј. корелација између одговарајуће садржине и њених РЕГУЛАРНИХ површинских показатеља. Иста се садржина може реализовати и на морфолошком и на синтаксичком плану, а може и да се изрази преко појединих лексичких конструкција и ван оквира дате граматичке категорије. Узмимо као прилично једноставан пример граматичку категорију броја.

Морфолошки показатељи граматичке категорије броја су наставци једнине и множине, а такође и неки продуктивни творбени елементи, нпр. суфикси којима се изводе колективна образовања. Њени лексичко-синтак-

сички показатељи су такозвани главни бројеви и пара-бројеви (као *неколико*, *много* и сл. или као *шуче*, *пар* и сл.) који у линеарном поретку именичке синтагме имају своју учвршћену позицију (између показатеља референције и језгрене именичке синтагме). На лексичком плану овде спадају сва образовања на *-иуш*, с тим што се у ту серију укључује и прилог *једном*. Ако се ради о успостављању просторног или временског поретка, овде поред такозваних редних бројева спадају и придеви као што су *последњи*, *наредан* и сл.

У центру наше пажње овом приликом наћи ће се категорије падежа и глаголског рода. Ако се потрудимо да, *mutatis mutandis*, мерила која смо применили на категорију броја применимо и на њих, суочићемо се, већ на првом кораку, са овим проблемом: лако је било одредити коју садржину граматикализује категорија броја¹, па тражити које све језичке јединице њу исказују; много је теже рећи која је семантичка позадина категорије падежа и категорије глаголског рода. Широко је позната такозвана просторна теорија падежа према којој су падежни односи првобитно стајали у корелацији с одређеним просторним односима између ентитета о којима је реч. Мени се чини да је одговарајућа садржина, иако присутна, ипак од секундарног значаја за прототипске падежне односе. Предлажем да се усредсредимо на антропоцентричну теорију падежа која је тесно везана за такозвану „хијерархију животности“ (енгл. „hierarchy of animacy“) коју је, по моме сазнању, први предложио М. Силверштајн у своме раду о аустралијским језицима (уп. Silverstein 1976). Не улазећи у детаље, да кажемо толико да се на врху хијерархије налазе протагонисти говорног чина (и њихови показатељи, т.ј. личне заменице 1. и 2. лица), па људска бића, пре свега мушког пола, па животиње, па избројиви материјални објекти, а на самом дну супстанце као што су *исак*, *вода*, и сл. Према антропоцентричној теорији падежа (уп. Рокшова 1980, 1981, Тополињска 1988, 1990, 1993), постоји корелација између позиције датог ентитета у наведеној хијерархији и броја формалних показатеља појединих падежних односа, док у семантичку карактеристику тих односа спада пре свега њихова првобитна намена да приказују улогу људских бића у датој ситуацији. Другим речима: падежни односи на семантичком плану јесу односи између предиката (тј. релације која устројава поруку) и његових аргумената (тј. ентитета које та релација повезује). На морфо-синтаксичком плану ради се о односима између предикативног израза (тј. финитне глаголске форме, именичке предикације, перифрастичне или декомпоноване предикације и сл.) и везаних за њега именичких синтагми.

Број ситуација одражених у простим реченицама које преносе опсервације говорног лица о материјалном свету који га окружује природно је ограничен². Анализа показује да се ту издвајају ситуације које ангажују:

¹ Под појмом граматикализације подразумевам регуларну корелацију између дате садржине и њених показатеља која важи бар за једну одређену класу лексема (= бар за једну такозвану врсту речи). Ова ми се напомена чини потребном зато што у новијој америчкој литератури доминира схватање према којем је граматикализација равна десемантизацији. Тако значење појма граматикализације мени је странно, а чини ми се да је странио и европској лингвистичкој традицији.

један /+ персонални/ ентитет (уп. *Ана сјава, Пера кашље, и сл.*), један /+ перс./ и један /- перс./ (уп. *Ана чииа своју нову књижу, Мира живи у Београду, и сл.*), два /+ перс./ (уп. *Ана угаћа Пери, Пера је Ани драг и сл.*), два /+ перс./ и један /- перс./ (уп. *Мама куђује Ани луйку, Пера узео Ани луйку, и сл.*), један /+ перс./ и два /- перс./ ентитета (уп. *Мама маже хлеб љушером, Пера чисти сако чешком, и сл.*), и то је практично све. Значи: релација формализована у предикатском изразу, да би се остварила, мора или да међусобно повезује два, односно три ентитета³, или да буде везана за само један ентитет. Прекодирано на синтаксички језик: предикатски израз обично тражи уз себе једну, две, највише три именичке синтагме. Анализа односа у словенским језицима (а — судећи по новијој стручној литератури — то важи и за несловенске језике) дозвољава да се одреди прототипска семантичка карактеристика четири адвербална падежа у овом смислу: падеж „првога човека“ (= човека који се налази у центру пажње говорног лица), тј. НОМИНАТИВ, падеж „другог човека“ — ДАТИВ, падеж првога (неживог) предмета — АКУЗАТИВ и падеж другог таквог предмета — ИНСТРУМЕНТАЛ. Овоме списку треба додати још и падеж чији је референт позитивно семантички одређен као просторни локализатор, тј. ЛОКАТИВ. У посебан падежни однос ступа, по мом мишљењу, генеричка (= /- одређена/) именичка синтагма у оквиру такозваног именичког прирока, односно именичка синтагма као конститутивни члан предикатског изрази; за одговарајући падежни однос ја сам резервисала термин ПРЕДИКАТИВ. Најзад, има релација као што су: власништво, родбинска веза, део—целина, и сл. који се у процесу језичке комуникације исто толико често остварују на нивоу реченице колико и на нивоу именичке синтагме. Значи: постоји падежни однос чији су облички експоненти показатељи граматичке зависности између двеју именичких синтагми (а не предикатског изрази и именичке синтагме), тј. постоји примарно адноминалан падеж. Ми га у систему индоевропских језика знамо као ГЕНИТИВ. Референти генитивне именске синтагме су претежно /+ перс./ и /+ одред./ . Предлажем да као полазну, семантички мотивисану мрежу падежних односа прихватимо наведени инвентар од седам елемената (поред опште познатих скраћеница: N, D, A, I, L, G и P за Предикатив)⁴.

Посебан, нимало лак проблем везан за семантичку (и формалну) интерпретацију падежних односа представљају предлози. Њихову присутност у језику и начин функционисања треба уважити и „уградити“ у горе изложувану слику. Предлози су уједно на семантичком плану модификатори пре-

² У овом ће тексту бити речи само о конструкцијама чији је основни конститутивни елемент такозвани предикат првога реда, тј. релација која везује само предметне (материјалне), а не и пропозиционалне аргументе. Ово ограничење није случајно, будући да права природа падежних односа долази најпотпуније до изражаја баш у споменутим конструкцијама.

³ У стручној је литератури отворена дискусија око интерпретације предиката са више од три аргумента. Преовлађује мишљење, које и ја прихватам, да су то „сложени предикати“, тј. спојеви од две и више релација, свака са мањим бројем аргумента.

⁴ У овом излагању не спомињем се ВОКАТИВ зато што га ја сматрам *ex definitione* самосталним (= граматички независним) исказом. Граматичка категорија чији је он показатељ није падеж; има аутора који ту категорију зову категоријом АПЕЛА.

дикативне релације, док на синтаксичком плану делују као конектори — повезују именичку синтагму са предикатским изразом или, ређе, повезују две именичке синтагме. С обзиром на ту њихову двоструку функцију, једни их аутори сматрају делом именичке синтагме, док их други припајају предикатском изразу и тако разликују као посебне функционалне јединице, рецимо — *širčaiši od, širčaiši ka, širčaiši uz*, итд. Ја сам склона, на садашњој етапи мојих размишљања о падежним односима, (1) да прихватим хијерархију према којој је предлог надграђен над падежним наставком, па (2) да у свакој предлошкој именичкој синтагми — изузев оне са *c(a)* и његовим еквивалентима у другим језицима — видим реализацију локационог падежног односа⁵. У корист таквога става говори и чињеница да је ЛОКАТИВ однос који обавезно међу своје показатеље убраја и предлоге. Просторне релације — статичке (права локација) и динамичке (покрет) прилично су издиференциране, а предлози служе углавном њиховој модификацији, тј. њиховом прецизирању. На другој страни *c(a)* и његови функционални еквиваленти регуларно су здружени са морфолошким обликом ИНСТРУМЕНТАЛА, у једним језицима — као у српском — само у једном делу, у другим — у целој функционалној зони тог морфолошког облика, да би у језицима са такозваном аналитичком деκлинацијом преузели на себе службу јединог показатеља инструменталног падежног односа. За предложену поделу предлога на показатеље локационог и/или инструменталног падежног односа није без значаја ни чињеница да једна од основних функција инструментала има локационе конверзије — уп. *Пуним канџу водом. : Наливам воду у канџу*, и сл.

Кад смо већ једном утврдили инвентар функција именичке синтагме у реченици (тј. инвентар падежних односа) — једну функцију у оквиру предикативног израза, четири адвербалне и једну адноминалну, можемо, слично ономе како смо поступали у вези са категоријом броја, да тражимо граматичке показатеље тих односа и ван традиционалне морфолошке падежне парадигме, па можемо чак ову нашу анализу применити и на језике који такву парадигму и не поседују. Ту нам као пример може послужити македонски језик, који падежне односе ретко сигнализује морфолошким обликом именичког језгра синтагме, већ обично користи у ту сврху предлоге и заменичке клитике које су уједно и показатељи референције. Другим речима: овде представљено схватање падежних односа може да се примени на језике са различитим типолошким карактеристикама, а може и да послужи као један од типолошких параметара.

Предложене прототипске⁶ семантичке карактеристике појединих падежних односа можемо схематски приказати на следећи начин: (/+ pers/ =

⁵ Као што је познато, у оним (семантички сложенијим) конструкцијама које смо свесно искључили из нашег разматрања (уп. напомену 2) просторне функције предлога често бивају прекодиране у темпоралне или (у ширем смислу говорећи) у каузалне.

⁶ Термин прототипски треба разумети у смислу максимално типичан за дату (ссмантичку, синтаксичку, и сл.) категорију; који у максималном ступњу реализује карактеристике дате категорије; који је основа дефиниције дате категорије. Уп. на пример интерпретацију прототипских врста речи коју даје В. Крофт у раду о синтаксичким категоријама и граматичким релацијама (Крофт 1991).

човек као примарни референт, /+ def/ = идентификујућа референција, /+ loc/ = просторна релација)

	/pers/	/def/	/loc/
НОМИНАТИВ	+	+	-
АКУЗАТИВ	-	-/+	-
ДАТИВ	+	+	-
ИНСТРУМЕНТАЛ	-	-	-/+
ЛОКАТИВ	-	+/-	+
ПРЕДИКАТИВ	0	-	0
ГЕНИТИВ	+/-	+/-	-

У семантичкој структури предиката, осим компоненти које одређују саму конститутивну релацију, налазимо и оне значењске компоненте које устројавају собом основну карактеристику предикатских аргумената, тј. које ограничавају собом њихов избор. Тако нпр. предикат 'чита', да би се остварио у тексту са свим својим импликацијама, тражи информације „ко чита“ и „шта чита“, тј. као своје облигаторне аргументе имплицира елеменат скупа 'човек' и елеменат скупа 'текст', предикат 'спава' имплицира као свој једини аргумент елеменат скупа 'живо биће', итд. Такав сложени карактер семантичке структуре предиката омогућава да се исти предикат може на површини текста оформити на више начина, зависно од комуникативне хијерархије његових компоненти коју ће говорно лице одабрати. Одговарајуће формалне разлике реализују се на морфолошком и/или на лексико-синтаксичком плану. Тако нпр. кад је у питању предикат 'чита', а доминантна компонента 'онај ко чита', добићемо конструкције типа *Ана чита интересантну књигу*, *Професор чита задатке својих студената*, и сл.; ако је доминантна компонента 'оно што се чита', добићемо нпр. *Та се књига с најором чита*, *Новине се у тој кући ретко читају*, и сл. Најзад, у првом се члану може наћи сама конститутивна релација, уп. *Сада се све мање чита*, *Уместо да читају, људи гледају телевизију*, и сл.⁷ Предикат 'поклања' нуди и друге стратегије варирања комуникативне хијерархије. Наиме, поред конструкција типа *Пера је Ани љоклонио књигу* имамо и *Ана је добила књигу од Пера*, па *Ова књига је Перин љоклон за Ану*, и сл. Изрази као *љоклања*, *добија љоклон* реализују у ствари један исти предикат 'поклања'. Други пример сличне ситуације (тј. односа конверзије између двеју лексема) већ сам претходно навела говорећи о типу *Љуни кантиу водом* према *налива воду у кантиу*, и сл.

Поставља се питање постоји ли хијерархија која би била основна за дати предикат и ако постоји — која је то хијерархија. Одговор долази, по

⁷ Поред овде изложеног, где су „у игри“ падж и глаголски облик (= граматичке категорије), постоје и други начини сигнализовања комуникативне хијерархије поруке, а који овом приликом не спадају у нашу тему, нпр. њена линсаризација и интонацијска контура.

моме мишљењу, са семантичког нивоа и надовезује се директно на горе-спроведену анализу „прототипских падежа“. Наиме, одговор се опет крије у антропоцентричној теорији језика. На врху хијерархије стоји човек, вршилац радње, па човек — објекат радње (*experiens, beneficiens, ev. i patiens*), па предмет, тј. неживи објекат радње, па инструмент помоћу којег се та радња остварује, итд. Другим речима, постоји семантичка парадигма која омогућује одговарајућу формализацију предиката зависно од одабране комуникативне хијерархије његових компоненти (тј. зависно од такозване функционалне перспективе, од начина топикализације поруке). Комуникативна се хијерархија мења зависно од тога из ког угла посматрамо ситуацију, уп. *Ана воли ову лутку : Ова је лутка предмет Аanine љубави, или Пера се игра у дворишту с Аном : Ана се игра у дворишту с Пером, или Пера је Слоби продао књигу : Слоба је купио књигу од Пера, и сл.*

Комуникативну хијерархију пропозиционалних (= предикатско-аргументских) конструкција корелисану са одговарајућом површинском формализацијом тих конструкција схватам као граматичку категорију дијатезе, а најлакше подложно граматикализацији (у неким језицима строго граматикализовано) језгро те категорије представља добро позната нашим граматикама категорија глаголског рода (латински термин *genus verbi*)⁸.

Традиционално се под „глаголским родом“ подразумевају они граматички механизми који дозвољавају промоцију акузатива на штету номинатива, ређе и механизми који блокирају позицију једног од та два падежа⁹. Следствено томе, основни чланови те категорије, познати као АКТИВ и ПАСИВ, у словенским се језицима на формалном плану супротстављају један другоме углавном на два начина, уп. (1) *Пера је читао књигу : Књига је читана, Пера је купио кола : Кола су купљена и сл., или (2) Пера припрема књигу за читање : Књига се припрема за читање : Пера је сваки његов година купио нова кола : Кола су се куповала са попустом, и сл.*

Схватљиво је да је међу многим дијатетичким опозицијама баш ова опозиција која постоји између НОМИНАТИВА — *agensa* и АКУЗАТИВА — *patiensa* први кандидат за граматикализацију. Наиме, у процесу комуникације статистички доминирају тзв. транзитивне конструкције типа 'X чини нешто са Y' и, што је чак важније, постоји универзална имплицативна зависност оличена у чињеници да се други падежни односи појављују (мање више факултативно) само у системима где већ постоје номинативни и акузативни однос. Иста се хијерархија потврђује и у дијахроној перспективи — историјска синтакса словенских језика показује ширење тзв. „акузативне рекције“ на штету других типова, таквих као што су дативна, инструментална, генитивна или чак локативна рекција. Међутим, ни једна од споменуте две словенске стратегије пасивизације није постигла пуну граматикализацију

⁸ Ова интерпретација дијатезе није искључиво моја; слично схватање заступају и неки други аутори, као нпр. Р. Ружичка 1978. А. В. Бондарко 1978 и др.

⁹ У једном делу стручне литературе граматичке појаве се анализирају из супротног угла, па се говори о пасиву као о конструкцији која омогућава демоцију номинатива (а не промоцију акузатива).

(= регуларизацију у оквиру неке чисто формално издвојене класе лексема, у овом случају глаголских лексема) јер их у свим словенским системима ограничавају многи семантички и прагматички фактори, а и поједини се језици прилично разликују у том погледу. Такво стање ствари је додатан подстицај да се истраже и друге тенденције у области „дијатетичке деривације“ и да се оне сведу под заједнички именитељ измена у комуникативној хијерархији, тј. да се утврде могући типови дијатетичких парадигми.

У сагласности са предложеном семантичком хијерархијом („hierarchy of animacy“) полазна тачка је увек демоција (тј. деградација, повлачење) персоналног вршиоца радње са привилеговане и примарно за њега карактеристичне позиције номинатива. У резултату извршене измене, ова позиција или је блокирана и остаје празна, или је преузимају референти именичких синтагми које се у полазној, дијатетички немаркираној конструкцији налазе у другим падежним односима. Да бих ту слику приближила читаоцу, послужићу се одабраним примерима српске дијатетичке деривације.

Поред класичне пасивизације, пример промоције референта акузативне синтагме у позицију референта номинативне синтагме представљају и модално маркиране конструкције типа *Пије ми се чај, Једе ми се хлеб.* и сл.; код интранзитивних глагола постоји и варијанта са блокираном позицијом номинатива: *Сјава ми се,* и сл. Примарни персонални референт номинативне синтагме повлачи се овде на позицију датива (= другог у хијерархији персоналног референта), а у центру пажње (на врху комуникативне хијерархије) налази се радња као таква. Брисање номинатива у корист датива илуструју и такве конструкције као што је *Жао ми је, Хладно ми је, Мука ми је,* и сл.

Референт акузативне синтагме улази у номинативну позицију и у многобројним акузативно-локационим конструкцијама типа *Књига лежи на столу* јер *X је ставио књигу на сто,* *Слика виси на зиду* јер *X је обесио слику на зид,* *Фошеља стоји крај њрозора* јер *X је сместио фошељу крај њрозора,* и сл.

Демоцију номинатива у корист инструментала (тј. увођење примарног референта инструменталне синтагме у позицију референта номинативне синтагме) илуструју следећи примери: *Та оловка добро њише, Тај кључ отвара сва враћа* и сл. Иако серија таквих деривата није нарочито дуга, ипак се механизам деривације може приказати као трансформационо правило типа: *X може да њише добро њом оловком > Та оловка добро њише, X може да отвори сва враћа њим кључем > Тај кључ отвара сва враћа,* и сл.

У вези са релацијом НОМИНАТИВ — ИНСТРУМЕНТАЛ уп. и примере као што су: *X и Y разговарају : X разговара са Y-ом, X и Y се заједно играју : X се игра са Y-ом,* и сл.

Примарни референти локативне синтагме су промовисани у позицију номинатива у примерима типа: *Творница ради цео дан* тј. 'људи у творници', *Град сјава* тј. 'људи у граду', и сл.

Наравно, улоге међусобно мењају и референти неперсоналних синтагми, уп. *Чистиим чизме од блаиша* и *Чистиим блаишо са чизама, Зид је обавијен бршљаном* и *Бршљан обавија зид,* и сл.

Нећу разматрати овде такве познате примере демодије и промоције аргумената какви су, на пример, (за већину словенских језика карактеристичан) генитив уз негацију, као сигнал непотпуне обухваћености, односно необухваћености објекта релацијом, па бројне измене комуникативне хијерархије изазване номинализацијом, па оне блокаде изазване увођењем субјекатског или објекатског *се* које немају везе са пасивизацијом, и др. Мој основни циљ био је, наиме, да покажем како нема квалитативне разлике између трансформације АКТИВ > ПАСИВ и других формула семантичке (и синтаксичке) деривације које мењају комуникативну хијерархију предикатско-аргументске структуре. Односно: разлика је оличена само у хијерархији појединих деривационих стратегија, а та је хијерархија семантички (и — у последњој инстанци — прагматички) условљена, чиме се хоће рећи да су на врху хијерархије оне измене које ангажују статистички најфреквентније протагонисте предикатско-аргументске структуре: „првог“ човека (прототипски номинатив) и „први“ предмет (прототипски акузатив).

Све што је досад речено може се сажети у следећих неколико кључних запажања:

Однос између предикатског израза и оних именичких синтагми које тај израз конотира одређује структуру такозване просте реченице¹⁰.

Тај је однос строго граматикализован захваљујући способности предикатског израза да одреди падежне показатеље (и падежне форме) оним именичким синтагмама које се за њега везују; другим речима: граматичка категорија ПАДЕЖ служи сигнализовању синтаксичке функције именичке синтагме.

Постоји корелација између површинских (= формалних, граматичких) показатеља падежних односа и прототипске семантичке карактеристике појединих падежних односа.

Постоје немаркирана хијерархија протагониста сваке реалне ситуације која се одражава у хијерархији прототипских падежних односа, а која је одређена у резултату антропоцентричне оријентације природног језика.

Прагматичке потребе комуникације често налажу говорном лицу избор маркиране комуникативне хијерархије.

Такав се избор примарно сигнализује измењеним обликом предикатског израза (= другачијом, маркираном формализацијом истога предиката), што аутоматски повлачи за собом другачији распоред падежних односа.

Док је немаркирана хијерархија *ex definitione* једна једина, маркиране хијерархије су многоструке, па су многоструке и формалне стратегије које их сигнализују; то може да буде увођење друге лексеме или другог типа предикатског израза изграђеног уз учешће исте глаголске лексеме (нпр. конструкције са глаголским придевом, *се*-конструкције или конструкције тзв. декомпонованог предиката).

¹⁰ У сагласности са нашом одлуком (уп. напомену 2) да ћемо се овог пута усредсредити на предикате првога реда, ван оквира наше теме остају „просте“ реченичне конструкције са пропозиционалним аргументима који се остварују као декларативне *да*-реченице и сл., а и морфолошке номинализације таквих реченица.

Постоји корелација између релативне фреквенције дате маркиране хијерархије и ступња граматикализације њених показатеља: максимална граматикализација својствена је оној замени на релацији N — A коју традиционално зовемо пасивизацијом. Семантичка категорија измене комуникативне хијерархије јесте ДИЈАТЕЗА а њено граматикализовано језгро оно што подразумевамо под термином *глаголски род*.

Изложени низ констатација води ка финалном закључку да су падеж и дијатеза (глаголски род) две међусобно тесно повезане граматичке категорије по централној улози која им припада при семантичком и синтаксичком устројавању просте реченице. Овакав приступ наводи на то да падеж можемо сагледавати као селективну категорију датог глагола, односно датог предикатског израза.

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко 1978 — Бондарко А. В., Теория значения и трактовка категори залога [у] Проблемы теории грамматического залога, Ленинград 1978.
- Крофт 1991 — Croft W., Syntactic Categories and Grammatical Relations, The University of Chicago Press, Chicago — London 1991.
- Рокошова 1980 — Rokoszowa J., Uwagi o kategorii strony, Studia Gramatyczne III, Wrocław 1980
- Рокошова 1981 — Rokoszowa J., Antropocentryzm języka i znaczenie tego faktu dla badań nad strona, Studia Gramatyczne IV, Wrocław 1981
- Ружичка 1978 — Ружичка Р., Несколько соображений о теоретических понятиях „залога“ и „диатеза“ [у] Проблемы теории грамматического залога, Ленинград 1978.
- Силверштајн 1976 — Silverstein M., Hierarchy of features and ergativity [у] Grammatical Categories in Australian Languages, ed. R. M. W. Dixon Canberra 1976.
- Тополињска 1988 — Тополињска З., Дативниот однос и кирилometодиевското наследство [у] Кирилometодиевскиот период и кирилometодиевската традиција во Македонија, Скопје 1988.
- Тополињска 1990 — Topolińska Z., Instrumental — case form and case function, Wiener Slavistischer Almanach XXV/XXVI, 1990.
- Тополињска 1993 — Topolińska Z., Ways of expressing case relations in Macedonian dialects, ЗБМСФЛ 36/1, Нови Сад 1993.

Summary

Zuzanna Topolińska

“CASE” AND “VOICE” — TWO STRATEGIES FOR GRAMMATICALIZATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN A PREDICATE AND ITS ARGUMENTS

The author discusses links between the categories of “case” and “diathesis” (“voice”). Case is understood as a syntactic relationship between a noun phrase and the dominating predicative expression. There exists a basic hierarchy of case relations defined in the framework of the anthropocentric language theory. Diathesis is understood as a set of grammatical strategies for changing the primary case hierarchy. The most common diathetical strategy is passivization. Hence: categorial markers for case and voice are exponents of the relationship between a (verbal) predicate and its (nominal) arguments.

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О ИЗРАЗИМА ПЛАВ И МОДАР: НОВА САЗНАЊА

Овај рад износи на видело (у нашој дијалектологији досад нерегистровано) чињеницу да има српских народних говора који изразима *џлав* и *модар* не исказују боју као такву, већ само то да се она остварила у својој светлој/у својој тамној нијанси (па отуда говорни представници са тих дијалекатских простора и прихватају као исправне синтаксичке спојеве типа *жуџило џлаво*, (*боја*) *сиња џлава* и сл./*модро зелено*, *модро џлаво* и сл.). Такво стање ствари на дијалекатском терену уверљиво потврђује исправност ауторкине претпоставке (изнете у студији *Плава боја као лингвистички проблем* — в. Ивић 1995) да се под *џлав* у прадавним врменима подразумевало управо то значење: 'који је отворене, светле боје'. У раду се говори још о једној у нашој језичкој науци досад несагледаној чињеници: у неким српским (екавским и јекавским) народним говорима изразима *модар* и *модри се* квалификују се биљке (*модри се жишо* и сл.) као интензивно зелене, а то је колорит који собом сведочи о њиховој свежини, бујности, једном речју — о њиховом добром напредовању. Суочавајући тај наш лексички феномен са сличним феноменима регистрованим на неким другим странама језичког света, ауторка осветљава улогу коју има цивилизацијски фактор при њиховом устројавању.

Већ су одавно водећи семантичари света (Палмер, на пример — в. Palmer 1977: 74-75) запазили да је судбина лексике боја у језицима у великој мери одређена тиме што човек, при сусрету с неком датом колористичком стварношћу, не уочава само њену конкретну хроматску вредност, већ и то како се та вредност у датом случају устројава: у својој блеђој или загаситијој верзији, с извесним сјајем у себи или без икаквог сјаја. Управо та околност таквог визуелног регистровања феномена боје и „отвара врата“ могућностима несаобразних лексичких решења — колористичке датости могуће је, наиме, именовати и без вођења рачуна, и са вођењем рачуна о присуству/одсуству сјаја у њима, а има и прилика кад је комуникацијски релевантно саопштити само толико да ли је боја остварена у светлој или у тамној нијанси, без улажења у то о каквој се хроматској посебности у датом случају ради.

За успешно бављење називима боја најважније је не губити из вида чињеницу да су чулна опажања стварности и њено перцептуално категоризовање две неидентичне појаве — поручује нам Конклин, прослављени проучавалац принципа по којима се боје исказују у филипинском језику хануно (Conklin 1964: 192). Говорни представници тога језика, по цивилизацији другачији од нас, уочавајући боју одређеног биља, занемарују доследно њену хроматску димензију, па се усредсређују на димензији светлине/тамноће и на ономе што се у датом случају, из оствареног светлог/тамног колорита,

„ишчитава“ о физиолошкој ситуацији биљке о чијој се боји ради: да ли је она у пуној свежини, у напону бујања, или напротив — у процесу губљења својих животних сокова, односно у стању увелости, сасушености (в. Conklin 1964: 191).

Подаци које је Конклин прибавио веома су импресионирали многе истакнуте семантичаре. Тако је, на пример, поводом тих података, још почетком седамдесетих година, Апресјан (Апресјан 1974: 59), веома умесно упозорио на потребу што детаљнијег истраживања значења колористичког вокабулара најразличитијих језика, уверен у могућност открића, на том проблемском подручју, и нових доказа о појави маргинализовања хроматске датости боје у корист неких других диференцијалних обележја (која се, у неким језицима, под одређеним околностима, сматрају приоритетним с комуникацијске тачке гледишта).

Не смемо заборављати да су нам, поодавно већ, поједини индоевропеисти — Шпехт, на пример, предочили, а на основу својих увида у лексички фонд давнашњих индоевропских племена, како су ти наши прастари преци имали много равнодушнији однос према боји од нас („den Indogermanen offenbar der Farbenton an und für sich sehr viel gleichgültiger als uns war“ — Specht 1944: 213). Ова опаска је у пуном сагласју с индикативним подацима прикупљеним из вокабулара најразличитијих језика, и живих, и мртвих, који сви упућују на исти закључак: људи који су били/који су још увек цивилизацијски веома неслични технолошки високо развијеном свету данашњице нису имали/немају навику урбаног човека нашег доба да се усредсређују на саму боју као такву. Суочени с бојом, они су обраћали / они обраћају највише пажње на то какав је степен њене светлине, односно загаситости, и да ли она има или нема неког сјаја у себи.

Карактеристично је, на пример, да су у изражајном фонду представника латинског језика постојале две речи за 'бело' и 'црно': *candidus* = 'бело са сјајем' / *albus* = 'бело без сјаја'; *niger* = 'црно са сјајем' / *ater* = 'црно без сјаја', а да се таква лексичка двојност није доследно репродуковала и касније, у романским језицима — иако је и француском *noir*, и италијанском *nero*, и румунском *negru* латинско *niger* лексички „предак“, сва та три израза служе данас исказивању црне боје као такве „без икакве примисли на блесак“ („sans aucune idée d'éclat“ — Marcu 1965: 304). Још крајем осамдесетих година, заслугом Бориса Хлебеца, упозорени смо на чињеницу да и српски вокабулар боја носи у себи видљив траг те изразите склоности људи претходних развојних епоха ка помном вођењу рачуна о присуству/ одсуству сјаја у боји; суочавајући употребу придева *црн* с употребом придева *врн* у српском језику, Хлебец је извео правилан закључак: „*врн* је 'сјајно црн' и иде поглавито уз именице у значењу длаке“ (Хлебец 1988: 149). У овом контексту разматрања умесно је подсетити се и античких Грка: код Хомера се опажа наглашено настојање ка обелодањивању блиставог/угашеног изгледа боје, као и степена отворености/затворености нијансе у којој је она у датом случају остварена — тврди нам Хелмут Дирбек, врсни познавалац Хомерових језичких поступака у том погледу (в. Dürbeck 1977: 17).

За људе који су цивилизацијски потпуно окренути ка осматрању природе и мена у њој, чак и већу важност од присуства/одсуства сјаја у боји може имати, под одређеним околностима, њена упадљиво светла /упадљиво тамна отелотвореност. Потврду таквом закључку донели су собом стручни извештаји, пристигли пред научну јавност током протеклих деценија, о стању ствари у лексикону боја појединих етничких скупина настањених на забитим географским просторима. У знаменитој студији Берлина и Кеја о томе како се боје именују широм језичког света¹ налази се, на пример, поред многих других, и ово обавештење: у неким домородачким говорима Нигерије постоје две речи — *рири* и *ii* — од којих прва покрива значењски собом све нијансе најсветлијег плавог и сивог, док је другом исказив сваки таман колорит, укључујући ту и онај најтамнији — 'црно', па стога њих појединци и не сматрају називима боје као такве, већ изразима специјализованим за исказивање њене светлине, односно тамноће (Berlin/Key 1969: 30). Још је раних педесетих година Ненси Хикерсон (Hickerson 1953: 186–187) запазила како су у индијанском језику локоно (из јужноамеричке језичке породице аравак) називи боја намењени првенствено исказивању сјаја, светлине, а почетком седамдесетих, имајући за собом још богатије искуство са вокабуларима цивилизацијски заосталијих етничких средина, иста ауторка, у свом критичком осврту на управо поменути рад Берлина и Кеја, изјављује како је дефинитивно склона уверењу да таква намена тих назива преовлађује на врло широким географским просторима, у многим урођеничким језицима са тла Америке, Аустралије и Полинезије (Hickerson 1971: 268). Кад се свему томе дода и оно овде већ помињано Конклиново обавештење о лексичкој ситуацији у хануно језику, нема места сумњи у уместност закључка о цивилизацијском „узросту“ као фактору који пресудно утиче на психолошки однос људи према боји, што на разини изражајних могућности вокабулара неизбежно налази себи одговарајуће показатеље.

У своме раду *Плава боја као лингвистички проблем* (који је објављен 1994. на страницама Јужнословенског филолога, а затим прештампан у Ивић 1995) ја сам, покушавајући да реконструишем развојни пут израза *йлав* у српском језику, пошла од претпоставке да је тај израз првобитно служио као одредба отворености, бледоће боје, а не ње саме као такве. Да је у правним временима било управо тако како сам претпоставила, потврду ми је прибавио, неочекивано, сам језик.

Наиме, међу иновацијама којима је, у протоку бројних столећа, подлегала првобитна употреба придева *йлав* на тлу српских народних говора засведочена је и једна до које никако не би могло доћи да се придевом *йлав* није првобитно указивало на својство светлине, бледоће : у Лици је, крајем XIX века, постојао прилошки облик *йлаво* чија се улога састојала у ближе одређивању боје као отворене, светле. О томе нас обавештава антрополог Вид Вулетић-Вукасовић у своме напису о народном бо-

¹ О општелингвистичком значају те студије в. Ивић 1995: 25, нап. 17.

јадисању², који је објављен 1899. године у Босанској вили³. Констатујући, прво, да „Личанин познаје“, сем беле боје, још и „црљену, зелену, модру, жуту и црну“, наш извештач наставља овако: „главној врсти боје народ додаје: црљенило мрко, плаво, а тако бива и зеленило. Модрило је вазда модрило, а само се плавијему каже: *слабо се оmodрило* — а ако је јако, т.ј. *скурије*⁴: *добро се оmodрило*. Жутило може бити по сили боје [проред је мој — М. И.] *йлаво, йуно йлаво, мрко (чањгасшо*⁵)“.

У истом је смислу речит, аутентичан, импресиван и податак који је објавио Миодраг Марковић (Марковић 1986, одредница *загасан*) о томе шта значе изрази *загасан* и *йлав* у његовом завичајном говору Малог Извора у Црној Реци — а тај се локалитет налази управо на супротном, и с т о ч н о м делу српске језичке територије: „загасан, сна, сно, тамно црвен (овај се израз употребљава за боје које се желе исказати као затворене, као што се израз плав употребљава за ознаку да је боја отворена, као на пр.: сиња⁶ загасна, сиња плава, жута загасна, жута плава)“.

Пошто наши дијалектолози, неупућени у проблем, нису досада били окренути ка томе да, идући на језички терен, трагају, поред осталог, и за евентуалним постојањем овде описане детерминативне употребе израза *йлав*, ми не можемо знати ни докле је таква употреба била присутна на личким дијалекатским просторима, ни има ли је данас још где изван Црне Реке. Из истих разлога остаје нам засад само да нагађамо хоће ли или неће још с неке стране пристићи веродостојне информације о оном истом о чему нас обавештава Марковић описујући црноречки принцип употребе израза *загасан*: да се лексичком ознаком тамно црвеног могу, на одговарајући начин, детерминисати називи оних боја „које се желе исказати као затворене“. Једно, међутим, знамо поуздано: изразу *модар* (чије је значење не само у стандардном језику, већ и у многим народним говорима: „који је тамноплаве, затвореноплаве боје (обично с примесом љубичастог)“ — РСАНУ, одредница *модар*) додељује се у пиротском говору улога прилошке одредбе у смислу 'тамно'. О томе нас обавештава Новица Живковић (Живковић 1987, одредница *модро*) овим речима: „*модро*: уз речи које означавају

² На постојање овог текста упозорила ме је мр Рада Стијовић, сарадник Института за српски језик САНУ, а да сам јој ја изузетно захвална због тога, то није тешко погодити.

³ Исте податке о народним називима боја и изразу *йлаво* износи Вид Вулетих-Вукасовић, готово идентичним речима, и на стр. 64 своје књиге са насловом *Најомене*, коју је о свом трошку штампао (у штампарији „De Giulli i dr.“), а на чијим корицама није посебно забележено ни које године, ни у којем месту.

⁴ *Скур*, као што је познато, значи 'таман'. Средином седамдесетих година прибављен нам је податак о томе да се у личком говору каже *шкурује*, а не *скурије*: „Исто је вако било жито — само мало *шкурује*“ (Наранчић 1975: 133). Будући родом из околине Дубровника (из Брсечине), где се говорило *скур* (в. Видман 1883: 166), Вид Вулетих-Вукасовић је највероватније несвесно, по навички, иако иначе наводи личанске речи у њиховом аутентичном лексичком лику, заменио тамошње *ш-* „својим“ *с-*.

⁵ Ова реч није забележена у РЈА, а нема је ни у збирци лексичке грађе Института за српски језик САНУ. А што се тиче израза *мрко*, он се овде употребљава (а тако и данас у неким народним говорима) као ознака значења 'тамно', 'загасито'.

⁶ О употреби израза *сињ* на подручју источносрбијанских говора в. Ивић 1995: 80.

боју има значење тамно, затворено: *модро-зелено* тамно зелено; *модро-йлаво* тамно плаво и сл.“ На дијалектолозима је сада да провере постоји ли таква иста употреба речи *модро* још негде на дијалектолошком терену или је „пиротски случај“ сасвим усамљен феномен.

Године 1993. научна јавност је обавештена, заслугом др Недељка Богдановића (Богдановић 1993: 38), да се у селу Бучуму (сврљишки крај) „за жито бујна влаћа“ каже „*модро ко оричина* (алга)“, односно „*модрије се*“. Од др Вилотија Вукадиновића, који је такође лингвиста и такође из сврљишког краја, али из другог села — Белоиња, дознала сам да и у Белоињу „речи *модро* и *модрије се* означавају оно што је тамнозелено (упркос чињеници да постоје речи *зелен*, *зелени се* за означавање зелене боје): *Њива на ђубрена, жишо модро, добро најредује; Насејали ђубре на време, ђа се жишо модрије.*“⁷ Мр Милосав Тешић, аутор монографије о говору Љештанског (код Бајине Баште), обавестио ме је да се у селу чији је језик описао каже: *Модри се раж.*

И за Босну сам имала најкомпетентније информаторе — дијалектологе, а при том Босанце: др Слободана Реметића и мр Милорада Симића. Први ми је потврдио да се у његовом родном селу Ковачићи (код Кладња) народ служио изразом *модри се* онда кад се радило „о бујном растињу које има тамно зелене листове, односно стабљике“, преносећи ми уз то дословно ове речи своје мајке (избеглице из Ковачића): „За кокурузе обично кажемо: *модре се кокурузи, колко су, бива, добри*“, док ми је други мој информатор, мр Симић, уз обавештење да се у његовом родном месту Обади (код Сребренице) каже: „*модри се кокуруз, бие мрак из њега*“, пренео и информацију Миле Штулић, избеглице из села Жлијебац (код Братунца): „*Модри се шеница, жито, ако је превише зелено*“.⁸

Испоставило се, дакле: тај (из перспективе наших урбаних језичких навика гледано готово невероватан) феномен исказивања загаситости зеленог називом за тамно плаво није ни тако редак како би неупућени могли помислити — извештаји о њему пристигли су нам и са истока, и са запада, и из центра територије на којој се протежу српски (екавски и јекавски) народни говори. Чим се, међутим, у осматрање укључе сасвим друкчији, општелингвистички усмерени сазнајни видици, постаје јасно да никаквом ње-

⁷ На ову листу примера требало би, по свој прилици, ставити и овај: *Кукуруз, йосле йлаховише кише, букнуо. ђа се модри као чивий.* Он је преузет из једног текста Сретена Пашића, објављеног 1904. у Бранковом Колу, а наводи га РСАНУ, под одредницом *модреши се*, као одговарајућу илустрацију којом се документује исправност дефиниције значења тога глагола: „бити модар, испољавати се модром бојом, падати у очи модрином“. Обрађивача те лексичке јединице је, вероватно, „завела“ она одредба *као чивий*. *Чивий* је, одиста, обично својеврстан симбол интензивно тамно плавог, али је могућа и његова употреба у значењу крајње тамног, без икаквог инсистирања на 'плавом' (имајући у виду лексичку ситуацију у македонском, Оливера Јашар-Настева врло умесно о томе говори — В. Јашар-Настева 1981: 70, нап. 35).

⁸ Користим се овом приликом да свим мојим овде поменутим информаторима и овако јавно изразим своју највећу захвалност. Да ми они нису прибавили релевантан дијалекатски материјал, овај рад не би био написан.

говом квалификовању у смислу „невероватан“ места, у ствари, нема. Јер — за појаве сличне овој коју управо разматрамо знају и неки други индоевропски језици, словенски и несловенски. Довољно је, рецимо, подсетити се ових двеју чињеница: реч *синиј*, којом се у данашњем руском означава тамно плаво, коришћена је, у ранијим развојним епохама рускога језика, не толико као назив одређене боје, колико као лексичка ознака загаситости било којег колорита („*moins une couleur précise que la coloration sombre applicable à toute couleur*“ — Unbegaun 1963: 90), док је у савременом велшком реч *glas*, која иначе функционише као преводни еквивалент енглеског *blue* (= наше *јлав* у синтаксичким спојевима типа *јлав шешир*, *јлаво небо* и сл.), употребива и за именовање зеленог колорита, уколико се ради о трави и биљу уопште („*Modern Welsh „ uses the word glas to refer to grass and other growing things, though glas otherwise translates English blue*“ — Palmer 1977: 75–76).

Мада је довољно упућенима у општелингвистичку проблематику познато, дакле, да су, ту и тамо у језичком свету, лексици боја доступне, у односу на биљке, неке специфичне детерминационе могућности, ипак — пуну обавештеност о том феномену тек треба достигнути. У овом погледу стручњаци још увек нису превазишли фазу прикупљања одговарајућег лексичког материјала, али је већ на основу оног што се досад прибавило сасвим јасно да ће тај материјал, кад буде свестрано размотрен и уверљиво протумачен, отворити неке значајне увиде у психу и комуникационе потребе оног дела човечанства који је животно најтешње повезан с природом, што уједно подразумева да ће главни корисник тих новостечених увида бити не толико наука о језику, колико наука о људском створу у целини. Одлучивши се да објавим овај свој извештај о стању ствари на нашим говорним просторима, ја сам, признајем, имала пре свега на уму ту околност (а не само, и не толико добробит наше домаће — дијахроне и синхроне — дијалектологије).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1974: *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва.
- Berlin/Kay 1969: Brent Berlin and Paul Kay, *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Богдановић 1993: Недељко Богдановић, *Именовање биља по боји*, III симпозијум о флори југоисточне Србије. Зборник радова 4. Филолингвистика, изд. Универзитет у Нишу и Технолошки факултет у Лесковцу, 35–40.
- Budmani 1883: Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat kako se sad govori*, Rad JAZU knj. LXV, Zagreb, 155–179.
- Вулетих-Вукасовић 1899: Вид Вулетих-Вукасовић, *Народно бојадисање у Лици и Крбави*, Босанска вила 1899, 11–12.
- Dürbeck 1977: Helmut Dürbeck, *Zur Charakteristik der griechischen Farbenbezeichnungen*. Bonn.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник јиројтског говора*, изд. Музеј Понишавља — Пирот, штампа „Просвета“ — Ниш.
- Ивић 1995: Милка Ивић, *О зеленом кољу. Нови лингвистички огледи* (= Библиотека XX век, 82).
- Јашар-Настева 1981: Оливера Јашар-Настева, *Лексико-семантичкиојћ подсистем на бои во современој македонски јазик. Прилог кон јроучавањејћо на хромајтскајћа шерминолојћа*, Прилози МАНУ, 2, Одеделение за лингвистика и литературна наука, Скопје.

- Conklin 1964: Harold C. Conklin, *Hanunoo Color Categories*, Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology, edited by Dell Hymes, New York, Evanston, and London, Harper and Row Publishers, 189–192.
- Марковић 1986: Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, Српски дијалектолошки зборник XXXII, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 245–500.
- Marcu 1965: Rodica Marcu, *Note privind vocabularul cromatic în limbile franceză, italiană și română*, Analele Universității București. Seria științe sociale, Filologic, anul XIV, 283–304.
- Наранчић 1975: Љубица Наранчић, *Фонетске и морфолошке особине говора села Дољана у Лици*, Прилози проучавању језика II, изд. Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 107–137.
- Palmer 1977: F. R. Palmer. *Semantics. A new outline*, Cambridge University Press.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, изд. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности, Београд.
- Unbegaun 1963: В. О. Unbegaun, *Les anciens russes vus par eux-mêmes*, *Annali. Sezione slava VI*. Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1–16.
- Hickerson 1953: Nancy P. Hickerson, *Ethnolinguistic Notes from Lexicons of Lokono (Arawak)*, *International Journal of American Linguistics* 19, 186–189.
- Hickerson 1971: Nancy P. Hickerson, *prikaz knjige Berlin/Kay 1969*, *International Journal of American Linguistics*, Vol. XXXVII, No 2, 257–270.
- Хлебец 1988: Борис Хлебец, *Називи за боје у „Српском рјечнику“*, Мсђународни научни састанак слависта у Вукове дане XVII/1, Београд, 145–151.
- Specht 1944: Fr. Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen.

Summary

Milka Ivić

ON THE WORDS *PLAV* AND *MODAR*: NEW INSIGHTS

Having collected relevant linguistic evidence from various vernaculars, the author points to the hitherto unnoticed fact that in some Serbian dialects the words *plav* and *modar* (which in the standard language translate English *blue* and *dark blue*, respectively) have no reference to colour but serve only to disclose the lightness (*plav*)/darkness (*modar*) of its tint. The existence of such a lexical phenomenon provides crucial evidence supporting the author's hypothesis (advanced in a previous article) that in ancient times the meaning of *plav* must have been 'having a very light shade of colour'.

In some Serbian vernaculars people use the colour word for 'dark blue' when referring to the deep, succulent greenness exhibited by plants. Pointing to similar phenomena that occur in other languages (spoken as a rule by small populations with limited technology) the author underlines the pertinence of the role played by the civilization factor in this respect.

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК
(Београд)

О НЕСАМОСТАЛНИМ СЕМАНТИЧКИМ ЕЛЕМЕНТИМА У СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМА

Аутор анализира структуру по творби различитих лексема и закључује да су несамостални семантички елементи у лексемама: *обличка основа* — у свим речима, *творбена основа* — у свим дериватима, *творбени формант* — у основним облицима свих деривата и суфиксалних композита и *граматичка морфема* — у основним облицима простих речи и композита насталих простим слагањем и у секундарним облицима свих речи (граматичка је морфема код деривата у основним облицима у саставу творбеног форманта).

1. Повод је нашем писану жеља и потреба да са становишта српскога језика, и језика сличних система, коригујемо и допуномо дефиницију морфеме коју смо и ми, као и други, више пута, како нам се сада чини, недовољно опрезно давали.

Поновићемо оно што смо говорили. *Морфема је најмања несамостална језичка јединица састављена од фонеме или фонемског комплекса која има способност да пренесе какву аистрактну семантичку информацију и која у комбинацији са другим таквим јединицама чини реч, условљавајући и њену структуру и њену семантику*¹. Сада бисмо унеколико изменили део који се односи на улогу морфеме у структури лексеме. И да бисмо то ваљано учинили, анализираћемо структуру по творби различитих типова речи.

2. Прво. Просте, основне речи имају двоморфемску структуру одређеног линеарног распореда; на првоме је месту лексичка², а на другоме гра-

¹ Ово је, да тако кажемо, дефиниција уџбеничког типа, дефиниција којој се аутор не наводи; слична је, нпр., дефиницији „*Најмањи одсјецак riječi којему је придружен kakav sadržaj, tj. koji ima kakvo značenje, zove se morfem*“ (Приручна граматика хрватскога књижевног језика, Загреб, Школска књига 1979, 46), а не разликује се много ни од констатације „*Речи се састоје од једне или више морфема, а морфеме су најмање језичке јединице које су носиоци значења или граматичке службе у реченици*“ (Ж. Станојчић — Љ. Поповић, Граматика српскога језика, Београд — Нови Сад, 1992, 64), а ми смо је у наведеном облику више пута понављали (исп. Д. Г. Премк, О месту речи у језичком систему, Анали Филолошког факултета, Београд 1992, књ. 19, стр. 152).

² Употребљавамо термин *лексичка морфема* наместо нешто чешћег, бар у нашој средини, *коренска морфема*. Ово чинимо зато што ове морфеме преносе опште, појмовне, лексичке информације и чине основу лексичког система (термине *корен*, *коренски* задржавамо за етимолошке појмове).

матичка морфема³. Семантичка информација садржана у лексичкој морфемима општа је, појмовна, идеографска; информација садржана у граматичкој морфемима морфолошка је, тиче се идентификације врсте и облика речи. Овај је спој за лексичку морфему дефинитиван: само се у њему лексичка морфема директно везује за граматичку морфему, само је у њему она елеменат творбеног процеса, и у томе је њена дефинитивност; у овоме споју лексичка морфема постаје основа; као обличка основа она даље функционише и у сопственој парадигми (уколико се ради о променљивим речима)⁴ а као творбена даље се јавља у творби првостепених деривата.

3. А сад нешто о семантичком садржају творбених основа. И оне су несамосталне семантичке јединице, као и морфеме, али је њихов семантички садржај пунији, конкретнији и укључује и грамемску вредност, за разлику од морфема, које су, разуме се, без грамема⁵, без грамемске вредности. Показаћемо то на простим, основним лексемама. Узмимо лексеме *зуб* и *муња*; њихова морфемска, морфолошка и творбена анализа дају исти резултат: *зуб+ø* и *муња+а*; *зуб-* и *муња-* су и морфеме и основе, обличке или творбене (*зуба*, *зубу*, *муње*, *муњи* или *зубар*, *муњевии*). И ту настаје проблем. *Зуб-* и *муња-* можемо сматрати морфемама и можемо, али само теоријски, и уз висок степен апстракције, одређивати њихову вредност, а ни за тако одређен статус, ни за тако одређену вредност доказа, видљивих, опипљивих, у језику немамо; једино можемо рећи да је то онај општи, заједнички део који појмовно, идеографски повезује све речи једног деривационог гнезда у систем (*зуб*, *зубар*, *зубаи*, *зубача* и др.)⁶. *Зуб-* и *муња-* дефинишемо као основе, обличке и творбене, као несамосталне делове лексема који су способни за даље и граматичко и морфолошко-семантичко варирање и који у своме семантичком садржају, обавезно грамемски, категоријално одређеном, имају било цео семантички садржај речи у којој су се оформиле као такве, било неки од делова тога садржаја⁷. За овако одређен статус ових елемената и овако одређене семантичке вредности у језику имамо доказа на претек.

³ У парадигми прости, неизведене речи могу имати, на изглед, и троморфемски састав, нпр. *дугме-ш-а* или *град-ов-и*, који чине лексичка морфема и две граматичке морфеме, а ми бисмо и у овим случајевима радије рекли да се ради о двоморфемском саставу, тј. о једној лексичкој морфемима и једној сложеној граматичкој морфемима.

⁴ Ако бисмо за номинациону форму лексема *кућа* и могли рећи да у својој структури има две морфеме, лексичку и граматичку, за облике *куће*, *кући*, *кућу* и др. морали бисмо рећи да у својој структури имају основу и граматичку морфему (*кућ-* у овим облицима свакако не преноси морфемску информацију).

⁵ Под грамемом разумемо сему у семантичком садржају творбене основе која преноси општу граматичку информацију о категоријалној припадности мотивне лексема. Грамемску вредност мотивисане лексема, разумем се, носи творбени формант.

⁶ Свакако је ово један од разлога што има и аутора који сматрају да „корнские морфеме имеют в качестве означаемого элемент (кусочек) действительности“ (В. Н. Немченко. Современный русский язык. Словообразование, Москва 1984, 17). А ми се са њима слажемо, само идемо и мало даље, заправо, у „сменту стварности“ видимо сменте основе, и обличке, и творбене.

⁷ Исп. Д. Г. Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи, Научни састанак слависта у Уковс дане 16/2, Београд — Нови Сад 1986, стр. 101–107.

4. Друго, као доказ за прво. Првостепени суфиксални деривати имају троморфемску структуру у одређеном линеарном распореду: на првome месту је лексичка морфема, на другоме творбена (са информацијом о семантичко-категоријалној вредности) и на трећем је граматичка. У овим дериватима лексичка морфема има функцију и значење творбене основе, а творбена основа може у дериват унети, као што смо рекли, или цео семантички садржај (и архисему, и семе нижега ранга) номинационе (или које друге) реализације речи у којој је оформљена (*гднѝч, вѝдѝч, ѝйсац, кљѝнѝћ*), или његов већи део (*зѝбѝр*; у творбеној основи номинационе реализације овог деривата изостају семе које се односе на облик *ошѝар, клинасиѝ*, које су иначе веома продуктивне и у полисемантичној структури лексеме *зѝб* — *зѝб сиѝне, зѝб на бедему*, и у деривацији — *зѝбайѝ, зѝбайѝи*, и у секундарним реализацијама саме лексеме *зѝбѝр* насталим понављањем истог модела само са другим семантичким садржајем исте творбене основе, као што имамо у примеру датом у Речнику САНУ под одредницом *зѝбѝр* као потврда за треће значење — *врх, шиљак*: Гребен Тупијнице је ... разривен у поједине ... зубаре ... најразличитијег облика), или, пак само једну од сема нижега ранга (или неколико њих) (*муњѝвиѝй — муњѝвиѝй райѝ, муњѝвиѝша досеѝйка*; у овај је дериват творбена основа из свога могућег семантичког садржаја унела само сему *брз, нагао, неочекиван*). Који ћемо од ових случајева имати зависи, с једне стране, од општег значења творбеног модела, с друге стране, од међусобног семантичког односа творбене основе и творбеног форманта, и, с треће стране, од типа семантичког варирања полазног садржаја у процесу секундарне номинације.

5. Треће. Другостепени суфиксални деривати (*зѝбѝрскиѝ, муњѝвиѝйѝсиѝ*) имају четворморфемску структуру, опет одређеног линеарног поретка; на првome месту лексичка, на другоме творбена, на трећем, исто, творбена и на четвртом је месту граматичка морфема. Морфемска анализа лексеме *зѝбѝрскиѝ* као резултат даје *зѝб+ар+ск+и*. Творбена анализа исте лексеме као резултат даје *зѝбар+ск+и* (или, како ми мислимо, *зѝбар+ски*, о чему ћемо нешто касније говорити); а ово значи да прве две морфеме не функционишу издвојено, већ као творбена основа преузета из првостепеног деривата *зѝбарѝ*. Доказ је за ово семантички садржај основе; у њему су готово сви основни елементи семантичког садржаја речи из које је основа преузета; у њему је, као и у семантичком садржају свих творбених основа, садржана и грамемска информација.

6. Једна, можда интересантна, али очекивана чињеница у деривацији. Првостепени деривати настају различитим типовима варирања семантичког садржаја речи у основи (заснованог на платисемији, метонимији, синегдохи, метафори). Другостепени, као и они ретки даљи деривати настају углавном оним типовима варирања која захватају цео полазни семантички садржај (тј. цео садржај првостепеног деривата), и архисему и семе, тј. настају платисемијом и метонимијом. Али о томе овом приликом нећемо.

7. Четврто, о творбеним формантима. За завршетак изведених речи узимамо термин творбени формант наместо двају термина — творбена мор-

фема и обличка морфема. Ово чинимо из два разлога. Први је практичне природе — лакше је оперисати с једним него с двама терминима. Други је суштински; мислимо да семантичко-категоријалну информацију не преноси сам творбени суфикс, већ заједно са обличком морфемом, нпр. пре ће бити да информацију о месту где се нешто налази, или где се нешто налазило, преноси формант *-ишије* него морфолошки неоформљен суфикс *-ишиј-*. Ово су нам потврдили и неки тестови асоцијација које смо извели код деце од 6–7 година. Тест се састојао у следећем: задаван је низ речи, нпр., *йџвџч, свџрџч, кџйџч*, а испитаници су на ове стимулансе давали као реакције речи истог творбеног модела, нпр., *нџсџч, йџлџвџч*; даље, испитаницима је само као стимуланс понављан творбени формант — *џч* и реакција је била иста. При задавању низа речи *кџћийишије, џџбрнџишије* суфиксна морфема *-ишиј-* није функционисала као стимуланс. Све ово се односи на творбену анализу и на основни облик, на номинативни облик, ако су у питању деклинабилне речи. У другим, пак, облицима речи творбене анализе нема; ту може бити само обличке анализе (*кџћишиј-а, кџћишиј-у*), а делови добијени том анализом, разуме се, информативно функционишу. А из овога би следио закључак да све морфеме нису једнако валабилне у систему: лексичке морфеме чине основу лексичког система, оне су стабилне, информативно поуздане, а томе доприноси и то што се њихова семантичка вредност у простим речима изједначава са обличком основом, а у првостепеним дериватима изједначава се семантичком и грамамском вредношћу са творбеном основом; суфиксне творбене морфеме, као што смо показали, у основним облицима не функционишу без везивања са другим несамосталним семантичким елементима лексичког система, заправо — оне су или саставни део творбеног форманта или саставни део творбене основе другостепених и даљих деривата (*зубар+ски*); граматичке су морфеме у свим облицима сем основних код деривата — стабилне, бар у језичким системима као што је наш, без обзира на место које заузимају у линеарном поретку лексемске структуре, крајње или унутрашње (инфикси и интерфикси); а префикси (и речца *не*) и нису праве морфеме, они се налазе у транзицији између лексичког и морфемског нивоа.

8. Пето, о префиксним твореницама⁸. Префиксне творенице имају троморфемску или вишеморфемску структуру, под условом да префиксе сматрамо морфемама. Нпр. *йзлаз* = *из+лаз+џ*, *йзлазак* = *из+лаз+ак+џ*, *нџйрсџак* = *на+йрсџ+ак+џ*, *йзнџздравџаџи* = *из+на+здравџ+а+џи*. У линеарном поретку префикс је увек на првоме месту; ако је у твореници више префикса они су на првоме месту, један за другим, као у нашем последњем примеру. Тако је што се морфемске структуре тиче. Творбена структура је нешто друкчија; да би се до ње дошло, мора се утврдити тип творбеног процеса. Нпр. лексеме *йзлаз* и *йзлазак* и поред тога што на првоме месту у линеарном поретку имају префикс, нису настале префиксалном творбом, већ суфиксалном од глаголске творбене основе *йзлаз-*; лексема *нџйрсџак* настала

⁸ Речи у чијој се структури налази префикс називамо *йтвореницама*, а не дериватима или композитима. Ово чинимо зато што сматрамо да су префикси лексичке јединице које су на прелазу између лексемског и морфемског нивоа.

је префиксално-суфиксалном творбом, односно настала је у процесу варирања творбене основе *йрстй-* у коме су истовремено учествовали и префикс и творбени формант; лексема *изназдрављаџи* настала је слагањем префикса *из-* и лексеме *наздрављаџи* (у првоме се случају префикс, као и свака творбена морфема везује за творбену основу, а у другоме се префикс везује за целу реч⁹, као и свака реч у сложеници насталој слагањем двеју лексема, што, мислимо, да није без значаја за одређивање природе префикса као несамосталних семантичких делова лексичког система).

9. Шесто, о сложеницама. У структури сложеница имамо, по правилу, просте, основне лексеме (или творбене основе добијене од њих)¹⁰, једну граматичку морфему, интерфикс (*-o/-e-* или \emptyset) на споју ових лексема или творбених основа¹¹ и, на крају, један творбени формант (уколико је крајњи део сложенице творбена основа) (*сџар+ \emptyset + мали*; *црвен+ \emptyset +йер+ка*).

10. Да сведемо оно до чега смо дошли у анализи структуре творбено различитих лексема:

— лексичка морфема преноси општу појмовну, идеографску информацију; као творбени елемент функционише у номинационим облицима основних речи; у њима се трансформише у обличку основу (*зуб-а*, *зуб-у*) и у творбену основу првостепених деривата (*зуб+ \emptyset* , *зуб+ар \emptyset*);

— творбене морфеме преносе општу семантичко-категоријалну информацију; творбено не функционишу самостално, већ само као део творбеног форманта (*зуб+ар \emptyset* , *кућ+ишџе*) или творбене основе другостепених и даљих деривата (*зубар+ски*);

— граматичке морфеме преносе морфолошке информације; оне обликују све лексеме; код основних речи (*зуб+ \emptyset* , *на+ \emptyset*) и код секундарних облика свих променљивих речи (*зубар+а*, *кућишџ+а*) то чине саме (или као субморфеме сложене деклинационе морфеме — *град+ови*); код основних облика деривата и суфиксалних композита оне су у саставу творбеног форманта; код сложеница оне су и обавезан елемент морфолошког обликовања, саме или у саставу форманта, и обавезан елемент композиције (*дуван+ \emptyset +кеса*);

— префикси су несамостални лексички елементи на преласку из лексемског у морфемски ниво.

⁹ Овај је тип префиксних твореница био повод покушају увођења термина *мотивна база*, којим би се означило део творенице без форманта и без префикса без обзира на то да ли је тај део творбена основа или цела лексема (Исп. В. В. Лопатин, *Русская словообразовательная морфемика*, Москва 1977, 9). Чини нам се да није без значаја разликовање типа лексичке јединице (самосталне или несамосталне) од које се пошло у семантичко-морфолошком варирању и зато остајемо при терминима творбена основа или мотивна основа и творбена лексема или мотивна лексема.

¹⁰ До овога је закључка дошла мр Душанка Вукићевић у своме магистарском раду о именичким сложеницама у савременом српском језику.

¹¹ Напомињемо да има, и не мало, и друкчијих схватања; има схватања према којима интерфикс уопште није морфема, затим има оних према којима је интерфикс морфема са посебним апстрактним семантичким садржајем, а и оних према којима је без икаквог садржаја, без икакве информације. А ми држимо да је интерфикс граматичка морфема која преноси информацију о слагању самосталних јединица или њихових творбених основа у нову лексичку јединицу.

А из овога следи закључак да су несамостални семантички елементи у лексемама: *обличка основа* — у свим речима, *шворбена основа* — у свим дериватима, *шворбени формант* — у основним облицима свих деривата и свих композита насталих сложено-суфиксалном творбом, *граматичка морфема* — у свим облицима основних речи и композита насталих простим слагањем и у секундарним облицима свих променљивих речи (у дериватима је и суфиксалним сложеницама, рекли смо, у основним облицима саставни део форманта, део укључен у формант).

11. На крају да дамо и измењену дефиницију морфеме. *Морфема је најмања несамостална семантичка језичка јединица која, према одређеним законима морфемске комбинаџорике, швори више несамосталне и самосталне јединице лексичког система, односно која швори основе лексема, обличке и шворбене, шворбене форманте, као и лексема.*

Резиме

Даринка Гортан-Премк

О НЕСАМОСТАЛНИМ СЕМАНТИЧКИМ ЕЛЕМЕНТИМА У СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМА

Аутор анализира несамосталне семантичке елементе у творбено различитим лексемама и закључује:

— лексичка морфема преноси општу идеографску информацију; као творбени елемент функционише у основним речима; у њима се трансформише у обличку основу (*зуб-а, зуб-у*) или у творбену основу првостепених деривата (*зуб+ \emptyset , зуб+ар \emptyset*);

— творбене морфеме преносе општу семантичко-катоеријалну информацију; творбено не функционишу самостално, већ само као део творбеног форманта (*зуб+ар \emptyset , кућ+ишће*) или творбене основе другостепених и даљих деривата (*зубар+ски*);

— граматичке морфеме преносе морфолошке информације; оне обликују све лексема; код основних речи (*зуб+ \emptyset , на+ \emptyset*) и код секундарних облика свих променљивих речи (*зубар+а, кућиши+а*) то чине саме (или као субморфеме сложене деклинационе морфеме — *град+ови*); код деривата у основним облицима оне су у саставу творбеног форманта; код сложеница оне су и обавезан елемент морфолошког обликовања, саме или у саставу творбеног форманта, и обавезан елемент композиције (*дуван+ \emptyset +кеса*);

— префикси су несамостални лексички елементи на преласку из лексемског у морфемски ниво.

А из овога следи закључак да су несамостални семантички елементи у лексемама: *шворбена основа* и *обличка основа* — у свим речима, *шворбени формант* — у основним облицима свих деривата и свих композита сложено-суфиксалне творбе и *граматичка морфема* — у основним облицима основних речи и композита насталих простим срастањем (у дериватима је, рекли смо, саставни део форманта) и у секундарним облицима свих променљивих речи.

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Београд)

О ПРАВИМ ИМЕНИЧКИМ И ПРИДЕВСКИМ АНТОНИМИМА*

Аутор у овом раду дефинише праве антониме, анализира њихове семантичке садржаје, а затим наводи различите типове придевских и именичких антонима на основу језичке грађе из савременог српског (српскохрватског) језика.

1. Антоними су лексема којима се обавезно супротстављају примарне семантичке реализације.¹ Да бисмо могли говорити о супротности двају значења, она морају бити упоредива, односно мора постојати неко заједничко опште својство које обезбеђује семантичку равнотежу супротстављених лексема. То заједничко опште својство је архисема и она мора бити једнака код чланова антонимског пара. Сви се остали елементи семантичког садржаја примарних семантичких реализација супротстављају, и то до крајњих граница.

Пример: **мушкарац**, 1.а. *особа, људско биће љолно сујројино жени. жена*, 1. *особа љолно сујројина мушкарцу, људско биће сјособно за рађање*.² Ове лексема имају исту архисему — *особа, људско биће*; остале семе које чине садржај основних значења супротстављене су. Анализирајући семантички садржај антонимичних лексема можемо пратити два односа: однос између архисема и однос између преосталих делова семантичког садржаја примарних значења. Ово даје основу за једну од могућих подела антонима.

2.1. Подела антонима с обзиром на архисему.

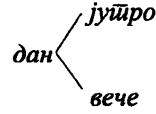
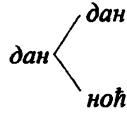
Архисема антонимског пара може бити лексикализована или нелексикализована. Лексикализовану архисему чини појам који је надређен (суперординиран) члановима антонимског пара тј. који им је, лингвистички речено, хипероним. Именички антоними могу имати лексикализоване архисеме (хиперониме), а придевски не могу.

* Овај је рад финансиран из средстава Фонда за науку Републике Србије као део пројекта *Развојни процеси у савременом српском језику*.

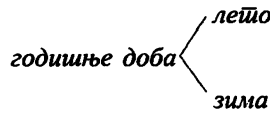
¹ Исп. Р. Марковић: О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица. *Ју-жнословенски филолог* L, Београд, 1994, 209.

² Дефиниције су преузете из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности. Овај речник ћемо даље означавати скраћеницом РСАНУ.

Примери лексикализованих архисема: За лексему *дан* можемо рећи да има две примарне семантичке реализације: *дан* као *јериод од 24 сата* и *дан* као *јериод од изласка до заласка Сунца* (по РСАНУ). Оба ова значења могу бити хипероними одговарајућих антонимских парова:

Лексемама *мушкарац* — *жена* хипероним је *особа*, *људско биће*, а лексемама *лејто* — *зима* — *годишње доба*.

Појам који представља заједничку архисему не мора бити лексикализован иако многе лексеме које имају антониме и које су у комплементарном односу с њима подразумевају обједињујући појам. Свака комплементарност подразумева затварање круга који се може некако назвати.

Примери. *Мир* — *рај*: овај је комплементарни антонимски пар обједињен појмом који није лексикализован; тај појам можемо описати као *стање с оружаним сукобима или без њих*. *Истина* — *лаж*: ове лексеме затварају круг који бисмо могли описати као *оно што одговара / не одговара стварносци*. *Радост* — *жалост*: чланови овог антонимског пара, као и антонимског пара *љубав* — *мржња* и сл. комплементарни су у оквиру нелексикализованих појмова који су опет подређени појму *осећање*. Дакле, није довољно рећи да је архисема лексема *радост* — *жалост*, *љубав* — *мржња* итд. — *осећање* јер ови антонимски парови у оквиру појма *осећање* затварају мале појмовне скупове.

2.2. Придевски антоними не могу имати хиперониме. Ипак, могли бисмо назначити неке разлике у овом смислу између антонима који означавају супротстављеност крајњих степена једног својства (тзв. степенованих антонима) и оних којима се казују два комплементарна својства (нестепенованих антонима). Степеновани антоними имају неутралне чланове пара који су мотивне речи у извођењу именица које можемо прогласити критеријумима у супротстављању чланова одговарајућих антонимских парова. У антонимском пару *млад* — *стар* неутрални члан је *стар* (па зато питамо за неког колико је стар, а не колико је млад), у пару *дубок* — *илишак* неутрални члан је *дубок*, а у пару *шанак* — *дебео*, неутрални члан је *дебео*. За све овакве антонимске парове важи могућност исказивања особине коју они значе именицом изведеном од неутралног члана пара. Тако је *дебљина* особина (исказана именицом) на којој се базира антонимски пар *шанак* — *дебео*. У архисеми се ово региструје, па заједничка архисема овог антонимског пара гласи: *који има какву дебљину*. Слично важи и за друге парове антонима

ове врсте: *брз* — *сиор* (који има какву брзину), *дуг* — *крайшак* (који има какву дужину), *дубок* — *илишак* (који има какву дубину) и др. Дакле, *брзина*, *дужина*, *дубина* и сл. нису директни хипероними поменутих антонимским паровима, али се архисеме ових антонима, свакако уз искључивање, занемаривање грамеме односе на исте појмовне вредности.

Нестепеновани антоними немају неутралне чланове. Због тога у вези с овим паровима не можемо говорити о именици којом је означен критеријум за успостављање одређеног антонимског пара. Такви антоними не значе једно својство већ два (нпр. *йрав* — *крив*, *жив* — *мршав*, *йун* — *йразан*, *мокар* — *сув*). **Мокроћа* би могла бити критеријум за успостављање ланца *влажан* — *мокар*, а не и за *мокар* — *сув*.

Осим поменутих описних придева у ову групу спадају још и они описни придеви који су изведени од именица или је бар један од чланова пара изведен од именице: *срећан* — *шужан*, *здрав* — *болештан*, као и придеви временског односа (често изведени од именица или прилога): *лейшњи* — *зимски*, *јушарњи* — *вечерњи* и придеви просторног односа (прости или изведени од прилога): *овдашњи* — *шамошњи*, *йрви* — *йоследњи*, *леви* — *десни*.

3.1. Подела антонима с обзиром на садржај примарних семантичких реализација искључујући архисему из тог садржаја

Ако члановима антонимског пара изузмемо архисему из примарних семантичких реализација, преостаје им супротстављен садржај. Те супротстављености можемо подвести под апстрактније супротстављености, и по том критеријуму можемо класификовати различите групе антонимских парова. Немогуће је одредити коначан број ових апстрактних формула, нити је могуће прецизно класификовати антонимске парове под једну одређену формулу. Ако би било потребно образovati најопштију формулу под коју бисмо могли подвести супротстављеност свих антонимских парова, она би (под условом да се врло широко схвати) гласила: присуство — одсуство (неког својства односно степена неког својства): *свейшосћ* — *шамма*, *богайшйво* — *сиромашшйво*, *лей* — *ружан*, *сий* — *гладан*, *жив* — *мршав*, *мокар* — *сув*, *йун* — *йразан*, *йамешан* — *глуи*. Ова општа формула важи за степеноване и нестепеноване антониме.

Могуће је образovati и мање опште формуле *активност* — *неактивност*: *рай* — *мир*, *жив* — *мршав*, *диваљ* — *йишом*; *уређеност* — *неуређеност*: *ред* — *хаос*, *йрав* — *крив*; *сагласност* — *несагласност*: *исшйна* — *лаж*, *йријашель* — *нейријашель*, *љубав* — *мржња*; *позитивно* — *негативно* (пријатно — непријатно): *радосћ* — *жалосћ*, *добро* — *зло*, *весео* — *шужан*, *сий* — *гладан*, *лей* — *ружан*; *велик* — *мали*: *велик* — *мали*, *дуг* — *крайшак*, *дебео* — *шанак*, *јак* — *слаб*, *висок* — *низак*, *дубок* — *илишак*, *шешак* — *лак*; *супротстављеност временских одсекака*: *дан* — *ноћ*, *лейшо* — *зима*, *јушро* — *вече*; *супротстављеност у простору*: *сасшанак* — *расшанак*, *йрви* — *йоследњи*, *леви* — *десни*.

3.2. Напомене: а) Наведени критеријуми се даље могу обрађивати. Могуће их је сажимати или даље разбијати. Очигледно је да се пар *истина — лаж* на један начин подводи под сагласност — несагласност, а *љубав — мржња* на други начин. Зато бисмо у оквиру ове формуле могли увести формулу привлачење — одбијање и под њу свести парове *љубав — мржња*, *пријатељ — непријатељ* итд.

б) Антонимски пар велик — мали као формула супротстављености многих антонимских парова очигледно показује да међу антонимима постоји хијерархија и да је оправдано трагати за категоријалним антонимским паровима и надређивати их осталима.

в) Антонимске парове могуће је поделити и по семантичким пољима: *сиљашњи изглед и физичке особине човека; физичка својства предмета; природне појаве; емоције* итд.

г) У оквиру просторних односа такође је могуће пратити више типова: просторна супротстављеност без усмерености (*север — југ, леви — десни*), просторна супротстављеност са усмереношћу (*долазак — одлазак, узлећанье — слећанье*)³.

4. Закључак пред даља претраживања семантичког садржаја антонима

Значење сваког члана антонимског пара остварује се у две равни. Прво, оно се остварује у збиру архисеме и преосталог садржаја основног значења, и то тако што преостали садржај основног значења квалификује архисему. Ово се односи и на степеноване и на нестепеноване антониме.

СЕМАНТИЧКИ САДРЖАЈ ЧЛАНОВА АНТОНИМСКОГ ПАРА		
лексема	архисема	семантички садржај осн. значења искључујући архисему
дугачак	који има какву дужину	велику
кратак		малу
мушкарац	људско биће	мушког пола
жена		женског пола

³ О овоме опширније пише Л. А. Новиков: *Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике)*, Москва, 1973, 208–217. И Џ. Лајонс анализира различите типове лексема којима се исказује просторна супротстављеност. Он разликује три врсте оваквих опозиција и не сматра их антонимима. То су: дирекционе (*горе — доле, ошћи — сшти*), антиподалне (*север — југ, отац — ћерка*) и ортогоналне (*отац — син*). Поред овог типа лексичких опозиција Џ. Лајонс наводи још и антониме, комплементарне и конверзивне. Исп. J. Lyons, *Semantics*, vol. I, Cambridge University Press 1977, 281–287.

Друго, значење сваког члана антонимског пара остварује се у збиру архисеме и у потпуности негираног преосталог садржаја основног значења другог члана антонимског пара. Појам о једној крајности неког својства подразумева појам о другој крајности тог истог својства. Лексема-члан антонимског пара у блиској је вези са својим антонимом и намера јој је да, како каже И. Грицкат „предухитри обрнуту представу.“⁴ Да је саставни део значењског садржаја једног члана антонимског пара потпуно одрицање значења другог члана антонимског пара, потврђују лексикографске дефиниције антонима које су често негативне, па се нпр. *шойао* дефинише као *који није хладан* и сл.

СЕМАНТИЧКИ САДРЖАЈ ЧЛАНОВА АНТОНИМСКОГ ПАРА		
лексема	архисема	семантички садржај осн. значења искључујући архисему
дугачак	који има какву дужину	одсуство мале дужине
кратак		одсуство велике дужине
мушкарац	људско биће	одсуство женског пола
жена		одсуство мушког пола

5.1. Степеновани и нестепеновани антоними

Једна од најчешће помињаних подела антонима у литератури је подела на степеноване (градабилне) и нестепеноване (неградабилне) антониме. Л. А. Новиков следи дефиницију степенованих антонима Н. С. Трубецког. Степоване опозиције су такве опозиције „чији се чланови карактеришу различитим степеном или градијацијом једног истог својства.“⁵ Оне се заснивају на логичком односу контрарности. Пажњу проучавалаца изазивају због тога што се уврштају у антонимске ланце и тако одступају од уобичајених у језику бинарних односа лексема. Особина исказана степенованим антонимима није апсолутна. Она зависи од предмета о којем је реч. Тако Ф. Палмер наводи пример малог слона који је већи од великог миша.⁶ Степовани антоними имају маркирани и немаркирани члан пара, о чему је већ било речи у тачки 2.2. овога рада. Неутрални члан пара *дубок* — *иљийак* је *дубок*, пара *велик* — *мали* је *велик*, а *дебео* — *шанак* је *дебео*. Због тога (у нашем језику) питамо колико је нешто дубоко, велико и дебело, а не колико је плитко, мало и танко. Примери за степеноване антониме: *млад* — *сйар*, *врућ* — *хладан*, *йамешан* — *глуј*, *велик* — *мали*, *гласан* — *тих*, *добар* — *лош*.

⁴ И. Грицкат: О антонимији, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* бр. IV-V Нови Сад, 1961-1962, 89.

⁵ Л. А. Новиков, *op. cit.*, 217.

⁶ F. R. Palmer: *Semantics, A New Outline*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, 79.

Нестепеновани антоними се не могу односити на један-исти денотат. Логичку позадину за њихово проучавање дају комплементарни појмови: *мушкарац — жена, истина — лаж, унутрашњи — спољашњи, рай — мир, ожењен — неожењен, живојш — смрш, крив — љрав*.

5.2. Разлике између степенованих и нестепенованих антонима⁷

Степеноване антониме можемо компарирати (*велик, већи, највећи*), а нестепеноване не можемо (*ожењен, *ожењенији, *најожењенији*). Степеноване антониме можемо модификовати прилозима за количину, а нестепеноване не можемо (*веома мален : *веома мршав*). У реченицама у којима се налазе степеновани антоними могућа је конверзија предиката, док код нестепенованих антонима ова операција није могућа (*Лера је бољи од Јове → Јова је гори од Пере*). Степеноване антониме поредимо чак и онда када не употребљавамо облике компартива. Такво је поређење имплицитно. Кад кажемо да је Перина кућа велика, ми имплицитно поредимо ту кућу са просечном.⁸ Негација једног члана пара нестепенованих антонима подразумева афирмацију другог члана пара (онај који није мртав, жив је и обрнуто). Код степенованих антонима овај однос важи само у једном смеру (оно што је велико није мало, али оно што није мало не мора бити велико).

5.3. Напомене: Подела на степеноване и нестепеноване антониме није без замерки. Навешћемо неколико примедба.

а) Један штап може бити кривљи или правији од другог, један човек може бити вернији или невернији, вештији или невештији од другог. Ипак, антонимски парови *вешти — невешти, крив — љрав, веран — неверан, здрав — болестан, логичан — нелогичан* спадају у групу нестепенованих антонима јер негацијом једног члана добијамо други и обрнуто. Дакле, није сасвим тачно да се само степеновани антоними могу компарирати.⁹ Очигледно је да постоје две групе нестепенованих антонима — они који се могу компарирати и они који не могу. Оно што је важно за нестепеноване антониме је то да се позитивним чланом антонимског пара констатује присуство неке особине (али не и степен те особине), а негативним чланом — њено одсуство. Ако упоредимо нпр. придев *јак* са придевом *вешти*, учинимо да се придевом *вешти* исказује само присуство неке особине (отуда нестепеновани антоним-

⁷ Ове разлике наводим према М. Риђановићу: *Језик и његова структура*, друго издање, Сарајево, 1988, 299.

⁸ О овоме је први писао Е. Сапир („Grading, a Study in Semantics”, Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality, Berkeley and Los Angeles, 1958, 122–149). Он разликује експлицитно поређење (поређење путем компаративних и суперлативних облика) и имплицитно поређење. Ово су затим прихватили и Ц. Лајонс и Ф. Палмер.

⁹ Због тога неки аутори, не обазирјући се на поделу антонима на степеноване и нестепеноване, говоре о антонимима који се не могу поредити, о онима који се могу поредити субјективним критеријумима и о антонимима који се могу поредити помоћу прецизних критеријума. Исп. Anna Maria Pazienti: Problemi semantici negli aggettivi pollari, Lessico e Semantica, Atti del XII Congresso internazionale di studi, Sorrento, 19–21. maggio 1978, Bulzoni Roma, 1981, 401.

ски пар *вешти* — *невешти*), а придевом *јак* констатује се и висок степен изражености особине о којој је реч (отуда степеновани антонимски пар *јак* — *слаб*).

б) Неки антонимски парови имају особине и степенованих и нестепенованих антонима. Показаћемо то на примеру *јун* — *јразан*. Ови антоними спадају у групу нестепенованих антонима због тога што исказују апсолутно присуство — одсуство одређене особине (па се не могу компарирати) и због тога што се овим паром не исказују крајње вредности једног својства, већ се исказују два својства. Овај антонимски пар бисмо могли уврстити у степеноване антониме због тога што негација једног члана антонимског пара не подразумева афирмацију другог (непун ≠ празан, непразан ≠ пун) и због тога што овај антонимски пар спада у ланац: *јразан* — *иолујун* — *јун*.

в) Међу именицама нема степенованих антонима (под условом да нису изведене од других врста речи или да нису изведене од исте мотивне речи). Ово потиче отуда што је у природи именица означавање појмова. Одређивање степена, уопште одређивање степенованих појмова везује се за придеве. Градирање именица постоји, али само као секундарна појава. Она се остварује грађењем деминутива и аугментатива од именица као мотивних речи, али је информација о умањености, односно увећаности појма означеног мотивном именицом смештена у суфиксу, а не у творбеној основи деминутива или аугментатива.¹⁰ Семантичка поља која сачињавају месеци у години, чиновни у војсци, академска звања итд. нису примери антонимских ланаца, већ су то лексеме које се налазе у инкомпатибилном односу.

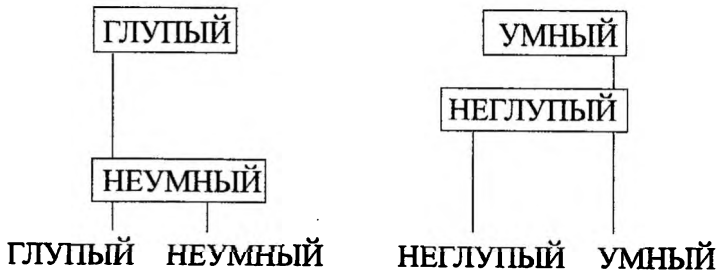
г) Антонимски ланци се заснивају на степену изражености неке особине (*брз* је који има велику брзину, а *сиор* је који има малу брзину, *дугачак* је који има велику дужину, а *крайшак* је који има малу дужину). У посебну групу треба одвојити парове *добар* — *лош*, *срећан* — *шужсан*, чији негативни чланови не исказују само низак степен неке особине већ у другу крајност доведену ту особину. Дobar није онај који је много добар, а лош није онај који је мало добар, већ онај који уопште није добар. Ипак, чини се да су *добар* — *лош* степеновани антоними јер између њих постоје још неке вредности. Какве? На то питање ћемо покушати да одговоримо представљајући неколико типова степенованих антонима.

Први тип чине они степеновани антоними који имају лексикализоване међучланове у антонимском ланцу (*студен* — *хладан* — *прохладан* — *млак* — *шойликаст* — *шойао* — *врућ* — *врео*).

Другу, многобројнију групу чине они нетипични степеновани антоними који између позитивног и негативног члана имају вредности које нису лексикализоване у правом смислу, па се све међувредности обједињавају лексемом сложеном помоћу речце *не-* и позитивног или негативног члана антонимског пара (*јак* — *нејак* — *слаб*, *добар* — *недобар* — *лош*). Тешко је

¹⁰ Исп. Д. Гортан-Премк: О семантичком односу деривата према творбеној основи, *Научни саспанак слависта у Вукове дане* 16, Београд 1986, 101–107.

прецизно утврдити значењску вредност лексема *нејак*, *недобар*, *нелеј*, *нейамешан*. По Д. Мршевић „*немлад* је онај који није више млад, али не мора бити стар, што је права (максимална) супротност за млад; *нелеј* је онај који је мање леп, што не значи да је ружан.“¹¹ Мислимо да добар одговор на ово питање даје график Л. А. Новикова, којим он објашњава однос придева *неумный* и *неглупый* према антонимима *глупый* и *умный*¹²

Дакле, *неглуј* је донекле синоним лексеми *йамешан*, али има и своју семантичку особеност. *Нейамешан* је донекле синоним лексеми *глуј*, али има и значењску особеност.

Треба бити врло обазрив у остављању простора за лексеме које у значењском смислу представљају међувредност међу антонимима. Ако кажемо да је *недобар* између *добар* и *лош*, а да то није ни *добар* ни *лош*, то не значи да сви антоними имају ове међувредности. Чини нам се да не бисмо могли у потпуности да прихватимо мишљење Л. А. Новикова који лексеме *љубав* — *мржња* укључује у степеноване антониме и ставља између њих *равнодушност* као средњу вредност.¹³ *Равнодушност* нема исту архисему као *љубав* — *мржња*. То што између љубави и мржње психолошки има много стадијума, за једну лингвистичку поделу неважно је. Све што можемо да урадимо је то да овом пару доделимо посебан статус у оквиру нестепенованих антонима. Овај пар не можемо уврстити у степеноване антониме.

6.1. Структурна подела антонима

Структурно антоними се деле на једнокоренске и разнокоренске. У Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива Р. Симеона под одредницом *антоним* каже се да „за антонимију није доста да су ријечи супротне по значењу, оне треба да буду и различита коријена.“ Овакво размишљање није усамљено у лингвистици. Л. А. Новиков даје пример Л. А. Булаховског, који има исти однос према антонимима. Л. А. Новиков претпоставља да се лингвисти који овако мисле поводе за тим што је неупоредиво већи број

¹¹ Д. Мршевић: Глаголи супротног значења, *Књижевност и језик* 2–3, Београд, 1977, 227, 228.

¹² Л. А. Новиков, *op. cit.*, 221.

¹³ *Ibid.*, 223.

једнокоренских него разнокоренских антонима, што ове друге доводи у неравноправан положај. Према схватању И. Грицкат „питање антонимије би морало бити изван таквог формалног условљавања: када се негативним предметком постиже оно значење које би имала и нека етимолошки несродна антонимска реч, тј. када су семантички захтеви задовољени, спољашњи моменти не би смели да играју улогу. [...] Етимолошки сродне речи нису „добри“ антоними за стилисту; за лингвисту оне то могу да буду.“¹⁴

Примери разнокоренских (лексичких) антонима: *тих* — *гласан*, *висок* — *низак*, *брз* — *сјор*, *истина* — *лаж*, *весео* — *јуужан*, *јочешак* — *крај*, *дан* — *ноћ*, *јамешан* — *глуј*, *леви* — *десни*. Примери једнокоренских (граматичких, афиксалних) антонима: *моралан* — *неморалан*, *жив* — *нежив*, *законски* — *јрошивзаконски*, *укусан* — *неукусан*, *јлодан* — *бесјлодан*.

6.2. Значење именичких и придевских сложеница с одричном речцом не-

Три су, по нашем мишљењу, функције речце *не-*: одрицање, негација и нова лексичка вредност.

а) Одрџцање. Ако се речцом *не-* одриче значење позитивног члана антонимског пара, онда је негативни члан пара у односу праве антонимичности према позитивном члану. Уколико се речцом *не-* постиже само негирање или нова лексичка вредност позитивног члана, не можемо говорити о правој антонимији. О одрицању говоримо кад додавањем речце *не-* на неку лексему добијемо пар нестепенованих антонима. Пошто нестепеноване антониме чине комплементарни појмови, одрицање једног подразумева афирмацију другог. Додавањем речце *не-* на лексему *жив*, добијамо лексему *нежив*, која не може значити ништа друго него *мртјав*. Додавањем речце *не-* на лексему *истиниј*, добијамо лексему *неистиниј*, која не може значити ништа друго него *лажан*. Одрџцањем, дакле, не добијамо само негирану лексему, већ нову **антонимичну** лексичку вредност.

б) Негација. Ако негирамо појам који припада групи контрарних појмова, не можемо добити антоним, јер та негација често резултира појмом неододређеног значења или мноштвом појмова. *Нелеј* не може бити антоним лексеме *леј* зато што *нелеј* може да значи *који није ни леј ни ружан* или значи *који је мање леј*, *што не значи да је ружан* (по мишљењу нпр. Д. Мршевић које је већ навођено у овом раду) или значи *који је ружан*.¹⁵

У вези с функцијом негације речце *не-* поменула бих још једну стару функцију о којој говори И. Грицкат, а то је „придавање неповољног значења: *небрај*, *нечовек*, *невреме*, *нейреља*“,¹⁶ где се стављањем *не-* пред именицу или придев постиже значење негативне особине.

¹⁴ И. Грицкат, *op. cit.*, 87.

¹⁵ По мишљењу М. Стевановића: *Савремени српскохрватски језик 1*, пето издање, Београд, 1989, 431–432.

¹⁶ И. Грицкат: О неким проблемима негације у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXV*, 1961–1962, 119.

Супротно томе, има придева „који имају формално негативно обележје, а ипак означавају позитивне вредности (*ненаметљив, ненайадан, неодољив, неойисан, неойисив*).“¹⁷

в) Нова лексичка вредност. Додавањем речце *не-* испред придева или именице понекад добијамо реч нове лексичке вредности, која не само што није у антонимичном односу са полазном речју, већ има сасвим различиту архисему у односу на њу. М. Стевановић наводи пример придева *јоверљив*. „Према *јоверљив* (тј. онај у кога се може имати и у кога се има поверења — за лице, односно који се саопштава само у поверењу, који није за јавност — за предмет) *нејоверљив* је онај који нема поверења, који сумња.“¹⁸ У сличном односу стоји и именица *воља* према твореници *невоља*.

6.3. Префикси *а-*, *анти-*, *дис-*, *и-*, *контра-*, *без-* маркирани су у односу на партикулу *не-* због тога што су мање фреквентни у језику. Ови префикси (изузимајући префикс *без-*) најчешће се употребљавају уз стране речи, што их такође чини обележеним у односу на префикс *не-*. Дефиниције и примери из РСАНУ и РМС не потврђују значењску разлику између речце *не-* и префикса *а-*, *анти-*, *дис-*, *и-*, *контра-*, *без-* коју констатују неки аутори (нпр. Д. Бошков у поменутом чланку о придевској негацији). По овим ауторима страним префиксима се исказује апсолутно одрицање, негација која је наглашенија од негације речцом *не-*.¹⁹ Чини нам се да је за сада могуће говорити само о тенденцији семантичке диференцијације ових префикса од речце *не-*. Творенице грађене овим префиксима, баш као и оне грађене речцом *не-* могу, али не морају бити антоними својим простим речима.²⁰

7.1. Пуни и непуни антоними

Одређујући антониме рекли смо да су то лексеме којима се обавезно супротстављају примарне семантичке реализације. Осим основних значења овим се лексемама могу супротставити и нека (или сва) секундарна значења. Ако им се супротстављају само секундарна, а не и основна значења, онда такве лексеме можемо сматрати квазиантонимима.

¹⁷ Д. Бошков: Придевска негација префиксима (*не-*, *а-*, *дис-*, *без-*), *Наш језик* XXV/1–2, Београд, 1981, 63.

¹⁸ М. Стевановић, *op. cit.*, 431–433.

¹⁹ Тако нпр. у *Речнику језичких недоумица*, треће, прерађено и допуњено издање, Београд 1992, И. Клајн за *аморалан* каже *коме недостијаје осећање морала; није исто што и неморалан (јорочан, јокварен)*.

²⁰ Уп. М. Поповић: Ка могућој класификацији страних речи, *Наш језик* XXIX/5, Београд, 1994, 284–287. Аутор у овом раду дели лексеме са префиксом општег негативног и реверзативног значења у три групе. Прву групу чине лексеме које искључиво имају значење комплементарне супротности у односу на основу, у другу групу спадају лексеме које су полисемијом развиле нова значења, уз необавезно задржавање одречног значења, а трећој групи припадају лексеме које поред општег негативног значења имају још једно конкурентско опште значење: квалитативно атитудинално или релационо локативно.

Они антоними којима се супротстављају сва значења зову се пуни антоними, а они којима се поред основних значења супротстављају још нека (али не сва) зову се непуни антоними.

7.2. Детаљну анализу и моделе непуних антонима дала је В. А. Иванова.²¹ Њена испитивања показују да ако један антоним има, нпр., пет значења, а други три, онда тај пар има највише три антонимична значења. Једнокоренски антоними су најчешће пуни, а разнокоренски су ретко пуни. Ако се антонимски пар састоји од антонима с истим или приближно истим бројем значења, онда су сва или скоро сва значења антонимична. Ако постоје велика диспропорција у броју значења оделитих антонима, број антонимичних значења је мали, ако је диспропорција у броју значења појединачних антонима мала, онда је и број антонимских значења велик (приближан је броју значења појединачних антонима). Овај занимљиви закључак В. А. Иванове показује да појачана комплементарност изазива већу антонимску кохезију међу лексемама. Ово отвара простор за нова испитивања.

7.3. Утицај полисемантичке структуре једног антонима на полисемантичку структуру његовог парњака

„Међу најважније одлике антонима“, наводи академик Милка Ивић, „убрајају се, по мишљењу меродавних: прво — немогућност међусобног повезивања антонимијских партнера у оквирима исте синтаксичке структуре; и друго — чињеница да се метафоризовањем антонимијско партнерство не разара.“²² М. Ивић прву одлику илуструје придевским паром *бистар* — *муџан*: *бистра вода* — *муџна вода*, који на нивоу основних значења испољава антонимијски однос, што потврђује њихова инкомпатибилност у истој синтаксичкој структури односно значењска бесмисленост исказа *Поџок је бистар*, али *муџан*. Затим, М. Ивић разматра другу одлику антонима — чињеницу „да се метафоризовањем антонимско партнерство не разара“ пратећи метафоризацију овога пара у реализацијама, такође антонимијским, *бистре очи* — *муџне очи*, *бистра глава* — *муџна глава*, *бистра љамей* — *муџна љамей*. Међутим, када је у питању детерминација човека, даље метафоричне реализације придева *бистар* и *муџан* не функционишу као антоними, што доказује остварљивост реченице *Он је бистар*, али *муџан*, што значи да „њена одликује бритка памет, али и држање које није јасно, које никако не улива поверење.“²³ До нарушавања антонимијског односа у примеру *бистар човек* — *муџан човек* дошло је, како показује М. Ивић, с једне стране, због карактеристичне конотативне импликације у семантичком садржају придева *муџан*, коју овај носи као члан лексичког поља у којој је и лексема *џрљав*, и с друге стране, због сематског састава придева *бистар* и његове недовољне

²¹ В. А. Иванова: *Антонимия в системе языка*, Кишинев, 1982, 24–43.

²² М. Ивић: Један прилог проблематици метафоре, *О зеленом коњу, нови лингвистички огледи*, Београд 1995, 306.

²³ *Ibid*, 309.

способности за означавање моралних својстава; за функцију детерминатора моралних својстава погоднији је његов синонимски парњак — придев *јасан*. М. Ивић, на крају закључује — „у науци распрострањене тврдње о томе да се метафоризацијом не ремети једном успостављен антонимијски однос морају се подврћи преформулисању како више не би било забуне око кључне чињенице: то неремећење јесте додуше, најчешће заступљено, али ипак — није увек, што значи да је погрешно приписивати му универзални карактер.“²⁴

И И. Грицкат у анализи прилошких антонимских парова долази до закључка да се у не тако малом броју случајева метафоре „развијају самостално, неспутане парњаштвом.“²⁵

7.4. На примеру лексема *добро* — *зло* показаћемо да иако парњаштво не спутава једну лексему да шири у одређеном правцу своју полисемантичку структуру, у неким случајевима, у одређеном правцу усмерену структуру више или мање намеће, или временом има тенденцију да наметне своје парњаку. (То речници понекад не констатују, нарочито ако утицај није саввим очигледан). Пратићемо колики је утицај семантичког потенцијала лексеме *добро* на лексему *зло* и докле он досеже, где се прекида.

Семантички садржај лексеме *добро* богатији је од семантичког садржаја њеног антонима *зло*. Лексема *добро* има 17 значења, а *зло* — 5 значења.²⁶ Супротстављају им се три значења којима су у основи архисеме: 1.а. *појаве, сйране живошйа, морални захйеви*; 1.б. *сйање, околносйи*; 1.в. *добробий, благосйање — шегоба, мука*. Вукове народне пословице то потврђују: 1.а. *Зло добра донијети не ће* (1487). Ласно се *добро* заборави, али *зло* мучно (2832). 1.б. Ни се у *добру* понеси, ни у *злу* поништи (3797). 1.в. Воли своје *зло* него туђе *добро* (625).²⁷

Значења лексеме *добро* која нема лексема *зло* (наравно, у антонимском облику): 1.г. *обезбеђен живошй, йовольне майтеријалне йриликe*; 2.а. *досйигнуће, шеговина*; 2.б. *драгоценосй, благо*; 2.в. *имовина, вредносй, кайиштал*; 2.г. *йосед, имање, економија*; 3.а. *йриродно благо, богатйсйво*; 3.б. *майтеријал од вредносйи, роба*; 4. *у нежном обраћању драгој особи*; 5.а. *йлемений гесй, услуга, йомоћ*; 5.б. *майтеријална вредносй, роба*; 6.а. *доброшйа, йлеменийосй*; 6.б. *добра особина, врлина*; 7. *добро, исйравно сйање*; 8. *сйари назив за ћирилско слово „д“*.²⁸

Да би се показало да *зло* ипак има нека од ових значења треба замесити лексему *добро* лексемом *зло* у примерима који у РСАНУ потврђују набројана значења:

²⁴ Ibid, 312.

²⁵ И. Грицкат: Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије, *Јужнословенски филолог* XLV, Београд, 1989, 20.

²⁶ Према РСАНУ.

²⁷ Вук Стефановић Караџић: *Српске народне йословице*, Сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Београд, 1965.

²⁸ Дефиниције су преузете из РСАНУ. Оне нису дословно цитиране.

1.г. *Во се шрифa чешће, ња ако је удовац у „злу“, нема дјеце.*²⁹ Не знамо да ли се у Варошу оваква реченица може изрећи. У сваком случају, може се замислити контекст у коме се неповољне материјалне прилике називају злом.

2.а. У примерима се говори о *јавном добру, ошћем добру или заједничком добру*, а под тим синтагмама се подразумева *вода, идеја, књижевна дела, народне њесме*. Могуће је говорити и о *јавном, ошћем или заједничком злу*.

2.б. Под *добром* се овде подразумевају конкретни предмети — *грађевине, коњ, сабља, жене*. Могуће је рећи „*Дао бих му сва зла овог светића*“, али *сва зла овог светића* и *сва добра овог светића* разликују се по обиму. Значења лексеме *добро* обележена бројевима 2 и 3 у мањој или већој мери занемарују процену квалитета онога што се под том лексемом подразумева и у први план истичу само постојање конкретног предмета о коме је реч. *Ове школе ваља свезајти са окупним економским добрима* (пример под 2.г.). *Муж се у погледу шакве управе (женином имовином) смајтра [...]* као сваки други *ојуномоћени засјуйник, али он ипак одговара само за основно добро или главницу* (пример под 2.в.). *Добра и чврсти градови бејаху у рукама нејријашеља* (пример под 3.а.). *Ова размјена добара између произвођача и појрошача зове се шрговина* (пример под 3.б.). У свим овим контекстима лексема *добро* не може се заменити лексемом *зло*, зато што у семантичком потенцијалу лексеме *зло* доминира квалитативно вредновање без кога се она не реализује. Лексема *добро* може бити релативно неутрална у овом смислу, што горњи примери потврђују. *Добро* је и овде употребљено у функцији позитивног вредновања, али се као предмет процене овога пута не јавља квалитет, већ егзистенција неког предмета (постоји + : не постоји -): *њиве (пољопривредно добро), робе (економско добро)* итд. Иако се за *њиву* подразумева и квалитативно вредновање, при употреби синтагме *пољопривредно добро* не истиче се стварна вредност неке *њиве*, па се чак и недовољно плодна земља назива пољопривредним добром. Могуће је у неком слободнијем контексту, у експресији *њиву* назвати *пољопривредним злом*, али то мора бити ОДРЕЂЕНА *њива* изузетно лошег квалитета. У примеру под 2.в. у којем се говори о правима мужа над женином имовином каже се да он одговара за *основно добро* или главницу; при том није важно да ли је *њено* имање велико или мало, односно да ли има велику или малу вредност. Чини се да могућност овакве употребе лексеме *добро* утиче на асиметрију антонимског пара *добро — зло*, не само у том смислу што повећава број значења лексеме *добро*, већ и тако што јој тупи антонимску оштрицу, па се у истом контексту стилски ефекат постиже лексемом *зло* (исп. *Та њесма је национално добро*, према *Та њесма је национално зло*). Ако бисмо у већ помињаном примеру *Дао бих му сва добра овога светића, добро* заменили лексемом *зло*, онда бисмо смањили обим појава које то „давање“

²⁹ Пример у РСАНУ гласи *Кад дјевојка иде за удоваца, добије више шоба ... Кућа јој кужи цицеле, чараје ... Во се шрифa чешће, ња још ако је удовац у добру, нема дјеце* (Варош, Лукић Л., ЗНЖ 25, 336).

подразумева, јер се *зло* (у том контексту) односи само на апстрактне појмове, док се *добро* односи подједнако на апстрактне и конкретне појмове. Ово проистиче из способности лексеме *добро* да означава неки појам и без обавезног позитивног квалификовања. *Зло* нема ову способност па се може односити на конкретне предмете у појединачним случајевима — тамо где се директно упућује на одређени предмет.

Иако РСАНУ то не констатује, семантичке реализације лексеме *добро* означене бројевима 5.а. (*добар, њлемениџ гесџ; учињена услуга, указана њо-моћ*) и 5.б. (*срећан, добар њовод, намера; срећна, добра весџ*) имају одговор у значењима лексеме *зло*. Ово потврђују народне пословице. За 5.а: Тешко ми је вратити ономе који ми *добро* учини, а ко ми *зло* учини, лако ћу му вратити (5555). За 5.б: *Зло* се даље чује него *добро* (1495).

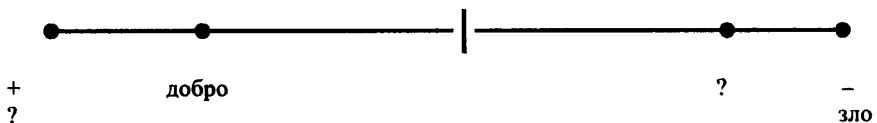
Значења лексеме *добро* означена бројевима 6.а. (*доброџа, њлемениџостџ*) и 6.б. (*добра особина, врлина*) антонимична су значењу лексеме *зло* означеном бројем 2 (*оно шџо је негатиџивно у човеку, зле, нехумане сџране човека; љуџина, злоћа*).

7.5. Закључак анализе: Целокупан семантички садржај лексеме *зло* супротставља се одговарајућим значењима лексеме *добро* (изузев покрајинског означавања пришта речју *зло*).

Резимираћемо и однос значења лексеме *добро* према значењима лексеме *зло*. Примарне семантичке реализације ових лексема су антонимне. Значења лексеме *добро* означена бројевима 2 и 3 само донекле одговарају значењима лексеме *зло* — у њима се огледа специфичност семантичког потенцијала ове лексеме и због тога не чуди што та значења нису увршћена међу значења лексеме *зло*. Значења обележена бројевима 5 и 6 такође имају одговор у семантици лексеме *зло*, што РСАНУ потврђује само у другом случају. Четврто, седмо и осмо значење нису од нарочитог значаја за ову дискусију јер не мењају општу слику онога што је овде речено.

Народне пословице потврђују да значења лексеме *добро* обележена бројевима 1.а, 1.б, 1.в, 5.а, 5.б, представљају антониме значењима лексеме *зло*.

Прецизна анализа показује несиметричност значења ових лексема — лексема *добро* може бити употребљена и без обавезног квалитативног вредновања што још више истиче квалитативно вредновање лексеме *зло*. Због тога се чини да *добро* није на крајњој тачки позитивне стране значењске дужи *добро* — *зло*.

Добро — *зло* су ипак прави антоними. Њихову антонимичност доказује: њихова замењивост у истом контексту; одређују их најчешће исте речи:

велико, мало, наше, ваше; ступају у исте синтаксичке односе: учинити некоме добро, зло, доживети добро, зло.

8. Закључак

Антоними су лексеме чије се примарне семантичке реализације супротстављају. Поред примарних значења антонимима се могу супротстављати и нека (или сва) секундарна значења. Уколико се лексемама супротстављају само секундарна значења (а не и примарна), оне су у односу квази-антонимије.

Антоними се могу поделити на више начина. Први критеријум поделе се заснива на компоненцијалној анализи примарних значења чланова антонимског пара. С обзиром на архисему антоними се деле на оне који имају лексикализовану архисему у виду хиперонима и на оне који немају лексикализовану архисему. С обзиром на остатак семантичког садржаја основних значења, изузимајући архисему, антоними се могу сврстати у различита семантичка поља образовања захваљујући мањем броју апстрактних формула.

По међусобном значењском односу антоними могу бити степеновани и нестепеновани, а по структури, једнокоренски и разнокоренски. Антониме је могуће поделити и на основу анализе њихових полисемантичких структура. Они антоними којима се супротстављају сва значења називају се пуним антонимима, а они којима се супротстављају само нека значења (обавезно укључујући и примарна) називају се непуним антонимима.

Summary

Rajna Dragičević

ON TRUE ADJECTIVE AND NOUN ANTONYMS

In this work the author defines true antonyms, analyzes their semantic features and states different types of adjective and noun antonyms based on language material of Serbian (Serbo-Croatian) language.

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

ИМЕНИЦЕ НА -ЕЖ У НАШЕМ ЈЕЗИКУ (поријекло, значење и акценат)

У раду се указује на категорију именица које се у српском језику завршавају гласовном скупином *-еж*. Међу тим ријечима највише је изведених именица, било да имају у основи именицу, било придјев или глагол. Најбројније су оне које се изводе од глагола, типа *бодеж* (бости), *вареж* (варити), *сјавеж* (спавати). Ту се указује и на значење и акценат ових именица.

I

Лексички фонд једнога језика обично се даје у рјечницима тога језика, било да су у питању једнојезични или вишејезични рјечници. А све ријечи у тим рјечницима сврстане су, по правилу, или по азбучном (*a, б, в, г, д*) или по абecedном реду (*a, b, c, č, ć, d*), што зависи од принципа којих се придржава аутор рјечника. Колико ће неки од тих рјечника садржавати ријечи, одредница, зависи, опет, од различитих критерија од којих се полази при састављању рјечника. Тако, на примјер, Вуков Српски рјечник из 1818. има 26.270 одредница. Друго издање тога рјечника, из 1852, има скоро два пута више одредница (према једним подацима ту имамо 40.000 одредница, други тај број знатно увећавају, на 47.500); рјечник нашега језика који је издала Југославенска академија знаности и умјетности (RJAZU) садржи „око 250.000 лексичких јединица“, а према неким предрачунима, Речник српскохрватског књижевног и народног језика који издаје Српска академија наука и уметности (САНУ), могао би имати око 400.000 лексичких јединица.¹ Наравно, ниједан од ових рјечника не даје укупни лексички фонд нашега језика. То, уосталом, није могуће ни постићи: ријечи настају, живе и „умиру“, престају да се употребљавају. Да је то тачно довољно је да отворимо Вуков рјечник, онај из 1852. Ту ћемо наићи на већи број ријечи које ми не употребљавамо и чије нам је значење непознато. То вриједи и за све друге рјечнике. Поготово оне који нам нуде лексички фонд из старијих времена. Али, исто тако, у тим рјечницима ми нећемо наћи многе ријечи које су

¹ Исп. код мене: Турцизми у Вуковим рјечницима, Вук Караџић, Београд 1987, стр. 9-10, као и Драго Ћупић, По језику смо богат народ, Илустрована политика, 31.12.1994, стр. 8-9.

сасвим обичне у нашем савременом језику. И не само оне које ми сврставамо у групу „туђице“, него и оне које су наше, настале ту, на нашем језичком подручју. Додајмо уз ово да ми данас имамо подоста и рјечника у којима се даје рјечнички фонд једне струке (медицински, на примјер), или једнога дијалекатског подручја (лесковачког краја, на примјер). Када се све ово има на уму, слободно се данас може рећи да лексички фонд нашега језика може да се креће и до пола милиона ријечи. Друго је питање колико ту има ријечи које су заједничке свим говорницима нашега језика; колико их, опет, припада само једној професији или једном ужем говорном подручју. Али, а то је битно, када би се састављао рјечник у који би ушле све ријечи које *данас* живе на нашем језичком подручју, без обзира на њихово поријекло, њихов број би могао да се креће до пола милиона.

II

Поред оваквих рјечника, у којима се ријечи дају по азбучном или абecedном реду њихових саставних фонема (уп. код Вука: *a, aap, aba, abaија, абаја, абајлија, абање, абаићи, абаиџа...*; односно у Скоковом рјечнику: *a, aba, abain, abaja, abarat, abdal, abdest, abeceda...*)², постоје данас и рјечници који нам нуде рјечничко благо једнога језика у обрнутом поретку саставних фонема појединих одредница. То су обратни, инверзивни, *à tergo*, рјечници.

За српскохрватски језик такав рјечник је саставио проф. др Јосип Матешкић³. Према подацима које нам даје Heinz Wiessemann, на почетку четвртог дијела тога рјечника, ту, у четири књиге, имамо 130.000 одредница (стр. V). Није искључено да је ова цифра само приближна стварном броју ријечи које нам даје овај рјечник. Наиме, према моме бројању, ту имамо 131.631 одредницу. Истина, а и то је за овакве рјечнике значајно, разноврсни су извори из којих је Матешкић користио лексички фонд⁴. Чињеница је да ту налазимо подоста ријечи које више не припадају живом лексичком фонду нашега језика. Поготово његове књижевне ријечи. Али, а то је за нас овдје битно, Матешкићев рјечник је први ове врсте на нашем језичком подручју, који нам нуди обрнути поредак ријечи, тј. који нам даје ријечи поредане према својој завршној фонемима.

У коме односу стоје ријечи тога рјечника према својим завршним фонемама показале следеће бројке.

Ријечи са завршном фонемом -и ту имамо	34.335;
са завршном фонемом -а	26.271;
са завршном фонемом -е	14.063;
са завршном фонемом -н	11.619;

² Вук Стеф. Караић, Српски рјечник, у Бечу 1852; Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971–1973, три тома.

³ Josip Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, Otto Harrassowitz — Wiesbaden 1965–1967, четири књиге.

⁴ Матешкић, исто, књ. I, стр. VII.

са завршном фонемом -т	8.909;
са завршном фонемом -о	8.448;
са завршном фонемом -к	5.505;
са завршном фонемом -р	4.119;
са завршном фонемом -в	3.997;
са завршном фонемом -ц	2.736;
са завршном фонемом -м	1.770;
са завршном фонемом -ћ	1.047;
са завршном фонемом -с	1.053;
са завршном фонемом -д	1.038;
са завршном фонемом -л	1.005;
са завршном фонемом -ч	993;
са завршном фонемом -ј	850;
са завршном фонемом -ш	736;
са завршном фонемом -г	612;
са завршном фонемом -љ	509;
са завршном фонемом -з	482;
са завршном фонемом -п	403;
са завршном фонемом -х	268;
са завршном фонемом -б	233;
са завршном фонемом -ф	240;
са завршном фонемом -ж	161;
са завршном фонемом -њ	141;
са завршном фонемом -у	66;
са завршном фонемом -ђ	20;
са завршном фонемом -џ	12;

укупно 131.631

Ево састава неких од тих лексичких скупина:

Под фонемом *и* у Матешиневом рјечнику налазимо ове лексеме, укључујући и фонему *и*: *и, хџи, ѿџи, мџхѿџи, кџлеџ, сџлѿџи, брѿџи, еџвџнѿџиџиџи, чџџџи, ѿџрѿџиџиџи, чџџџи, дџџи*, укупно 12 лексема. Све оне, као што видимо, припадају групи наших туђица, а већина ће се врло ријетко јавити данас, како у народном тако и у књижевном језику.

Ни одреднице са финалном фонемом *ђ* нису знатно бројније. Има их 20. То су: *ђ, чађ, мађ, џџеђ, срџеђ, глџеђ, слџеђ, смеђ, свиџеђџлџосмеђ, свеџџлџосмеђ, ѿџмносмеђ, ѿџмноџосмеђ, свеђ, жеђ, рѿђ, год — гџђ, вџђ, бѿђ, смѿђ, ѿѿђ*. И ту има ријечи које се врло ријетко, и у томе облику, јављају у савременом језику. Такве су: *срџеђ, слеђ, свеђ, вођ*. Питање је, уз то, колико живи разлика између *свиџеђџлџосмеђ* и *свеџџлџосмеђ*, односно између: *ѿџмносмеђ* и *ѿџмноџосмеђ*, гдје се врједности рефлекса старог вокала јат (ѣ) и акценатска компонента јављају као диференцијални знаци.

Под завршном фонемом -у овај рјечник нуди нам 66 лексичких јединица, међу којима има и таквих које су данас непознате у народним говорима, а и књижевном језику. Такве су: *мау, бау, бу, абу, маџрабу, зџбу, цуцу, ћаћу, дулвѣдѹ, нанду, кайѣху, балихѹ, бику, љглу, дѣзѣмѹ, дану, нашенану, гнѹ, кѡйѹ, карамѹру, бѣсу, ѡасѣарѣѹ, сѣѹ, грѣзѹ*. Свакако, све ове лексеме могао је нудити неки од извора којима се служио проф. Матешић при ексерципији грађе за Рјечник, али оне више никако не чине активни фонд наших ријечи.

Све ово говори да би један обратни рјечник нашега језика, заснован на лексици савременог тренутка, макар била обухваћена цијела територија српскохрватског језика као члана јужнословенске породице језика, не би морао да има више од 100.000 лексичких јединица. Значи, могао би бити са мање ријечи од овога Матешићевог, а и он би корисно послужио својој намени.

III

Ако упоредимо ове податке са онима које нам нуди Обратни рјечник македонског језика, доћи ћемо до различитих закључака.

Обратни рјечник македонског језика⁵ заснован је на лексичком фонду који даје тротомни рјечник савременог македонског језика у издању Института за македонски језик (Скопље 1961–1966). И, како нас обавјештава аутор Обратног рјечника македонског језика, тај рјечник „садржи скоро све главне речи РМЈ (које су одштапане масним словима), укључујући и оне из Допуне“ (из Предговора). Дакле, овај рјечник нуди савремени лексички фонд македонског језика. У томе рјечнику имамо 64.578 ријечи (в. на посљедњој страници, испод: Забелешки и допуненија). А то је дупло мање од броја ријечи које нам нуди Матешићев рјечник. Истина, а и то је битно, и извори, који су послужили при прибирању лексичке грађе, нису им једнаки. Матешић је узимао и лексику коју нуде историјски извори, македонски рјечник се заснивао на лексици коју му нуди рјечник савременог македонског језика. А тај моменат никако није неважан за проблематику о којој је ријеч. Свака епоха, па и свака генерација, има нешто своје и у лексици. Да се у то увјеримо, понављам, нису потребна посебна истраживања. Довољно је да отворимо било коју књигу из прошлога вијека. Тамо ћемо наићи на повећи број ријечи које су нама, данас, или непознате или скоро непознате јер су изашле из употребе.

Ево какво стање налазимо у овоме рјечнику македонског језика:

са завршном фонемом -а	ту	има	20.286	одредница
са завршном фонемом -е	"	"	12.063	"
са завршном фонемом -и	"	"	7.561	"
са завршном фонемом -н	"	"	5.792	"
са завршном фонемом -т	"	"	4.415	"

⁵ Владимир Миличич, Обратен речник на македонскиот јазик. Скопје 1967.

са завршном фонемом -о	ту	има	2.974	одредница
са завршном фонемом -к	"	"	2.135	"
са завршном фонемом -р	"	"	1.638	"
са завршном фонемом -в	"	"	1.416	"
са завршном фонемом -м	"	"	635	"
са завршном фонемом -ц	"	"	633	"
са завршном фонемом -л	"	"	630	"
са завршном фонемом -ч	"	"	514	"
са завршном фонемом -с	"	"	330	"
са завршном фонемом -д	"	"	304	"
са завршном фонемом -г	"	"	203	"
са завршном фонемом -ј	"	"	202	"
са завршном фонемом -п	"	"	177	"
са завршном фонемом -з	"	"	172	"
са завршном фонемом -ш	"	"	168	"
са завршном фонемом -ж	"	"	125	"
са завршном фонемом -у	"	"	108	"
са завршном фонемом -ф	"	"	87	"
са завршном фонемом -б	"	"	73	"
са завршном фонемом -х	"	"	38	"
са завршном фонемом -к'	"	"	19	"
са завршном фонемом -љ	"	"	14	"
са завршном фонемом -њ	"	"	5	"
са завршном фонемом -г'	"	"	3	"
са завршном фонемом -џ	"	"	1	"

Како се и из наведених података може закључити, најмање је ријечи са завршном фонемом -и -1 (*ари*), са завршном фонемом -з' -3 (*глег', цег', џуг'*), са завршном фонемом -њ -5 (*лакань, шампань, сињ, коњ, џроњ*), са завршном фонемом -љ -14 (*деталь, синамбелъ, келъ, хмель, шель, џорџфелъ, билъбиљ, зембиљ, водвиљ, кайиљ, фийиљ, џејиљ, џрандафиљ, буљбуљ*), са завршном фонемом -к' -19 (*бамбак', бубак', сјанак', цојак', мустјак', џрек', Божик', мок', надмок', немок', џремок', семок', џомок', нок', среднок', среденок', џолнок', џрекунок', врुक'*), са завршном фонемом -х -38 (*ах, дах, џлах, шарлах, алманах, монах, амфибрах, крах, џрах, фах, шах, џадџах, ех, џлех, усјех, неусјех, џех, шех, их, дих, џридих, џејих, шџрих, џих, сџих, дисџих, џрџсџих, акросџих, џолусџих, ох, мџоџ, егзарџ, џаџриџарџ, монарџ, дух, воздуџ, слух, евнуџ*).

И ови примјери нам показују колико и у македонском језику имамо туђица које завршавају на наведене фонеме. То, добрим дијелом, вриједи и за наш језик.

Међу одредницама које у македонском језику имају завршну фонему -у, ту је дато 108 ријечи, подоста их припада или групи туђица или дијалекатском лексичком фонду.

Да укажем још и на овај податак. У укупном износу македонски обратни рјечник нуди нам, како стоји на претпосљедњој страници Рјечника, 64.578 ријечи. Тај број се не слаже са збиром који нам нуде наведене цифре у азбучном попису, а то је због тога што у овоме Рјечнику има подоста ријечи са више значења, што се у овоме рјечнику исказује бројком испред иницијалне фонеме (уп. ²жаба, ³срека и сл.).

IV

У овоме прилогу посебна пажња биће посвећена ријечима које се у нашем језику завршавају на -еж. Њихов број није велик. То ће показати и бројке које слиједи. За нас су овдје од интереса и питања везана за значење, поријекло и акценат тих ријечи. Али, прије приступа тој проблематици, да укажемо и на сљедеће. У Матешихевом рјечнику одредница на -ж, укључујући ту и основну фонему ж, има 161. Од тога броја на -аж их има 23, на -еж 75, на -иж 29, на -нж 6, на -ож 4, на -рж 12, на -уж 11. Матешихеви подаци показују да је међу ријечима са завршним звучним констриктивом -ж подоста оних које смо ми примили из неког страног језика. Тако, на примјер, међу ријечима на -аж имамо: *багаж, грилаж, колаж, шираж, вираж, фураж, кураж*; међу ријечима на -иж имамо: *калиж, оближ, камиж, карниж, корниж*; на -нж: *оранж, шанж, лонж*; на -рж: *шарж, серж, шерж*; на -уж: *руж*.

Одредница на -еж, како је већ речено, у овоме рјечнику има 75. Највише их припада групи изведеница наставком -еж (типа: *глад — гладеж, млад — младеж, давити — давеж*).

Да би се добила што цјеловитија слика о заступљености одредница на -еж у нашем језику, указаћу и на њихову употребу у неким познатијим рјечницима српскохрватског језика, и то у Вуковом Српском рјечнику из 1852; у Речнику српскохрватскога књижевног језика, који је издала Матица српска из Новог Сада, у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје САНУ, закључно са ријечју *недојроу*, XIV књига; Рјечнику хрватског или српскога језика који је издала Југославенска академија знаности и умјетности из Загреба и у Матешихевом обратном рјечнику нашега језика. Уз те одреднице навешћу и неки примјер, из мога лексичког фонда, а за који нисам нашао потврде у наведеним изворима.

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матеших
баздеж	—	—	+	—	—
барез	—	+	+	—	+
барез	—	—	+	—	+
беж	—	—	+	—	+

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић	
бодеж	+	+	+	+	+	
бридеж	—	+	+	—	+	
брондеж	—	—	+	—	—	
буреж	—	—	+	+	+	
вадеж	—			—	—	
вареж	—	—	+	—	—	
Вележ	—	—	+	+	—	
ветеж	—	—	+	+	—	
вреж/вријеж	—	—	+	+	—	
вртеж	—	+	+	+	+	
габеж	—	—	+	—	+	
гавеж	—	—	+	+	—	
гадеж	—	+	+	—	—	
галеж	—	—	+	—	—	
гареж	—	+	+	+	+	
гладеж	—	+	+	+	+	
гњавеж	—	+	+	+	—	
гњилеж	—	+	+	+	+	
годеж	—	—	+	—	—	
грабеж	+	+	+	+	+	
градеж	—	—	+	+	—	
гратакеж	—	—	—	+	+	
грбеж	—	—	+	—	+	
грмеж	—	+	+	—	—	
гулеж	—	—	+	+	—	
давеж (мој примјер)	—	—	—	—	—	
дереж	+	+	+	+	+	
дивљеж	—	—	+	—	—	
дремеж	+	+	+	+	+	(дријемеж)
дрлеж	—	—	+	—	—	
дрмеж	—	+	+	—	+	
дробеж	—	+	+	—	—	

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
дрпеж (мој примјер)	—	—	—	—	—
живеж	—	+	+	+	+
јадеж	—	—	+	+	—
јанеж	—	—	+	—	+
јеж	+	+	+	+	+
јемљеж	—	—	+	+	—
калеж	+	+	+	+	+
каљеж	—	—	+	+	—
капеж	—	—	—	+	+
кареж	—	+	+	+	—
квареж	—	+	+	+	+
китеж	—	—	+	—	—
клапеж	—	—	+	—	—
клатеж	—	+	+	+	+
климеж	—	+	+	—	—
колеж	—	+	+	—	—
кортеж	—	—	+	—	+
котеж	—	—	+	—	+
квалијеж	—	+	+	—	—
краљеж	—	+	+	—	—
кратеж	—	—	+	+	—
крбеж	—	—	+	—	—
кривеж	—	—	+	—	—
крлеж	—	—	—	—	—
крљеж	—	—	+	—	+
крњеж	—	—	+	—	—
крпеж	+	+	+	+	+
кртеж	—	+	+	+	—
Крупеж	—	—	+	—	—
крупнеж (супротно од ситнеж, мој примјер)	—	—	—	—	—
кукеж	—	—	+	+	—

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
кукуњеж	—	—	+	—	—
куреж	—	—	+	—	—
кутолеж	—	—	+	— (кутолежа)	—
лавеж	+	+	+	+	+
ладолеж	+	+	+	—	+
леж	—	—	+	+	—
лемеж	— (лемеш)	+	+	— (ломеш)	—
Липеж	—	—	+	—	—
лудеж	—	+	+	+	+
лупеж	+	+	+	+	+
љутеж	—	—	+	+	—
мадеж	+	+	+	+	+
мајеж	—	—	+	—	—
малеж	—	—	+	—	—
маљеж	—	—	—	—	—
манеж	—	+	+	—	+
мањеж	—	+	+	—	+
матеж	—	—	+	—	—
медеж	—	—	—	—	+
метеж	+	+	+	+	+
младеж	+	+	+	+	+
младеж	+	+	+	+	+
модеж	—	—	+	—	—
мравеж	—	—	+	—	—
мрвеж	—	+	+	—	—
мртвеж	—	+	+	+	+
мутеж	+	+	+	+	+
мутљеж	—	—	+	—	—
мутнеж	—	+	+	—	—
надеж	—	—	+	—	—
належ	—	—	+	—	—
наљеж	—	—	+	+	—
падеж	(Падеж) +	+		+	+

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
палеж	+	+		+	+
пилеж	+	+		+	+
плавеж	—	—		—	+
платеж	—	+		+	+
плетеж	—	+		+	—
прдеж	+	+		+	+
пуклеж	—	—		+	+
пукнеж	—	—		+	+
рибеж	+	+		+	+
родеж	—	+		+	+
рубeж	—	+		+	+
рудeж	—	+		+	+
свеж/свјеж	—	+		+	+
сврбеж	—	+		+	+
ситнеж	+	+		+	+
слабеж	—	—		+	+
смакнеж	—	—		+	+
смрдеж	—	+		+	+
спавеж	—	+		+	+
спреж	+	+		+	+
срамеж	+	+		+	+
сријеж	—	+		+	+
сталeж	+	+		+	+
старeж	+	+		+	+
стрeж/ стријеж	—	+		+	+
стрeмеж (мој примјер)	—	—		—	—
тањeж (мој примјер)	—	—		—	—
трпеж	+	+		+	+
трулеж/ трухлеж	+	+		—	+
фалеж (мој примјер)	—	—		—	—

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешин
хладолеж /ладолеж	+	+		+	+
цвилеж	—	+		—	—
цврчеж	—	+		+	+
цртеж	—	+		+	+
чамеж	—	+		—	—
шиљеж	+	+		+	+
укупно	29	71	88	72	75

Као што видимо, број одредница на -еж у српскохрватском језику није велик, то, чак, и са уважавањем могућности да је неки примјер и пречиђен, иако се настојало да до тога превида не дође. Чињеница је, исто тако, да нам највише потврда даје Речник САНУ. Свакако, тај број ће се знатно повећати када Речник у цјелини буде одштампан. Додајмо, уз ово, да су све наше изведене ријечи на -еж именице; а са нашега списка само двије припадају придјевским ријечима: *свјеж/свеж*, посуђеница из чешкога или рускога, и, евентуално, *беж* (фр. beige), мада се та ријеч јавља као непромјенљива.

V

Када је у питању поријекло именица на -еж, може се рећи да се ту могу издвојити четири засебне скупине, и то: а) ријечи које исконски припадају нашем лексичком фонду, а нису изведене наставком -еж; б) ријечи које су изведене од именица, придјева и глагола и наставка -еж; в) ријечи које смо ми преузели из неког страног језика и г) ријечи чије је поријекло несигурно. Ево потврда за све те скупине:

а) Ријечи које исконски припадају нашем лексичком фонду:

вреж/вријеж. Уз овај облик, можда и чешће, јавља се и облик на -а : *вреза/вријежа*. Скок констатује да се налази „samo u hrv.-srp.“ и да Миклошич ову ријеч доводи у везу са литав. *vir̃kštis* „steifes, starkes Kraut von Bohnen ...“, а ту би се могла огледати и метатеза ликвида, „praslav. *verg-ja“, уп. лат. *virga*;

јеж. То је „baltoslav., sveslav. i praslav. (*ež)“;

лемеж, старослов. *лемешь*. Налази се и у неким другим слов. језицима, на -еш. Код нас би могла бити у питању замјена суфикса -еш суфиксом -еж, уп. *спеш* : *среж* и сл.

леж, лежај;

сѝреж = спрега, од *спрег* + *јь*;

сѝреж, врста траве, *helleborus*. РЈАЗУ упућује на Вуково *сѝрез*, а може се јавити и са завршним безвучним -ш : *сѝреш*;

среж/сријеж „isto što sriješ“ = мраз, иње. У старослов. *спрешь* (РЈАЗУ).

сѝреж/сѝријеж, „isto što *striješ, sriješ*“, талог од вина или чега другога;

сѝреж/сѝријеж, „vrsta male ptice/carić, kraljić, popoć Zaunköning“. Јавља се и икавски лик: *сѝриж*;

Ове именице, дакле, припадају нашем лексичком фонду, а нису настале додавањем наставка *-еж* на основу неке друге ријечи, као *бодеж, њлавеж, љушеж* и сл.

б) Међу ријечима које су изведене наставком *-еж* разликујемо оне које су настале од именица, придјева и глагола.

Међу одредницама изведеним наставком *-еж* од именица налазимо следеће:

гадеж (гад), *гареж* (гар), *гладеж* (глад), *дрлеж* (дрљотина, сточна храна или слично, слабог квалитета), *јадеж* (јад), *кукеж* (кука), *медеж* (мед?), *мравеж* (мрав), *мушљеж* (мутљаг), *џилеж* (пиле), *срамеж* (срам);

од придјева имамо изведенице на *-еж*: *вѝшеж* (вехдо, старо), *гњилеж* (гњило), *дивљеж* (дивље), *крашеж* (кратка пушка, скраћеница), *круинеж* (крупно, супротно од ситнеж), *љушеж* (љуџ), *малеж* (малобројно, мали број, маленкост), *младеж* (млад), *мршеж* (мртав), *мушљеж* (мутан, иако може бити и од мутљаг, в.), *џлавеж* (плав), *сѝтнеж* (ситно), *слабеж* (слаб), *сѝареж* (стар), *џањеж* (танак), *џрулеж/џрухеж* (труо/трухо);

најбројније су изведенице на *-еж* са глаголом у основи. Ту имамо:

бодеж (бости), *бридеж* (бридјети/бридети), *вадеж* (вадити), *вареж* (варити), *вршеж* (врџјети/врџјети), *габеж* (габити се), *гадеж* (гадити се, иако може бити и од гад, в.), *гњавеж* (гњавити, досађивати), *годеж* (годити се, погађати се), *грабеж* (грабити), *грбеж* (грбити се), *грмеж* (грмјети/грмети), *гулеж* (гулитити), *давеж* (давити, досађивати), *дрмеж* (дријемати/дремати), *дрмеж* (дрмати, трести), *дробеж* (дробити), *дрјеж* (дрпати), *живеж* (живјети/живети), *кајеж* (капати), *кареж* (карати), *квареж* (кварити), *кишеж* (китити), *клајеж* (клапити, сањати), *клашеж* (клатити се), *климеж* (климати), *крашеж* (кратити, иако може бити и од кратак, в. тамо), *кривеж* (кривити), *крњеж* (крњити), *крјеж* (крпити), *кршеж* (правити наред, кртити), *куџолеж* (лежати у куџу), *лавеж* (лајати, исп. код Скока „Апстрактум на *-еж лавеж* показује в мјесто ј од **лајеж*, које није нигдје потврђено“), *ладолеж/хладолеж* (лежати у хладу), *лујеж* (лупити, Скок, s. v.), *мајеж* (мајати се, замајавати се), *мешеж* (местити), *мрвеж* (мрвити), *мушеж* (мутити), *мушљеж* (мутити), *мушинеж* (мутити), *надеж* (надати се), *належ* (наићи, наљећи), *најеж* (наићи, наљећи), *џалеж* (палити), *џлашеж* (платити), *џлашеж* (плести), *џрдеж* (прдјети/прдети), *џклеж* (пући, пукнути), *џкнеж* (пући, пукнути), *рибеж* (рибати), *родеж* (родити), *рубеж* (рубити), *рудеж* (рудјети/рудети), *сврабеж* (сврбјети, сврбети, иако може и од именице свраб), *смакнеж* (смаћи, смакнути), *смрдеж* (смрдјети/смрдети), *сѝавеж* (спавати), *срамеж* (срамити се), *сѝалеж* (стати, Скок, s. v.), *сѝремеж* (стремити), *џрјеж* (трпјети/трпјети), *фалеж* (фалити се, хвалити се), *џвилеж* (џвилети/џвилети), *џврчеж* (џврчати), *џршеж* (џртати), *џмеж* (џамити).

Наравно, овдје су могуће и замјене основа: придјев — глагол, глагол — именица. Битно је да све наведене ријечи имају видљиву основу и творбени наставак. Значење им је, како ће се ниже видјети, неједнако, али је увијек везано за основну ријеч.

Напомињем да је овакав начин грађења именица на *-еж* у македонском језику доста продуктиван. У Миличићевом рјечнику налазимо ове именице на *-еж*, са глаголом у основи: лаеж, грабеж, слабеж, погипеж, бавеж, давеж, главеж, врвеж, готвеж, пувеж, вадеж, јадеж, кадеж, надеж, ненадеж, одненадеж, градеж, крадеж, бодеж, годеж, смрдеж, прдеж, срдеж, палеж, сталеж, дележ, прилеж, мамеж, срамеж, дремеж, стремеж, токмеж, грмеж, манеж, гинеж, бакнеж, текнеж, скокнеж, полнеж, сомнеж, трепнеж, копнеж, трпнеж, врнеж, матнеж, татнеж, гноеж, кроеж, строеж, апеж, лепеж, кипеж, крпеж, трпеж, гореж, напреж, кастреж, косеж, матеж, цветеж, летеж, метеж, гнетеж, ламтеж, пламтеж, глотеж, вртеж, водовртеж, цртеж, растеж, листеж, цутеж.

Именице овога начина творбе знатно су рјеђе у руском језику. У обратном рјечнику тога језика имамо ове ријечи на *-ѐж* : грабѐж, долбѐж, свербѐж, правѐж, падѐж, галдѐж, делѐж, скулѐж, крепѐж, терпѐж, невтерпѐж, нетерпѐж, зубрѐж, платѐж, неплатѐж, картѐж, чертѐж, кутѐж. У ову скупину ишла би и ријеч мјатѐж, која у овоме рјечнику, ни иначе, нема *-ѐж* него *-еж*, што се објашњава историјским разлозима.⁶

в) Ријечи страног поријекла на *-еж* на наведеном списку су ове: *ба-реж* (фр. *barège* — врста лаке тканине), *беж* (фр. *beige*, жутосив), *буреж* (ако је у вези са бураг, што је Даничић доводио у везу са румунским *buric*, Скок s. v. *bugag*), *грашакеж* (тал. *grattacacio* — треница, ренде), *дереж* (мађ. *deres*, клупа на коју су „лијегали осуђенике на батине“, Клаић), *калеж* (лат. *calix*, преко млет. *calese*, врста чаше која се употребљава „у богослужју у католика“, Клаић), *колеж* (фр. *collège*), *коршеж* (фр. *cortège*), *кошеж* (енгл. *cottage*, колиба, кућица, вила, љетниковач, Клаић), *манеж* (фр. *manège*, школа јахања), *мањеж* = *манеж*, *медеж* (ако није у вези са мед, могло би бити у питању медежија — медицина), *модеж* — ситна риба (Скок каже да се основа *мод-* „упоређује ... са лат. *madeo* ...“ „шљива“, што би говорило да је у питању наша ријеч и да је придјев модар „већ у праславенском добио значење „плав, сињи“), *сејеж/свеж* (посуђеница из чешког — *sveží* или рускога језика *свежий*, да би се замијенио „талијанизам или германизам *фришак*“, Скок), *шиљеж* (по Скоку, у питању је „предславенска ријеч арбанаског подријетла, настала у средњовјековним арбанаским катунима“), гдје се крајње *-еж* осјећало као наш наставак за обиљежавање апстрактних именица, као *младеж*.

г) Посебну скупину међу одредницама на *-еж*, са нашега списка, чине оне ријечи чије поријекло није потпуно јасно. То су ове именице:

⁶ Обратный словарь русского языка, издање „Советская Энциклопедия“, Москва 1974, стр. 198.

Вележ, ф планина у Херцеговини. Од већине именица на *-еж* ова се разликује дужином вокала *-е* у наставку и припадношћу само именицама ж. р. на консонант: *Вележ — Вележи*⁷ (наравно, у крају гдје се налази ова планина);

гавеж, гамад, црви, бубе. Безлај има: *гáбез, гáбеж, гáвек* „Symphytum, Cynoglossum, Archusa, Brunella“, са потврдама и из других слов. језика;

галеж, гачац „птица црно сјајна“. Безлај има *galic*, што се доводи у везу са нашим *гао, гала* „умазан, нечист“; уп. наше: *галоња, црни во*. Могуће је и овдје претпоставити у основи придјев *гал* — црн;

јанеж, коморач. Безлај има *janež* „Pimpinella anisum, Anethum, Foeniculum“, лат. *anisum, anesum*;

краљеж, врста накита, ако није од *краљеш/квалијеш* са *-еж* мј. *-еш*; *крбеж/грбеж*, врста народног веза. Безлај има *грбеж*, s. v. *грба*, али су им значења различита;

крлеж/крљеж, крпељ, шумски цвијет;

кукуњеж, врста траве;

куреж, „вејавица у Истри“;

машеж, „каријес“, „матеж зуба“;

VI

Значење одредница на *-еж* доста је неуједначено. Прво, ту имамо наше исконске ријечи са различитим значењем; друго ту имамо скупину туђица чија је семантичка компонента, такође, неједнака. То вриједи и за именице чије је поријекло „тамно“. Највећи број је изведеница на *-еж*, а и њихова семантичка компонента се креће од апстрактних именица (*гња́веж, гү́леж*) преко средстава којима се врши радња глагола у основи (*бóдеж, ри́беж*), до носиоца особине придјева или глагола у основи (*гладéж* = који је стално гладан, *кукеж* = који има кукасте рокове, *хладóлэж* = који лежи у хладу) или резултата вршења радње основног глагола (*йáлеж* = што је паљено, што је изгорјело, *сийнеж* = што је уситњено, *крйеж* = што је крпљено). Свакако, у скупини именица на *-еж*, која је овдје наведена, наћи ће се и другачије семантичке нијансе, али, све су оне везане за ријеч у основи. То јест, семантичка основа и све изведенице исказују само неку нијансу тога основног значења.

У вези са свом овом проблематиком да укажем и на слjedeће. П. Скок, у етимолошком рјечнику, s. v. *-еж*, уз констатацију да је у питању „свеславенски и праславенски“ суфикс, додаје да је „данас непродуктиван“. Чини ми се да је овакав суд мало уопштен. Јесте, наставак *-еж* није продуктиван као, рецимо, *-ач* или *-ица*, али, ипак, он је још увијек наставак који се користи при творби нових ријечи (уп. и ријечи које су овдје наведене, а којих нема у коришћеним изворима.⁸ Таквих ријечи, сигурно, има још). Значи,

⁷ Исп. код мене: Микротопонија Подвележја, АНУБиХ, Сарајево 1990, стр. 161–162.

⁸ Поред Вуковог рјечника, в. напомену 2, за овај рад су коришћени још ови рјечници: Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица српска Нови Сад, шест књига; Речник

наставак -еж није потпуно мртав, иако није ни у групи оних изразито продуктивних наставака.

VII

Акцентска компонента одредница на -еж, такође, није уједначена. И ту разликујемо неизведене и изведене ријечи. Наравно, посебан акценат могу имати туђице. Именице изведене наставком -еж имају, по правилу, устаљен дугоузлазни акценат на иницијалном слогу: *гáреж, глáдеж, гња-веж, гњи́леж, гра́деж, гү́леж, жíвљеж, кла́шеж, кра́шеж, кр́шеж, лáвеж, лү́деж, мла́деж, мéшеж, му́шеж, њ́леж, ри́беж, ро́деж, сíт-неж, сíтáвеж, сíтáреж, сíтáлеж* ... Истина, у нашим рјечницима могу се јавити и другачији акценти. Тако, рецимо, Вук има: *бóдеж, pleuritis*, протисли. Постоји данас и *бóдеж*, средство за бодење, нож. Таквих примјера може бити још, али, понављам, тенденција је да све изведенице на -еж имају данас уједначен акценат, дугоузлазни на иницијалном слогу. Наравно, ријеч је о нашем стандардном језику, а и говорима његове уже основице.

VIII

У свим нашим рјечницима, па и граматицама, указује се да именице на -еж могу имати оба рода, било да имају само женски род (*мла́деж, Вѣлѣж*), само мушки род (*дрéмеж, грмеж, лáвеж*) или оба рода (*глáдеж, дрóбеж, квáреж*). Ипак, могло би се рећи, данас све више преовлађује мушки род код ових именица (уп. *глáдеж — глáдежа, гњи́леж — гњи́лежа, сíтíнеж — сíтíнежа, гáреж — гáрежа, њ́леж — њ́лежа*). А као топоними *Пáлеж* и *Пáдеж* припадају само именицама м. рода.

Резюме

Асим Пецо

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ НА -ЕЖ В НАШЕМ ЯЗЫКЕ

В статье указывается на категорию существительных, которые в сербохорватском языке оканчиваются звукосочетанием -еж. Среди этих слов чаще всего являются производные существительные, образованные или от существительных, или от прилагательных, или от глаголов. Самыми многочисленными являются существительные, произведенные от глаголов, типа *бодеж* (бости), *вареж* (варити), *спавеж* (спавати). Указывается и на значение и на ударение данных существительных.

српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, Београд (четрнаест књига) и Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Загреб (двадесет и четири књиге); исп. и М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, Научно дело, Београд, књ. I, 1964, стр. 481–482.

СТАНА РИСТИЋ
(Београд)

ТИПОВИ ЕКСПРЕСИВНЕ ЛЕКСИКЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (модел „особа + психичка или морална особина“)

Рад се састоји из два дела. У првом делу, из аспекта теорије личности, представили смо мотивационо-психичке(прагматичке) и когнитивне карактеристике конотативне семантике експресивне лексике савременог српског језика. У другом делу утврдили смо типове значењских јединица у семантичкој структури назначеног именичког модела експресива и показали начине на које ове јединице одражавају неке емоционалне и когнитивне карактеристике говорника савременог српског језика.

0. Овим радом започињемо истраживање појединих типова експресивне лексике у савременом српском језику. Општи приступ експресивној лексички дали смо у раду *Конотативни аспекти значења експресивне лексике*¹ у коме смо настојали да покажемо да се све битне карактеристике ових јединица заснивају на специфичности њихове конотативне семантике. Пошто нам је у плану да проблем експресивне лексике у савременом српском језику, као један од многих сегмената језичке експресивности, подробно истражимо², сматрамо целисходним да наш општи приступ теоријски

¹ Теоријске основе наших запажања у наведеном раду (Ристић: 1994, 537-542), на корпусу из Речника САНУ, засновали смо углавном на поставкама које смо нашли у радовима В. Н. Телије. Полазећи од језичких јединица и појава и ми смо у фокус својих разматрања увели феномене који се тичу односа човека и језика, као што су: *језичка личност, језичка реалност, концептуална и језичка слика света* (као појмови општег знања — когниције о језичкој и изванјезичкој реалности), *национални и културални стереотипи — еталони* (као основе аксиолошког и емоционалног оцењивања), *емоционално-психолошке (прагматичке), социолошке, узрасне и сл. ситуационе условљености језичког понашања и говорне делатности субјекта говора*. Сви ови и сл. појмови, од којих су се неки употребљавали и у интердисциплинарним приступима језику у оквиру психо-, етно- и социолингвистике или у оквиру појединих лингвистичких теорија (теорији говорних чинова, анализи конверзације, анализи дискурса, текст лингвистици, теорији лингвистичких модела „Смисао — Текст“ и сл.), у нашем приступу функционишу као термини јединственог (лингвистичког) метајезика (Телија: 1986; 1988, 11-26; Вјежбица: 1991).

² „Експресивна лексика у српском језику“ је једна од тема коју са различитих аспеката истражује група сарадника Института за српски језик САНУ, у оквиру потпројекта „Лексиколошка и лексикографска истраживања“. Осим поменутог рада о експресивној лексички (в. т. 0 и нап. 1) урадила сам и рад под насловом *Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике* (Ристић: 1995, 125-133).

проширимо и усмеримо на семантичке аспекте експресивне лексике. Зато ће наш рад имати два дела.

0.1. У првом делу, у складу са неким најновијим теоријским поставкама, представимо мотивационо-психичке (прагматичке) и когнитивне аспекте конотативне семантике експресивних јединица. У другом делу предмет нашег разматрања биће експресивна лексика којом се именују лица чија се понашања и поступци у одређеним ситуацијама оцењују као испољеност неке њихове психичке или моралне (карактерне) особине. Модел ових експресива може се најопштније представити као „особа + психичка или морална (карактерна) особина“. То су именице типа: *глава* „умна, даровита особа“, *душа* „особа која се одликује добротом, племенитошћу“, *мозак* „особа која се одликује памећу, способношћу, која је способна да управља, руководи и сл.“, *анђео* „особа која се одликује добротом, врлинама и племенитошћу“, *надувенко*, *блесан*, *пошрчкало*, *йамейњаковић*, *њушкало*, *лакшарош*, *лајонац*, *камкало* „особа која непрекидно нешто тражи, изискује и сл.“, *мувало*, *млакоња*, *намигуша*, *намељивац*, *најујдач*, *хушкач*, *насрљивац*, *накомица* „особа преке, набусите нарави“, *клејало* „особа која непромишљено прича“, *какоћало*, *наклајало*, *мудријаш*, *јуруља* и *јуруљећина* „жена раскалашног, неморалног понашања, блудница“, *јогуница*, *емошвац*, *дејресивац*, *џабалебар*, *кашаштрофичар*, *досадњаковић*, *гребашор*, *конџраш*, *несјрећњаковић*, *мечка* „неспретна, трапава особа“, *миш* „слабић, страшљивац, кукавица“, *мачак* „лукав, препреден човек, препредењак“, *маџан* „мангуп, варалица“ и „онај који се удвара и ласка женама, удварач, ласкавац“, *крава* „лења, незаинтересована особа“, *мајмун* „особа која некога слепо подражава, опонаша“ и „блесав, будаласт човек, глупак, будала“, *медвед* „незграпан, трапав човек“ и „неотесан, ограничен, глуп човек“, *жена* „плашљив човек, кукавица, слабић“, *мама* „кукавица, плашљивац, слабић“, *кум* „шеф гангстерске или мафијашке банде“, *месар* „крволок, крвопија, убица“, *лажноборац*, *кажњивац* „особа која много и неконтролисано прича“, *мамийара*, *изгубидановић*, *мушвода*, *ветројир*, *крвоија*, *ћуџолог*, *мудросер* и сл.

1. Приступ јединицама експресивне лексике конципирали смо у складу са најновијим тенденцијама у развоју лингвистичких теорија, пре свега когнитивне лингвистике и теорије језичке личности. То чинимо из више разлога, а овом приликом навешћемо само најважније.

1.1. Наша досадашња истраживања експресивне лексике, представљена у два наведена рада (исп. нап. 1, 2), показала су да се њихов сложени лексичкосемантички садржај (заснован на конотацији, као специфичној макрокомпоненти значења) никако не може свести само на лексички — језички (вербално-семантички) план, него да он обухвата и друге планове: комуникативни (са свим елементима: учесницима, садржајем, ситуацијом), когнитивни и прагматички (са елементима сазнајних и психичких карактеристика учесника у комуникацији), стилски и нормативни (са елементима функционалностилске и нормативне примерености употребе у најширем смислу) (Ристић: 1994, 537–540). Наведене, као и друге значајне појаве у вези са експресивном лексиком, представљамо у овом раду.

пресивном лексиком није било могуће разматрати у оквиру традиционалних или једноаспектних приступа који су се бавили језиком као феноменом по себи, а не и феноменима човека као корисника језика.

1.2. Следећи разлог за покушај савременијег приступа видимо у могућности успостављања континуитета са досадашњим истраживањима не само експресивне лексике него и лексичких феномена уопште. Зато ћемо указати на оне резултате у традиционалним и новијим приступима који су уграђени у поставке најновијих поменутих научних парадигми. Ту пре свега мислимо на запажања која се тичу знања (когниције), јер се у најновијем изучавању односа језика и човека знање јавља као предмет лингвистичких истраживања. Когницијом као феноменом у вези са језиком баве се когнитивна лингвистика и теорија језичке личности³, али са различитих аспеката. У досадашњој лингвистичкој теорији и неким њеним примењеним дисциплинама разматрани су проблеми који се могу довести у везу са неким аспектима знања. То су проблеми који су се у тумачењу различитих типова лексичког и синтаксичког значења јављали као појмови: модалност, пресупозиција, импликација, конотација, илокуција, контекстуална условљеност значења, норме понашања у говору и сл.; или је на њих указивано у виду посебних упозорења и напомена у пракси: при учењу језика (матерњег и страног), при превођењу и у лексикографској обради семантичких, функционалностилских и комуникативних особености лексичких јединица.

1.3. У приступу лексичким феноменима, па и феномену експресивне лексике нарочито су примењиве поставке теорије језичке личности и њен метајезик, јер се у сложеној структури језичке личности, по Караулову, на сва три њена нивоа као основне или значајне јединице јављају речи са својим вербално-семантичким, појмовним (когнитивним) и мотивационим (прагматичким) карактеристикама (Караулов: 1987, 37–39; 1989, 5–6; Новиков: 1988, 480–482). Применом теорије језичке личности у истраживању појединих типова експресивне лексике у савременом српском језику проширујемо теоријске оквире и терминолошки апарат за сагледавање индивидуалних, социјалних, културално-историјских и национално-језичких специфичности њихове конотативне семантике. При томе и теоријски и терминолошки настављамо наша претходна истраживања остајући у сфери лексикосемантичких садржаја експресивних јединица. Творбени план узимаћемо у обзир само у оној мери у којој одражава семантичке карактеристике релевантне за наш аспект разматрања, а друге језичке планове настојаћемо да представимо у

³ Теорију језичке личности поставио је Караулов у својој књизи *Русский язык и языковая личность* (1987, 3–10, 25), а његова дефиниција језичке личности дата у предговору књиге *Язык и личность* гласи: „Под языковой личностью я понимаю совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются а) степенью структурно-языковой сложности, б) глубиной и точностью отражения действительности, в) определенной целевой направленностью. В этом определении соединены способности человека с особенностями порождаемых им текстов“ (Караулов: 1989, 3). Појам језичке личности и др. појмове које до сада нисмо употребљавали у приступу експресивној лексници узимамо у смислу како су коришћени у теорији Караулова.

синтези, у међусобној зависности и условљености и то онако како се то остварује у језичкој употреби експресивних јединица наведеног типа⁴.

1.4. Наше бављење експресивном лексиком у овом раду, и иначе, управо има за циљ да на основу досадашњих начина њиховог представљања у речницима⁵, као и на основу других показатеља укажемо на оне њихове карактеристике које на најбољи начин одражавају језичку личност, односно индивидуалну способност нативних корисника српског језика за овладавање потенцијалом овог језика у сфери експресије. Према нашем увиду у корпус то су карактеристике које се тичу номинационе и комуникативне функције експресивне лексике.

1.5. На плану номинације у први план ставља се таксономски систем и статус експресивних јединица у систему. У традиционалном приступу оваква другостепена номинација која се реализује на периферији лексичког система добијала је секундаран и мање важан статус и то из два разлога: 1) зато што су давана имена већ именованим реалијама и 2) зато што се за основу таквих имена не узимају концепти, појмови о реалијама него нека индивидуална и за концептуалну слику света мање важна знања. Појаве о којима је реч одмераване су у односу на примарне номинације засноване на концептима, појмовима о именованим реалијама. Хијерархија вредности језичких јединица успостављана је, углавном, с обзиром на језичке појаве као такве при чему се занемаривала улога човека као корисника језика, као и улога конкретне ситуације језичке употребе.

1.5.1. Ако се узму у обзир и наведени занемаривани нејезички елементи, онда се питање хијерархијског вредновања експресивне лексике и елемената који примарно условљавају њихово функционисање и на плану номинације, може решавати са становишта њихове улоге у одражавању неких елемената из структуре језичке личности српског језика. Језичка личност као субјекат именовања креирајући израз за своје емотивно-експресивно деловање узима учешће и у формирању лексичког система свог матерњег језика у сфери експресије. На формалном плану таксономског система то значи могућност непрекидног повећавања броја експресивних јединица чија се улога у вези са феноменом језичке личности не може сматрати секундарном, без обзира на чињеницу што оне функционишу на периферији лексичког система. Активирањем потенцијала творбених модела српског језика (семантичке и афиксалне деривације и композиције), увођењем нових модела или

⁴ О општим особеностима експресивне лексике на свим језичким плановима в. Ристић: 1994, 537–541. И у наведеном раду и у нашем даљем истраживању експресивних јединица са становишта теорије језичке личности показало се да је нужно откривати улогу појединих језичких и нејезичких елемената који условљавају и одражавају њихово функционисање. Ове јединице разликују се од других лексичких јединица, поред осталог, и по хијерархијској улози тих елемената. Тако се за експресивну лексику релевантни (примарни) показују елементи прагматичког (психичко-емотивног), когнитивног и стилског плана, док елементи структурног плана (творбеног и синтаксичког) имају секундарну улогу (в. Ристић: 1994, 540 и т. 1.5. овог рада).

⁵ Корпус за истраживање узели смо углавном из Речника САНУ, Речника МС и из још неких извора писаног и говорног језика. Подаци о изворима биће наведени у литератури.

нових јединица (често необичне гласовне структуре) субјекат именована уводи у таксономски систем такве јединице значења које, независно од контекста, одражавају неке психичке и когнитивне јединице из структуре језичке личности српског језика. Лична емоционалност, субјективна оцена и намере субјекта именована одражене у значењу експресивне лексике налазе своје упориште у типским представама о изванјезичкој и језичкој реалности, које као јединице знања — психоглосе организују структуру језичке личности српског језика (в. т. 3. и нап. 8).

1.5.2. Тако, разматрање семантичких феномена експресивне лексике са становишта односа имена овог типа и субјекта именована показује да секундарност и периферност нису битне него релативне и условне карактеристике експресивне лексике. Зато карактеристике хијерархијског типа не би смеле да буду једини критеријуми за постављање и решавање проблема у вези са лексичким јединицама, као ни једини разлози да неку лексичку категорију истичемо или игноришемо.

1.6. На плану комуникације експресивне јединице узимају се као јединице са експресивном функцијом у језику, па према томе и као експоненти одговарајућег (емотивно-експресивног) илокуцијског чина. У први план оваквог разматрања ставља се субјекат говора и његова намера да делује на реципијенте тако што ће некога/нешто да похвали или покуди. Комуникацијска улога корисника експресивне лексике као језичке личности може се представити преко његове мисаоне и језичке делатности.

1.6.1. На плану мисаоне делатности субјекта говора имамо у виду оне јединице из структуре језичке личности које условљавају његову делатност и у чину именована и у чину интерпретирања. Субјекат именована у одређеној језичкој реалности, на основу претходног знања (препознавања стереотипа), даје себи за право да своје допадање или недопадање објекта именована (свој емотивни став) исказа тако (таквим језичким средством) да то буде јасно свим учесницима у комуникацији. То чини на такав начин да сопственим избором имена или стварањем новог за одређену већ именовану реалију ствара експресивни ефекат чиме остварује и своју намеру да делује на реципијенте. Субјекат говора регуларност таквог свог говорног поступка остварује као језичка личност (као носилац језика једне лингвистичке заједнице) тако што налази таксономску тачку ослоња у типским представама које повезује са већ постојећим именима (унутрашња форма речи; в. Телија: 1986, 66–72) или са новим јединицама (гласовна форма). Ово асоцијативно повезивање по сличности (аналогији) засновано је на когнитивним јединицама — психоглосама чији се пуни смисао реализује у одређеној комуникативној ситуацији, у контексту (контекстуална одређеност значења експресивних јединица).

1.6.2.1. На плану језичке делатности улогу одражавања наведених и др. елемената у вези са језичком личношћу преузима текст (дискурс)⁶. Преко

⁶ У вези са природним језиком (језиком у употреби) и у когнитивној лингвистици и у теорији језичке личности уочен је значај типова ТЕКСТОВА (ДИСКУРСА) у одређивању

њега преносе се и оне компоненте сложеног семантичког садржаја експресивних јединица условљених језичком реалношћу у којој се језичка личност јавља или као СУБЈЕКАТ ИМЕНОВАЊА или као ИНТЕРПРЕТАТОР. То могу да буду компоненте субјективне оцене у смислу одобравања или неодобравања оцењиваног својства објекта именовања. Оне не морају бити у сагласности са објективном оценом о „добром“ и „лошем, рђавом“. Емоционалне компоненте, такође, често су ситуационо условљене, па се тип и квалитет емоције мора одређивати у контексту (дискурсу). Тако се на основу контекста могу утврдити све нијансе позитивне/негативне емоције исказане експресивном лексиком: радост, усхићење, одушевљење, дивљење, поштовање, допадање, симпатија и сл.; презир, гађење, гнушање, ниподаштавање, непоштовање, понижавање, ругање, исмевање и сл. (в. пр. под т. 3.2; 3.7. и нап. 15). Нарочито су функционалностилске компоненте ситуационо условљене јер се у одређеном дискурсу реализују као говорни поступци субјекта говора. Употреба неке експресивне јединице у одређеном контексту може се оцењивати или као непожељан, непристојан говорни поступак, типа: вулгаран, прост, груб, увредљив, неуљудан, саркастичан, подруљив, подсмешљив; или као „упростојен“ говорни поступак, типа: ласкав, ироничан, еуфемистичан и сл.; или као пожељан, пристојан говорни поступак, типа: углађен, љубазан, интиман, фамилијаран, шаљив, срдачан и сл. (в. пр. под т. 3.2. и 3.7).

1.6.2.2. Дискурси у којима функционишу експресивне јединице одражавају њихов семантички садржај и карактеристике језичке личности српског језика мање или више посредно. Тако њихова обавезна емотивно-експресивна (стилска) маркираност, која се вреднује као стилска сниженост, указује на функционалностилску ограниченост употребе експресивне лексике на непрестижне разговорне идиоме. За план језичке личности то значи да се на основу таквих дискурса могу утврђивати оне карактеристике језичке личности које се испољавају у свакодневној комуникацији. На емотивно-психичком плану то су карактеристике особитог националног или групног менталитета које се испољавају у непосредним односима између учесника у мањим језичким групама (заједницама) чији су корисници повезани социјалним, узрасним, професионалним, родбинским, пријатељским и сл. неофицијелним односима. На когнитивном плану то је мисаона делатност препознавања и коришћења стереотипа из сфере свакодневног живота говорника

укупних способности и карактеристика човека, релевантних за његово коришћење језиком. У појединачној реализацији појам дискурса (текста), према Караулову (1987, стр. 216, 238 и нап. 8 на истој стр.; 1989, 6), има исто значење као појам КОНТЕКСТА, па ћемо ми наведене појмове употребљавати напредо и у истом смислу. Тако се дискурс дефинише као јединица природног језика различите дужине (синтагма, речница, текст). Телија, у вези са метафором, овакву јединицу означава појмом „СМИСАОНИ КОНТЕЈНЕР“ са његовим епистемичким и психолошким елементима. Тако одређени појмови „дискурса“ („текста“), „контекста“ и „смисаоног контејнера“ примењиви су за номинацију уопште (а не само за метафоричну), јер и номинација (у свом сигнификативно-денотативном виду) оперише смисаоним садржајем језичке стварности као компонента или номинационог аспекта исказа или фрагмента текста (Телија: 1988, 26–52).

српског језика. Ови стереотипи могу бити у већој или мањој мери у сагласности са стереотипима читаве језичке заједнице, што се на плану текста реализује као већа или мања отвореност/затвореност (конспиративност) језика (типови социолеката: жаргони, шатровачки говор, аргони). У незваничним односима свакодневне комуникације, на основу лакшег препознавања модела ситуације, омогућена је неприпремљена употреба експресивне лексике, што се може сматрати и као најнепосреднији начин испољавања емотивно-психичких и когнитивних карактеристика језичке личности српског језика.

2. Индивидуална употреба експресивне лексике и њихова интерпретација заснивају се на моделима и стереотипима који се усвајају као систем матерњег језика. Ово знање⁷ (комуникативна компетенција) (као део општег језичког знања — језичка компетенција) често се не реализује у формалној структури језика, али се јединице знања из свих нивоа структуре језичке личности (Караулов: 1987, 39–39) одражавају у смисаоној структури (значању) текста (дискурса) и у значењу његових јединица. Тако су и значења језичких јединица и њихове улоге у комуникацији увелико условљени јединицама знања, њиховим карактеристикама, хијерархијским односом међу њима и њиховом координацијом, што се мора имати у виду у разматрању проблема у вези са експресивном лексиком. Систем матерњег језика у структури језичке личности одражавају инваријантне јединице знања — психоглосе. Оне се одликују високом постојаношћу у односу на варијантне јединице (изоглосе) и стабилношћу у времену у односу на хроноглосе⁸ (Караулов: 1987, 157–158; 1989, 5, 7; Новиков: 1988, 482).

⁷ Појам ЗНАЊА (КОГНИЦИЈЕ) узимамо и у статичном и у динамичном смислу. У статичном смислу га схватамо као усвојени систем мисаоног (језичког) одражавања стварности, а у динамичном смислу као спознајну, интелектуалну делатност која се, по Караулову, обухвата појмом „ПРОМЕНЉИВИ ЈЕЗИК МИСЛИ“ који функционише између звуковне реализације језика и специфичног језика мозга. Његове јединице су: гешталти, схеме, обрасци, фрејмови, пропозиције, слике, симболи, формуле, дијаграми и речи. За изучавање односа између језика и његових корисника нужно је утврђивати хијерархију и координацију ових јединица у њиховом кретању од мозга ка реализованом говору (Караулов: 1987, 184–186; Новиков: 1988, 481–483). Увођење јединица знања као јединица значења у смисаони (семантички) садржај језичких јединица проширује предмет лингвистичких истраживања на оне феномене језика и његових корисника који, у досадашњим традиционалним, мултидисциплинарним и интердисциплинарним приступима, нису узимани као језички него као психолошки, социолошки, етнолошки, културолошки, антрополошки и сл. феномени. Ако се јединице знања на плану језика реализују као јединице значења (као смисаони садржај текста или његових јединица), онда се мора поставити питање целисходности дистинкције експлицитности и имплицитности у језику. Целисходност ове дистинкције доводи у питање и закон језичке економије по коме се једном реализован садржај у јединици једног језичког плана (фонетско-фонолошкој, ортоепској, морфолошкој, граматичкој, творбеној, семантичкој), углавном, уколико нема стилских разлога, не понавља у јединици другог плана (Хајмс: 1980, 251–283).

⁸ Психоглосе се, по Караулову, могу одредити помоћу изоглоса (у дијасистему) и хроноглоса (у еволуцији). Њихово одређивање има великог значаја, јер скуп утврђених психоглоса одређује један језик као посебан тип (Караулов: 1987, 157–158; 1989, 7; Новиков: 1988, 488).

2.1. Експресивне лексичке јединице, такође се, као што смо више пута истакли, јављају као носиоци јединица знања, чија се хијерархијска вредност у одређивању особености српског језика и његове језичке личности може утврђивати тек на основу детаљно урађене анализе семантичког садржаја појединих типова експресива на синхроном и на дијахроном плану. На основу тога моћи ће се одредити и статус ових јединица у лексичком систему српског језика, као и њихов значај као категорије за конфронтативна и сл. истраживања српског језика у односу на друге језике.

3. Јединице експресивне лексике које су предмет нашег разматрања припадају моделу „особа + психичка или морална (карактерна) особина“⁹. Њихов емотивно-експресивни садржај препознатљив у дискурсу одређене језичке реалности показује се знатно сложеним у интерпретацији њихове лексичке семантике (Ристић: 1994, 538–540). У лексикографији то захтева посебне поступке како у начину показивања (експлицирања) секундарности и субјективности експресивног именовања тако и у идентификовању и представљању релевантних емотивно-експресивних — конотативних и денотативних сема које организују њихово лексичко значење¹⁰. Корпус нам је показивао да парадигматску уређеност јединица експресивне лексике не можемо представити на основу денотативних компонената (сема), него да морамо идентификовати оне компоненте које уређују системске односе међу њима. Зато смо се одлучили да утврдимо типове сема које организују њихово лексичко значење, затим начин њихове комбинације, њихов хијерархијски распоред и њихово место у структури лексичког значења појединачних лексема. Дискурсне реализације разубјене семантике јединица групе која је предмет нашег разматрања показивале су да општу уређеност система регулишу ЕМОТИВНО-ЕКСПРЕСИВНЕ СЕМЕ са ограниченим бројем инваријаната. Категоријалне компоненте које организују лексичкосемантичке групе јављају се у опозицији: ПОЗИТИВНА — НЕГАТИВНА ЕКСПРЕСИВНОСТ, а диференцијалне, које организују подгрупе, указују на СТЕПЕН ЕКСПРЕСИВНОСТИ: СНИЖЕНА, ПОВИШЕНА и ВИСОКА ЕКСПРЕСИВНОСТ. Степен експресивности осим емотивно-експресивних компонената условљавају још денотативне и функционалностилске компоненте (в. т. од 3.8. до 3.9).

3.1. Пре него што представимо компонентну структуру група и подгрупа навешћемо јединице из нашег корпуса:

I јединице негативне експресивности:

1. високог степена: *ђубре, гад, гадура, олош, хохитшайлер, дандара, шийца, гегула, јајара, мешина, сјрвина, мрцина, избљувак, влада, левак, му-*

⁹ Наше истраживање типова експресивне лексике у оквиру појединих врста речи започели смо разматрањем именица.

¹⁰ Лексикографска обрада експресивне лексике (експресива) може да буде предмет посебног истраживања. Овај проблем у досадашњој лексикографској пракси није у свим наведеним сегментима решаван на посебан ни адекватан начин, што показује одсуство системности у начину представљања експресивне лексике и велика неуједначеност у лексикографским поступцима.

ћак, ђаво, авештиња, идиош, крейшен, креле, дебил, месар, касайин, мангуй, мушйвода, мућкарош, лакшарош, гребайшор, улизица, марва, сшока, магарац, кељчина, коњ, во, медвед, мечка, крава, мајмун, нишйтарија, найујдач, насрйльивац, силеџија, јогуница, накомица, крвник, крвойија, мамийара, гуликожа, наложшник, наложшница, милосница, женска, јуруља и сл.;

2. повишеног степена: мачак, маџан, миш, зец, жена, мамџ, лукавац, млакоња, кукавица, йаничар (йаникер), лажноборац, несйрећњаковић, досадњаковић, џейидлака, йеданй, намешйльивац, кашасйрофичар, килавац, гњешавац, мрйшвуљак, колебљивац, дейресивац, кукавац, намћор, особењак, изгубидановић, џабалебар, замлашја, лайонац, блесан, блеса, луда, будала, вешрогоња, вешройир, мангуй, клийан, шрошаџија, ждереоња, намигуша, намигљивац и сл.;

3. сниженог степена: њушкало, мувало, намигивало, намешйшало, камкало, клейало, какоћало, намишљалица, наклайалица, млайишума, кажийрда, јашивук, дрвендека, звонозвекa, секайерса, надувенко, мудросер, йамешйњаковић, мудријаш, мудроња, мудраковић, мудрица, мудријашница, мудруља, ћушолог, найрдан, найрдивало, завишланй, зафрканй, клийан, мангуй, йошрчкало и сл.;

II јединице позитивне експресивности:

1. високог степена: мајка, душа, бог, анћео, мозак, глава и сл.;

2. повишеног степена: насмејанко, насмејач, насмешљивац, насмешљивка, забављач, весељак, веселица, усрећивач, шалџија и сл.;

3. сниженог степена: наравковић, наравлија, мирничина, мируља, добричина, добрица, мудријаш, мудричина, мудричар, мудрица, мудра, мудријанка, мудријашница, йојушйшало, мајковић, шећерлема, бисйренџе, нећо, хоћо, зерк, чврсйорукаш, емойшивац и сл.

3.2. Представимо компонентну структуру лексичког значења по једног примера из свих наведених парадигми:

ДАНДАРА (тип јединица негативне експресије високог степена): 1) особа која се понаша на неодговоран, непромишљен начин (денотативна компонента ДК) + 2) то је, као што се зна, лоше (компонента објективне, денотативне, оцене КОО) + 3) то што се особа понаша на такав начин и у овој ситуацији ја осућујем/за мене је непрхвaтљиво (и сл.) (компонента субјективне, конотативне, оцене КСО) + 4) зато исказујем свој презир/гнушање (и сл.) према особи која се понаша на такав начин (емотивна компонента ЕМК) + 5) дајући јој одговарајуће име (експресивно, са негативном конотацијом и необичне гласовне структуре) ја показујем спремност да свој суд јавно изнесем (експресивна компонента стилистичког типа ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (експресивна компонента прагматичког типа ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја дајем себи за право да свој емотивни став изразим на груб/увредљив (и сл.) начин (функционалностилска компонента ФСК — говорни поступак).

МАЧАК (тип јединица повишеног степена експресије): 1) особа која се понаша лукаво, препредено (ДК) + 2) то је, као што се зна, лоше (КОО) + 3) лукавство/препреденост таквог типа у овој ситуацији ја не одобравам

(КСО) + 4) зато исказујем своје **непоштовање/презир** (и сл.) према особи таквог типа (ЕМК) + 5) (као мачак, слично мачку) — избором имена из сфере животињског света (семантичка деривација) ја имам намеру да јавно изнесем своје неодобравање (ЕКСКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕКСКП) + 7) у овој ситуацији ја дајем себи за право да будем **увредљив/заједљив** (и сл.) (ФСК).

НАКЛАПАЛИЦА (тип јединице сниженог степена експресије): 1) особа која много и непромишљено прича, наклапа (ДК) + 2) то је, као што се зна, лоше (КОО) + 3) иако то може да буде досадно, у овој ситуацији ја имам **разумевање** према таквој слабости јер особу познајем/јер ми је пријатељ/јер му је то једина мана (и сл.) (КСО) + 4) зато исказујем своје **симпатије** према особи, али се **ругам** његовој слабости, мани (и сл.) (ЕМК) + 5) (-лица, експресивни суфикс шаљиве конотације) — избором одговарајућег (шаљивог) имена (примена регуларног творбеног поступка суфиксалне деривације) ја сам спреман да своје емоције јавно искажем (ЕКСКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕКСКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да се овако **фамилијарно/пријатељски** (и сл.) **нашалим/подсмехнем** (и сл.) (ФСК).

БОГ (тип јединице високог степена позитивне (или негативне) експресије): 1) а. особа која има моћ, власт над неким; б. која ужива нечију љубав и поштовање; в. која је у нечему савршена, недостижна (ДК) + 2) то је, као што се зна, а. лоше, а може бити и добро; б. в. то је добро (КОО) + 3) у овој ситуацији таква особа за мене је **оличење моћи/доброте/савршенства** (и сл.) (КСО) + 4) зато исказујем своје **страхопоштовање/поштовање/дивљење** (и сл.) (ЕМК) + 5) (као бог, слично богу — типском представом моћи, доброте савршенства појачава се ефекат субјективне оцене) — избором одговарајућег имена (семантичка деривација) ја сам спреман да своје емоције јавно искажем (ЕКСКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕКСКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да **своје поштовање/дивљење** (и сл.) изразим **високим тоналитетом експресије/патетично** (и сл.) (ФСК).

НАСМЕЈАНКО (тип јединице повишеног степена позитивне експресије): 1) особа која се радо смеје, весела (ДК) + 2) то је, као што се зна, добро (КОО) + 3) у овој ситуацији таква особа заслужује **наклоност/симпатије** (и сл.) (КСО) + 4) зато ја исказујем своју **наклоност/симпатије** (и сл.) (ЕМК) + 5) (-ко — експресивни суфикс хипокористичког типа за исказивање наклоности, симпатије) — избором одговарајућег имена за такву особу (суфиксална деривација) ја показујем спремност да то јавно искажем (ЕКСКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕКСКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да своју **похвалу** искажем на **пријатељски/другарски** (и сл.) начин (ФСК).

ЗВРК (тип јединица сниженог степена позитивне експресије) 1) немирна, несташна особа (обично дете); жива, темпераментна, окретна особа (ДК) + 2) то, као што се зна, може бити и добро и лоше (КОО) + 3) у овој ситуацији такво понашање је **симпатично/смешно/такво понашање не мо-**

же се узети за зло/неподпошљиво/непримерено (и сл.) (КСО) + 4) зато ја исказујем своје симпатије/одобравање/незамерање/замерање и сл. (ЕМК) + 5) (као зврк, експресивно, шаљиво ономатопеично име) — избором одговарајућег имена (семантичка деривација и карактеристична гласовна структура) ја показујем спремност да овај свој став јавно изразим (ЕКСКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕКСКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да се мало нашалим/да се подсмехнем (и сл.) (ФСК).

3.3. Представљајући семантичку структуру појединих типова експресивне лексике са значењем моралних и психичких особина човека указали смо и на типове компонената које у интеграцији остварују њихов конотативни смисао¹¹. То су ДЕНОТАТИВНЕ компоненте које одређују јединицу повезују са изванјезичком реалијом (неким њеним својством) (ДК), компоненте ОЦЕНЕ (објективне, КОО и субјективне, КСО), ЕКСПРЕСИВНЕ компоненте које одражавају намере субјекта именованја/говора (стилског типа, ЕКСКС и прагматичког типа, ЕКСКП), ЕМОТИВНЕ компоненте које одражавају унутрашња преживљавања, емоције субјекта именованја/говора (ЕМК) и СТИЛСКЕ компоненте које одражавају социјалну и ситуациону (функционалностилску) употребу јединица овог типа (ФСК).

3.4. У представљању семантичке структуре експресива настојали смо да проверимо да ли су типови компонената и њихов редослед условљени творбеним карактеристикама експресивне лексике. Одабрани примери свих творбених типова експресивне лексике показују да нема разлике у структурирању њихове конотативне семантике на творбеном плану, ни у типовима компонената, ни у њиховом броју, ни у хијерархијском распореду. Тако би се, независно од типа творбе, могао поставити модел¹² семне структуре експресива који се тематски везују за моралне и психичке особине човека:

ДК + КОО + КСО + ЕМК + ЕКСКС + ЕКСКП + ФСК

¹¹ Конотативни смисао — конотативна семантика експресивне лексике остварује се као макрокомпонента значења јер обухвата све друге типове компонената у структури овог типа лексике: денотативне (било преко унутрашње форме речи било преко њихове гласовне структуре), компоненте оцене, емотивно-експресивне компоненте и функционалностилске компоненте (Телија: 1986, 10–29). У утврђивању хијерархијске вредности компонената у семантичкој структури експресива подразумевамо надређеност конотативне макрокомпоненте, док статус њој подређених наведених компонената одређујемо на основу доминације у организовању смисла експресива на номинационом и на комуникативном плану. Постоје и другачији приступи у рангирању компонената семантичке структуре конотатива. В. нпр. Шаховски: 1994, 20–21.

¹² О моделирању значења емотивне лексике в. Шаховски: 1994, 22–24. Појмом ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА Шаховски обухвата АФЕКТИВЕ (узвике, псовке и друге јединице којима се на непосредан начин исказују емоције и афективна стања), КОНОТАТИВЕ и ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЕМОТИВЕ (адхерентног и инхерентног типа) (в. нав. дело, 20–21). У сфери нашег интересовања су конотативи чије се емотивне компоненте исказују посредно преко асоцијативног или мотивационог повезивања са објективно постојећим реалијама. У повезивању оваквог типа реализују се и експресивне компоненте и компоненте оцене, па се јединице са наведеним интегралним компонентама у литератури обухватају и појмом ЕКСПРЕСИВИ. Тако ћемо и ми уз појам ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА у истом значењу употребљавати и појмове КОНОТАТИВИ и ЕКСПРЕСИВИ.

3.5. Међутим, за семантички аспект проблема и за аспект улоге субјекта именована као језичке личности релевантна су још нека запажања у вези са улогом наведених компонената у остваривању конотативног значења експресива. Наиме, у сложеној структури комбинације седам типова компонената по броју доминирају компоненте оцене: објективна и субјективна оцена (КОО и КСО)¹³ и емотивно-експресивне компоненте: емотивне компоненте (ЕмК), експресивне компоненте стилског и прагматичког типа (ЕксКС и ЕксКП). Оне, као што показује семантичка структура наведених типова експресива (конотатива), на плану номинације условљавају тип експресије (позитивне или негативне) и степен експресивности (висока, повишена и снижена експресивност). При томе је само компонента објективне оцене обавезно условљена денотативном компонентом, док остале не морају бити са њима у сагласности, него су примерене субјекту именована и ситуацији. Ове компоненте које одражавају лични, субјективни став субјекта именована и његову непосредну улогу да као језичка личност суделује у стварању језичке слике света и таксономског система матерњег језика имају примарну улогу у семантичкој структури експресивне лексике. Квантитативна доминација експресивних компонената и компонената оцене, показана и у нашем истраживању, потврђује исправност става до кога су и други дошли: да је основна функција експресивних јединица конотативне семантике функција деловања и да се та функција заснива на оцени (Телија: 1986, 21–29). Функција деловања остварује се као намера да се стилским ефектом (ЕксКС), нарочитим избором јединице именована, искаже емоција и лични став (похвала или покуда) према објекту именована и као намера да се делује на реципијенте прагматичким садржајем (илокуцијском снагом), примереним комуникативној ситуацији (ЕксКП). Двумодална оцена (денотативна и емотивна) садржана у значењу јединица експресивне лексике има осим општег смисла: „добро је/лоше је, што особа X има особину Y“ и смисао „то је у овој ситуацији прихватљиво/неприхватљиво“ (в. пр. под т. 3.2). Она је, као што њен смисао показује, оријентисана на актуелизирано својство објекта оцене, које се у онтогенези повезује: 1) или са типском представом у којој су повезана два плана — означено и његова сликовита представа (експресиви семантичке деривације) (в. примере *мачак* и *бог* под т. 3.2); 2) или са мотивационим јединицама (афиксални деривати и композити) (в. пр. *наклајалица* и *насмејанко* под т. 3.2); 3) или са звуковном реализацијом (посебна имена) (в. пр. *дандара* и *зврк* под т. 3.2). Актуелизирано својство и оцене о њему су стимуланси емоционалне реакције субјекта именована и

¹³ О значају разликовања објективне (денотативне) и субјективне (конотативне) оцене (оцњивачке и смотивне модалности) на језичком плану в. Телија: 1986, 21–39, а на плану експресивне лексике в. Ристић: 1994, 539. Неразликовање типа оцене и неуочавање експресивног садржаја као компонентног састава у структури семантичког значења експресивних јединица превиђају се њихове битне карактеристике и сложени седмокомпонентни састав њихове семантичке структуре. Тако остаје непримећена и хијерархијска надређеност конотативне макрокомпоненте значења, него се она погрешно представља као секундарна компонента која уноси значењску (емоционалну) нијансу у јединице експресивног типа; исп. Шаховски: 1994, 22–23.

његовог језичког деловања, чина именована, а на језичком плану они се јављају као основа емотивног значења експресивних јединица (Телија: 1986, 22–29).

3.6. У претходном излагању представили смо емоционално-прагматичку (мотивационо-психичку) основу функционисања компонената у семантичком садржају експресива са значењем моралних и психичких особина човека, а сада ћемо покушати да представимо њихову когнитивну основу. Сам процес издвајања особе — неког њеног својства и оцене тог својства засновани су на когнитивним представама о изванјезичкој реалности. Ове представе одређују меру објективности у субјективном одражавању језичке и изванјезичке реалности¹⁴ у значењу експресивних јединица и омогућавају њихову правилну употребу и интерпретацију у различитим контекстима. Тако се јединице когниције — знања одражавају у компонентама објективне оцене које, без обзира на контекст употребе једне јединице, остају непромењене. Затим типске представе за експресивно именовање и експресивно деловање ових јединица, одражене у експресивним компонентама, остварују се по принципима моделирања који су својствени јединицама знања. Зато и експресивне компоненте не мењају смисао са променом контекста употребе неке јединице (в. т. 3.2).

3.6.1. На когницији се заснива препознавање модела комуникативних ситуација као и модела улога њихових учесника, што условљава субјективну оцену и њој примерену емоционалну реакцију субјекта именована. Зато је у неким случајевима могућа употреба једне експресивне јединице у различитим контекстима и њена различита интерпретација. У таквим случајевима не мења се семантичка структура јединице, али се мења смисао неких компонената. Тако емотивна компонента, зависно од контекста, може мењати смисао не само у оквиру скале емоције једног типа (различите емоције и њихове нијансе на скали позитивне или на скали негативне емоционалности¹⁵), него по новом смислу може да промени и тип скале. То су нпр. случајеви шалтиве или фамилијарне употребе пејоративних експресива (в. пр. под т. 3.10); затим ироничне или еуфемистичне употребе хипокористичних експресива (в. пр. из групе I 3. и II 3, под т. 3.7). Може се мењати смисао и функционалностилских компоненти и то по типу експресивности (позитивне или негативне) и по интензитету експресије (снижена, повишена и висока експресивност), што се на комуникативном плану испољава као промена говорних поступака (Ристић: 1995, рад у штампи).

¹⁴ О односу субјективних и објективних елемената у конотативном значењу експресивне лексике в. Телија: 1986, 29–39.

¹⁵ По В. И. Шаховском скале човекове емоционалности су отворене и садрже неограничени број емоција и емоционалних нијанси, а промене емоција на плану језика одражавају емотивне компоненте (ЕМОСЕМЕ). Оне, како истиче Шаховски, нису просте. „Их структура укључује у себи два и более примитива: семантички знак „емотивност“ + семне конкретизатори: „љубовь“, „презрение“, „восхищение“, „возмущение“, „пренебрежение“ и т.д., т.е. всю шкалу емоционалних одношений и состояний человека, включающую около 5000 наименований“ (1994, 24).

3.7. Наше претходно излагање о мотивационо-когнитивној заснованости семантичке структуре експресивних имена са значењем моралних и психичких особина човека допунићемо примерима у којима ће многи дискурсивни елементи указивати на ситуациону условљеност њиховог значења и на могућа мотивационо-прагматичка варирања у складу са карактеристикама које се тичу субјекта говора. Типске појаве из овог домена можемо сматрати одликама српског језика и његове језичке личности. Примере ћемо представити по типовима експресива датим у т. 3.1.

1. Примери негативне експресије високог степена:

А. Оженио би се ја лако, ал' се бојим да не ударим на *ђавола* (Р. САНУ); Да иде да се жали директору ... Или да иде оној *мешини*, Мајсторовићу (И.); Што врага увијек петљаш са женама? ... Увијек раздор сијеш, *мјешино* погана (И.); Гадан *избљувак* од човека, кева ми гадуре! (Сел., 157); Пита је Милеса Вучелић, кадровик Тањуга „Шта ти је то на рукама, *авешиньо!*“ (И., 26); Крсман је ... био ... србијански сељак ... *дандара* (И., 112); Види Крсман, знате, лукаво је то, *гегула*, *шиџа*, види *дандара* да је Ставра мост преко кога може прићи Јелени (И., 113); Они се међу собом називају „војводе“, а ми их зовемо *дандаре* (Р. САНУ); Права *је/јел дандара*, па зар је чудо што му нико не верује (И.); Један наш млади пјесник назвао је ... једног доброг француског парнасовца *идиошом* што се служио правилним стихом (И.); *Хохшијайлер*. Је ли он Батино годиште? (Разг.); Мислим неки леви *олош* (Разг.); Видио је сав *олош* који се скупио око господских столова туђинаца (Р. МС); Кажи им: „*Мрцине*, шта радите с човеком“ (Р. САНУ); Кроз главу му пролазе хиљаде мисли и све се оне стапају у једну псовку: *Мрцине* фашистичке! *Гадови!* (И.); Богзна од чега сте се ви препали, *мрцине* једне. Ко је видио усташе (И.); Неки *левак*, овај, неки милицајац, али згодан ... Има велику плату (Разг.); На поље из моје собе, *ђубре* паорско (Р. САНУ); Запушите јој уста ... да се то *ђубре* не дере (И.); — Ви сте *гад* — викала је Оливера. — Загорчавате ми последње часове (И.); Он се читавим својим ... животом излежаваше као ... саможивац, *гад* и петљанац (И.); А која се будала неће рдовати кад му умре жена; нарочито кад је била *гад* (И.); То је тврдоглава *гадура* (И.); Последње радости ... та му *гадура* хоће да загорчи (И.); Најрадије би ... да јој нокте зарине у врат ... док не цркне *гадура*, што јој мужа отима и њену муку расипа (И.);

Б. Министар је био у затвору због политике, а онај *мангуј* због крађе (Р. САНУ); Главинић је имао око себе неколико *мушвиода*, који су му се представљали за пријатеље (И.); Врач је велика *мушвиода* (И.); Ова *марва*, ови урођеници не знају што је то осећање захвалности (И.); Мир, *сиоко* балканска! *Марво* једна, кад ли ћеш се култури научити (И.); Не пуштај унутра! рашћерај *марву!* — Ти си *марва*, кењчино жандарска! — викаше једна ... жена (И.); Ала *вола*, ала *кладе*, из које нико ништа истесати не ће (И.); Свет се жури, зарађује, ужива и страда ... а шта вас двојица? Две *кладе*, трунете, ништа немате од свег тог живота (И.); Његова амбициозна жена ... звала га је „*кладом*“, а он ... није се с тога ништа узрујавао (И.); И кад је најкултурнији, он је међу другим неуравнотежен и нешто *медвед* (И.); Об-

јесио бих се онога часа када бих се морао оженити том грозном цуром, том *кравом*, том тупом масом меса (И.); Наш /је/ женски свет сулуд, брљив, суманут. *Краве, краве*, а не жене (И.); Не бој се, није ово ни први ни последњи *коњ* који улази у министарство (И.); *Коњу* један, дај одмах лек (И.); Међу *коњима* и магарцима; међу којима живим, не вреди ништа (И.); Не могу да гледам *мајмуне*, не могу да гледам *волове* гигерлски обучене, ни *краве* у свили (И.); *Лакџаши* су се прогурали, *лакџаши* и данас желе мени да подвале (И.); Говорили су о њој. — Она је једна *нишиџарија!* ... једна *машиџара* (И.); Тај олош морао је неко напујдати ... говорило се да је *наџудач* био сам управитељ вароши (И.); Кад ћете ви већ једном престати, *настриљивче*, да ми о томе говорите (И.); Помешао се са младићима *силеџијама* и *накомицама* (И.); Нема више старе југословенске дисциплине — подругљиво дочека стари ... Миле Чугаљ, опасан *каваџија* и *накомица* (И.); Људи су у читавој Европи ишли као стока на кланицу, камо су их поред *месара* царева, краљева ... водили и свећеници свих вјероисповјести (И.); Ове сумње и ова назирања били би довољни *касаџину* цетињском, Николи Старијем, да их све привеже за колац (И.); Био је, што да се лажемо, био је *крвоџија*. Као и све газде (Сел., 185); Двадесет година био ми је *крвник!* Све ми је појео и упропастио ме! (Р. САНУ); Од стрељања Јеврема Марковића они /радикали/ гледају у кнезу Милану свога душманина и ... *крвника* (И.); Ко воли рат, осим рођених *крволака* или људи који од рата имају много да добију (И.); То /је/ чувени *крвоџија* Осман-ага (И.); Они су знали да ћемо ми ... брадоње /четнике/, старе *крвоџије*, узимати на одговорност за злочине (И.); Ми морамо срушити оне *крвоџије*, *гуликоже* и лопове што на памук сисају народску крв (И.); И збиља га је *женска* упропастила (И.); Кћи *милоснице* и свачије *наложнице* не доликују поштену момку (И.);

2. Примери имена повишеног степена негативне експресивности: Ви сте *жене!* ... Зар немате човјека да ми на мејдан изиде (Р. САНУ); Овде човек и против воље мора постати ... *мама!* (И.); Мушкараца има свакојаких: има их делија ... а има *мама* које од своје воље постају лакеји код жена (И.); Боље је бити и *зец*, него погинути из прве (И.); На суд, срамна *кукавица*, што ни имена свога ниси смео потписати (И.); У овој ситуацији *кукавице* и *џаникере* треба стрелјати (И.); Гледајте добро, ево ту пред вашим очима, стоји једна покварена, гадна душа, једна одвратна *кукавица*, најнижи, најбеднији човек (И.); Од овије *ђавола* између људи, и од оних *млакоња*, *мрџвуљака*, чујеш, никад ништа (И.); Он није од оних покорних *млакоња* и улизица што само знају „разумем“ и слепо и капларски извршавају оно што им се нареди (И.); Насмејао се његовим ... заблудама, ставио га у комичне ситуације насамареног *наметљивца*, напасника (И.); *Цјеидлакама*, *једанџима* и *колебљивцима* ... *млакоњама* ... и *лукавцима* не треба никад повјеровати (И.); Ја сам стари *мачак* који се разуме у улагивање (И.); Није Зeko познавао само свет на обали, него и ... *намћоре* или просто *особењаке*, што седе сатима поред својих удица (И.); Завидљив је и *намћор* био, да човек главу не окрене на њега (И.); Сад нагоше хусари, сигурни да ће се разбећи рацки *мишеви* (И.); Фотељу ... је јуче био заузео *клиџан* неки, који

се гласно смејао свакој глупости с позорнице (И.); Тај доље *гњешавац*, *килавац* ... и не сања да се као карика увукао у ланац Калкићеве рафиниране игре (И.); Не знаш ти још какав сам ја ... *замлаша*, *лудак* и *чудак* (И.); Такав је био /Лован/. Код нас таквоме лако пресуде. *Замлаша*, кажу. Годинама се замлаћивао великим пљачкама уметничких добара кроз историју (Сел., 125); Скупити ... све сељаке, па и оне *лезилебове* неквалификоване земљане раднике ... који мисле да је рад изговор за добијање дечјег додатка (Р. САНУ); Он ... *намигушама* би о пазарном дану ... огледалца куповао (И.); Калуђер што иде по писанији, лукав *намигљивац* ... увек у милости младих жена (И.);

3. Примери имена са сниженим степеном негативне експресивности: Један од тих *мувала* (што до подне све кафане редом обиграју ...) навадио се на мога *кукавца* да му душу извади (Р. САНУ); Игњатовић је волео авантуристе, *мувала* кроз живот (И.); *Мувало* се каже за сваког који хоће да свуда забије свој нос или како веле: „да у свакој манци буде мирођија“ (И.); Већ по природи својој био је тај калуђер, *њушкало*, лукав и радознао (Р. МС); Тако су моја *њушкала* доћукала да се у Бакру мотају некакви ... сумњиви типови (И.); Сви грде ... апотекаре и докторе; сви се слажу у томе да су то прости *швиндлери* и *мами-йаре* (Р. САНУ); Сад разумијем, зашто пук воли *чайкуна*, *мангуја* и *факине* (И.); Видим и ја да Вучко није неки *вешро-йир* (И.); *Вјешро-йир* се каже за неозбиљна ... младића, који све ради без размишљања (И.); Еј ти, *вјешро-йире*, узми сјекиру, па ми помози! (И.); Та жена је права *блеса* (И.); А ви стојите? ... Ал' сте *блесани*! (И.); Зашто си на рапорту, *блесане*? (И.); Јовандека, мио побратиме, ето на те црна Арапина. — Ајд к врагу, *намишљалицо* (И.); Истина млад, недовољно „искусан“, али лепоречив и *наmeshталo* (И.); Ниси ти варошко *наклајало*, него човјек од земље и плуга (И.); Баш сам право *наклајало* и *будала*, што ја тебе учим, а онамо си посвршио боље школе од мене (И.); Тај Никола Ђоков, *кажи-йрда*, свашта ли он прича, ка' зла жена (И.); Завадила би она *кажи-йрда* два ока у глави, а не чељад у кући (И.); Саставе се *млаишшуме* па шугаве празне разговоре (И.); Гле ти *мудријаша*!? — подсмехује се шумар (И.); Долазиле сеоске дангубе и *мудријаше*, наклапали о свему (И.); По карактеру је *зло-йамшило*, *йудљивко*, *надувенко* (И.); Мували се кретен и ја мало по филозофском, мало слушали *мудросере* у амфитеатру (Сел., 104). Један приказује лупежа, други ... глупога *йамешњаковића* (Р. МС); Да сте на моме месту, *йамешњаковићи* моји, не бисте се тако смејали томе (И.).

II 1. примери имена позитивне експресије високог степена: Видео сам да је ... /Милош/ заиста *душа*! Да само видите како коње гледа, како их мази и како им тепа (Р. САНУ); Еј, Јелко, *душо*, куда ми ти тако журно (И.); То нису деца што их гледах, него *анђели* божји (И.); Бијаше *анђео* у понашању а демон у математици (И.); Он има сад право да ме избаци из собе кад хоће. Он је сад мој *бог* (И.); Ту је трговац Ибришим-ага, отрован и грабљив паук, *бог* у касаби (И.); Бетовен је *Бог* музике (И.); Ви сте од то доба у нашој кући *Бог* (И.); Ја сам одмах видео да је он /Вук/ најбоља *глава* међу свим мојим познаницима Србима (И.); Данте је *глава* свих песника

(И.); Тахир-бег био /је/ мозак Конака и везирова „десна рука и перо у руци“ (И.); Био је и податне руке ... што се рекне, сиротињска мајка (И.); Убрзо /се/ сазнало ... да је његов отац био мајка за сироти народ (И.).

2. примери имена позитивне експресије повишеног степена: Још кад дође ... /Ранко / Насмејанко, /Пуца / Дебелуца ... / Има л' веће среће?! (Р. САНУ); Ти си вазда такав! наклапало и *йојушћало!* (И.); Разнели гласове о њему, да је чудак, да је умник — *мудријаш* (И.); *Мудријаш* каже се за мушко чељаде које је мудро (И.); Овај ми је *мудрица*, њега ћу у професоре (И.); Он /је/ био *веселяк*, *добричина* и, што се вели, душа од човјека (И.); Права /је/ *добричина*, није ником желео зла (И.); *Веселяке* тражимо више него мудраце. Весели људи су срећа за себе и за друге (И.); Што је у старим класичним комедијама био кор, то у неким новим јевропским ради нарочити *веселяк* или *шаљивац* (И.); Ја јесам, истина *шалџија*, ал' ово није шала, него озбиљно (Р. МС);

3. примери имена позитивне експресије сниженог степена: *Најрдива-ло* зову онога који се једнако шали, који изазива смијех, који прави комендије — *шалџија* (Р. САНУ); Србима необично драго што се нашао такав *мајковић* да се пред агом исприци (И.); Па, *мајковићу*, како би ти главу за начела дао (И.); Ома је /Којовић/ оладио. Наставља, као, ако је тако, све је О.К. Стари је *шећерлема* (Сел., 14); Извините — дајем објашњење — револуција. Матора *шећерлема* /Којовић/ се не љути (И., 105); Бојала сам се да је матори /Којовић/ све поборавио. Међутим — *каки!* Мамино *бистренце!* (И., 10).

3.8. Наш корпус нам показује да степен експресивности, осим помених релевантних субјективних и ситуационих фактора, условљавају и денотативне компоненте значења, и то на више начина. Неке од њих размотрићемо у даљем излагању.

3.8.1. Експресивне јединице којима се исказују само опште оцене у смислу „добар“ или „лош, рђав“ у вези са моралним и психичким особинама човека номинационо су неодређене (не денотирају на неку одређену особину) и реализују само експресивну функцију. Оне се одликују јаким степеном експресивности, а кад су у питању оне са негативном конотацијом карактерише их изразита грубост и пејоративност. То су јединице негативне конотације, типа: *ћубре*, *гад*, *гадура*, *левак*, *сјрвина*, *мрцина*, *олош*, *хохшћайлер*, *идиош*, *дандара*, *авешћња*, *крејшен*, *креле*, *мешина*, *избљувак*, *ђаво* и сл., чији примери под т. I 1. А, указују на говорне поступке неуважавања, вређања, потцењивања, ругања и сл. и емоције типа: презирања, гнушања, љутње, срибе, беса, гађења и сл. Јединице позитивне конотације овог типа: *мајка*, *душа*, *бог*, *анђео*, *мозак*, *глава* и сл., као што показују примери под т. II 1, дају комуникацијском садржају узвишен, патетичан тон којим се одликују говорни поступци уважавања, уљудности, учтивости, страхопоштовања и сл. са емоцијама типа: дивљења, одушевљења, усхићења, љубави, нежности и сл.

3.8.2. Остали експресиви номинационо су одређени јер, осим примарне експресивне функције и оцене о својству, указују на одређено својство

и реализују информативну функцију. Висок степен негативне експресивности показују именице којим се исказује нетрпељивост и презир према оним негативним људским особинама и наравима које се испољавају у односу на друге (примери под т. I 1. Б). У језичкој компетенцији нативних говорника српског језика систем погрдних, пејоративних имена примењује се за особе које испољавају следеће негативне особине: нетолерантност, примитивност, полтронство, дволичност, насртљивост, наметљивост, склоност ка превари, склоност ка недозвољеним сексуалним односима, немилосрдност, безобзирност, изразиту глупост, лењост и сл.

3.8.2.1. Нижим тоналитетом експресије одликују се јединице којим се именују особе чије се негативне особине не испољавају у односу на друге, него се више тичу саме особе као носиоца такве особине. Примери дати под т. I 2. показују да се говорници српског језика носиоцима таквих особина ругају, подсмевају и сл. испољавајући емоције омаловажавања, саосећања, сажалевања и сл. Зато експресивима овог типа именују особе које испољавају следеће особине: плашљивост, кукавичлук, неодлучност, спорост, лењост, инертност, одсуство енергичности, живости, досетљивости, оштроумности, непромишљеност, глупост, неодговорност, лакомисленост и сл.

3.8.2.2. Експресивне јединице сниженог степена негативне експресивности (примери под I 3), показују да су говорници српског језика толерантнији према особама које испољавају негативне особине (мане) типа: неуобичајене мере причљивости, нескромности, склоности ка испразном мудровању, разговору и сл., претеране радозналости, и уопште било какве неодмерености у наведеном смислу. Бројност експресива овог типа, њихова творбена разноликост и продуктивност, као и висока фреквентност у нијансирању односа међу учесницима неофицијелне комуникације, указују и на посебан менталитет припадника лингвистичке заједнице нативних носилаца српског језика. Та посебност испољава се као национално-културална потреба (навика) за непосредношћу у контакту са другим особама и склоност ка фамилијаризацији односа. При томе се подсмевање и шаљив тон на рачун нечијих мана (еуфемизација) прихвата као толерантан однос и као примерен, уљудан говорни поступак.

3.8.3. Именима позитивне експресије повишеног и сниженог степена у савременом српском језику, како показују наши примери под т. II 2. 3, именују се особе које испољавају следеће позитивне особине: толерантност, стрпљивост, смиреност, веселу нарав, смисао за забављање, за шалу, пожртвованост, добронамерност, осећајност, мудрост, промишљеност, одлучност, окретност и сл. Разлике у степену експресивности код јединица овог типа нису изразите и углавном су условљене тиме да ли се актуализирана особина испољава у односу на друге или се тиче самог носиоца особине. Као и негативни експресиви претходно разматрани и ови се одликују шаљивим тоном. На номинационом плану ове јединице нижег тоналитета експресије испољавају тенденцију неутрализације опозиције позитивна/негативна експресивност, која се, иначе, реализује на контекстуалном плану. Зато су експресиви оба разматрана типа експресије и по својим семантичким и по творбе-

ним карактеристикама погодна стилска средства, не само за фамилијаризацију комуникације, него и за маскирање (скривање) негативних садржаја и избегавање конфликтних односа. Примери нам показују да се јединице овог типа употребљавају као ефектна средства за иронију, подсмех, ругање, пародирање, еуфемизацију и сл.; затим за шалу, за испољавање нежности у обраћању драгим особама, деци и сл. Квалитет експресије већине ових јединица контекстуално је одређен, па је то и разлог да нам се исте јединице појављују, или да се могу појавити у различитим парадигмама.

3.9. Експресиви са значењем моралних и психичких особина човека и на друге начине показује културалне навике говорника српског језика и особеност његове језичке личности. И у овој групи експресива знатно су бројније јединице са негативном конотацијом, што су показивала и наша општа истраживања експресивне лексике. Јединице изразито позитивне експресије у савременом српском језику нису бројне, за разлику од јединица негативне експресије (исп. парадигме и примере под т. 3.1. и 3.7). Примери показују да се у већини случајева према особама које испољавају позитивне особине исказују емоције слабијег степена: одобравање, симпатија и сл. Ова суздржаност у похвалама, а изразита склоност ка покудама и негативним афектним стањима може се, такође, сматрати одликом говорника савременог српског језика у сфери експресије. На плану комуникације то се може вредновати или као нижи ниво уљудности и културе или као одраз незадовољства стањем у друштву, у својој радној, социјалној и сл. средини.

3.10. За савремени српски језик карактеристична је и употреба пејоративних експресива у фамилијарној и интимној комуникацији, чиме се, као и у случајевима ироније и еуфемизације, осим експресивности постижу додатни стилски ефекти. Употреба експресива и у оваквој „игри“ скривања, маскирања правих намера говорника указује на још неке њихове стилске карактеристике које би се могле узети и као посебан предмет истраживања¹⁶. У овом раду ми ћемо такву њихову употребу само илустровати примерима типа:

Крећену, нарафски, одајем признање, највише зато што постоји, и што ме за сада, трпи. Не би да није *крећен* (Сел., 9); Овамо — волиш ме, а напустићеш ме. — Нећу ја тебе никад напуштит. — А кад погинеш, *идиотије?* (И., 182); Мука мени, али много мило *крећену* ... Нисам могла да га ноктирам. Гледа болећиво, *ћубре* кретенско, сажалио би се на њега и католик из Мословине (И., 208); *Гудури* /мајци/ нећу да се захваљујем, нормално, јер је *гадура* (И., 8); Зашто си их ти, *гаду* мали, тукао (Р. САНУ); Циганке су често врло лепе ... Док су врло младе оне још могу бити пријатне *гадуре*

¹⁶ Осим поменутих нарочитих стилских употреба експресивне лексике у савременом разговорном језику мислимо и на њихову употребу у народном магичком (табуираном) говору (употреба пејоративних имена за особе, најчешће за децу, да се заштите од урока), у фолклору (у басмама, загонеткама, брзалицама, разбрајалицама), у изрекама и пословицама и сл. Проученост експресива у дискурсима овог типа указала би на неке традиционалне карактеристике језичке личности српског језика.

(И.); Дође пред кућу стара Циганка; у наручју јој *клипан*, има му година и по (И.).

4. Квантитативни и фреквенцијски показатељи у вези са експресивима са значењем психичких и моралних особина човека условљени су односом говорника српског језика према оцењивању овог типа као и актуелном интеракцијском (говорном) нормом. Квантитативна и фреквенцијска предност ове групе експресива у односу на неке друге за именовање човека указује на либерални однос и непостојање предрасуда у оцењивању човека по наведеним особинама. Међутим, и у овој сфери експресивности постоје извесна нормативна ограничења. Нека од њих тичу се улоге субјекта говора у датој ситуацији. Опште је правило да је оцењивање ове врсте, без обзира на квалитет оцене (позитивне или негативне), могуће само у ситуацији у којој субјекат оцене има равноправну или надређену улогу у односу на остале учеснике у комуникацији. Иако се ова позиција установљује и уз „сагласност“ других учесника комуникације, ипак је за крајњи исход пресудан став субјекта говора. Ако се његов став заснива само на принципу самосвести о сопственој вредности и надређености, а не и на принципу уважавања других, онда употреба експресива разматраног типа може да буде у несугласности са важећом говорном нормом. Нарочиту опрезност у погледу норме захтева употреба пејоративних експресива. Пристојност у опхођењу и култура говора може се остварити и у ситуацији када се субјекат говора налази у стању негативне афективности на различите начине: употребом еуфемизама, ироније, пародије и сл., при чему се, наравно, неће постићи исти експресивни ни илокуцијски ефекат¹⁷.

5. За валидније показатеље улоге експресивне лексике у одређивању карактеристика српског језика и његове језичке личности било би нужно спровести истраживање на репрезентативном корпусу свих говорних идиома, и то како у оквиру појединих лексичко-граматичких група тако и у оквиру појединих лексичкосемантичких група. Тако би се на синхронном плану могли утврдити друштвено-културални фактори који условљавају најважније појаве у сфери експресије. Те појаве могле би се узимати као показатељи типског субјективног одражавања одређене друштвене реалности у овој сфери. На основу њих би се могли утврдити мотивационо-психички и когнитивни стереотипи — изоглосе и хроноглосе, као јединице структуре језичке личности савременог српског језика (Караулов 1987, 35; в. т. 2. и нап. 8). Занимљиво би било исти проблем истражити и на дијахроном плану у свим типовима језичких реализација, на основу чега би се могле установити оп-

¹⁷ О неким начинима еуфемизације у сфери експресије овог типа остварене синтаксичким средствима в. Димитрова: 1994, 65. Тако се увредљив говорни поступак може избећи квалификацијом поступка објекта оцене уместо квалификације његове личности исказом типа: То што си ти урадио је *подло*, уместо: Ти си *подлац*, или уопштавањем вршиоца радње употребом множинског облика за субјекат, па имамо исказ типа: Презирем све који се баве *преварам*, уместо: Презирем те јер си *преваранш* и сл.

ште (системске) карактеристике експресивности српског језика на лексичком плану. С тим у вези могли би се утврдити стални, непроменљиви стереотипи у сфери емотивно-психичких односа, као стабилни елементи — психоглосе у структури језичке личности, који би се могли сматрати аутентичним за нативне кориснике српског језика.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Вјежбица: 1991 — Wierzbicka Anna, *Cross-Cultural Pragmatics, The Semantics of Human Interaction*, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 53, Editor Werner Winter, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Димитрова: 1994 — Димитрова Стефана, „Изражавање на неодобрение, безразличие“, *Stylistyczne konfrontacje*, Opole, 61–67.
- Карастојчева: 1988 — Карастојчева Цветана, *Българският младежски говор*, Наука и изкуство, Софија.
- Караулов: 1987 — Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, „Наука“, Москва.
- Караулов: 1989 — Караулов Ю. Н., „Русская языковая личность и задачи ее изучения“, *Язык и личность*, Москва, „Наука“, 3–8.
- Клајн: 1992 — Клајн Иван, *Речник нових речи*, Матица српска, Нови Сад.
- Новиков: 1988 — Новиков Л. А., „Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 262 с.“, *Известия Академии наук СССР, серия Литературы и языка, том 47/5*, Москва, 479–483.
- Расковник: 1993 — „Како је баба Роса играла у Ђавољем колу“, *Расковник XIX/73–74*, Београд, 64–74.
- Разг. — Избор емпиријског материјала из разговорног језика прикупљеног у оквиру пројекта „Психолингвистичка истраживања“ у Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, у периоду од 1981. до 1994, руководилац Свенка Савић.
- Р. МС — Речник српскохрватскога књижевног језика III–VI, Матица српска, Нови Сад.
- Р. САНУ — Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XIV, САНУ, Београд.
- Ристић: 1994 — Ристић Стана, „Конотативни аспекти значења експресивне лексике“, *Зборник Матјице српске за филологију и лингвистику XXXVII/1–2*, Нови Сад, 537–542.
- Ристић: 1995 — Ристић Стана, „Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике“, *Јужнословенски филолог LI*, Београд, 125–133.
- Ристић: 1995а — Ристић Стана, „Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика“, рад који је прочитан на научном скупу Трећи лингвистички научни скуп „Бошковићеви дани“, одржаном у Подгорици 10. и 11. октобра 1995, а који је примљен за штампу за зборник посвећен скупу.
- Сел. — Селенић Слободан, *Убивство с људумишљајем*, Просвета, Београд, 1993.
- Стојчић: 1987 — Стојчић Ђоко, *Сјај разговора, народне изреке*, ИРО „Градина“ Ниш, НИРО „Јединство“ Приштина.
- Телија: 1986 — Телија В. Н., *Конотативный аспект семантики номинативных единиц*, Москва „Наука“.
- Телија: 1988 — Телија В. Н., „Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспресивно-оценочная функция“, *Метафора в языке и тексте*, Москва, „Наука“, 26–52.
- Хајмз: 1980: Хајмз Дел, *Етнографија комуникације*, БИГЗ, Београд.
- Шаховски: 1994 — Шаховский В. И., „Типы значений эмотивной лексики“, *Вопросы языкознания № 1*, 20–25.

Резюме

Стана Ристић

**ТИПЫ ЭКСПРЕССИВНОЙ ЛЕКСИКИ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(модель «лицо + его психика/нрав»)**

В первой части статьи, исходя из теории языковой личности, автор выявляет характеристики коннотативной семантики экспрессивной лексики (экспрессивов, коннотативов). Результаты исследования подтверждают, что компоненты значений экспрессивов и в номинативном и в коммуникативном планах отражают психические и когнитивные характеристики субъекта наименования/речи в сфере экспрессии. В современном сербском языке, настоящие характеристики реализуются когнитивно-психическими стереотипами их национальных потребителей. Стереотипы проявляются в виде динамических инвариантных единиц в структуре языковой личности сербского языка — изоглосс (единиц синхронного плана) и хроноглосс (единиц диахронического плана). На основании последних, при диахронических исследованиях, могут быть восстановлены и постоянные инвариантные единицы — психоглоссы, которые выражают особенности языковой личности сербского языка в сфере экспрессии по отношению к языковым личностям других языков.

Во второй части статьи, автором выявлена сложная семантическая структура модели экспрессивов-существительных: «лицо + его психика/нрав», системность которой формируют эмотивно-экспрессивные компоненты значения. Они в области групп реализуются в оппозиции положительная/отрицательная экспрессивность, а в области подгрупп — высокая, повышенная и сниженная экспрессивность. На примерах двух основных групп и трех основных подгрупп, автором показано как единицы значений, реализующиеся настоящей моделью экспрессивов, в различных типов дискурсов отражают различные виды эмотивно-экспрессивного и когнитивного отношения носителя сербского языка к языковой и внеязыковой действительности. Инвариантные виды настоящего отражения, отмечены в качестве характеристик языковой личности современного сербского языка.

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

ИСКАЗИВАЊЕ АГЕНСА УЗ ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ

Аутор се бави конструкцијом *од стране + генитив* у функцији исказивања агенса уз девербативне именице. До сада у литератури није писано о тој конструкцији у оваквој функцији. На основу анализе из различитих функционалних стилова савременог српског језика, аутор је дошао до следећих закључака. 1) Ова конструкција се јавља често у ситуацији кад је исказан и пацијенс уз девербативну именицу. У таквој ситуацији нису ријетки случајеви кад је ова конструкција једино могуће средство за исказивање агенса. 2) Ова конструкција, за разлику од посесивног генитива, омогућава различиту функционалну перспективизацију реченице — што представља крупан разлог за њену појаву уз девербативне именице.

Савремени српски језик, као и друге европске језике, карактерише појава номинализације. Један од видова номинализације јесте и реченична кондензација, „појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштења реченичног садржаја“¹. Као средство реченичне кондензације јавља се, између осталих, и девербативна именица. И од раније је познато да се глаголском именицом исказује радња а да она не може представљати предикат реченице управо зато што при таквом именовању радње досљедно изостаје могућност исказивања предикативности.

И радња исказана девербативном именицом подразумијева, међутим, да у њеном вршењу учествује мањи или већи број актаната, које карактерише већа или мања обавезност учешћа. Ти актанти се на синтаксичком плану представљају различитим језичким средствима; у овом нема начелне разлике у погледу именовања радње глаголом и девербативном именицом.

Из досад реченог слиједи да је потребно описати промјене које на синтаксичком плану доноси појава девербативне именице умјесто глагола. А промјене су неспорне: актанти који учествују у вршењу радње исказане глаголом исказују се у реченици у складу са синтаксичким правилима којим се регулише повезивање реченичних чланова са глаголом, актанти који учествују у вршењу радње исказане девербативном именицом исказују се у реченици у складу са синтаксичким правилима која регулишу повезивање реченичних чланова с именицом. Иако, дакле, на семантичком плану замјена глагола девербативном именицом у исказивању радње не оставља последице

¹ Радовановић 1977, II, 141. Поред овога дјела посвећеног реченичној кондензацији, в. и Ивић 1975 и 1975а.

у односу на актанте које вршење дате радње подразумејува, на синтаксичком плану последице нису искључене.

Два најзначајнија учесника у вршењу радње — у реченици субјекат и објекат — при реченичној кондензацији помоћу девербативне именице на синтаксичком плану трпе последице. Наиме, синтаксичку позицију субјекта и директног објекта у реченици отвара глагол, а замјеном глаголског предиката девербативном именицом укида се синтаксичка позиција субјекта и објекта. Потребно је, дакле, да се исти актанти у вршењу радње сада на синтаксичком плану, у измијењеним околностима, представе на другачији начин. Чињеница је да су у српском језику та два актанта који учествују у вршењу радње, при именовану те радње девербативном именицом, исказива истим граматичким средствима — како именицом у облику генитива без предлога, тако и присвојним придјевом односно присвојном замјеницом. У нашој стручној литератури већ су сагледани принципи који регулишу избор једног односно другог решења, тј. генитивне форме односно придјевског облика, а прије свега онда кад се ради о личним именицама, али и шире²; зато се ја у овоме раду тим питањем нећу бавити.

Именица у „слободном“ генитиву односно присвојни придјев или присвојна замјеница уз девербативну именицу представљају, дакле, хомонимичне језичке јединице утолико што служе као средство за именовање агенса (у ширем значењу овог појма) и пацијенса радње, односно указују и на субјекат и на директни објекат реченице коју кондензује дата конструкција са девербативном именицом. Ово је у нашој литератури већ уочено³. На томе се проблему посебно задржавао Милорад Радовановић. Освјетљавајући ово, Радовановић је утврдио следеће битне принципе: 1) кад су агенси радње именоване девербативном именицом и предикатом корелативне реченице идентични, нема потребе за именовањем агенса уз девербативну именицу; 2) кад су агенси тих двију радњи анонимни или уопштени, опет је именовање агенса уз девербативну именицу информативно редундантно; 3) ако агенси ове двије радње нису идентични или анонимни, односно уопштени, онда је релевантно истицање агенса радње која се исказује девербативном именицом⁴. Из овога произилази да се у првом и другом случају појава детерминације уз девербативну именицу у виду посесивног генитива, присвојног придјева односно присвојне замјенице тумачи као присуство информације о пацијенсу, тј. ради се о „објекатском генитиву“ ако је у питању генитивна конструкција уз девербативну именицу⁵. У трећем случају таква одредба уз девербативну именицу упућује на агенс радње исказане девербативном именицом, односно на „субјекатски генитив“ кад је у питању генитивна конструкција уз девербативну именицу⁶. Уз ово, Радовановић даје одговор и на питање како се може идентификовати значење оваквих детерминација уз

² Стевановић 1991, 175–193; Ивић 1967; Николић 1969; Ивић 1987.

³ Стевановић 1991; Николић 1969.

⁴ Радовановић 1977, I, 102–103, II, 135–140.

⁵ Радовановић 1977, II, 137.

⁶ Радовановић 1977, II, 137–138.

девербативну именицу изван описане ситуације, тј. у случајевима када према девербативној именици нема корелативне реченице: идентификација ових детерминатора тада зависи од природе семантичког односа између предикације исказане девербативном именицом и појма на који се указује именицом у генитиву или присвојним придјевом односно присвојном замјеницом⁷.

У овоме раду ја ћу, ослањајући се на материјал из различитих функционалних стилова савременог српског језика, приказати један начин граматичког обликовања агенса уз девербативне именице који досада није био адекватно ни уочен ни описан. Претходно ћу указати на двије досада превиђане чињенице, а које су од несумњивог значаја за тематику овог рада.

Познато је, наиме, да се код исказивања радње глаголском лексемом може успоставити неколико различитих односа између елемената семантичког и елемената синтаксичког плана, што се изражава различитим видовима дијатезе. Тако се при активној дијатези у позицији синтаксичког субјекта налази именица која на семантичком плану означава агенс. При пасивној дијатези у синтаксичкој позицији реченичног субјекта налази се именица у номинативу која на семантичком плану означава пацијенс радње. Приликом исказивања радње девербативном именицом, међутим, редовно остаје информација о дијатези. Таква информација се некада може добити посредно, рецимо на основу односа радње именоване девербативном именицом према радњи корелативне реченице и односа актаната једне и друге радње.

Када је у питању проблем идентификације присвојног генитива односно његових алтернација у виду присвојног придјева и присвојне замјенице уз девербативну именицу, до сада је у нашој стручној литератури разматрана само ситуација кад је уз девербативну именицу означен један од два актанта радње — агенс или пацијенс. Није истицано да је могућа и таква ситуација кад се уз девербативну именицу истовремено исказују и агенс и пацијенс. Сљедећи примјери, међутим, показују да је и таква ситуација могућа.

1. Догодио [се] онај, у свим новинама препричаван приказ *Аћимовог најушћања скупишћине* (ДГ ВС 53). *Судско саслушање Мехмедбашића* започело је 16. априла (Апис). Певач је био прави, мада и особите врсте песник, остајући певач. *Његово саздавање новог* у области епског стваралаштва потпуно се уклапало у оквире традиције (Речник 599). Ја се увек сећам *вашег помињања Исидоре* (ТВБ 3, 2. 4. 96).

Иако сам у прегледаној грађи нашао мало оваквих примјера, они свједоче да оваква могућност није само теоретска. На основу посматрања наведених примјера може се утврдити сљедеће правило: кад се уз девербативну именицу исказује и агенс и пацијенс, онда је за исказивање агенса резервисан присвојни придјев или присвојна замјеница, а за исказивање пацијенса резервисана је именица у облику посесивног генитива. У овом случају, да-

⁷ Радовановић 1977, II, 138.

кле, не постоји хомонимичност поменутих средстава детерминације уз девербативну именицу.

У савременом српском језику агенс уз девербативну именицу исказује се на још један начин — конструкцијом од стране + генитив. Ова конструкција, међутим, досад није била у стручној литератури забиљежена као прихватљиво средство за исказивање агенса уз девербативне именице; у круговима мјеродавних преовладава увјерење да је то књишка конструкција без утемељења у (стандардном) српском језику. Међутим, како је у овом језику инструментал изгубио функцију именовања агенса у пасивним реченицама, а пошто почешће искрсава потреба за његовим експлицитним именовањем у пасивним конструкцијама са трпним придјевом, ту функцију је на себе преузела управо конструкција од стране + генитив. Она је данас и те како присутна у (стандардном) српском језику, посебно у неким његовим функционалним стиловима⁸.

У даљем излагању приказаће се употреба ове конструкције у функцији исказивања агенса уз девербативне именице. Ево примјера са њоме уз девербативне именице.

2. Преузимањем Сарајева од стране муслиманско-хрватске полиције испуњена је још једна одредба из Дејтона (ТВЦГ 20. 3. 96). Разматрао је могућност *куйовине возила фирме Волво ... од стране саобраћајних предузећа* (ТВЦГ 20. 3. 96). Иако је цео свет осудио *хайшење српских официра од стране муслимана ...* (ТВБ 1, 7. 2. 96). Нема додатних услова за *признавање наше земље од стране Европске уније* (ТВЦГ 6. 2. 96). Настала је [сорта шљиве] ... *укришањем ... и жожегаче од стране др Сјанише А. Пауновића* (Сорте 91). ... да ће Америка у случају ... *блокаде Тајвана од стране Кине* заштитити Тајван (ТВЦГ 20. 3. 96). Апис је објаснио шта је учинио тада ... да би показао да се противио било каквом *преузимању власти од стране официра* (Апис). Службеном употребом језика и писма сматра се ... *вођење прописаних евиденција од стране оштинских органа* (ЗЈ 1802). Релативно често *коришћење множинске форме ове именице од стране говорних представника* непосредна је последица чињенице ... (ЈФ XLVI 6). Стилизација је *ононашање од стране писца* начина *пријовиједања карактеристичног за неко лице* (КИ 94).

Као што се види, у наведеним се примјерима уз девербативну именицу појављују истовремено подаци и о агенсу и о пацијенсу. Потребно је нагласити да је, бар према ономе што показује грађа анализирана за овај рад, овакав начин граматичког оформљења агенса уз девербативну именицу, у случају кад је експлицитно исказан и пацијенс, доста чест и да се јавља

⁸ О појави ове конструкције умјесто инструментала у функцији агенса у пасивним реченицама в. Ивић 1954, 61–62. О њеном присуству у пасивним реченицама у савременом српском језику в. Танасић 1992, 97–102. У грађи за овај рад нашла се само оваква форма, мада се јавља и форма *од + генитив* — в. у овде помнутим радовима.

у најразличитијим функционалним стиловима — журналистичком, административном, научном.

Карактеристично је да се у већини наведених примјера не би могао умјесто генитива употребити присвојни придјев. Као што је познато⁹, када се уз „слободни“ генитив (чије мјесто заузима ова специфична предлошка конструкција) налази још која одредба, онда га не можемо замијенити присвојним придјевом, а постоје и случајеви кад се од именице не може извести присвојни придјев. Само се у шестом и десетом примјеру (... у случају *блокаде Тајвана од стране Кине*; *ојонашање од стране њисца начина њријовиједања*) и евентуално у седмом (*њреузимању власћи од стране официра*) не ради о таквој ситуацији. С друге стране, у случају кад се уз девербативну именицу исказује и агенс и пацијенс нема могућности да се пацијенс исказе присвојним придјевом, а да именица која обиљежава агенс дође у облику присвојног генитива; могућа расподјела функција између посесивног генитива и присвојног придјева у оваквим случајевима приказана је у опису групе (1) примјера. Све ово доприноси да се у функцији исказивања агенса уз девербативне именице јавља ова предлошко-падежна конструкција.

У свим анализираним примјерима, сем посљедњег, исти је распоред синтаксичких јединица: девербативна именица, пацијенс, агенс. За одступање од овога распореда у посљедњем примјеру (КИ је *ојонашање од стране њисца начина њријовиједања*) разлог се може тражити у чињеници да је у питању превод са руског и да је пацијенс представљен доста сложеном синтагмом.

Конструкција од стране + генитив јавља се у функцији исказивања агенса уз девербативне именице изведене од транзитивних глагола и онда кад податак о пацијенсу изостаје. То се види из сљедећих примјера.

3. Са Крфа су упозорени на *агиџацију од стране јавних и џајних џристџалица „Црне руке“* (Историја). Осетљивост српске владе на ту тешку *ојџужбу од стране четворице сојсџвених официра* показује депеша (И.). Коментаришући *бојкоџ од стране Ајфора*, Младић каже (СТБ 13. 3. 96). Раднику мирују права и обавезе ... ако одсуствује са рада због ... *ујџивања на рад у иностранство од стране џредузећа* (ЗРО 1786). Српске реакције кретале су се од *ојравдања, од стране џредсџавника режима*, до оштрог негодовања (Апис). На састанку је уредник указао на честу појаву неаргументованог *криџиковања, посебно од стране дијеџа ојозиције* (Разг.). Указано је на пораст *џосјеџа* овим локалима, посебно *од стране ученика* (Разг.).

Међу наведеним примјерима има разлика у погледу могућности да се агенс исказе генитивом без предлога или присвојним придјевом. У првом примјеру агенс би се могао исказати и генитивом без предлога. У сљедећа два примјера (Осетљивост српске владе на ... *ојџужбу од стране четво-*

⁹ Стсвановић 1991; Ивић 1967; Николић 1969.

рице *сојсџвених официра*; Коментаришући *бојкош од сџране Ајфора*) то се не би могло учинити без компликација на семантичком плану — не би се могло прецизирати да је у питању агенс, а не пацијенс. Такође, не може се наћи излаз ни у присвојном придјеву: именица у функцији агенса у првом од ова два примјера (*официри*) појављује се у синтагматској вези, а ако би се од именице *Ајфор*, у другом примјеру, и извео придјев, то не би била довољна гаранција да се њиме указује на агенс. Слични проблеми се јављају и кад је у питању примјер: ... ако одсуствује са рада због *ујуђивања* на рад од *сџране љредузећа* — довођење именице *љредузеће* у облику „слободног“ генитива у позицију непосредно иза девербативне именице *ујуђивање* чини информацију нејасном пошто се не зна да ли је генитив у функцији исказивања агенса или пацијенса.

Посебно су интересантни примери пет, шест и седам (Српске реакције кретале су се од *ојравадања*, од *сџране љредсџавника режима*; указао на ... појаву неаргументованог *кришџиковања*, посебно од *сџране дијела ојозиције*; Указано је на пораст *љосјеџа* овим локалима, посебно од *сџране ученика*): они откривају једну нову чињеницу значајну за објашњење појаве ове конструкције уз девербативне именице. У овим примјерима агенс је запетом одвојен од девербативне именице — посесивни генитив не дозвољава такву могућност. Овакво структурирање реченице на општелингвистичком плану обрађено је у оквиру појма функционалне перспективизације реченице¹⁰. Наиме, говорно лице може да — у складу са потребама комуникације — на различите начине варира структуру реченице. Поједини реченични чланови могу да се издвајају, да мијењају мјесто; тиме се издваја онај елеменат значења који се у датој прилици жели посебно истаћи¹¹.

Управо ово имамо у поменутих примјерима. У првом од њих издвајањем агенса паузама (запетама) мијења се смисао информације о агенсу: сада не само да је исказан агенс, него се информација о њему истиче, подвлачи се ко оправдава дату акцију — насупрот онима који је осуђују. Слично је и у другом примјеру. Оставимо овдје на страну то што у овом случају употреба генитива без предлога може да доведе до забуне, тј. до хомонимијског конфликта: да ли се ради о томе да неко критикује опозицију или она то чини. Оваквим издвајањем ове конструкције опет се посебно истиче, посебно се скреће пажња на то ко критикује неаргументовано. У посљедњем од ових примјера интересантан је још један детаљ. Конструкција са значењем агенса не долази непосредно иза девербативне именице; позицију непосредно иза девербативне именице заузима друга језичка јединица. Ако би се агенс исказао генитивом без предлога, онда би ова синтаксичка јединица морала да се изостави или помјери; а свако помјерање неког реченичног члана ка крају или почетку реченице уноси извјесне промјене у значењу. Дакле, употребу генитива с предлогом у функцији агенса уз девербативну именицу снажно подржава подобност за различиту функционалну

¹⁰ О функционалној перспективизацији реченице в. Ивић 1976.

¹¹ Ивић 1976, 29–30.

перспективизацију реченице — насупрот посесивном генитиву, који у том погледу потпуно подбацује.

У складу са овим што је досад речено треба посматрати и случајеве кад се уз девербативну именицу изведена од непрелазних глагола појављује агенс обликован у виду предлошке конструкције. Такве случајеве илуструју следећи примјери.

4. Статутом Јавног предузећа утврђују се ... овлашћења у погледу *располагања* средствима *од стране делова предузећа* (ЗЕ 1796). Српска радикална странка истиче да *рачунање* на повољне временске услове *од стране СПС-а* ... (Радио Б 92, 1. 4. 96).

Пошто се у оба ова примјера ради о девербативним именицама изведеним од непрелазних глагола, овдје и не може постојати опасност од хомонимичности посесивног генитива, па се разлог за јављање конструкције *од стране + генитив* у функцији агенса не може тражити на тој страни. Сметњу за јављање посесивног генитива овдје представља постојање друге језичке јединице уз девербативну именицу: *располагање* средствима *од стране делова предузећа*; *рачунање* на повољне временске услове *од стране СПС-а*. Да би се употребио посесивни генитив, било би потребно да се те језичке јединице уклоне из ове синтаксичке позиције.

Цјелокупно досадашње разматрање може се свести на неколико кључних напомена.

Посесивни генитив уз девербативну именицу отјелотворује се као хомонимично граматичко рјешење — њиме је исказив и вршилац и пацијенс радње о којој саопштава дата девербативна именица. Употребом генитива са предлогом тај проблем се „скида с дневног реда“. Кад се укаже потреба за тим да истовремено буде исказан и податак о агенсу и податак о пацијенсу, а при том изостаје могућност избора посесивне придјевске форме (било зато што је с обиљежјем множине било зато што се остварује у пратњи какве одредбе), ту је конструкција *од стране + генитив* да уклони сваки могући неспоразум.

Немогуће је конструкцију *од стране + генитив* заобићи и у оним ситуацијама кад се између података о радњи и њеном вршиоцу убацује неко друго обавјештење. Посесивни генитив се, наиме, мора непосредно наслањати на девербативну именицу са значењем оне радње за чије је извршење одговоран онај фактор који се генитивом именује.

Ништа мање од овога није важна чињеница да је предлошка конструкција о којој је овдје ријеч погодније граматичко средство од „слободног“ генитива за испуњавање захтјева тзв. перспективизације реченице. Наиме, њена мобилност, могућност да се издваја паузама или помјера унутар реченице, омогућава да говорно лице — у складу са комуникативним циљем — различито варира реченични значењски садржај, дајући појединим елементима информације у различитим приликама различит значај. Овакве могућности нису својствене посесивном генитиву у истој функцији.

ИЗВОРИ

- Апис — Дејвид Мекензи, *Апис*. Београд — Г. Милановац, 1996.
 БЋ П — Бранко Ћопић, *Пролом*
 ДЋ Д — Добрило Ненадић, *Дорошеј*
 ДЋ ВС — Добрица Ћосић, *Време смрти*
 ЗЕ — *Закон о електропривреди*, Службени гласник Републике Србије 1991/45.
 ЗЈ — *Закон о уједињеном језику и писма*, Службени гласник Републике Србије 1991/45.
 ЗРО — *Закон о радним односима*, Службени гласник Републике Србије 1991/45.
 КИ — *Књижевна историја XII/45*, Београд 1975, 91–123.
 ЈФ — *Јужнословенски филолог XLVI*, Београд 1997.
 Сорте — Група аутора, *Нове сорте воћака створене у Чачку*, Институт за пољопривреду Србије Београд — Центар за воћарство и виноградарство Чачак, 1995.
 Речник — *Речник књижевних термина*, Нолит, Београд 1992.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1954 — Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструменшала*, САНУ, Београд.
 Ивић 1967 — Милка Ивић, *Генијивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу колбијаторичних варијаната*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, X, 257–262.
 Ивић 1975 — Milka Ivić, *Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation*, Zeitschrift für Slavistik.
 Ивић 1975а — Милка Ивић, *Предикајска кондензација у грамашничком опису словенских језика*, Зборник реферата са заседања Међународне комисије за проучавање грамашничке структуре словенских језика, Скопље, 119–122.
 Ивић 1976 — Милка Ивић, *Проблем йерстективизације у синтакси*, Јужнословенски филолог XXXII, 29–46.
 Ивић 1987 — Милка Ивић, *О неким српскохрватским грамашничким феноменима условљеним емфатичјом*, Јужнословенски филолог XLIII, 41–47.
 Николић 1969 — Мирослав Б. Николић, *О йосесивном генијиву личних имена*, Наш језик XVII/5, 264–283.
 Радовановић 1977, I и II — Милорад Радовановић, *Именица у функцији кондензатора*, I, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 63–144; II, XX/2, 81–160.
 Стевановић 1991 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд.
 Танасић 1982 — Срето Танасић, *Пасивне конструкције са йирним йридјевом у српскохрватском језику*, Институт за језик и књижевност, Радови IX, Сарајево.

Резюме

Срето Танасић

ВЫСКАЗЫВАНИЕ АГЕНСА ПРИ ДЕВЕРБАТИВНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Автор занимается конструкцией *од стране + генитив* в функции высказывания агенса при девербативных существительных. Хотя эта конструкция в нашей научной литературе известна как средство высказывания агенса в пассивных предложениях со страдательным прилагательным, до сих пор не была замечена ее роль высказывания агенса при девербативных существительных (эта функция в нашей научной литературе до сих пор приписывана исключительно possessивному родительному падежу и притяжательному прилагательному или притяжательному местоимению). На основании анализа материала из различных функциональных стилей современного сербского языка автор пришел к следующим выводам.

1. Поссесивный родительный падеж (и притяжательное прилагательное) при девербативных существительных представляет собой омонимичное языковое средство: он высказывает *agens* и *patiens* действия, высказываемого девербативным существительным. Употреблением конструкции *od стране + генитив* эта проблема разрешается. В случае высказывания при девербативном существительном и *agens* и *patiensa*, единственным возможным способом высказывания *agens* часто является именно употребление конструкции *od стране + генитив*; кроме данной конструкции эту функцию может выполнять и притяжательное прилагательное, но нередко притяжательное прилагательное не может выступить вместе с поссесивным родительным падежом.

2. В поисках причин появления этой конструкции в функции именования *agens* при девербативных существительных очень важной является ее пригодность в функциональной перспективизации предложения. Ее возможность выделения и перемещения внутри предложения, в отличие от поссесивного родительного падежа, дает возможность говорящему лицу — в соответствии с коммуникативной целью — придавать различное значение отдельным членам предложения, даже и самому *agensu*.

ЈАСМИНА МОСКОВЉЕВИЋ
(Београд)

О ПОДИЗАЊУ НЕГАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Карактеризација појаве означене у теоријској лингвистици термином *подизање негације*, тестови за њену идентификацију и класа глагола у савременом српском језику уз које је могућа — основни су предмет разматрања у овом раду.

I

Сложене реченице 1а и 1б су структурно еквивалентне, па би, судећи по томе, и глаголи у њиховим управним клаузама морали да буду чланови исте синтаксичке подгрупе:

- (1) а) *Марко је веровао да Ана не долази.*
б) *Марко је заборавио да Ана не долази.*

Граматику савременог српског језика их тако и сврставају: и глагол *веровајти* и глагол *заборавиши* одређују се (и) као сентенцијално транзитивни глаголи „који као допуну захтевају објекат којим се изриче садржина акта или процеса говорења, мишљења, опажања или осећања, тј. објекат који се може назвати изричним правим објектом“ (Станојчић и Поповић 1992: 296).² И мада је, као што показују и примери 1а и 1б, оваква карактеризација несумњиво тачна, чини се да она није и довољна — реченице 2а и 2б на то недвосмислено указују:

- (2) а) *Марко није веровао да Ана долази.*
б) *Марко није заборавио да Ана долази.*

Док је значење обе реченице у којима се као управни јавља глагол *веровајти* исто (тј. и реченица 1а и реченица 2а имају исте истинитосне услове и исте короларе), за други пар наведених исказа то не важи:

- (3) а) *Марко је веровао да Ана не долази. (→ Ана можда долази, а можда не.)*

¹ Рад на овом чланку финансиран је средствима Фонда за науку Републике Србије додељеним пројекту „Развојни процеси у савременом српском језику“.

² Уп. и Стевановић (1979: 825-827), Ивић (1983: 129-130), Петровић Дудић (1989: 17, 29), Мразовић и Вукадиновић (1990: 502-507). В. и Катичић (1986: 314, 316).

- б) *Марко није веровао да Ана долази. (→ Ана можда долази, а можда не.)*
- (4) а) *Марко је заборавио да Ана не долази. (→ Ана не долази.)*
 б) *Марко није заборавио да Ана долази. (→ Ана долази.)*

Како постојање значењске еквивалентности у знатној мери детерминише и могућности проширења исказа новим садржајем, разумљиво је што су само за реченице са глаголом *веровајти* оне исте:

- (5) а) *Марко је веровао да Ана не долази у њећак и зајто се изненадио кад ју је видео.*
 б) *Марко није веровао да Ана долази у њећак и зајто се изненадио кад ју је видео.*
- (6) а) *Марко је заборавио да Ана не долази у њећак и зајто ју је узалуд чекао.*
 б) **Марко није заборавио да Ана долази у њећак и зајто ју је узалуд чекао.*

Појава илустрована наведеним примерима давно је привукла пажњу лингвиста — још током друге деценије овог века Јесперсен говори о синтаксичком феномену који он назива *антиципаторном негацијом*, а дефинише га као „јаку тенденцију, присутну у многим језицима, да управни глагол 'привлачи' негацију која логички припада зависној клаузи“ (Jespersen 1917: 53). И синтаксичари који су током 60-тих и 70-тих година радили на развоју било стандардне трансформационе граматике, било њој супротстављене генеративне семантике, били су заинтересовани за формулисање адекватног објашњења за негацију која „... из уклопљене клаузе може под одређеним условима (иза глагола *желејти* или *мислијти*, на пример) да буде померена на позицију испред главног глагола“ (Fillmore 1963: 220). Из овог периода потиче и мноштво назива којима се ова појава означава: уз Филморов — *транслозиција*, у употреби су још и *ајсорпција* (Klima 1964), *јодизање* (Bolinger 1967) и *јремештање* (R. Lakoff 1969; G. Lakoff 1970) *негације*. Крајем 70-тих устаљује се употреба терминолошког израза *јодизање негације*, а у то време Лоренс Хорн пише и досад најобухватнију студију посвећену овом проблему (Horn 1978).

Осим у енглеском, подизање негације уз поједине глаголе могуће је и у немачком (Lakoff 1970), корејском (Oh 1971), шпанском (Rivero 1971), француском (Gaatone 1971, Prince 1976), руском (Luborsky 1972), јапанском (Mc Gloin 1976), литванском (Lisauskas 1976), античком грчком, латинском, португалском, финском, естонском, баскијском, хебрејском, турском, малгашком и свахилију (Horn 1978).³

³ Интересантно је да се језици међусобно разликују по томе уз које глаголе је у сваком од њих подизање негације могуће. Мада су ове разлике понескад врло значајне, чини се да ипак постоји и заједничка тенденција да се у већини језика глаголи уз које је подизање

Занимљиво је да упркос изразитој распрострањености ове појаве, интересовање формалних синтаксичара за њу током 80-их и 90-их слаби: данас ни један од шест најразвијенијих и најобухватнијих формалних синтаксичких модела (граматика управљања и (по)везивања, релациона граматика, лексичко-функционална граматика, граматика генерализоване фразне структуре, граматика центричне фразне структуре и тзв. 'минималистички приступ' Н. Чомског) не нуди експлицитна објашњења, а још мање прецизну формализацију овог језичког феномена.⁴

II

Постоји (бар) шест начина да се у савременом српском језику утврди припада ли одређени глагол групи глагола уз коју је подизање негације могуће. Са прва два читалац се већ сусрео приликом представљања проблема, на самом почетку овог рада. Њихово заједничко својство је да припадају класи 'семантичких' аргумената, као и то да су универзално примењиви, тј. да су валидни у свим досад проучаваним језицима у којима се јавља подизање негације.⁵ Преостала четири везана су за нека идиосинкратична својства српског језика⁶ и заснивају се на могућности употребе *јединица негативног поларитета*⁷ у конструкцијама у којима њихова употреба иначе није могућа.

1. Први од два универзално примењива начина за идентификацију глагола уз које је подизање негације могуће почива на провери еквивалентности истинитосних услова који важе за сложене реченице у којима је негиран глагол у субординираној, и оних у којима је негиран глагол у управној клаузи. Ако и само ако су у оба случаја ови услови исти, глагол из управне клаузе члан је класе глагола која допушта подизање негације:⁸

негације могуће групишу у неколико (мање-више сродних) семантичких група. Генетско сродство не игра при томе велику улогу. Уп. Horn (1978: 186) и листу глагола из 3. дела овог рада.

⁴ Вероватно је да се бар део објашњења за ову необичну ситуацију крије у великој сложености и недокучивости проблема негације уопште, као и у нараслој свести истраживача о томе. Наиме, већ негде по истеку прве две деценије од примене строго формалног приступа у изучавању језичких (а посебно синтаксичких) појава, изразито велики ентузијазам и чврсто уверење да су решења свих проблема на дохват руке постепено су замењени много реалнијим сагледавањем моћи и домета доступних метода са једне, и готово неограничене комплексности предмета истраживања са друге стране. Целовито објашњење негације и њог сродних проблема остављено је тако за нека будућа времена.

⁵ Уп. Horn (1978).

⁶ Могуће је да ови тестови имају и ширу примену, тј. да би њихови преводни еквиваленти могли бити употребљени у свим словенским језицима, или чак у свим језицима у којима постоји морфолошко маркирање глаголског вида. Овога пута то није испитивано.

⁷ Јединицама негативног поларитета сматрају се све синтаксичке јединице чија је дистрибуција ограничена на позиције које се налазе у опсегу (обиму, домену) било финитне, било конституентске негације. Уп. *Он није прочитао ниједну књигу* : **Он је прочитао ниједну књигу*. Више о јединицама негативног и позитивног поларитета в. у Klima (1964).

⁸ Уп. и пример (1)–(4).

- (7) а) *Ана мисли да Иван није изгубио кључ. (→ Иван је можда изгубио кључ, а можда и није.)*
 б) *Ана не мисли да је Иван изгубио кључ. (→ Иван је можда изгубио кључ, а можда и није.)*
- (8) а) *Ана нас је обавестила да Иван није изгубио кључ. (→ Иван није изгубио кључ.)*
 б) *Ана нас није обавестила да је Иван изгубио кључ. (→ Иван јесте изгубио кључ.)*

Како се из парова реченица наведених у (3) и (7) могу, а из (4) и (8) не могу извести исти королари, следи да су глаголи *веровајши* и *мислијши* припадници класе глагола уз коју је подизање негације могуће, а *заборавијши* и *обавестијши* не.

2. Други универзално примењив тест у логичком смислу произилази из првог и заснива се на могућности проширења сложене реченице новим садржајем. Ако и само ако је обе реченице, уз очување њихове граматичности, могуће проширити истим садржајем и у случају када је негиран глагол субординиране, и у случају када је негиран глагол управне клаузе (а да при томе и значења две новонастале реченице остану једнака) глагол у управним клаузама члан је глаголске класе која допушта подизање негације:⁹

- (9) а) *Ана мисли да Иван није изгубио кључ и зашто тражи да јој га покаже.*
 б) *Ана не мисли да је Иван изгубио кључ и зашто тражи да јој га покаже.*
- (10) а) *Ана нас је обавестила да Иван није изгубио кључ и (да) зашто тражи да јој га покаже.*
 б) **Ана нас није обавестила да је Иван изгубио кључ и (да) зашто тражи да јој га покаже.*

Резултати овог теста слажу се са претходним — и по њему су глаголи *веровајши* и *мислијши* чланови класе уз коју је подизање негације допуштено, а *заборавијши* и *обавестијши* не.

3. Трећи, искључиво синтаксички тест за идентификацију групе глагола уз коју је подизање негације допуштено заснован је на могућности употребе конструкције чији су конституенти интензификатор *све* и предлошко-падежна конструкција *до + именичка (партиципална) фраза_{gen}* у контексту у којем то иначе не би било могуће. Наиме, употреба ове конструкције у временском адвербијалном значењу могућа је ако и само ако је у клаузи у којој се јавља предикат телички¹⁰ глагол имперфективног

⁹ Уп. и примере (5)–(6).

¹⁰ Више о опозицији *телички* : *ателички* и њеном односу према опозицији *перфективни* : *имперфективни* вид в. у Comrie (1976: 17–51).

вида¹¹ (уп. 11а и 11б), или уколико је предикат негиран (11в), или уколико је глагол у **надређеној** клаузи негиран, при чему је онда нужно и да тај глагол буде члан глаголске класе уз коју је подизање негације допуштено (уп. 11г и 11д):

- (11) а) *Марко ће **шо** завршава^{ти} све до краја фебруара.*
 б) **Марко ће **шо** заврши^{ти} све до краја фебруара.*
 в) *Марко **шо** неће заврши^{ти} све до краја фебруара.*
 г) *Не верујем да ће Марко **шо** заврши^{ти} све до краја фебруара.*
 д) **Не заборава^м да ће Марко **шо** заврши^{ти} све до краја фебруара.*

Једино могуће објашњење истовремене граматичности реченице 11г и неграматичности реченице 11д је да се у првој допусти, а у другој оспори могућност подизања негације.

Такође синтаксички, тестови 4–6 логички су еквивалентни са претходним и од њега се разликују само по томе што се друге језичке јединице појављују у улози својеврсног 'лакмус-папира'.

4. Тако је и употреба предлошко-падежне конструкције **шоком** + **именичка синтагма**_{gen//паукална синтагма}¹² (која означава временски интервал) ограничена на клаузе у којима је предикат или глагол имперфективног вида (уп. 12а и 12б), или је негиран (12в), или је негиран **управни** глагол — члан глаголске класе уз коју је подизање негације допуштено (уп. 12г и 12д):

- (12) а) *Марко је **йозвао** Ивана на искрен разговор **шоком** **йрошкле** две године.*
 б) **Марко је **йозвао** Ивана на искрен разговор **шоком** **йрошкле** две године.*
 в) *Марко **није** **йозвао** Ивана на искрен разговор **шоком** **йрошкле** две године.*
 г) *Не верујем да је Марко **йозвао** Ивана на искрен разговор **шоком** **йрошкле** две године.*
 д) **Не заборава^м да је Марко **йозвао** Ивана на искрен разговор **шоком** **йрошкле** две године.*

5. Слично је и са дистрибуцијом конструкције **бар још** + **паукална синтагма** (која означава временски интервал). И она је подложна истим ограничењима: или је у клаузи у којој се јавља предикат телички имперфективни глагол (уп. 13а и 13б), или је негиран (13в), или је негиран **управни** глагол уз кога је подизање негације допуштено (уп. 13г и 13д):

¹¹ Да је нужно да оба ова услова буду задовољена, тј. да глагол мора бити имперфективан и телички, показују примери реченица са **ателичким** глаголима код којих то није нужно, и на којима стога ни примена овог теста није могућа: *Марко ће **шо** о^шеза^{ти} све до краја фебруара.// Марко ће **шо** о^шегну^{ти} све до краја фебруара.*

¹² Више о партитивним и паукалним синтагмама в. у Станојчић и Поповић (1992: 260–262).

- (13) а) *Марко ће долазити бар још три месеца.*
 б) **Марко ће доћи бар још три месеца.*
 в) *Марко неће доћи бар још три месеца.*
 г) *Не верујем да ће Марко доћи бар још три месеца.*
 д) **Не заборављам да ће Марко доћи бар још три месеца.*

6. Коначно, као тест за идентификацију глагола уз које је подизање негације могуће могу да послуже и разни идиоми у којима је облигаторна употреба глагола у негираном облику:

- (14) а) *Те ноћи ока није склојила.*
 б) **Те ноћи ока/око је склојила.*

Ако се овакве клаузе употребе у функцији допуне уз глагол уз који је подизање негације допуштено, сложена реченица је граматична; у случају да управни глагол није члан глаголске поткласе уз коју је подизање негације могућно, и сложена реченица је неприхватљива:

- (14) в) *Не верујем да је ше ноћи ока склојила.*
 г) **Не заборављам да је ше ноћи ока склојила.*

Посебно интересантно својство процеса подизања негације је да је он структурно неограничен — докле год је субординирана клауза допуна глаголу уз кога је овај процес легитиман, негација може 'клизити' навише:

- (15) а) *Мислим да Ана верује да Марко неће доћи бар још три месеца.*
 б) *Не мислим да Ана верује да ће Марко доћи бар још три месеца.*

Ако се пак у било којој од надређених клауза као предикат употреби глагол уз који подизање негације није могуће, читава сложена реченица ће бити неграматична:

- (15) в) *Мислим да Ана заборавља да Марко неће доћи бар још три месеца.*
 г) **Мислим да Ана не заборавља да ће Марко доћи бар још три месеца.*
 д) *Заборављам да Ана верује да Марко неће доћи бар још три месеца.*
 љ) **Не заборављам да Ана верује да ће Марко доћи бар још три месеца.*

III

Већ и летимичан поглед на (непотпуну) листу глагола и копулативно-предикативних (придевских) конструкција уз које је у савременом српском језику подизање негације могуће и открива да се на њој налазе глаголи који припадају различитим семантичким групама:

- (16) *желейти, држати, чинити се (+ као, или безл.), хитити, изгледати (+ као, или безл.), мирисати (+ као, или безл.), мислити, надаити се, намераваити, наумити, оцениити, очекиваити, планираити, пред.оужити, претити*

вљайи, проценити, *рачунаји*, *саветшоваји*, *смајтраји*, *смерайи*, *сугерисаји*, *шреба* (безл.), *вероваји*, *звучаји* (+ као, или безл.), *бији* изгледно, *бији* веровајино, *бији* њожељно...

Поред глагола који означавају став агенса (*мислији*, *вероваји*, *смајтраји*...), ту су и глаголи који изражавају жељу, хтење или намеру (*желеји*, *смерайи*, *иланираји*...), затим глаголи који означавају когнитивни процес заснован на непосредној перцепцији, односно својеврсно 'закључивање' засновано на непосредном пријему чулних стимулуса (*изгледаји*, *чинији се*, *звучаји*...), а у њу су укључени чак и глаголи са slabим каузативним значењем (*саветшоваји*, *предложити*, *сугерисаји*...). Оволика шароликост неминовно намеће бар два питања: 1) постоји ли уопште заједничко семантичко обележје или група обележја чији су носиоци сви чланови испитиване глаголске поткласе, и 2) која компонента (дескриптивне или формалне, свеједно) граматике мора да садржи информацију о природи и садржају тог обележја?

Испитивање обима издвојених семантичких поткласа показује да су они прешироки и да уз глаголе који допуштају подизање негације обухватају и многе уз које то није могуће. Тако је, на пример, *шврдити* члан класе глагола која означава став агенса, али су реченице у којима је он управни предикат, а у којима је истовремено извршено и подизање негације, неприхватљиве:

- (17) а) *Марко је шврдио да Ана неће доћи бар још шри сатиа.*
 б) **Марко није шврдио да ће Ана доћи бар још шри сатиа.*

Друга на изглед прихватљива генерализација о траженом обједињујућем семантичком обележју могла би да буде заснована на чињеници да су сви досад побројани глаголи уз које је подизање негације прихватљиво истовремено и чланови класе нефактивних¹³ глагола. Примери (19) и (20) оповргавају међутим и ову хипотезу — и *покушаји* и *наговараји* су нефактивни глаголи, али подизање негације уз њих није могућно:

- (18) а) *Иван је покушао да се не врати бар још шри месеца.*
 б) **Иван није покушао да се врати бар још шри месеца.*
- (19) а) *Марко је наговарао Ану да не одустане бар још шри месеца.*
 б) **Марко није наговарао Ану да одустане бар још шри месеца.*

Покушавајући такође да дефинише једну јединствену групу семантичких обележја која би све глаголе уз које је подизање негације допуштено сврстала у „природну семантичку класу“ Хорн (*ibid*: 187) је формулисао 'скаларну хипотезу' по којој се сви овакви предикати налазе око средишње тачке две међусобно суперпониране скале од којих су на првој подеоци градирани тако да се распоређују од „нечегга само замисливог“ ка „нечему потпуно

¹³ О концептима *фактивност*, *нефактивност* и *контрафактивност* в. код Kiparsky & Kiparsky (1970) и Ивић (1977).

сигурном и реалном“, док су на другој маркирани тако да обухватају опсег од „нечега само потенцијално прихватљивог и могућег“ до „нечега сасвим извесног и допуштеног“ (*ibid.*: 193–194). Остављајући по страни примедбу да би се овако дефинисане скале тешко могле означити као довољно јасне и прецизне, мора се констатовати да и оваква (као и друге претходно изнете) семантичке карактеризације класе глагола уз коју је подизање негације могуће успостављају само **нужне**, али не и **довољне** услове за једну исцрпну и тачну дефиницију обима и садржаја анализираних глаголских поткласе. Наиме, иако се предикати *бићи могуће* и *бићи вероватно* често доживљавају у језичкој свести изворних говорника као синоними¹⁴, а и на Хорновим скалама заузимају захтевану, средишњу позицију, ипак је уз *бићи вероватно* подизање негације прихватљиво, а уз *бићи могуће* не:

- (20) а) *Вероватно је да се све ово неће срећно окончати.* (→ *Можда ће се све ово срећно окончати, а можда и не.*)
 б) *Није вероватно да ће се све ово срећно окончати.* (→ *Можда ће се све ово срећно окончати, а можда и не.*)
 в) *Могуће је да се све ово неће срећно окончати.* (→ *Можда ће се све ово срећно окончати, а можда и не.*)
 г) *Није могуће да ће се све ово срећно окончати.* (→ *Све ово се неће срећно окончати.*)

Како се потрага за заједничким семантичким имениоцем показала неуспешном, чини се да се нужно намеће закључак да је подизање негације у првом реду **синтаксички** процес.¹⁵

Овакво одређење природе процеса подизања негације детерминише у знатној мери и одговор на друго питање формулисано на почетку трећег сегмента овог рада. Наиме, ако је подизање негације првенствено синтаксички процес, онда информација о условима његове реализације може бити доступна или у виду граматичког (у ужем смислу), или у виду лексичког правила. Критеријуме за разликовање ове две категорије правила успоставио је Васов (*Wasow 1977*) и по њима се као лексичка могу означити она правила која не мењају структуру синтаксичке конструкције, као и она која имају мноштво идиосинкратичних, лексички детерминисаних изузетака, док се као граматичка у ужем смислу (трансформациона) означавају општа правила која имају мало или нимало изузетака. Анализа свих досад наведених примера (1–20) недвосмислено упућује на то да је подизање негације лексички детерминисан процес.¹⁶

¹⁴ Уп. *Вероватно је да киша данас неће падаћи* и *Могуће је да киша данас неће падаћи*.

¹⁵ На овакав закључак упућују и чињенице наведене у напомени 3.

¹⁶ Занимљиво је да је чак и у почетним фазама развоја раних генеративних граматика чије је изразито својство било превелика генерализација и предимензионарање значаја синтаксичких (посебно трансформационих) правила и готово потпуно одсуство интересовања за лексикон и лексички детерминисана правила, Лејкоф (*Lakoff 1970*: 30) подизање негације

IV

Језичке чињенице изнете у овом раду показују: 1) да је у српском језику могуће јасно издвојити поткатегорију глагола уз које је процес подизања негације могућ и легитиман; 2) да издвајање јединственог семантичког обележја (одн. групе обележја) чији би носиоци били *сви* и *само* глаголи уз које је подизање негације допуштено није могуће; 3) да је, са друге стране, релативно једноставно изоловати лексичко-синтаксичке параметре којима је процес подизања негације детерминисан; те да стога, 4) подизање негације у савременом српском језику треба сматрати првенствено *лексичко-синтаксичким процесом* који карактерише *јасно ограничен и коначан* подскуп глаголских лексема.

ЛИТЕРАТУРА

- Comrie, B. (1976): *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, C. (1963): „The Position of Embedding Transformations in a Grammar“. *Word* 19: 208–231.
- Gaatone, D. (1971): *Etude Descriptive du Systeme de la Négation en Français Contemporain*. Geneva: Librairie Droz.
- Horn, L. (1978): „Remarks on Neg-Raising“. Из: Cole, P. (ed.), *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. New York, Academic Press, 129–220.
- Ивић, М. (1977): „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт *фактивности*“. *Јужнословенски филолог* XXXIII: 1–16.
- Ivić, M. (1983): „Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom“. Из: M. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 115–138.
- Jespersen, O. (1917): „Negation in English and Other Languages“. Из: *Selected Writings of Otto Jespersen*. London: Allen & Unwin.
- Катичић, Р. (1986): *Синтакса хрватског књижевног језика*. Загреб: ЈАЗУ.
- Kiparsky P. & Kiparsky C. (1970): „Fact“. Из: Bierwisch, M. & Heidolph, K.E. (ed.), *Progress in Linguistics*. The Hague: Mouton, 143–173.
- Klima, E. (1964): „Negation in English“. Из: Fodor, J. & Katz, J. (ed.), *The Structure of Language*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 246–323.
- Lakoff, G. (1970): *Irregularity in Syntax*. New York, NJ: Holt, Rinehart & Winston.
- Lakoff, R. (1969): „A Syntactic Argument for Negative Transportation“. *Papers from the Tenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Прештампано у: Seuren, P. A. M. (ed.), 1974, *Semantic Syntax*. Oxford: Oxford University Press, 175–182.
- Lisauskas, S. (1976): „Objects of Negated Verbs in Lithuanian“. *Papers from the Twelfth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Luborsky, P. (1972): *Neg-Hopping in English and Russian: A Comparative Description*. Neobjavljena doktorska disertacija. Harvard University, Cambridge, MA.
- Mc Gloin, N. H. (1976): „Negation“. Из: Shibatani, M. (ed.): *Syntax and Semantics 5: Japanese Generative Grammar*. New York: Academic Press.
- Мразовић, П. и Вукадиновић, З. (1990): *Грамађика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Нови Сад: Добра вест.
- Oh, C.-K. (1971): „On the Negation of Korean“. *Language Research* 7: 7–66.
- Петровић, В. и Дудић, К. (1989): *Речник глагола са грамађичким и лексичким дојунима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

означио као „*minor (transformational) rule*“, одн. као правило чији структурни опис задовољава само ограничени број предиката.

- Prince, E. F. (1976): „The Syntax and Semantics of Neg-Raising, with Evidence from French“. *Language* 52: 404–426.
- Rivero, M.-L. (1971): „Mood and Presupposition in Spanish“. *Foundations of Language* 7: 305–336.
- Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (1992): *Грамађика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, М. (1979): *Савремени српскохрватски језик II. Синђакса*. Београд: Научна књига.
- Wasow, T. (1977): „Transformations and the Lexicon“. Из: Culicover, P.W., Wasow, T. & Akmajian, A. (ed.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 327–360.

Summary

Jasmina Moskovljević

THE SYNTAX AND SEMANTICS OF NEG-RAISING: EVIDENCE FROM SERBIAN

A syntactic phenomenon which manifests itself in “the strong tendency in many languages to attract to the main verb a negative which should logically belong to the dependent nexus” (Jespersen 1917: 53), and which has been extensively studied since mid-sixties (though under different names — negative attraction, *not*-hopping, negative transportation, and Neg-Raising), has been registered in widely divergent families of languages.

This paper presents syntactico-semantic evidence for the existence of Neg-Raising in contemporary Serbian, describes its influence on other syntactic processes, and identifies the classes of predicates that govern it. As in other languages, lexical items triggering Neg-Raising in Serbian are subsumable into a number of semantic classes, although whether a predicate within one of these classes will trigger Neg-Raising is not predictable. This gives further support to the hypothesis that Neg-Raising is primarily a lexico-syntactic phenomenon, and that it is not reducible to semantic criteria.

ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ
(Београд)

УДЕО ВУКА КАРАЦИЋА У ОНОМАСТИЧКИМ ПРОУЧАВАЊИМА*

Географска имена која је сакупио Вук чине основу за ономастичка проучавања.

Када говоримо о огромној заслуги Вука Караџића у формирању нашега језика и наше културне историје не можемо мимоићи његов значај и у сакупљању и репрезентовању ономастичког материјала. Сматрао је потребним да се приступи бележењу личних имена и географских имена увиђајући њихов значај за језик народа.

Већ у „Предисловиу“ своје прве књиге „Мала прстонародња славно-сербска пјеснарица“ Вук напомиње у ком се нашем крају најчистије говори: „Сзгра Сербскога рода, и најчистијега езика находисе у садашње време између реке Дрине и Мораве ...“, сматра да се преко Дрине доста турских речи чује а „... преко Мораве, кад се продје Ресава, и нахия Пожаревачка к Тимоку, измиешани су са Власима.“ Даље наставља: „Али по горе именоватим местима и по Ресави, јошт су Србљи налик на старе Србље: и међу њима се јошт чују наша лиела Славено-Сербска имена.“ (стр. 40/41). Ту је навео, од имена која се употребљавају у народу 115 мушких и 36 женских имена, додајући при том: „А не све Еврејска, Елинска, и Бог знача не, као по другим местима.“¹

У Предговору I издању Рјечника, Вук девету тачку са XVIII стране посвећује својој анализи антропонимског материјала у Рјечнику: „Још неколико ријечи да проговорим о њекојим ријечима у овој књизи“ (стр. XVI) ... „9) Ова крштена имена Српска, што се налазе у овој књизи, живе и данас у народу Србскоме, по неким мјестима мање, по неким више. По Србији много и више има по Шумадији и доље преко Мораве, него преко Колубаре; а по Сријему, по Бачкој и по Банату, више и има у презименима, него у именима ...“ (XVIII стр.).

Осећање потребе за записивањем личних имена истиче се у овим редовима: „Због имена Српски вриједно би било, наштампати један *именик*

* Рад је био прочитан на међународној конференцији за словенску ономастику у Новом Саду, 18-20. VI 1987. год. Зборник са те конференције није штампан.

¹ „Мала прстонародња славно-сербска песнарица“ издана Вуком Стефановићем, у Виени 1814, Сабрана дела Вука Караџића. Београд 1965, стр. 40 и 41.

из наместира Раче, који се сад налази у Фрушкогорском наместиру Беочину. То је велика књига ... и у њој има неколике иљаде Српски имена (мушки и женски) ...“ (стр. XIX), додајући да је он прочитао сва та имена и запазио да је настарији потпис из 1623. године.

Проучавајући I издање Рјечника П. Ивић каже: „У Рјечнику ћемо узалуд тражити имена личности које је Вук одлично познавао, нпр. *Сара* или *Маца*, па чак и имена Вукових родитеља, *Стеван* (*Стефан*) и *Јегда*. Отуда је грађа о личним именима у Рјечнику неупотребљива као извор о ономастици Вуковог времена и средине.“²

Јасно је да Вук није имао прецизно одређен став у одабирању и уношењу личних имена у Рјечник. Ипак их он није уносио на дохват. Систематски је уносио све варијанте једне антропонимске основе. Тако су унете, међу осталим, све варијанте имена са основама *Драг-*, *Мил-*, *Рад-*, *Влад-*, *Вук-*, *Стан-*, имена у којима се истиче емотивни став, или пак она која су профилактичког карактера. Такав одбир осликава најфреквентније типове наших антропонима тога времена:

Имена од основе *Драг-*: *Драга*, *Драган*, *Драгана*, *Драгаиш*, *Драгија*, *Драгиња*, *Драгић*, *Драгиша*, *Драго*, *Драгобраћ*, *Драгоје*, *Драгојла*, *Драгојло*, *Драгољуб*, *Драгомир*, *Драгомира*, *Драгомирка*, *Драгосав*, *Драгош*, *Драгућин*, *Дража*, *Дракиша*.

Имена од основе *Мил-*: *Мила* м и ж род, *Миладин*, *Милак*, *Милан*, *Милана*, *Миланко*, *Милаћ*, *Милаш*, *Милашин*, *Милева*, *Милек*, *Милена*, *Миленко*, *Милећа*, *Милеш*, *Миливоје*, *Милија*, *Милијаш*, *Милин*, *Милинко*, *Милисав*, *Милисав*, *Милић*, *Милица*, *Мило*, *Милован*, *Милоје*, *Милојица*, *Милојко*, *Милорад*, *Милосав*, *Милош*, *Милука*, *Милун*, *Милунка*, *Милућин*, *Милуш*.

Имена од основе *Рад-*: *Рада*, *Радак*, *Радан*, *Радана*, *Радас*, *Раде*, *Раден*, *Раденко*, *Радећа*, *Радивоје*, *Радин*, *Радинко*, *Радисав*, *Радич*, *Радиша*, *Радман*, *Радмил*, *Радмир*, *Радна*, *Радо*, *Радоба*, *Радобуд*, *Радован*, *Радовац*, *Радоица*, *Радоје*, *Радојка*, *Радојко*, *Радоња*, *Радосав*, *Радоша*, *Радош*, *Радука*, *Радукан*, *Радул*, *Радула*, *Радулин*, *Радун*, *Радусин*.

Од основе *Влад-* има само шест имена: *Владећа*, *Владисав*, *Владоје*, *Владун*, *Влаисава*, *Влајко*.

Имена од основе *Вук-*: *Вузма*, *Вуило*, *Вуин*, *Вуица*, *Вуја*, *Вујадин*, *Вујак*, *Вујан*, *Вујана*, *Вујећа*, *Вујо*, *Вујко*, *Вујчећа*, *Вујчин*, *Вук*, *Вукадин*, *Вукајло*, *Вукаљ*, *Вукана*, *Вукас*, *Вукац*, *Вукач*, *Вукашин*, *Вукеља*, *Вукић*, *Вукман*, *Вукмиљ*, *Вукмир*, *Вукмира*, *Вуковоје*, *Вукоје*, *Вукола*, *Вукоман*, *Вукосав*, *Вукосава*, *Вукоша*, *Вуксан*, *Вуле*, *Вулећа*, *Вуча*, *Вучан*, *Вучећа*, *Вучина*, *Вучић*, *Вучица*, *Вучко*.

Имена од основе *Стан-*: *Стана*, *Станава*, *Станача*, *Станамир*, *Станисав*, *Станисава*, *Станица*, *Станиша*, *Станка*, *Станко*, *Станоје*, *Станојка*.

² „Српски Рјечник“ (1818), Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1966, стр. 81.

Унета су и нека познатија имена (латинског, грчког, хебрејског порекла) рано ушла у употребу. Ево неких: *Алекса, Александар, Алемџија, Андра, Андрија, Андријаш, Днишар, Авељ, Аврам, Адам, Исаило, Исак.*

У другом издању Рјечника повећан је број личних имена. Ту су унета и многа муслиманска имена којих нема у првом издању: *Ајдар, Ајка, Ајкунa, Алана, Али бег, Алија, Алил, Амза, Амша, Муса, Мујо, Мураи, Мухамед, Фочо, Чензић, Шабан* и др.

Уз основно име ређао је, ако је знао, и друге облике: хипокористике, суфиксалне деривате, деминутиве:

Аниша, т. (Рес. и Срем.) *vide Аншо.*

Анишица, т. *dim. Анша.*

Анишо, т. (Ерц.) *hur. v. Антоније.*

Антонија, т. } — Antonius.
Антоније, т. }

Антонијца, т. *dim. v. Антоније.*

Вук је сазнао и за друга имена која се употребљавају у нашем народу, те их је унео у друго издање Рјечника, уз муслиманска, чиме је проширио опус антропонима у њему. Тако, према регистру другог издања Рјечника, који је израдио Ј. Кашић, број личних имена је 1939.

Са жељом да Рјечник буде што вернији приказ српског живота, осликан лексиком, Вук је унео: „... мноштво географских појмова: топонима, оронима, хидронима и насеља. Разуме се, њих највише има из крајева које је Вук најбоље познавао — из северне Србије, Црне Горе, Босне и Далмације ...“³. У вези са овим је и констатација Ј. Кашића: „Сасвим је разумљиво што је Вук уносио у свој Рјечник више и географских детаља из крајева које је боље познавао, и што је управо највише микротопонима унео из свога роднога краја ... *Багашевац* — поток у Јадру, *Бања 4* вода која извире из Пећине у селу Петњици (у нахији Ваљевској) ... *Башаљуше* су једно брдо у тршићкој планини, *Брачинац* је брдо у Јадру, а *Буковац 2* извор у тршићком пољу, *Бучница* је водопад у Тршићу, *Градац 2* су зидине, а *Грнчара* (горња и доња) — два села у Јадру, док је *Скоковац* име водопада на Жеравији итд.“⁴.

Две године након штампања Рјечника, 1820. године, јавља се код Вука жеља за бољим упознавањем географије наших земаља о чему пише у два маха Копитару. У другом писму упућеном Копитару видимо да озбиљно жели да приступи историјско-географским студијама, па моли за књиге које су му за тај посао неопходне: „Молим вас покорно, да ми пошаљете: 1) једну мапу (најбољу и најновију) од цијеле Европе. 2) Једну мапу од Турске. 3) Једну мапу од Србије; а макар и ону Текелијну Српску. 4) Rothkirchову Српску историју (ако је наштампана). 5) Оно што је штампано у *Militärische Zeitschrift* о Србији (с мапом заједно). 6) Ицингерову Штатистику (цијелу)

³ Лутовац М., Значај рада Вука Караџића за нашу географију, Вуков зборник, САНУ ЦД, Београд 1966, стр. 169.

⁴ „Српски Рјечник“ (1852), Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1986, стр. 1694/1695.

од Славеније ... 7) Какови штатистически и исторически књига о цијелој Европи (као н.п. што је Шицова историја, или ако Ви што боље знате) ...⁵

Чим је проучио добијени материјал одмах је, исте године, написао критику на Вајнгартенов рад⁶ исправљајући погрешке у називима који су му били познати. Карта коју је попунио Вук има нових појмова, нарочит из оронимије⁷.

Вук схвата неопходност путовања, сакупљања података на терену, како би се употпунио и кориговао постојећи, оскудан и са грешкама материјал у радовима страних аутора. О намери да путује са тим циљем писао је Фридриху Аделунгу 1822. године. Ту износи како има жељу да после штампања песама путује како би описао наше манастире и уз то: „... замбчатъ о Географији и Статистикѣ тѣхъ странъ ...“⁸. Ту исту мисао понавља 1826. год. износећи и план како ће је спровести у дело: „Што се тиче путовања, ја бих најпре желио отићи преко Рватске, Далмације, Дубровника и Боке Которске у Црну Гору, и оданде, докле се може, у Ерцеговину. На путу овом гледао би сам: а) да добро познам језик и обичаје оније народа ... да скупим што је више могуће грађе за Географију и Штатистику оније земаља ...“⁹.

Допуњавање свога знања и проучавање нових сазнања из области географије, Вук је сматрао веома важним јер је то преносио своје народу, а наслућујући корист коју ће од тога имати и проучаваоци језика: „Имена су села, као и остали сваки други мјеста, нужна не само за Географију, него и за Историју и Граматику.“¹⁰ Ово схватање је један нови камен темељац Вукова рада. То је доказ његове способности да назре нови пут којим ће се развијати наука о језику. То су ти ономастички елементи на основу којих данас судимо о прилогу Вука Караџића ономастичким студијама.

Вероватно му је стављена примедба што у часопис, који треба да послужи за забаву, уноси мало занимљиве ствари, јер се он брани речима: „Истина да је овај забавник и онако готово пун суви ријечи; али ми је опет жао изоставити ова имена од села. Да ако се јоште ко нађе, коме ће тако мила бити, као Г. П. Ј. Шаффарику, од кога ћемо скоро добити мапу од Србије, какове до сад нијесмо имали!“¹¹ Чланак о коме је реч штампан је у два дела, у Даници 1827. год. „Географическо-статистическо описаније Србије“ и 1828. год. „Имена села у Србији изван пашалука Бијоградскога“. Први део садржи опис земље, планина, вода, путева, градова са именима села у Београдском пашалуку и историјско-етнографски опис; други је набрајање села изван Београдског пашалука по нахијама.

⁵ „Вукова преписка“ књ. I, Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1987, стр. 840.

⁶ A. von Weingarten, „Über Serbien“ — mit einer karte, Österreichische militärische Zeitschrift I (1820), 62–92, 153–181.

⁷ „Исправке и допуне на примерку Вајнгартенове карте“, Р. Новаковић, Разни списи, Сабрана дела Вука Караџића 1972, стр. 850.

⁸ „Вукова преписка“ књ. II, Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1988, стр. 127.

⁹ „Вукова преписка“ књ. III, Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1989, стр. 189.

¹⁰ „Даница“ (1827), Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1969, стр. 142.

¹¹ „Даница“ (1828), Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1969, стр. 354.

Имена села Београдског пашалука исписана су из арачког тефтера из Крагујевца 1822. год. и то из следећих нахија: *Бијоградске* — 75 имена села, *Шабачке* 106 села, *Сокоске* 44, *Ваљевске* 193, *Ужичке* 124, *Пожешке* 74, *Рудничке* 102, *Крагујевачке* 141, *Јагодинске* 140, *Грочанске* 52, *Смедеревске* 51, *Ћуријске* 72, *Пожаревачке* 144. Укупно је забележено 1318 имена села. Имена села изван пашалука Бијоградскога су из нахија: *Кладовска* 26, *Негојинска* 42, *Црна ријека* 42, *Гургусовачка* 62, *Бањска* 47, *Алексиначка* 22, *Параћинска* 52, *Новојазарска* 138, *Сјеничка* 84, *Зворничка* 91, са додатком 26 села из *Сокоске* нахије која нису раније приложена. У овом попису има 632 имена села. Укупан број села која нам је Вук оставио, у обема Даницама, је 1950.

Вук је истицао значај бележења и знања имена села, али тај материјал није унео у II издање Рјечника јер би, вероватно је осетио, то било оптерећење за речник говорног језика и створило би несразмеру између говорних лексема и топономастике. Број географских имена у II издању Рјечника је ипак повећан и, према регистру Ј. Кашића, износи 1590 имена.

За обраду географских одредница Вук није имао утврђен систем кога би се придржавао. Издвојили смо 25 познатих хидронима унетих у I издање Рјечника и пратили њихову обраду. То су реке: *Босна*, *Босуј*, *Врбас*, *Драва*, *Дрина*, *Дунав*, *Зетша*, *Ибар*, *Јадар*, *Јасеница*, *Колубара*, *Лаб*, *Лим*, *Млава*, *Морава*, *Морача*, *Неретва*, *Нишава*, *Пек*, *Ресава*, *Сава*, *Ситница*, *Студеница*, *Тара*, *Тимок*.

Уз име реке, одредницу, дат је под бројем 1. њихов опис. То је чињено неуједначено и своди се на 10 модела.

1. Код хидронима *Босуј* — „1) вода у Сријему (утјече у Саву ниже Раче) ...“, описна дефиниција која садржи локациону одредбу, на српском језику.

2. Код хидронима *Морава* — „1) вода, што тече кроз Србију, и утјече у Дунаво код Кулича ниже Смедерева ...“, описна дефиниција са више детаља, са топонимом кроз који протиче, местом утока и хидронимом у који се улива, на српском језику.

3. Код хидронима *Морача* — „1) ријека у Ерцеговини ...“, употребљен је апелатив *река*, на српском језику.

4. Код хидронима *Лим* — „ријека, која тече из Ерцеговине и утјече у Дрину (с десне стране) код вишеграда ...“, уз апелатив *река* дат је опис са више података.

5. Код хидронима *Босна* — „1) der Fluss Bosna“, на немачком језику, апелатив и име.

6. Код хидронима *Драва* — „1) die Drave, Dravus“, без апелатива, име на немачком и латинском језику.

7. Код хидронима *Тимок* — „1) Name des Grenzflusses zwischen Serbien und der Bulgarien“, описана је као име пограничне реке, на немачком језику.

8. Код хидронима *Млава* — „1) nom. propr. eines Flusses in Serbien“, уз латински термин дат је на немачком апелатив и топонимска одредба.

9. Код хидронима *Ибар* — „1) Fluss in Serbien. Ибар утјече у Мораву више Карановца“, објашњење почиње на немачком језику са апелативом и топонимском одредбом, па се наставља са другим подацима на српском језику.

10. Код хидронима *Дрина* — „1) Дрина, der Grenzfluss zwischen Bosnien und Serbien ...“, описна дефиниција са локационим одредбама је на немачком језику.

Уз имена река, уколико постоје, дати су топоним или ојконим од исте основе. И њихове дефиниције су неуједначено даване.

1. Код хидронима *Босуй* — „2) село на утоку те воде у Саву“, објашњење је на српском језику, са топонимском одредбом.

2. Код хидронима *Врбас* — „2) село у Бачкој“, апелатив и топоним, на српском језику.

3. Код хидронима *Јадар* — „2) Кнежина Зворничке наије (око воде Јадра)“, самим хидронимом се одређује топоним, на српском језику.

4. Код хидронима *Босна* — „2) das Land Bosnien“, апелатив и топоним су на немачком, додати су стихови као допуна објашњењу.

5. Код хидронима *Дрина* — „2) die Serbische Gegend an der Drina, Zwornik Gegenüber“, опширна дефиниција на немачком језику.

6. Код хидронима *Млава* — „2) nom. propr. der Gegend an der Mlawa“, латинска ознака са немачким описом.

7. Код хидронима *Морава* — „2) die Umgegend der Morawa“, објашњење имена области око реке је на немачком језику.

8. Код хидронима *Тимок* — „2) die Gegend am Timok“, на немачком језику.

Упоредњем података уз одабране хидрониме из првог и другог издања Рјечника показује се ово: а. Код имена река: *Босна*, *Босуй*, *Врбас*, *Драва*, *Дрина*, *Ибар*, *Лаб*, *Нишава*, *Пек*, *Сава*, *Ситница*, *Тара* нема измена или допуна у другом издању; б. Код хидронима *Зејта* дат је у другом издању подробан опис на српском језику и саме реке и њеног тока, са именом краја и њених саставница *Перућице* и *Обошћице* (оне су унете и као посебне одреднице), опис топонима *Зејта* а помињу се и већи градови. в. Подробнији описи дати су и уз *Јасеницу*, *Мораву*, *Морачу* у другом издању.

Многе познате планине нису унете у Рјечник: *Букуља*, *Венчац*, *Велебић*, *Власина*, *Злајарица*, *Злајшбор*, *Койаоник*, *Малован*, *Маљен*, *Сињаевина*, *Суворор*, *Сува њанина*, *Чемерник*. Од њих су: *Букуља*, *Велебић*, *Злајарица*, *Койаоник*, *Малован*, *Сињаевина*, *Суворор* унете у друго издање. Планине: *Јасјребац*, *Космај*, *Повлен*, *Дрмановина*, *Цер* — унете су у оба издања.

Орониме је дефинисао, углавном, на три начина:

1. *Јаорина* „планина у Босни“, на српском језику.

2. *Космај* „Berg in der Belgrader наија“, на немачком језику уз стихове народне песме.

3. *Цер* „nom. propr. eines Berges der die наија von Зворник /ћирилицом/ von der von Шабац /ћирилицом/ trennt, nom. propr. montis“, шири опис је на

немачком језику уз ћирилицом написане ојкониме и латинском дефиницијом.

У другом издању нема значајнијих одступања у обради тих истих оронима. Уочљиво је објашњење уз ороним *Сињаевину*: „голетна и безводна велика планина у Херцеговини између Колашина, Дробњака и Мораче“. Дефиниција садржи опширан опис изгледа планине са прецизно одређеном локацијом.

Пишући о појединим онимима Вук сам скреће пажњу на њихово порекло и семантику и покушава да пружи неко објашњење. Говорећи о рекама у Србији Вук се задржао код хидронима Морава: „У Србији је пак највећа вода *Морава*. Коријен ове ријечи у млогим језицима значи *воду*, н. п. *то* (Мисирски или Јегипатски, откуда је и Мојсије име добио), *мор*, *mare*, *Meer*; зато су Срби готово сваку већу воду назвали Моравом.“¹²

У овом покушају да сагледамо колики је удео Вуков у прибирању ономастичке грађе и начина њеног репрезентовања у његовим делима успели смо да добијемо извесну слику.

Вук је проучавао географију наших крајева сматрајући то неопходним не само за своје образовање већ како би пренео другима своје знање, оставио га забележеног. То је радио предано, у границама своје обавештености и како је мислио да ће најбоље бити. Материјал је различито третирао, али га је допуњавао у својим каснијим радовима. Према томе ми морамо рећи да је Вук оставио за собом ономастички материјал који, иако ограниченог обима, може послужити за формирање слике о ономастикону његова доба, а исто тако као полазна основа за каснија ономастичка проучавања.

Резюме

Звездана Павловић

УЧАСТИЕ ВУКА КАРАДЖИЧА В ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Вук Караджич интересовался географией наших областей и считал, что географические названия нужно собирать так как они окажутся полезными в последующих исследованиях. Он оставил богатый топониматический материал и в своих работах и в словарях, особенно записывая имена сел некоторых областей (нахий).

Вклад Вука Караджича в собиране топонимов значителен. Этот материал, хотя ограниченного объема, способствует формированию представления об ономастиконе его эпохи и служит основой современных исследований.

¹² „Даница“ (1827), Сабрана дела Вука Караџића, Београд 1969, стр. 132.

ДОЈЧИЛ ВОЈВОДИЋ
(Нови Сад)

СТАТУС ФУТУРА I У КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКОМ И ПУБЛИЦИСТИЧКОМ СТИЛУ*

У раду се (с аспекта територијалне раслојености) разматра футур I у српском језику. Анализом одабраних књижевних дјела и дневних новина добијени су статистички подаци о дистрибуцији и фреквенцији датог облика и њему сличних волунтативних конструкција. Наведени подаци, поред утврђеног степена просторне раширености (ограничености) ових језичких средстава, послужили су као основни критеријуми за одређивање нормативног статуса инфинитива и композиције *да + презент*, као саставних елемената футурског облика који се овдје проучава.

0. Уводне напомене

Проучавање употребе футура I у српском језику готово редовито се повезује са проблемом територијалне раслојености у виду варијаната. Основни и једини разлог томе јесте балканизам *да + презент* који је усвојила норма српског језика.¹ Другим ријечима, напоредна употреба инфинитива и композиције *да + презент* као саставних дијелова футура према досадашњим истраживањима није подједнако заступљена на свеколиком српском језичком простору. Потврду о неједнакој заступљености наведених облика лингвисти су налазили у првом реду у књижевним дјелима писаца који су припадали различитим социокултурним срединама. Премда је било покушаја да се ова два облика посматрају као облици са различитим значењима (Московљевић 1936, Брозовић 1953), у сербокроатистици преовлађује, што потврђује велики број радова о овом питању (Мусић 1900, Сте-

* Рад представља интегралну верзију реферата („Облици футура I као варијанте и/или као стандарди?“), прочитаног на 24. међународном научном састанку слависта у Вукове дане (Београд, 13-18. септембра 1994), гдје су у кратким цртама изложени само основни резултати и закључци проведеног истраживања (вид. Војводић 1995а).

¹ Употреба презента с везником *да* у српском језику јесте појава која је иначе карактеристична за балканске језике. У бугарском, на примјер, или македонском језику инфинитив се потпуно изгубио. Нема га више ни у (ново)грчком ни у тосачко-албанском, док се у румунском (као и у српском) дјелимично губи. Неки лингвисти, објашњавајући ову појаву, долазе до закључка да је она настала под утицајем старотрачког језика, који је сродан с албанским (Миклошич 1885: 247-248; уп. Кравар 1953: 43), док други претпостављају да се овдје ради о самосталној (унутарјезичкој) тенденцији јачања предикативности другог дијела сложеног предиката (Потебња 1958: 353). Употреба композиције *да + презент* у њеној инфинитивној функцији није била страна ни старословенском језику (Мусић 1902: 503-508).

вановић 1935 и 1954, Кравар 1953, Гутков 1963 и 1964, Галис 1970, Ивић 1972), опште мишљење да оба облика имају истозначну („конкурентну“) синтаксичку вриједност (осим, изнимно, понекад, кад је ријеч о њиховим стилским могућностима) и да је инфинитив у „западној“ варијанти чешћи него у „источној“, односно да се композиција *да + њрезениј* чешће користи у „источној“, а рјеђе у „западној“ варијанти. Чешћа употреба композиције доводи се у везу са уоченом тенденцијом губљења инфинитива у многим говорима који представљају дијалекатску основу (залеђе) „источне“ варијанте српског стандардног језика.²

Наше истраживање, које у основи потврђује ове тезе, започели смо проучавањем употребе инфинитива и његовог еквивалента (*да + њрезениј*) у оквиру зависног инфинитива (дакле, не у саставу футура). Резултати које смо добили подударали су се са неким претпоставкама о раслојености облика футура I по варијантама. Наиме, успоређујући различите преводе руског зависног (у комбинацији са глаголом, именицом, придјевом, прилогом и др.) инфинитива на српски језик установили смо да се инфинитив у „западној“ варијанти (АП-Згб) користи у 538 (71,2%), а његов еквивалент у 218 (28,8%) случајева, док је у „источној“ варијанти (АП-Бгд) обрнуто: инфинитив налазимо у свега 268 (35,6%), а *да + њрезениј* чак у 485 (64,4%) случајева.³

Међутим, то што важи за зависни инфинитив и његову, условно речено, замјену, према нашем истраживању не важи за инфинитив и његову замјену у саставу футура I.

За ову прилику, као корпус, послужила су нам позната књижевна дјела чији аутори припадају разним социокултурним, односно језичким срединама (по један роман Д. Ћосића, М. Лалића, Б. Ћопића и М. Крлеже), као и најтиражнији дневни листови из четири најзначајнија социокултурна центра на географским просторима стандардног српског односно хрватског језика (београдска „Политика“, загребачки „Вјесник“, сарајевско „Ослобођење“ и титовградска [подгоричка] „Побједа“). Чињеница да још увијек нема довољно егзактних и научно обрађених података о томе какав је статус футура I у књижевноумјетничком и публицистичком стилу (дакле у функционалним стиловима, који, у правилу, највјеродостојније одражавају језичко стање на терену), као и питања везана за актуелне потребе вредновања и реконструкције норме српског језичког стандарда, основни су разлози за овакво одређивање и избор корпуса.

1. Однос футура I и волунтатива

Будуће вријеме у српском језику (у даљем тексту срп. јез. и, аналогно томе, рус. — руски итд.) представљају сљедећи глаголски (граматикализовани) облици футура I (у даљем тексту фут.):

² Потврду, или боље рећи потврде, о томе можемо наћи у дијалектолошким радовима; вид., између осталог: Ивић 1957: 254–256, Ивић 1990: 195–196.

³ Поређење је вршено на материјалу оригинала (који садржи 882 примјера конструкција са зависним инфинитивом) и превода Пушкинове приповијетке „Капетанова кћи“ (у којима се као допуна управној ријечи, поред инфинитива и композиције *да + њрезениј*, користи и конструкција *нека + њрезениј*).

1) неакцентовани (скраћени) презентски облик глагола *хѣјѣти* + инфинитив (*ја ћу њисаѣти / ја нећу њисаѣти : ја ћу најисаѣти / ја нећу најисаѣти*)⁴;

2) инфинитив + енклитика (скраћени презентски облик глагола *хѣјѣти* (*њисаћу / најисаћу*);

3) скраћени презентски облик глагола *хѣјѣти* + композиција *да + ѡрезѣти* (*ја ћу да ѡишем / ја ћу да најишем*).⁵

Прије него што почнемо наводити податке о дистрибуцији и фреквенцији (као о основним критеријумима за утврђивање степена нормативности језичких средстава) фут. облика ваља се према њима одредити тако да се изврше, гдје год је то могуће, разграничења индикативне и волунтативне употребе инфинитива (у даљњем тексту инф.) и композиције *да + ѡрезѣти* (у даљњем тексту *да + ѡрез.*).

Другим ријечима, ми ћемо одрични (презентски) облик глагола *хѣјѣти* у комбинацији са *да + ѡрез.* изоставити из нашег ужег разматрања, јер он нема (иако, формално гледано, има облик фут.) фут. значење (вид. фреквенцију таквих конструкција у табеларном прегледу на крају рада). Он има значење волунтатива, односно оптатива, јер глагол *хѣјѣти* нема овдје функцију десемантизованог помоћног глагола и семантички је еквивалент глаголу *жељѣти* (тј. *не жељѣти*), а у временском смислу (као индикатив) означава садашње вријеме (више о томе вид. у: Војводић 19956).⁶

Ако се при употреби међу облицима *нећу + да + ѡрез.* и *нећу + инф.* не запажа разлика, онда може доћи до грубих грешака у комуникацији, што је нарочито осјетљиво у превођењу са срп. на друге језике (Маројевић 1977, 41–43). До грешака сличне природе може доћи и при превођењу са страног језика на срп. Оне се јављају не само усљед неразликовања значења ових двају облика већ и кад се свјесно и по сваку цијену покушава избјећи употреба *да + ѡрез.*⁷

⁴ У питањима и одговорима на њих, као и у још неким случајевима, могуће је у својству футура употребити и пуни облик презента глагола *хѣјѣти* + инфинитив (*хоћеш ли њисаѣти/најисаѣти?; хоћу њисаѣти/најисаѣти*); вид., између осталог: Стевановић 1954: 167–168; уп.: БХЖ 1965: 251–252.

⁵ Иако се одрични и пуни облици презента глагола *хѣјѣти* могу формално узети за овај последњи футурски облик, они, као што ћемо видјети, имају сасвим другу улогу.

⁶ Да се овдје не ради о фут. истицао је још 30-их и 50-их година М. Стевановић (1935 и 1954), што је 70-их детаљније разрадио и потврдио и Р. Маројевић (1977), успоредивши овај облик (*нећу + да + ѡрез.*) са одричним инф. обликом (*нећу + инф.*) уврштавањем сваког од њих у одговарајућу индикативну парадигму, као и поређењем са њима еквивалентним, облицима у рус. јез.; уп. слична запажања у кратким прилозима М. Пирковића (1985: 261–263) и М. Пешикана (1985: 269–270).

⁷ Тако, рецимо, у загребачком преводу романа „Жерминал“ Е. Золе франц. конструкција са волунтативним значењем „*је не веух рас спѣкулер*“ (ЕЗ-Пар 85) преведена је као индикатив (фут. I са инф.) — „*ја нећу шѣкулираѣти*“ (ЕЗ-Згб 68) — што је неисправно, док београдски превод користи през. конструкцију (волунтатив) — „*нећу да шѣкулишем*“ (ЕЗ-Бгд 79) — што је исправно, и што такође потврђује и шири контекст. Уп. овај примјер у преводу на рус. јез., гдје је истакнута, као и у оригиналу, волунтативност (оптативност) наведене конструкције: „*я не желаю спекулировать*“ (ЕЗ-Мос 423). И превод на поль. јез. показује да такве конструкције не могу имати индикативни, већ само волунтативни карактер. Тако, на примјер, франц. конструкција „*је не веух рас ла трајнер*“ (ЕЗ-Пар 88), коју је загребачки прс-

Ипак, чини се да ово правило, према којем одрична конструкција *нећу* + *да* + *през.* не може имати фут. значење, већ само волунтативно, не покрива све случајеве употребе наведене конструкције (Галис 1970: 220–221).⁸ То потврђује и више примјера које смо нашли код Д. Ћосића. Уп.: „(...) чуваћу их као очи. Длака с главе неће да им фали“ (ДЋ 69); „А ја и ти нећемо више да се видимо?“ (ДЋ 70); „Ако ћосћанеш официр, нећеш више да пешачиш“ (ДЋ 153); „Него, хоћеш ли да (...) скуваш качамак. Посан, цигански, неће ништа да ће кошта“ (ДЋ 210). Футуралност у наведеним реченицама постиже се лексичко-синтаксичким средствима: употребом замјеничко-прилошких универзалних квантификатора негативног типа (*више* = „више никад“, *ништа* = „уопште“) и њихових синонима (*длака* = „ништа“), валентношћу глагола (уп. први и последњи примјер, гдје глаголска радња због свог лексичког значења нема активног вршиоца, па на тај начин поприма обиљежја безличности, чиме се по значењу приближава глаголској радњи коју именује инф.), организацијом реченице (друга реченица је упитна, а трећа погодбена, што значи да ће евентуално извршење радње услједити обавезно послје тренутка говора; у првој и последњој реченици на футуралност указује и проширени, односно претходни контекст).

водилац превео такође неправилно („ја је нећу чућу“ ЕЗ-Згб 70), а београдски правилно („нећу да је вучем“ ЕЗ-Бгд 83), преведена је на пољ. јез. уз помоћ през. глагола *chcieć* („*nie chce jej zabierać*“ ЕЗ-Вар 70), који у пољ., као и у свим сјвернословенским (источним и западним) језицима, увијек чува лексичко значење волунтативности. Ипак, без обзира на то што је, како смо стекли утисак, свјесно покушавао да избјегне одричне волунтативне конструкције наведеног типа, загребачки преводилац није успио да се докраја придржава тога принципа. Наиме, понекад се и закони језика могу успјешно одупријети насиљу које се над њим не тако ријетко врши. Тако, исти преводилац није имао избора него да франц. реченицу „*on savait qu'il ne voulait plus d'elle*“ (ЕЗ-Пар 66) преведс волунтативном конструкцијом, типичном за срп. стандардни јез.: „*знало се да он за њу неће више да чује*“ (ЕЗ-Згб 53). (Овдје и у даљшем излагању шифре иза примјера означавају извор и страну текста из којег су узети примјери; вид. скраћенице — изворе на крају рада.)

Поменимо, узгред, да ова појава неправилне употребе фут. I на просторима западног (загребачког) културно-језичког круга није ни случајна ни ријетка; још веће неправилности могу се редовно срести и у другим позицијама овога облика (уп. Мулић 1954: 57–58).

⁸ Уп.: Гутков 1988: 68–72, гдје се горе наведени критериј диференцијације инф. и *да* + *през.* одбацује. Аутор у овом раду наводи примјере употребе *да* + *през.* поредних их са рус. преводним еквивалентима, као и примјере на рус. јез. преведене на срп. јез. овом композицијом. Он сматра да одричној конструкцији *нећу* + *да* + *през.* у срп. јез. као еквивалент у рус. јез. може бити и индикативни фут. облик, односно *да да* + *през.* служи као емфатичко средство у саставу фут. I, без обзира на то да ли је ријеч о његовом потврдном или одричном облику.

Премда су сви примјери на рус. јез. (и преводи и оригинали), који се у овом раду наводе као сквиваленти наведене срп. одричне конструкције, представљени фут. обликом, то још увијек не значи да морају обавезно имати и значење будућег времена (тј. индикатива). Другим ријечима, треба имати у виду и то да рус. (наравно и не само рус.) фут. облици (како аналитички тако и синтетички, а нарочито овај последњи) могу у одређеним контекстуалним условима изражавати не само основно индикативно значење већ и разна модална значења, какво је, на примјер, значење волунтативности или опативности у одричним (изјавним и упитним) реченицама (уп.: Бондарко 1971: 93–94, 110–111; Мец 1985: 73; Војводић 1993: 193). Управо тако (волунтативно) значење (како конструкције *нећу* + *да* + *през.* тако и рус. фут.) ми видимо и у примјерима (иначе методолошки веома добро обрађенима) које В. П. Гутков, наводи за фут. употребу рус. и срп. облика (Војводић 19956).

Међутим, ови примјери, иако, наизглед, не измичу норми срп. јез., не представљају стандардни, већ разговорни језик (Стевановић 1967: 42 и 1974: 602, 761), па их и ми, држећи се тога становишта, не убрајамо међу стандардне облике фут. I.

Наведена одрична конструкција са значењем будућег времена може се срести готово искључиво код писаца који својим стандардним изразом документују језичку ситуацију на источним географским просторима у чијем је дијалекатском залеђу присутно интензивно губљење инф. у корист *да + њрез*.⁹

Управо та чињеница, која указује на релативно малу просторну раширеност, односно ограниченост ове појаве, била је, вјеројатно, довољан разлог да такву употребу не прихвати нормативна граматика срп. јез. Може се такође претпоставити да је ово неприхватање условљено и тиме што већина писаца, у чијем је дијалекатском залеђу инф. жива категорија, конструкцију *нећу + да + њрез* употребљава углавном у њеном волунтативном значењу.¹⁰

Овдје се намеће и закључак, да је у говорном језику (у оквиру источне дијалекатске основице) мањи степен диференцијације између инфинитива и *да + њрез*. у њиховој напоредној употреби, него у стандардном језику, гдје постоје одређена дистинктивна синтаксичко-семантичка (па и стилистичка) обиљежја (нијансе), која, чини се, нису баш увијек условљена само нормативним правилима, већ и језичким осјећањем појединца.

С обзиром на то да се наведено нормативно правило разграничења фут. и волунтатива не може баш увијек примијенити на све случајеве употребе одричне конструкције *нећу + да + њрез*. свака даља и дубља разрада овог питања била би веома користан и конструктиван допринос нормирању срп. јез.

Из истих разлога, због којих одрична конструкција *нећу + да + њрез*. не може имати фут. значење, ни пуни през. облик глагола *хтијети* са *да + њрез*. (*хоћу да њишем*) нема основа да се посматра као фут.¹¹

Да се модална нијанса волунтативности може изразити и фут. то показује и рус. превод горе наведене франц. конструкције (*„Je ne veux pas la trainer“*) која има волунтативно значење: *„Ее-то я не нотащу [в такую мерзкую погоду]“* (ЕЗ-Мос 426), премда би и овдје било оправданије употријебити конструкцију са јачом експресивно-емоционалном обојеношћу (какову већ имамо и у оригиналу, тј. *не хочу* + инф. глагола несвршенога вида), како је то учинио и поль. (ЕЗ-Вар), односно срп. (ЕЗ-Бгд) преводилац (вид. нап. 7).

⁹ У романима Д. Ћосића може се редовно наићи на релативно честу употребу одричне конструкције са фут. значењем; у роману „Корени“ А. Галис (1970: 221) је пронашао 7, а у роману „Далеко је сунце“ ми смо нашли 18 таквих случајева (вид. табеларни преглед на крају рада).

¹⁰ Овакав поступак карактеристичан је како за М. Крлежу и Б. Ћопића, тако и за М. Лалића, код којег бисмо само у 3 од укупно 100 случајева употребе ове конструкције могли говорити. и то уз одређене ограде, о њеном фут. значењу (вид. табеларни преглед на крају рада); уп. Потебња 1958: 352–353; Стевановић 1974: 601–602, 761; Гутков 1988: 72–73.

¹¹ Уп. Гутков 1988: 71, гдје се износи супротна теза.

Другим ријечима, у оба случаја о овој композицији можемо говорити као о допуни управном глаголу са основним волунтативним значењем (Стевановић 1935, 286–287).¹²

Треба истаћи да се примјери типа *хоћу + да + њрез.*, као и одрични облици са *да + њрез.*, често могу срести у поезији (за коју је карактеристична нестандардност, као и нарушавање језичке норме уопште, односно у којој је слобода израза највећа), док се у прози срећу углавном у дијалозима (а врло ријетко у наративним дијеловима текстова). Веома често дијалози (а понекад и унутрашњи монолози, па и писма) припадају људима из сеоских средина, који говоре локалним (просторно веома ограниченим) дијалектом. Ово се посебно односи на ликове у романима Д. Ћосића и Б. Ћопића те великим дијелом на ликове у роману М. Лалића, а понајмање на ликове у роману М. Крлеже, који је, за разлику од прве тројице писаца, строго одвојио одломак написан на (кајкавском) дијалекту. Управо тај поступак стилизације (преузимања елемената из разговорног стила), који је у највећој мјери заступљен код Д. Ћосића, а што се огледа и у честој употреби *да + њрез.*, не допушта да се ни сви разговорни облици фут. I прихвате као дио језичког стандарда.¹³

Код Д. Ћосића од 39 случајева са пуним обликом през. глагола *хџејџи* 10 случајева чине питања, од којих би се само 4 могла посматрати као фут. (нпр.: „*Оћеш ли да се љутиш ако ње на јесен зайражџим?*“, ДЋ 33). Исто тако код М. Лалића од 56 таквих случајева само 2 би се могла прихватити као фут. (емфатички) облик (нпр.: „*А сад хоћу да ње претворим у њога јарца. Вречи брзо!*“, МЛ 447). Код Б. Ћопића од могућих 11 случајева само 1 има индикативно значење („*Снашо, о снашо, сџрелџиџе ми њокров и дајџе амо свијећу, оћу да вам умрем*“, БЋ 590). Код М. Крлеже су свега 3 слична (али ипак само са волунтативним значењем) примјера.¹⁴ Према томе, чак кад бисмо и једну и другу конструкцију прихватили као стандардне фут. облике, не би дошло до неких битнијих измјена у фреквенцијским односима (омјерима) инф. и *да + њрез.* у саставу фут. I.

Сада када смо, према широко прихваћеним и у доброј мјери провјереним критеријима, разграничили волунтативну употребу наведене композиције од њене фут. употребе, можемо приступити разматрању ове посљедње, успоређујући је са фут. употребом инф., што и јесте наш примарни задатак у овом раду.

¹² Чини се да се Стевановић ипак понекад не придржава досљедно нормативних правила, које теоретски објашњава, оправдава, па и прописује. Тако, на примјер, на једном мјесту тврди „да је у случају употребе помоћног глагола на почетку реченице (мисли на упитне и зависно-упитне реченице — Д. В.), где мора доћи пун а не скраћен облик глагола *хџејџи* — обавезна уза њ употреба инфинитива“ (1974: 760–761), а на другом, за примјере стандардних потврдних фут. облика са *да + њрез.* (гдје мора доћи скраћени облик помоћног глагола), узима и зависно-упитне реченице са пуним обликом помоћног глагола *хџејџи* (1974: 601).

¹³ Уп. нестандардне фут. облике без везника *да* код Д. Михаиловића, као на примјер: „*Ћу се поправџим, џлачел, „Добривоје...*“ (ДМ 10).

¹⁴ Уп. примјере употребе глагола *хџејџи* у пол. и рус. јез. у сличној позицији као у срп. у: Термињска 1983: 68; Иљухина 1986: 18–20; Војводић 1991а: 194–196 и 19956.

2. Фут. I у књижевноумјетничком стилу

Размотримо најприје дистрибуцију и фреквенцију облика фут. I на материјалу одабраних дјела лијепе књижевности, која, с обзиром на свој израз, припадају разним, „стратешки“ распоређеним, тачкама стандардног срп. јез. простора.

Код Д. Посића, као типичног представника „источне“ говорне верзије (за чије дијалекатско залеђе је карактеристично губљење инф.), налазимо сљедећи распоред фут. облика о којима је овдје ријеч. У роману „Далеко је сунце“ (363 стр.) инф. у саставу фут. употребљен је у 562 (81,7%), а *да + њрез.* у 126 (18,3%) случајева.

Код М. Лалића, којег можемо посматрати као једног од представника међуваријанте са обиљежјима, условно речено, периферне „источне“ варијанте, гдје је инф. у говору жива категорија, на 554 стр. романа „Лелејска гора“ нашли смо 1134 (96,2%) инф. и 45 (3,8%) *да + њрез.*

Код Б. Попића, који је говорни представник стандардног језика лоцираног у средишним географским просторима у роману „Пролом“ (627 стр.) инф. је заступљен са 1113 (99,5%), а *да + њрез.* са свега 6 (0,5%) примјера.

Код М. Крлеже, као типичног представника хрватског језика или стандарда, у чијем се дијалекатском залеђу инф. користи чешће него у свим осталим дијалектима на 305 стр. романа „На рубу памети“ нашли смо 204 (100%) примјера са инф., а са *да + њрез.* нисмо нашли ниједан примјер.

На основу наведених података запажамо:

а) *да* је инф. у саставу фут. веома присутан на читавом простору јез. стандарда;

б) *да* инф. својом фреквентношћу преовлађује над *да + њрез.* (у омјеру 17 : 1, или изражено у процентима — 94,5% : 5,5% у корист инф.);

в) *да* је код сва четири писца примјетан утицај дијалекатских основица којима они припадају, односно *да* је инф. у најзападније лоцираним говорним подручјима најфреквентнији, а најмање фреквентан у оним најисточнијим и, с тим у вези,

г) *да се да + њрез.*, који је најзаступљенији у источном дијелу срп. јез. простора, у смјеру према западним подручјима јез. стандарда постепено губи у корист инф. (уп. опадање фреквенције *да + њрез.* у наведеном смјеру: 18,3% — 3,8% — 0,5% — 0%, односно опадање фреквенције инф. у супротном смјеру: 100% — 99,5% — 96,2% — 81,7%).

Уз ово ваља додати још нека запажања која се односе на сваког понаособ писца.

Иако у роману М. Крлеже нисмо нашли ниједан примјер употребе *да + њрез.* у саставу фут. I, то још увијек не значи да је таква употреба везана само за источне говорне просторе. Наиме, у литератури о овом питању често су, као „аргумент више“, описивани бројни примјери, ексцерпирани управо из књижевних дјела која потичу са западних говорних терена. Таквих примјера има и у дјелима М. Крлеже (уп. Брозовић 1953, Кравар 1953, Стевановић 1954, Гутков 1963).

Честа употреба наведене композиције код Д. Ћосића одраз је, између осталог, и поступка стилизације, тј. функционалног преузимања појединих елемената разговорног стила. Највећи број примјера са *да* + *ирез*. налазимо на страницама које обилују дијалозима представника сеоског становништва. Тако, на примјер, на једном мјесту на простору од свега двије странице (259 и 260) употребљено је 12 *да* + *ирез*. у саставу фут. I, што је двоструко више од свеукупног броја примјера које смо нашли у обимном роману Б. Ћопића (уп. Гутков 1963: 37–38).

Колико се ријетко могу срести примјери употребе ове композиције у роману Б. Ћопића говори и следећи податак: од укупно 6 примјера једна половина налази се на првих 158 страница, а друга половина на посљедњих 118 страница, што значи да ниједног таквог примјера нема на преосталих 357 страница.

Од четири наведена писца средњој вриједности фреквенције (омјера) укупне напоредне фут. употребе инф. и *да* + *ирез*. у књижевноумјетничком стилу највише се приближио М. Лалић (25,2 : 1).

У сва четири романа инф. је фреквентнији у саставу потврдног фут. него кад се налази у саставу негираног или упитног.

Ову слику неуједначене напоредне употребе двају облика фут. I потврдила је и допунска провјера на материјалу превода романа „Жерминал“ Е. Золе, гдје смо на првих стотињак страница добили сличне фреквенцијске односе инф. и *да* + *ирез*.: београдски преводилац (Душан Матић) употребио је инф. у 151 (97,4%) случају, а његов синтаксички еквивалент 4 пута (2,6%), док је загребачки преводилац (Тин Ујевић) инф. користио у 191 (100%), а његов еквивалент ни у једном случају.

3. Фут. I у публицистичком стилу

А сада погледајмо какви су дистрибуцијско-фреквенцијски односи напоредне фут. употребе инф. и *да* + *ирез*. у штампи, која у одређеном смислу у цјелини покрива стандардни срп., односно хрв., јез. простор. Овдје смо за анализу користили већ споменуте на почетку рада дневне листове. То су септембарска издања из 1989. године која су излазила у истим временским интервалима. У сваком листу обрадили смо следеће тематске рубрике (око 1000 ријечи везаног текста по рубрици, што износи укупно око 20000 ријечи): *политика*, *економика*, *култура*, *спорт* и *огласи*. Ставивши себи у задатак да анализу вршимо на темама сличног садржаја, одабрали смо издања са истим датумима.¹⁵

Треба одмах истаћи да су резултати које смо добили статистичком обрадом били за нас неочекивани. Наиме, у сва четири листа, тј. у неколико њихових издања, готово искључиво се користи фут. I са инф. Ево, како то изгледа у сваком од наведених дневних листова (вид. скраћенице — изворе, као и табеларни преглед на крају рада):

¹⁵ Наведени корпус и резултате његове анализе користили смо већ раније приликом проучавања сличне проблематике (Војводић 19916).

- a) ВЈ — 40 примјера фут. инф.; *да + њрез.* се не употребљава;
- b) ОСЛ — 38 примјера инф.; *да + њрез.* се не употребљава;
- в) ПОБ — 39 примјера инф.; *да + њрез.* се не употребљава;
- г) ПОЛ — 42 примјера инф.; 1 (2,3%) примјер *да + њрез.*

Дакле, у читавом корпусу фут. I са *да + њрез.* употребљен је само једном („*Да ли ће шај египајски њомодарски њалас да 'упали' машију израелских жена, њо ћемо још видети*“ ПОЛ, 15.9.1989, стр. 3). Другим ријечима, средња вриједност (омјер) укупне напоредне употребе ових двају облика у публицистичком стилу је 159 : 1 (99,4% : 0,6%) у корист фут. са инф.¹⁶

Добивши резултате који су били у потпуној супротности са нашим претпоставкама о напоредној употреби наведених облика, обавили смо контролно испитивање њихове употребе на издањима истих дневних новина из 1979, 1969, 1959 и 1949 (1950) године, надајући се притом да ћемо тамо наћи примјере фут. употребе *да + њрез.* Међутим, ова допунска провјера (обављена на око још 80000 ријечи) дала је исти резултат као и основно истраживање. Закључујемо, дакле, да се фут. I са наведеном композицијом веома ријетко користи у дневној штампи, односно да је, статистички гледано, инф. свој синтаксички еквивалент потпуно истиснуо из употребе.¹⁷ Такође, можемо закључити да на том плану није било никаквих измјена у послеријатном развоју стандардног јез.

Разлози усљед којих се у овом стилу тако често користи инф. могу се објаснити и тиме што напоредна (конкурентна) употреба инф. и *да + њрез.* (гдје се овај посљедњи чешће од првог веже за глаголе волунтативно-оптативног значења, чиме се истовремено помоћу таквог личног облика допунског глагола постиже већа субјективност у преношењу поруке) доприноси експресивности исказа, која није својствена публицистици, већ првенствено књижевним дјелима. Други разлог ове „инфинитивности“ могао би се тражити у економичности коју пружа употреба инф. (у поређењу са *да + њрез.*), што није занемариво кад је у питању брзи проток информација какав имамо у (свако)дневној штампи (уп. Ђукановић 1986: 63).¹⁸

С обзиром на то да публицистички стил, за разлику од књижевно-мјетничког, треба да (на „плану комуникације“) буде „лишен сваког афективног или субјективног елемента“ (Савић 1970: 295), можемо закључити да

¹⁶ Овдје нисмо раздвајали фреквенције потврђених и одричних облика као код књижевно-мјетничког стила, јер инф. у овом стилу готово да и нема синтаксичке опозиције.

¹⁷ Претпостављамо да се овакав закључак не би могао односити и на неке дневне новине (и уопште на средства информисања) локалног карактера, а нарочито не на оне које излазе у срединама југоисточно од Београда као културног центра Срба, гдје се у народном говору користи искључиво *да + њрез.* (уп. Галис 1970: 222).

¹⁸ Ако се жели постићи одређена „неутралност“ и „објективност“, онда се у ту сврху и проналазе језичка средства (као што је, између осталог, инф.), којима се то најбоље постиже, како на „плану комуникације“ (као плану слободне говорне активности) тако и на „плану информације“, који је ограничен обавјештавањем о догађајима у приповиједању о прошлости, с тиме што региструје оно што се дешава у садашњости и програмира оно што ће услједити, односно што ће се догодити у будућности (вид. Поспелов 1966: 17).

је употреба *да* + *ћрез*. као стилски маркираног елемента овдје сувишна и нефункционална.

4. Умјесто закључка

На крају, након проведене анализе можемо рећи да наведени резултати не дају основа за тврдње о варијантној раслојености облика фут. I.¹⁹ Другим ријечима, веома висока фреквенција фут. I са инф. у књижевноумјетничком стилу, као и распрострањеност његовог синтаксичког еквивалента на читавом подручју како срп., тако и хрв. јез. стандарда, не дозвољавају да се у овом случају о инф. говори као о језичкој појави која се јавља на западним језичким просторима, док је употреба *да* + *ћрез*. својствена источним. Да се овдје не може говорити о територијалној раслојености веома убједљиво показују и подаци добијени анализом дневне штампе, која је у свим социокултурним центрима и срп. и хрв. јез. стандарда као саставни дио фут. I прихватила инф., а *да* + *ћрез*. готово у потпуности одбацила. То што анализа не показује уједначеност у фреквенцији напоредне употребе ових облика у књижевноумјетничком стилу није довољан разлог да се овдје говори о разликама условљеним избором одређеног језичког стандарда. До те неуједначености у фреквенцији долази, прије свега, усљед јачег или слабијег, у правилу просторно ограниченог, утицаја дијалекатских залеђа којима поједини носилац (овдје писац) језичког стандарда припада.

Наведене закључке потврђује и на егзактан начин илуструје и доле урађени табеларни приказ, гдје су сумирани основни резултати нашег истраживања (дистрибуција и фреквенција) о нормативном статусу облика фут. I у срп. јез.

¹⁹ У прилог томе говоре и друга слична истраживања овог проблема. Тако, на примјер, утврђено је да у језику појединих представника предвуковске (а дијелом и вуковске) епохе, као што су Ј. Рајић, С. Рајић, С. Текелија или Петар I Петровић, нема футурске употребе *да* + *ћрез*. (Младеновић 1964: 124; Албин 1967: 18 и 1968: 17–18; Остојић 1976: 171–172, 233) те да су многи српски писци XIX вијека при грађењу футура давали огромну предност употреби инф. над *да* + *ћрез*. У томе се нарочито истицао М. Ђ. Милићевић (Грковић 1970: 68–69, 80–81). Према једним подацима М. Глишић и А. Шеноа употребљавали су инф. у подједнакој мјери и веома често (Ђукановић 1986: 60–64), а у језику Вука Караџића и његових савременика Б. Радичевића, Ј. Игњатовића, Љ. Ненадовића, Л. Лазаревића и других, односно у дјелима неких савременијих писаца, као што је И. Андрић или Б. Попић, ријетко се може наићи на фут. са *да* + *ћрез*. (Гутков 1963: 32; Илић 1964: 200–201; Јерковић 1972: 264 и 1981: 120; Станојчић 1980: 95–96 и 1967: 180, 260; уп. такође Стевановић 1954: 91, 173–174.

Има неких индиција да је одређену улогу у избору чешће употребе инф. (барем кад је ријеч о писцима XIX вијека који у народном говору свога краја имају веома честу употребу *да* + *ћрез*.) одиграо, између осталог, и утицај тадашњих нормативних (вуковских) граматика, које као еквивалент инф. нису наводиле *да* + *ћрез*. (Станојчић 1980: 96).

С друге стране, веома честа употреба *да* + *ћрез*. може се срести у дјелима савремених писаца, као што су (уз већ раније споменутог Д. Ђосића) И. Самоковлија, М. Ристић, Д. Грбић, Д. Добричанин, М. Ђурђевић (Гутков 1963: 32–33 и 1964: 6). Према том, ако се уопште може говорити о варијантном раслојавању двају наведених облика фут. I, онда је исправније рећи да је оно присутније у самој „источној“ варијанти срп. јез. стандарда (уп. Ђукановић 1986: 62).

Додајмо још да од свих језичких нивоа синтакса, којој припада и напоредна употреба фут. облика, у најмањој мјери подлијеже територијалном раслојавању по варијантама. Вјеројатно, због сложених и веома захтјевних језичких законитости, које се испољавају управо на синтаксичком нивоу, нормирани језик није могуће тако брзо и једноставно довести до жељеног или планираног стандарда, па чак ни онда када се у тај посао улажу најинтензивнији напори. То показују и резултати језичке политике која се већ читав низ година континуирано води на територији Хрватске. Управо на тим просторима систематско одбацивање из фут. употребе (нарочито у средствима јавног информисања, а често и у писаној ријечи) *да + њрез.* није довело до жељеног резултата, захваљујући, прије свега синтаксичким, а тиме и стилским могућностима овог граматичког рјешења, услед чега га стварни (а не службени) језички стандард не одбацује.

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД

(*статистички подаци о дистрибуцији/фреквенцији фут. I и њему сличних облика*)

I. Књижевномјешнички стил:

	ДЂ: 363 с.	МЛ: 554 с.	БЂ: 627 с.	МК: 305 с.	УКУПНО
1. Стандардни облици:					
а) Фут. I:					
ћу + инф.	521 (75,7%)	957 (81,2%)	973 (86,9%)	158 (77,5%)	2609 (81,8%)
нећу + инф.	41 (6%)	170 (14,4%)	126 (11,3%)	41 (20,1%)	378 (11,8%)
хоћу + инф.	–	1 (0,1%)	–	–	1 (0,03%)
хоћу(ли) + инф.	–	6 (0,5%)	14 (1,3%)	5 (2,5%)	25 (0,8%)
ћу + да + през.	126 (18,3%)	45 (3,8%)	6 (0,5%)	–	177 (5,5%)
Укупно	688 (100%)	1179 (100%)	1119 (100%)	204 (100%)	3190 (100%)
б) волунтајив:					
хоћу + инф.	–	–	2 (11,8%)	–	2 (0,8%)
хоћу + да + през.	29 (50,9%)	53 (35,1%)	10 (58,8%)	3 (37,5%)	95 (40,8%)
хоћу(ли) + да + през.	6 (10,5%)	1 (0,7%)	–	–	7 (3%)
нећу + да + през.	22 (38,6%)	97 (64,2%)	5 (29,4%)	5 (62,5%)	129 (55,4%)
Укупно	57 (100%)	151 (100%)	17 (100%)	8 (100%)	233 (100%)
2. Несандардни фут. I:					
нећу + да + през.	18 (81,8%)	3 (60%)	–	–	21 (75%)
хоћу + да + през.	–	2 (40%)	1 (100%)	–	3 (10,7%)
хоћу(ли) + да + през.	4 (18,2%)	–	–	–	4 (14,3%)
Укупно	22 (100%)	5 (100%)	1 (100%)	–	28 (100%)

II. Публицистички стил — дистрибуција/фреквенција фут. I по тематским рубрикама (текст поједине рубрике сваког листа састоји се од око 1000 ријечи везаног текста):

	политика	економика	култура	спорт	огласи	УКУПНО
ВЈ						
(не)ћу + инф.	6 (15%)	5 (12,5%)	—	20 (50%)	9 (22,5%)	40 (25%)
ћу + да + през.	—	—	—	—	—	(0%)
ОСЛ						
(не)ћу + инф.	10 (26,3%)	11 (28,9%)	6 (15,8%)	6 (15,8%)	5 (13,2%)	38 (23,8%)
ћу + да + през.	—	—	—	—	—	— (0%)
ПОБ						
(не)ћу + инф.	6 (15,4%)	4 (10,3%)	9 (23,1%)	14 (35,9%)	6 (15,4%)	39 (24,4%)
ћу + да + през.	—	—	—	—	—	— (0%)
ПОЛ						
(не)ћу + инф.	6 (14%)	13 (30,2%)	6 (14%)	12 (27,9%)	5 (11,6%)	42 (26,2%)
ћу + да + през.	1 (2,3%)	—	—	—	—	1 (0,6%)
Укупно	29 (18,1%)	33 (20,6%)	21 (13,1%)	52 (32,5%)	25 (15,6%)	160 (100%)

СКРАЋЕНИЦЕ — ИЗВОРИ

- АП-Бгд А. С. Пушкин. *Проза* (превео Б. Ковачвић). Београд: Култура. 1956.
 АП-Згб А. S. Puškin. *Kapetanova kći i druga djela* (preveo Đ. H.). Zagreb: Školska knjiga. 1974.
 БЂ Бранко Ћопић. *Про.јом*. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост/Веслин Маслеша. 1964.
 ДМ Драгослав Михаиловић. *Пејтријији венац*. Београд: Српска књижевна задруга. 1975.
 ДЂ Добрица Ћосић. *Далеко је сунце*. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост. 1966.
 ЕЗ-Бгд Emil Zola. *Žerminal* (preveo D. Matic). Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Rad, 1974.
 ЕЗ-Вар Emil Zola. *Germinal* (przełożyła K. Dolatowska). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
 ЕЗ-Згб Emile Zola. *Germinal* (preveo T. Ujević). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.
 ЕЗ-Мос Эмиль Золя. *Западня. Жерминаль* (перевод Е. Шишмарской, О. Монсеенко, Н. Нсмчиновой). Москва: Художественная литература. 1988.
 ЕЗ-Пар Emile Zola. *Germinal*. Paris: Éditions J'ai Lu, 1978.
 МК Miroslav Krleža. *Na rubu pameti*. Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 1938.
 МЛ Михаило Лалић. *Лелејска гора*. Београд: Нолит. 1975.

*

- ВЈ „Вјесник“, дневни лист, Загреб (1–15.9.1989; 12–14.9.1979; 16.9.1969; 13. и 17.9.1959; 12–17.9.1949).
 ОСЛ „Ослобођење“, дневни лист, Сарајево (1–15.9.1989; 10–16.9.1979; 11–17.9.1969; 9–15.9.1959; 8–15.9.1949).
 ПОБ „Побједа“, дневни лист, Титоград (1–15.9.1989; 11–17.9.1979; 10–16.9.1969; 10–15.9.1959; [Подгорица] 12–18.9.1949).
 ПОЛ „Политика“, дневни лист, Београд (1–15.9.1989; 14.9.1979; 16. и 17.9.1969; 16.9.1959; 13–23.9.1950).

ЛИТЕРАТУРА

- Албин 1967: Александар Албин. „Прилог проучавању језика Стефана Рајића“. *Прилози проучавању језика* 3: 1–22.
- Албин 1968: Александар Албин. „Прилог проучавању језика Саве Текслије“. *Прилози проучавању језика* 4: 1–21.
- Бондарко 1971: А. В. Бондарко. *Вид и время русского глагола: (значение и употребление)*. Москва: Просвещение.
- Брозовић 1953: Dalibor Brozović. „O vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom da“. *Jezik* II (1953/4), 1: 13–18.
- БХЖ 1965: Ivan Brabec — Mate Hraste — Sreten Živković. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*⁶. Zagreb: Školska knjiga.
- Војводић 1991а: Dojčil Vojvodić. „Izražavanje budućeg vremena u ruskom, hrvatskosrpskom i poljskom jeziku“. *Slavist* 2: 189–200.
- Војводић 1991б: Dojčil Vojvodić. „Funkcioniranje sredstava za izražavanje budućeg radnje u novinarskom stilu“. U: *Jezik i stil sredstava informisanja* (ur. B. Tošović). Sarajevo: Svjetlost: 137–147.
- Војводић 1993: Дойчил Войводић. „Функционирование презентной формы глаголов совершенного вида в значении потенциальных действий в русском и сербскохорватском языках“. *Зборник Матице српске за славистику* 43 (= 1994): 187–195.
- Војводић 1995а: Дойчил Војводић. „Облици футура I као варијанте и/или као стандарди (?)“. *Научни сасиџанак слависта у Вукове дане* 24/1: 341–349.
- Војводић 1995б: Дойчил Војводић. „Волунтативна конструкција 'хоћу/нећу + да + презент' у српском језику и њени еквиваленти у руском и пољском“. U: *Kontrastivna jezička istraživanja: (V simpozijum)*. Novi Sad: Filozofski fakultet (у штампи).
- Галис 1970: Arne Gallis. „Zum Gebrauch von da + Präsens versus Infinitiv beim Futurum I im Serbokroatischen: Untersuchungen über die „Koreni“ von Dobrica Ćosić“. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/2: 217–223.
- Грковић 1970: Милица Грковић. „Употреба инфинитива у језику Милана Ђ. Милићевића“. *Прилози проучавању језика* 6: 67–81.
- Гутков 1963: В. П. Гудков. „Употребление форм будущего времени с конструкцией 'да + настоящее время' в сербскохорватском языке“. *Вестник Московского Университета, серия VII: Филология, Журналистика* № 2: 30–39.
- Гутков 1964: В. П. Гудков. *Формы будущего времени в сербскохорватском литературном языке*. Автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Москва: МГУ.
- Гутков 1988: В. П. Гудков. „В поисках закономерностей морфологического варьирования в сербскохорватском литературном языке“. *Вестник Московского Университета, серия 9: Филология* № 4: 66–73.
- Ђукановић 1986: Владо Ђукановић. „Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића“. *Наш језик XXVII/1–2*: 38–66.
- Ивић 1972: Милка Ивић. „Проблематика српскохорватског инфинитива“. *Зборник за филологију и лингвистику* XV/2: 115–138.
- Ивић 1957: Павле Ивић. *О говору Галијољских Срба*. (= Српски дијалектолошки зборник XII) Београд: Научна књига.
- Ивић 1990: Павле Ивић. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ; Приштина: Јединство.
- Илић 1964: Војислав И. Илић. *Песнички језик Бранка Радичевића*. Нови Сад: Матица српска.
- Иљушина 1986: Надежда А. Иљушина. *Семантичка системност глаголов желания и намерения (в сочетании с инфинитивом)*. Автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Воронеж: Воронежский гос. ун-т.

- Јерковић 1972: Јован Јерковић. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић 1981: Јован Јерковић. *Језик Љубомира Ненадовића*. Нови Сад: Матица српска.
- Кравар 1953: Miroslav Kravar. „O 'razlici' između infinitiva i veze da + prezent“. *Jezik* II (1953/4), 2: 43–47; 3: 70–74.
- Маројевић 1977: Радмило Маројевић. „Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику“. *Наш језик* XXIII/1–2: 37–44.
- Мец 1985: Н. А. Метс (ред.). *Практическая грамматика русского языка для зарубежных преподавателей-русистов*. Москва: Русский язык.
- Миклошич 1885: Ф. Миклошич. *Сравнительная морфология славянских языков, вып. 2: (Языки словенский, болгарский и сербский)*. Москва (= F. Miklosich. *Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen*.² Wien, 1876).
- Младеновић 1964: Александар Младеновић. *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска.
- Московљевић 1936: М. С. Московљевић. „Још о употреби свезице 'да' с презентом место инфинитива“. *Наш језик* IV/4: 107–113.
- Мулић 1954: Malik Mulić. „Gdje nije mjesto futuru I.?“. *Jezik* III (1954/5), 2: 57–58.
- Мусић 1900: August Musić. „Rečenice s konjunkcijom 'da' u hrvatskom jeziku“. *Rad JAZU* 142: 1–125.
- Мусић 1902: August Musić. „Zum Gebrauche des Praesens verbi perf. im Slavischen“. *Archiv für slavische Philologie* 24: 479–514.
- Остојић 1976: Бранислав Остојић. *Језик Пејтра I Пејровића*. (= Посебна издања ЦАНУ, књ. 8) Титоград.
- Пешикан 1985: Митар Пешикан. „Напомене уз два претходна прилога“. *Наш језик* XXVI/4–5: 269–272.
- Поспелов 1966: Н. С. Поспелов. „О двух рядах грамматических значений глагольных форм времени в современном русском языке“. *Вопросы языкознания* 2: 17–29.
- Потебња 1958: А. А. Потебња. *Из записок по русской грамматике*.³ Москва: Учпедгиз.
- Савић 1970: Момчило Д. Савић. „Средства за исказивање прошлости у дневној штампи неких европских језика“. *Анали Филолошког факултета у Београду* 10: 295–334.
- Станојчић 1967: Živojin S. Stanojčić. *Jezik i stil Iva Andrića: (funkcije sinonimskih odnosa)*. (= Monografije Filološkog fakulteta, knj. XI) Београд.
- Станојчић 1980: Живојин Станојчић. *Синтакса Лазе К. Лазаревића II: Реченички односи*. (= Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 5) Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Стевановић 1935: М. Стевановић. „Инфинитив и свезица 'да' са презентом“. *Наш језик* III/9–10: 282–288.
- Стевановић 1954: М. Стевановић. „Напредна употреба инфинитива и презиса са свезицом да“. *Наш језик* V/3–4 (1953): 85–102 и V/5–6 (1954): 165–185.
- Стевановић 1967: Михаило Стевановић. *Функције и значења глаголских времена*. (= Посебна издања САНУ CDXXII) Београд: Научно дело.
- Стевановић 1974: М. Стевановић. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II: Синтакса*² Београд: Научна књига.
- Термињска 1983: Kamilla Terminińska. „Czasownikowe wyrażenia wartościujące (na przykładzie języka polskiego)“. W: *Z problematyki czasownika słowiańskiego* (pod redakcją W. Pianki). Katowice: Uniwersytet Śląski: 63–72.
- Ћирковић 1985: Милорад Ћирковић. „Негација уз инфинитив и рјечцу да + презент“. *Наш језик* XXVI/4–5: 261–263.

Summary

Dojčil Vojvodić

THE USE OF FUTURE ONE IN LITERARY AND JOURNALISTIC STYLE

This paper focuses on the usage of Future One forms in Serbian viewed from the aspect of regional differentiation. More precisely, regional diversity, together with their distribution and the frequency of occurrence, was the principal criterion for establishing the standard usage of the mentioned linguistic forms. The same criteria were also applied for the delimitation of the Future One forms from the similar constructions conveying volitional meanings (the translations of their equivalents in Russian, Polish and French are provided in this paper to support the argument).

After analyzing the style of literary as well as journalistic texts (functional styles unmistakably reflect the actual usage on the whole of the territory on which Serbian is spoken) it can be concluded that the variant Future + infinitive prevails while on the other hand its syntactic equivalent consisting of conjunction „da“ + present is rather rarely used. On the basis of these findings it can be argued that, in case of usage of Future One forms, the differentiation between a „western“ variant (*ja ću pisati*) and its „eastern“ counterpart (*ja ću da pišem*) is irrelevant.

The author also emphasizes the fact that the choice of the mentioned forms, from the part of the speaker, is to some degree determined by his dialect background. This influence can be particularly detected in literary works and is manifested in the uneven frequency with which two parallel uses of Future One occur.

ЗАМИР К. ТАРЛАНОВ
(Петрозаводск)

СТРУКТУРА ПРЕДИКАТОВ В РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ В ЗАПИСЯХ XVII–XX ВЕКОВ

У том раду аутор испитује предикатске структуре у руским пословицама. Пословице потичу из периода од XVII до XX века.

Ауторова анализа иде за тим да утврди који су најпродуктивнији типови предикатских структура и какве су посебности њиховог распореда унутар реченице. При том се разматрани предикати осветљавају не само из перспективе општих синтаксичких прилика својствених руском језику, него и с тачке гледишта развојних могућности које су у принципу доступне пословици као самосвојном књижевном жанру.

Прежде чем перейти к анализу материала, подлежащего рассмотрению, необходимо сделать несколько предварительных замечаний:

1. Авторское понимание пословицы, ее жанровой, синтаксической специфики, а также характера исторической изменчивости отражено в специальной работе¹, и это позволяет в данном случае не останавливаться на такого рода общих вопросах.

2. Объединение для анализа пословиц в записях XVII в. с пословицами в записях XVIII–XX вв. не может не провоцировать вопроса, правомерно ли подобное объединение с точки зрения истории русского языка. Автор уже имел возможность высказать собственную аргументацию в пользу правомерности такого объединения материала².

3. Анализ опирается на данные 10 наиболее значительных коллекций русских пословиц в записях XVII–XX вв.³

4. В предлагаемой работе речь пойдет лишь о предикатах двусоставных, по терминологии А. А. Шахматова⁴, предложений. Что касается предикатов в структуре пословиц, построенных по моделям односоставных конструкций, то они не будут привлечены по той причине, что это сильно увеличило бы объем статьи, пространной и в предлагаемом варианте.

В языке пословиц диапазон форм, используемых в роли предиката, чрезвычайно широк — это формы не только глагола или других знаменатель-

¹ Тарланов З. К. К истории изучения и определения пословицы // Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена. Т. 467. Петрозаводск, 1972, с. 69–106.

² Тарланов З. К. Указ. соч.

³ Перечень их см. в конце работы.

⁴ Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л., 1941, с. 19–32.

ных классов слов, но и незнаменательные слова, фразеологические единицы и даже целые высказывания. Это видно уже из следующего краткого обзора.

Итак, предикат в языке русских пословиц выражается:

1. Глаголом в форме:

а) 3 лица ед. и мн. числа настоящего времени: *Меж перстов мясо не растет* (С, 121)⁵;

б) 3 лица ед. и мн. числа будущего времени: *Вода путь найдет* (С, 85);

в) прошедшего времени ед. числа: *кто горя не знал* (Д, 149);

г) формой *есть* в бытийном значении: *На хотение есть терпение* (Д, 236); *И в сосне дупло есть* (Б, 83); *И во лжи правда есть* (Б, 83); *И у курицы сердце есть* (Б, 84);

д) 2 лица ед. числа императива: *Знай сверчок свой шесток!* (Д, 371); *Всякой Еремей про себя разумей* (Т, 50).

2. Прилагательными:

а) полными (членными): *У вдовушек обычай не девичий* (Д, 378); *Вдовье дело горькое* (Д, 377);

б) краткими: *С людьми и смерть красна* (С, 141);

в) в форме сравнительной степени: *Береженье лучше вороженья* (С, 83).

3. Причастиями:

а) полными: *Запитая дочь не обвенчанная* (Д, 365);

б) краткими, в основном страдательного залога прошедшего времени: *У тещи-света все для зятя приспето* (Д, 395); *Дураку закон не писан* (Д, 246).

4. Числительными: *Одна голова на плечах* (Д, 279); *Анна с мужем седем а вдовою семдесят* (С, 73); *Один нрав у всех* (Б, 104).

5. Существительными:

а) в форме именительного падежа в предложениях тождества: *Мука всему наука* (С, 121);

б) в предложных и беспредложных формах косвенных падежей: *Не всякая болезнь к смерти* (Д, 397); *Всякая вещь о двух концах* (Д, 293).

6. Инфинитивом в предложениях тождества: *Без ума торговать лишь деньги терять* (С, 80).

7. Наречиями: *Бедному да вору — всякая одежда в пору* (Д, 92); *Покорному дитяти все кстати* (Д, 246); *С доброй женой спологоря и горе* (Д, 37).

8. Междометиями: *Старость — эх-ма! А молодость — ой-ой!* (Д, 358).

9. Некоторыми особыми формами, которые трудно подвести под какую-либо определенную часть речи, поскольку у них нет достаточно отчетливо выраженных признаков разрядов слов, именуемых частями речи⁶: *Голодный француз и вороне рад* (Д, 103); *Не рад больной и золотой кровати* (Д, 398).

⁵ Список сокращений в процессе цитирования текстов пословиц см. в конце работы. При цитировании сохраняются орфография и пунктуация источников.

⁶ Некоторые из этих слов иногда относят к «категории состояния» (См.: Виноградов В. В. Русский язык. М.-Л., 1947, с. 402 и след.; Исаченко А. В. Грамматический строй русского

10. Сравнительными оборотами: Голый что святой: беды не боится (Д, 93).

11. Сочетаниями формы глагола 3 лица ед. числа наст. времени с формами существительного, прилагательного, числительного или наречия: Повар и духом сыт бывает⁷ (Д, 101); В своей земле никто пророком не бывает (Д, 327); Семейная каша погуще кипит (Д, 360); Беда не живет одна (Д, 157).

12. Сочетанием «Местоим. + отриц. частица + существит.», выступающим в вопросительно-утвердительном предложении: Доброе молчание чем не ответ? (Д, 415).

13. Сочетаниями фразеологического типа: Веселая голова живет спустя рукава (Ж, 17).

14. Сочетанием глагольной формы *есть* с существительным и прилагательным: Небось не бог, а полбога есть (Д, 271).

15. Сочетанием глагольной формы *будет (не будем)* с инфинитивом: Горе молчать не будет (Д, 142).

16. Сочетанием *должен* с инфинитивом: Должен чернец бога молить (С, 94).

17. Целыми предложениями: У старца в келье — чем бог послал (Б, 114); Без правды житье — вставши и за вытье (Д, 195).

Активность и степень распространенности разных форм в роли предиката (сказуемого) в языке пословиц достаточно ярко отражает таблица, составленная на основе пословичных формул, взятых произвольно из трех сборников, составленных в разное время (П. Симони, В. Далем, А. Жигулевым):

Таблица 1

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глагола:	
3 лица наст. времени	1027
3 лица буд. простого	265
прошедшего времени	7
2 лица ед. числа императива	20

языка в сопоставлении со словацким. Морфология. Т. 1, изд. 2-е. Братислава, 1965, с. 289—292; и др.). Но для этого, как представляется, нет достаточных оснований. Ср.: Тарланов З. К. Методы и принципы лингвистического анализа. Лексика, словообразование, морфология, фонология. Петрозаводск, 1988, с. 78—83.

⁷ Иногда в аналогичном (бытийном) значении отмечаются формы глагола «жить», на что не раз обращалось внимание в лингвистической литературе. См.: Потебня А. А. Из записок по русской грамматике, т. 1—11. Харьков, 1889, с. 166, 178; Овсянко-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка, изд. 2-е, СПб, 1912, с. 161; Пигин М. И. Конструкция речи с глагольным сказуемым, выраженным глаголом «быть» в знаменательной форме // Ученые записки Петрозаводского университета, т. 6, вып. 1, 1957, с. 195.

форма <i>ест</i>	18
Прилагателные:	
полные	17
краткие	280
сравнительной степени	15
Существительные:	
в именит. падеже	264
в косвенных падежах	62
Инфинитив	241
Числительное	3
Сравнительный оборот	157
Наречия	6
Причастия:	
полные	1
краткие	20
Междометия	2
Особые формы	13
3 лицо ед. числа наст. вр. + имя	21
Местоим. + отриц. + сущ.	1
Фразеологические сочетания	11
<i>Есть</i> + существительное	2
<i>Будет (не будет)</i> + инфинитив	1
<i>Должен</i> + инфинитив	1
Предложения	2
Всего	2793

Из таблицы становится очевидным, что разница между отдельными формами по степени их употребительности в предикативной роли очень велика. В дальнейшем изложении попытаемся подробнее остановиться на тех сказуемых формах, которые являются наиболее обычными для русских пословиц.

Следует, однако, заметить, что случаи, когда носителями предикативности выступают незначительные слова (междометия, частицы), немногочисленны и ограничены по своим изобразительным возможностям.

Достаточно указать, что по данным сводной таблицы на сказуемое, выраженное, например, формой глагола настоящего времени, приходится 36,7 % всех случаев; на сказуемое, выраженное инфинитивом, — 8,6 %; сказуемое, представленное формой будущего простого глагола, кратких прилагательных, прилагательных в сравнительной степени, существительных в именительном падеже, в косвенных падежах, сравнительным оборотом, составляет соответственно 9,5 %, 10 %, 5,4 %, 16 %, 2,2 %, 5,6 %.

Словом, на сказуемое, выраженное перечисленными формами, приходится 94% от всего количества предикативно употребляемых форм и их сочетаний.

Этот общий вывод в принципе подтверждается также материалами отдельных сборников пословиц, записи которых относятся к XVII–XIX столетиям (см. таблицы 2–7).

Таблица 2

Количественные соотношения способов выражения сказуемого в сборнике пословиц XVII в.

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глаголов:	
настоящего времени	158 (39 %)
будущего времени	24 (5,9 %)
инфинитива	48 (11,8 %)
форма <i>есть</i>	–
форма <i>бываем</i>	1
императив	2 (0,4 %)
Существительные:	
в именит. падеже	60 (14,8 %)
в косвенных падежах	6 (1,4 %)
Прилагательные:	
полные	–
краткие	56 (4,2 %)
сравнительной степени	17 (4,2 %)
Сравнительный оборот	20 (4,9 %)
Страдательные причастия	
прошедшего времени	2 (0,4 %)
Составное именное сказуемое	10 (2,4 %)
Форма <i>рад</i>	1
Неразложимые сочетания	–
Всего	405 (96,3 %)

Таблица 3

Количественные соотношения способов выражения сказуемого в сборнике пословиц бывшей Петровской галереи

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глагола:	
настоящего времени	70 (39,3 %)

будућег времена	15 (8,4 %)
инфинитива	11 (6 %)
форма <i>ест</i>	–
форма <i>бывает</i>	1
императива	1
Существительные:	
в именит. падеже	30 (16,7 %)
в косвенных падежах	6 (3,2 %)
Прилагательные:	
полные	–
краткие	15 (8,4 %)
сравнительной степени	14 (7,8 %)
Сравнительный оборот	10 (9,6 %)
Страдат. причастия прошедшего времени	–
Составное именное сказуемое	3 (1,6 %)
Форма <i>рад</i>	2 (1,1 %)
Неразложимые сочетания	–
Всего	178 (98,1 %).

Таблица 4

Количественные соотношения способов выражения сказуемого по данным сборника пословиц Пауса

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глагола:	
настоящего времени	62 (60 %)
будућег времена	2 (1,9 %)
инфинитива	4 (3,9 %)
Существительные:	
в именит. падеже	3 (2,9 %)
в косвенных падежах	4 (3,9 %)
Прилагательные:	
полные	–
краткие	9 (8,8 %)
сравнительной степени	3 (2,9 %)
Сравнительные обороты	3 (2,9 %)
Составное именное сказуемое	8 (7,8 %)
Всего	102 (98,9 %)

Таблица 5

Количественные соотношения способов выражения сказуемого в сборнике пословиц Татищева

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глагола:	
настоящего времени	110 (35,7 %)
будущего времени	48 (15,5 %)
инфинитива	20 (6,5 %)
форма <i>есть</i>	3 (0,9 %)
форма <i>бывает</i>	3 (0,9 %)
императива	1
Существительные:	
в именит. падеже	52 (17 %)
в косвенных падежах	8 (2 %)
Прилагательные:	
полные	1
краткие	20 (6,5 %)
сравнительной степени	24 (7,7 %)
Сравнительный оборото	4 (1,5 %)
Страдательные причастия	
прошедшего времени	1
Составное именное сказуемое	10 (3,2 %)
Форма <i>рад</i>	–
Неразложимые сочетания	1
Всего	308 (97,4 %)

Таблица 6

Количественные соотношения способов выражения сказуемого в сборнике пословиц Богданова

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глагола:	
настоящего времени	294 (37,5 %)
будущего времени	80 (10%)
инфинитива	44 (5,5 %)
форма <i>есть</i>	4 (0,5 %)
форма <i>бывает</i>	28 (3,5 %)
императива	4 (0,5 %)

Существительные:	
в именит. падеже	108 (13,5 %)
в косвенных падежах	12 (1,5 %)
Прилагательные:	
полные	1 (0,1 %)
краткие	98 (12,2 %)
сравнительной степени	60 (7,5 %)
Сравнительный оборот	16 (2 %)
Страдательные причастия	
прошедшего времени	2 (0,2 %)
Составное именное сказуемое	36 (4,5 %)
Форма <i>рад</i>	2 (0,2 %)
Неразложимые сочетания	1 (0,1 %)
Всего	794 (99,3 %)

Таблица 7

Количественные соотношения способов выражения сказуемого в сборнике пословиц Добролюбова

Формы сказуемого	Количество употреблений
Формы глагола:	
настоящего времени	112 (34 %)
будущего времени	20 (6 %)
инфинитива	25 (7,8 %)
форма <i>есть</i>	2 (0,6 %)
форма <i>бывает</i>	2 (0,6 %)
императива	2 (0,6 %)
Существительные:	
в именит. падеже	78 (23 %)
в косвенных падежах	10 (3 %)
Прилагательные:	
полные	2 (0,6 %)
краткие	32 (9,7 %)
сравнительной степени	27 (8,2 %)
Сравнительный оборот	5 (1,5 %)
Страдательные причастия	
прошедшего времени	3 (0,9 %)
Составное именное сказуемое	6 (1,8 %)
Форма <i>рад</i>	1
Неразложимые сочетания	1
Всего	328 (98,3 %).

Сопоставление данных, извлеченных из разных сборников пословиц, бытовавших в русском языке XVII–XX веков, неопровержимо доказывает, что как по принципиальным возможностям, так и по наиболее продуктивным способам выражения сказуемого (предиката) русский язык XVII–XX веков (отразившийся в пословицах) образует одно целое. Некоторые незначительные различия, обнаруживаемые в количественных соотношениях рассматриваемых форм, не могут поколебать этот общий вывод.

Пожалуй, среди всех сборников и в этом случае несколько выделяется сборник Пауса, в котором обычные для русских пословиц соотношения форм выражения сказуемого представляются заметно нарушенными: так, например, обращает на себя внимание у Пауса чрезмерно большое количество сказуемых, выраженных формами глагола настоящего времени (60 % от всего количества форм), в то время как другие формы в той же функции отмечаются сравнительно редко. Вместе с тем несоразмерно велико число употреблений составных, как правило, именных сказуемых, что явно выходит за пределы канонов, которых русская пословица придерживается. Все это дает основание заключить, что язык пословиц, записанных Паусом, представляется необычно «ровным» и синтаксически обедненным.

Иногда в роли сказуемого используются предложения, относящиеся к различным структурным типам. Компоненты таких предложений, как правило, тесно связаны между собой, образуя одну семантически неделимую единицу (примеры приводились выше). Удельный вес такой формы сказуемого в пословицах все же незначителен: она слишком громоздка для пословичного выражения, непременным свойством которого является чрезвычайное экономное отношение к языковым средствам, к отбору их. Предложение-предикат нарушает и композиционную четкость пословицы. Показательно, что в подавляющем большинстве случаев, зафиксированных, например, В. И. Далем, сказуемое, представленное в форме предложения, отмечается не в пословицах, а в конструкциях, лишенных широкой обобщенности значения и служащих для образной характеристики конкретных фактов и явлений жизни: Этот грех — и всего-то три пятницы молока не хлебать (Д, 229); Ныне молодежь — погляди да брось (Д, 358); Дорога — хоть кубарем ступай (Д, 275); Ныне старики — уж и невесть каки (Д, 358); Житье — вставши, да за вытье (Д, 284); Житье — из ворот да в воду (Д, 88).

Компоненты предложения, функционирующего как сказуемое в пословичном выражении, хотя и спаяны между собой по значению, не обязательно должны составлять в сумме фразеологическую единицу. Вместе с тем процесс фразеологизации представляется вполне закономерным для рассматриваемых структур при их частом употреблении в одной и той же синтаксической функции.

В языке русских пословиц весьма распространенным оказывается сказуемое, выраженное сравнительным оборотом⁸.

⁸ Исследованию типов и синтаксических функций сравнительных оборотов в современном русском языке посвящена монография Н. А. Широковой «Типы синтаксических

Возможность предикативного употребления сравнительного оборота непосредственно вытекает из его основного содержания, которое, как известно, сводится к тому, чтобы охарактеризовать один предмет посредством сравнения или сопоставления его с другим. Поскольку само по себе сравнение уже заключает в себе элемент утверждения или отрицания, элемент оценки, характеристики сравниваемого предмета, то сравнительный оборот закономерно становится сказуемым в предложении.

Предикативное употребление сравнительного оборота — типичная черта синтаксиса русских пословиц. Отбор языковых средств, их включение в словесную ткань пословицы как художественного произведения малого жанра, существующего в устной форме, подчинены особым закономерностям, которыми и определяются требования к языку пословичных выражений. Точность при предельной краткости, выразительность, простота и смысловая емкость — вот первейшие качества языка пословицы. В пословице все «до мелочей» рассчитано, предопределено композицией ее и принципом максимальной экономии средств выражения. Сказуемое, представленное сравнительным оборотом, является здесь не только выразителем признака подлежащего, но и средством создания художественного образа.

Выступая предикативно, сравнительный оборот определяет подлежащее, причем само это определение представляет собой, как правило, сопоставление двух предметных понятий, обозначаемых подлежащим и опорным словом сравнительного оборота.

Опорное слово сравнительного оборота может быть:

именем существительным в форме ед. или множ. числа: Умная жена, как нищему сума (Д, 371); Женское сердце — что ржа в железе (Д, 352); Прямиковое слово что рогатина (Д, 202);

субстантивированным прилагательным: Холостой, что бешеный (Д, 360); Малый, что глупый, а глупый, что малый (Д, 358);

субстантивированным причастием: Сосватанная, что обвенчанная (Д, 365);

инфинитивом, употребленным субстантивно: Кстати промолчать, что большое слово сказать (Д, 418);

субстантивно употребленным деепричастием: Водю плывучи, что со вдовою живучи (Д, 277).

В подавляющем большинстве случаев предикативный сравнительный оборот находится в постпозиции относительно подлежащего. Препозитивное употребление его необычно и связано с повышенной смысловой нагрузкой: С гуся вода, небылые слова (Д, 186).

Предложение в целом строится по принципу синтаксического параллелизма, проявляющегося не только в формах опорных слов в группах по-

конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения», изд. Казанского университета, 1960. В работе дана и краткая история вопроса. См. также: Киселева Л. А. Конструкции с сравнительными союзами в современном русском языке. Автореф. канд. дисс. Л., 1956, с. 13—14; и др.

длежащего и сказуемого, но и в том, что почти всегда состав подлежащего и состав сказуемого представляются равным количеством членов: две части, на которые пословица легко членится по своей композиции, включают в себя одинаковое количество словесных единиц. Между параллельными частями стоит сравнительный союз, синтаксически входящий в состав простого или составного именного сказуемого: Милость над грехом — что вода над огнем (Д, 212); Мужик богатой, как черт рогатой (Б, 66).

Подлежащее и стержневой компонент сравнительного оборота обычно представлены словами одного и того же лексико-грамматического разряда, чем также создается необходимая симметричность между композиционными частями пословицы.

Опорное слово предикативного сравнительного оборота уподобляется подлежащему в грамматических формах числа и падежа. Отклонения от этого общего правила единичны. Так, параллелизм форм числа может быть нарушен, если слово, выступающее в роли подлежащего, или же опорное слово предикативной сравнительной конструкции не способно изменяться по числам: Деньги что вода (Д, 86). Что касается других отклонений, то они сводятся к следующему:

1) Опорное слово сравнительного оборота может выступать в форме какого-либо косвенного падежа⁹: Житье, как попадье за попом (Д, 99); Житье, словно в аду (Д, 145).

2) В сравнительном обороте отсутствует компонент, симметричный соответствующему компоненту в группе подлежащего: Наша беда не как людская (Д, 156); Жить в обидах, что со львом во рвинах (Д, 141); С правдой шутить — что с огнем. В последних двух примерах инфинитив в сказуемом опускается, поскольку он уже использован в подлежащем.

Сказуемое, выраженное сравнительным оборотом, может быть и членом однородного ряда: У страха глаза, что плошки, а не видят ни крошки (Д, 269).

Предикативный сравнительный оборот сам по себе достаточно выразителен и точен. Однако в тех случаях, когда он допускает множество толкований, когда само сравнение оказывается неожиданным, немотивированным и поэтому затрудняющим понимание смысла и назначения его, возникает необходимость в уточняющем комментарии, во введении дополнительной синтаксической единицы, обозначающей основание сравнения. Уточняющий комментарий может выступать в виде:

1. Неполного предложения, представленного:

а) одиночным сказуемым: Фарисейские корабли — что сельские воробы: гинут (Д, 124); Лжа, что ржа: плит;

⁹ Ср.: Рогова Б. Н. К вопросу о подчинительных союзах в простом предложении // Ученые записки Красноярского пединститута, т. VII, 1957, с. 270–272, 278; Широкова Н. А. Указ. соч., с. 78–79 («Опорное слово сравнительной конструкции обнаруживает обязательное соответствие с подлежащим в падежных формах»).

б) однородными сказуемыми: Животок — что голубок: вспорхнул, улетел (Д, 94);

в) сказуемым с подчиненными ему второстепенными членами: Вор что заяц: и тени своей боится (Д, 165); Море — что горе: красно со стороны (Д, 277).

Во всех этих случаях дополнительная синтаксическая единица, являясь выражением основания сравнения, служит комментарием не только к предикату-сравнению, но и к субъекту предложения. Она не способна вступать с предикативной сравнительной конструкцией в отношении однородности и, обозначая признак подлежащего опосредованно, не представляет собою прямой характеристики последнего.

Анализ функций уточняющего комментария показывает, что он семантически в равной степени относится и к субъекту предложения, и к предикату его, выраженному сравнительным оборотом. Если же обратиться к анализу формальных связей уточняющего комментария с главными членами предложения, то трудно доказать, что он относится только к одному из главных членов. Параллелизм, существующий между подлежащим и опорным словом предикативного сравнительного оборота, препятствует этому: основание сравнения в одинаковой мере связано с каждым из параллельных компонентов.

В отдельных случаях уточняющий комментарий, освобождаясь от двойного подчинения, устанавливает прямую связь согласования с подлежащим: Горе, что годы: бороздки прокладывает (Д, 140). Явление это, интересное и в плане изучения эволюции синтаксических отношений между членами предложения, наталкивает на мысль о том, что основание сравнения, являющееся комментарием и к подлежащему, и к сказуемому, тяготеет к подлежащему и обнаруживает тенденцию к превращению в самостоятельное сказуемое, непосредственно характеризующее подлежащее.

2. Простого односоставного или двусоставного предложения: Правда, что доска: спать широко, да кругом метет (Д, 331); Земля что огород: в нем все растет (Д, 291).

3. Сложного предложения: Служивый, что муха — была бы где щель, везде пролезет (Д, 250); Баба, что глиняный горшок: вынь из печи, он пуше шумит (Д, 350).

В синтаксических исследованиях отмечалось, что в роли различных членов предложения могут выступать «конструкции с сравнительными союзами, выражающее понятие (а не сообщение о каком-либо определенном предмете, лице, событии), обозначающие какой-либо признак»¹⁰ И действительно, предикативный сравнительный оборот, как правило, выражает понятие, посредством сопоставления с которым определяется другое понятие, выраженное в подлежащем. Но предикативный сравнительный оборот может обозначать не только понятие, нередко он представляет собою словосочетание, равное предложению, выражающему утверждение. В таких случаях

¹⁰ Киселева Л. А. Указ. соч., с. 13; см. также: Широкова Н. А. Указ. соч., с. 78.

предметное понятие, обозначаемое подлежащим, сопоставляется со значением целого предложения, выполняющего функции предикативного сравнительного оборота, причем предложение может быть личным, безличным или инфинитивным: Старый муж, что гнилая колода лежит (Д, 356); Женское сердце, что котел кипит (Д, 353); Женский обычай, что вперед забежать (Д, 352). Может показаться, что в данных примерах и в аналогичных им мы имеем дело с обычным двусоставным предложением со сказуемым, выраженным личной формой глагола, и сравнительным оборотом с обстоятельством значения. При таком понимании рассматриваемые конструкции должны были бы члениться на три синтагмы, что совершенно исключается для них, ибо, во-первых, такое членение нарушает композицию пословицы, в то же время опустошая ее семантически и, во-вторых, очень часто оно вообще бессмысленно, поскольку конструкция-предикат не допускает синтагматического членения.

Характеризуя один предмет путем простого сопоставления его с другим, предложение с предикативным сравнительным оборотом представляет собою удобную и экономную форму выражения мысли в языке пословиц. Сопоставляемые члены вступают друг с другом в отношения синтаксического параллелизма, причем параллельные части, как правило, составляют симметрию, на которую в известной мере опирается и которой поддерживается ритмический строй русских пословичных выражений. Не исключена возможность, что как форма поэтической речи рассматриваемая конструкция генетически соприкасается со стилистической симметрией, отмечаемой в древнерусской книжно-речевой культуре¹¹.

Несравненно чаще выступают в роли предиката прилагательные, точнее — краткие формы и формы сравнительной степени прилагательных. Что же касается полных форм, то они, как видно из таблиц, почти не используются в предикативной функции. Этот вывод справедлив для синтаксического строя русских пословиц в целом, если иметь в виду записи XVII—XX вв. Применительно к тому же периоду верно и то, что в атрибутивной функции, как правило, используются полные прилагательные¹². Следовательно, к периоду, к которому относятся первые записи пословиц, краткие и полные формы прилагательных в русском языке были уже синтаксически противопоставлены друг другу. Пословица, будучи жанром чрезвычайно чутким к языковым изменениям, затрагивающим грамматический строй, не может не отразить общей тенденции русского языка функционально противопоставить членные и нечленные формы прилагательных, тенденции, столь отчетливо ведущей к сближению именных форм с глагольными на основе общности синтаксических функций¹³. Это лишний раз подтверждает тот не-

¹¹ О стилистической симметрии см., нпр.: Лихачев Д. С. *Стилистическая симметрия в древнерусской литературе* // Проблемы современной филологии. Сборник статей к семидесятилетию акад. В. В. Виноградова. М.: Наука, 1965, с. 418–422.

¹² В тех случаях, когда краткие формы используются атрибутивно, они отмечаются почти исключительно в именительном падеже, с которым связан процесс «застывания» древнерусского прилагательного.

¹³ См.: Виноградов В. В. *Русский язык*, с. 402–405.

преложный факт, что по принципам синтаксической организации пословицы ориентируются не столько на прошлое в языке, сколько на настоящее. Именно поэтому неверно квалифицировать пословичные выражения как фразеологические сочетания. Подробное изучение строения, например, современных пословиц позволит нам решить один из интереснейших вопросов синтаксиса современного русского языка — вопрос об объективно обозначенной продуктивности тех или иных синтаксических структур.

Один из исследователей синтаксиса русских пословиц И. А. Филипповская, объясняя неупотребительность членных форм прилагательных в роли предиката, пишет: «Полная форма прилагательного в роли сказуемого выступает очень редко, это объясняется тем, что большинство пословиц создавалось тогда, когда полная форма еще не употреблялась в роли сказуемого даже в разговорной речи».

Однако такая интерпретация не может быть принята потому, что она основана на ложном тезисе, будто синтаксический строй пословиц, складываясь в глубокой древности, с самого начала обречен на застой. При ближайшем рассмотрении выявляется, что во все исторические периоды в синтаксисе пословиц находят свое отражение все основные синтаксические тенденции данного языка. В плане синтаксической организации пословицы данного синхронного среза всегда «современны». Например, современные русские пословицы строятся по законам синтаксиса современного русского языка. Если бы мы поставили перед собой задачу — определить время возникновения пословиц по их синтаксическим данным, то тем самым мы оказались бы перед неразрешимой задачей. Именно поэтому лишена смысла всякая попытка объяснить синтаксические факты современных пословиц ссылкой на глубокую древность.

Сказуемое, выраженное нечленной формой прилагательного, как и вообще сказуемое в русском языке, не имеет постоянного места расположения, но оно характеризуется совершенно отчетливо проявляющейся тенденцией замыкать предложение. В 68 % случаев оно отмечается именно в этой позиции, в то время как на начальную позицию приходится 22 % и на серединную — около 10 % случаев.

По объему такие предложения-пословицы делятся на:

а) двучленные (преимущественно предложения с постпозитивным сказуемым): Правда бессудна (Д, 195); Правда не речиста (Д, 198); Чужбина не потачлива (Д, 325); Любовь слепа (Б, 94);

б) трехчленные: На седину бес падок (Д, 355); Богатый силен, что медведь (Д, 100); Скрипучее дерево живуче (Д, 399); Снова и ложка красна (С, 140);

в) четырехчленные: В кривом глазу и прямое криво (Д, 132); В глупом сыне и отец не волен (Д, 386); Сытое брюхо к учению глухо (Д, 422); Словом поспешно скоро посмешон (С, 139); Жена говорлива мужу не мила (С, 103);

г) пяти, шестичленные (редко): У милостливого мужа жена всегда досува (Д, 369); Всякая птица своим носом сыта (С, 88).

Если служебные слова объединить с формами самостоятельных (знаменательных) слов, можно получить некоторые общие схемы пословичных формул рассматриваемого типа:

1. «Прилагательное (существительное) + существительное + прилагательное» — это наиболее распространенная схема построения указанных структур: Голь на выдумки торовата (Д, 346).

2. «Существительное + прилагательное + прилагательное» — схема редкая: Бег нечестен, да здоров (Д, 274).

3. «Прилагательное (существительное) + существительное + существительное + прилагательное» — схема распространенная: На чужой стороне и весна не красна (Д, 325).

4. «Существительное + прилагательное + существительное + прилагательное (глагол)»: Дерево немо, а вежеству учит (Д, 422).

5. «Прилагательное + существительное + прилагательное + прилагательное»: Ласковое слово не трудно, да споро (Д, 212).

6. «Прилагательное + существительное + существительное»: Крепка рать воеводою (С, 115).

7. «Прилагательное + существительное + прилагательное + существительное»: Дешева рыба на чужом блюде (С, 97).

8. «Существительное + прилагательное + существительное»: Без обеда не красна беседа (С, 80).

Замечу еще раз, что не все эти модели одинаково активны в синтаксическом строе современных русских пословиц. Наиболее распространенными являются только модели, отмеченные под пунктами 1, 3, 6 и 7, т.е. трехчленные и четырехчленные конструкции с постпозитивным, а затем и с препозитивным сказуемым.

В основном аналогично только что рассмотренным строятся и те предложения, в которых сказуемое выражается формой сравнительной степени (только синтетической)¹⁴ прилагательного. Основное различие здесь состоит в том, что сказуемое, выраженное формой сравнительной степени, обычно стоит в интерпозиции, ибо, по правилам русского языка, наименование предмета, с которым сравнивается данный, как правило, следует за формой сравнительной степени. Поэтому для этих структур конечная или начальная позиция сказуемого необычна: Утро вечера мудренее (С, 145); Лучше старик семерых молодых (С, 117).

Отсюда вытекает еще одна особенность их: среди моделей предложений данного типа активной является модель пятичленной структуры, которая занимает второе место после трехчленных предложений, безраздель-

¹⁴ Употребление в пословицах исключительно синтетической формы сравнительной степени объясняется, по-видимому, тем, что аналитическая форма зародилась как книжная. Во всяком случае, функционирование ее почти исключительно в книжных стилях литературного языка XIX–XX вв. считается установленным фактом. См: Виноградов В. В. Русский язык, с. 246–249.

но господствующих над всеми другими типами. Четырехчленная же конструкция здесь отходит на задний план.

Распространная схема организации трехчленной структуры — это два субстантивных слова, занимающих синтаксически полярные позиции и соединенных интерпозитивной формой сравнительной степени, — «Существительное + прилагательное + существительное»: Ключ сильнее замка (С, 114). В отличие от трехчленной, четырехчленная конструкция, как правило, включает в себя еще и согласованное определение, относящееся к одному из сравниваемых понятий (обычно оно характеризует то существительное, которое сравнивается), т.е. имеет вид «Прилагательное + существительное + прилагательное + существительное» (Противное зелье лучше болезни, Д, 400) или редко — «Существительное + прилагательное + прилагательное + существительное» (Правда чище ясного солнца, Д, 195). Пятичленная конструкция обычно имеет два определения, относящихся к каждому из сравниваемых существительных — «Прилагательное + существительное + прилагательное + прилагательное + существительное»: Живое слово дороже мертвой буквы (Д, 417). По грамматическому строению пятичленная структура в принципе аналогична трехчленной, так как обе они организуются на началах синтаксической симметрии. В центре симметричных частей располагаются формы сравнительной степени прилагательных. Вероятно, именно в симметричности частей можно усмотреть одну из причин распространенности пятичленных предложений, сказуемое которых выражается формой сравнительной степени прилагательных.

Значительное количество пословичных формул представляет собой двусоставные предложения тождества.

Двусоставные предложения тождества по характеру сочетающихся представлений, лежащих в основе их, А. А. Шахматов делил на две группы: «В первой сочетаются представления субстанции с представлением признака или представления признака с представлением отношения; во второй представления о двух субстанциях или о двух признаках»¹⁵. Первый тип психологической коммуникации, «где налицо сочетание господствующего и зависимого представлений, представляет грамматическое согласование обоих составов соответствующего предложения, когда именно коммуникации соответствует двусоставное предложение; подлежащее, т.е. главный член господствующего состава, уподобляет себе, подчиняет себе сказуемое, т.е. главный член зависимого состава. Между тем во второй разновидности, в предложениях тождества такое употребление не является необходимым, оно отсутствует»¹⁶.

Таким образом, в зависимости от того, является ли главный член зависимого состава выражением предмета или признака, А. А. Шахматов разграничивает предложения со значением тождества и предложения со значением признака.

¹⁵ Шахматов А. А. Синтаксис русского языка, вып. 1. Л., 1925, с. 136.

¹⁶ Там же.

Однако А. А. Шахматов не указывает никаких формальных критериев, на основании которых можно было бы проводить подобное разграничение. Тем самым классификация оказывается весьма условной. На это обращает внимание и сам А. А. Шахматов, который пишет: «... предложения тождества далеко не всегда могут быть отличены от предложений, где в зависимом составе существительное является названием признака»¹⁷.

Важнейшими при изучении предложений тождества, как и других синтаксических форм, должны быть признаны формально-синтаксические признаки их.

Основной формальный признак таких предложений, как известно, заключается в том, что в них сказуемое стоит в том же падеже, что и подлежащее: Хорошая жена — юрт (Д, 371)¹⁸. Параллелизм падежных форм — необходимое условие для того, чтобы предложение было именно предложением тождества, но этого недостаточно, ибо не всякая конструкция со сказуемым в форме именительного падежа может быть названа предложением тождества. Например, вряд ли есть основания думать, что конструкция «Курчавый волос — кудрявые мысли» — это предложение тождества, хотя в ней подлежащее и сказуемое выражены существительными в именительном падеже. Дело в том, что здесь понятия, обозначаемые существительными, не отождествляются друг с другом, а представляются как соответствующие друг другу. Одно предполагает наличие другого, но не сводится к последнему. В предложениях тождества подлежащее характеризуется путем подведения его под то же понятие, которое выражается сказуемым, т.е. семантически подлежащее отождествляется со сказуемым. Отсюда и термин — *предложения тождества*. Следовательно, без указанных двух признаков (формального и семантического) нет предложения тождества.

Предложения тождества отмечаются в достаточной мере уже в первых записях русских пословиц. Особо продуктивными среди них оказываются четырехчленные (33 %) и трехчленные (25 %) предложения. В четырехчленных предложениях довольно явно проявляется тенденция к симметричности частей, хотя принцип симметричности не всегда выдерживается: Агнец с бораном овечье племя (С, 74); Малая собака и под старость щеня (С, 121); Барышу наклад большой брат (С, 82); Веник в мыльне всем господин (С, 87); Мера всякому делу вера (БПг, 30).

¹⁷ Там же, с. 137.

¹⁸ Редки, но в принципе возможны такие предложения тождества, в которых подлежащее и сказуемое выражаются не одной и той же частью речи, ср.: Друга иметь — не убыток (Б, 78); Бить по рогам — лишь насада рукам (Б, 66); Взятое отдать — не беда (Б, 70); С запасом жить — добро (Б, 110). Однако круг частей речи, способных функционировать в подобных конструкциях, ограничен. Это существительное и инфинитив, причем в их сочетании распределение синтаксических функций носит постоянный характер независимо от порядка следования: функция грамматического субъекта закрепляется за инфинитивом, ср.: Красные проводы жену хоронить (Т, 55). В принципе возможно, конечно, чтобы существительное в подобных конструкциях выполняло роль подлежащего, но такие конструкции в пословицах не зафиксированы.

Трехчленные предложения асимметричны всегда, так как в них единственный второстепенный член относится либо к подлежащему, либо к сказуемому: Закон закон законам (С, 105); Два одном рать (С, 93); Своя рука владыка (БПг, 34).

Однако не вызывает сомнения факт, что для русского языка все же характерно такое строение трехчленного предложения, при котором второстепенный член, как правило, синтаксически зависит не от подлежащего, а от сказуемого: Угрозы глупым страх (Д, 224); Пора — проточная вода (Д, 297); И бородавка телу прибавка (Д, 309); Запас мешку не порча (БПг, 28).

Случаи, когда второстепенный член относится к подлежащему или к подлежащему и сказуемому одновременно, единичны: Бескомандный командир — сирота (Д, 248); Чужая душа — потемки (Д, 304); Своя рука владыка (Д, 313); Неправые пожитки — тлен (Т, 58).

Это вполне понятно, если принимать во внимание предиктирующую роль сказуемого в предложении вообще и в предложении тождества в частности: сказуемое обычно выступает носителем нового по отношению к подлежащему-данному. А для выражения нового непосредственно сказуемые формы соединяются с зависимыми формами, призванными конкретизировать содержание сказуемого. Обычной здесь, следовательно, является схема «Существительное + прилагательное (существительное) + существительное».

Двухчленные предложения тождества в пословицах используются очень редко: Сватанье — хвастанье (С, 141); Старость — неволя (Д, 355); Старость не радость (БПг, 34); И воровство ремесло (Д, 164).

Форма, выступающая в роли сказуемого, почти всегда постпозитивна. Отклонения от этого общего правила исключительно редки.

Несколько особо стоят отрицательные предложения тождества¹⁹, основной формальный признак которых состоит в употреблении отрицательной частицы, обычно стоящей перед сказуемым. От трехчленных предложений тождества трехчленные отрицательные предложения в принципиально-структурном отношении ничем не отличаются, все отличие сводится к тому, что последние включают в себя отрицательную частицу — «Существительное + прилагательное (существительное) + частица + существительное»: Борода козлу не замена (С, 79); Пеший конному не товарищ (С, 131); Коню коза не ровень (Т, 55).

Нередко отрицательное предложение может быть продолжено формами, указывающими на то, почему подлежащее со сказуемым семантически не отождествляется. Получается нечто подобное комментарию в предложениях с предикативным сравнительным оборотом, причем отношения

¹⁹ Правомерно ли само выражение «отрицательное предложение тождества»? Может быть, такое терминологическое обозначение не совсем удачно, но синтаксическая (структурная) однотипность предложений «Скупость — глупость», «Скупость не глупость», на мой взгляд, не подлежит сомнению, ибо и в том и в другом случаях подлежащее и сказуемое занимают тождественные синтаксические позиции. Отрицательная частица во втором предложении не является структурно решающим элементом.

между сказуемым и поясняющим его комментарием представляют собой отношения:

а) уступительного противопоставления: Слово не стрела, а к сердцу льнет (Д, 256); Кнут не бог, а правду слышит (Д, 200); Мужичок не кочеток, а подрасться любит (Д, 261);

б) ограничительного противопоставления: Кнут не архангел души не вынет а правду скажет (С, 112); Бедность не грех, а до греха доводит (Д, 98);

в) градации: Бедность не порок, а вдовое хуже (Д, 96); Слово не стрела, а пуше стрелы (Т, 62);

г) основания — следствия: Голод не тетка, пирожка не подсунет (С, 91); Деньги не щепки, счетом крепки (Д, 86); Блин не клин брюха не расколлет (С, 82).

Таким образом, в известных синтаксических условиях однородные сказуемые способны выражать такие отношения, которые характерны в основном сложным предложениям.

Единичны двучленные отрицательные предложения тождества: Грамотей — не пахарь (Д, 419); Грех не смех (Д, 211); Обман не шутка (Б, 109).

Также редки и четырехчленные отрицательные предложения тождества: К милому семь верст не околица (С, 113); Конь горбат не мерину брат (С, 112); Доброй жене домоседство не мука (Д, 371).

В языке пословиц продуктивными являются и такие предложения тождества, в которых главные члены выражаются формами инфинитива, употребляемыми субстантивно. Они в принципе ничем не отличаются от тех структур, в которых в роли главных членов выступают существительные в именительном падеже. Некоторые отличия, не затрагивающие существа дела, могут быть сведены к следующим моментам: во-первых, среди инфинитивных предложений тождества почти не встречаются двучленные конструкции типа «Жениться — перемениться» (С, 104); во-вторых, подавляющее большинство инфинитивных предложений тождества представляет собой четырехчленные конструкции, свободно распадающиеся на две симметричные части: Бражка варить глазка курить (С, 80); Ждать пироги спать не едчи (С, 102); Мед есть в улей лезть (С, 121); Много знать мало спать (С, 120); С разумом жить — лише тешиться (БПг, 34).

Место расположения инфинитивов, как видно из примеров, не фиксировано. Поэтому четырехчленные инфинитивные предложения тождества имеют обычно такие схемы: «Существительное + инфинитив // существительное + инфинитив» и «Инфинитив + существительное // инфинитив + существительное».

Редко, но все же пословичные выражения строятся и по перекрестной схеме — «Существительное + инфинитив // инфинитив + существительное»: Лес сечь не жалеть плеч (С, 116). Малоупотребительность подобных конструкций можно объяснить тем, что они нарушают общий принцип органи-

зации аналогичных предложений, диктуемый жанром, — принцип параллелизма и симметричности частей.

По той же причине ограничена употребительность конструкций, в которых двучленному составу сказуемого соответствует одночленный состав подлежащего и наоборот, например: Лгать людей обегать (С, 117); Бранить себя тешить (С, 83); Жать ячмень нагибаться (С, 101).

Аналогично обстоит дело и с пяти- и семичленными стурктурами: Чужую бороду драть — своей не жалеть (Д, 194); В чужом доме побывать — в своем гнилое бревно увидеть (Д, 327); В Москве деньгу беречь — себя не стеречь (Д, 331). Вообще шести-и семичленные инфинитивные предложения тождества для русских пословиц так не характерны, что возникают даже сомнения, не объясняется ли их наличие в рассматриваемых коллекциях позднейшими искусственно-книжными влияниями.

В единичных случаях оба главных члена или один из них в предложениях тождества выражается субстантивно употребляемыми прилагательными в полной форме: Кривой не слепой (Д, 316); Косой не кривой (Д, 316); Горбатый — вороватый (Д, 310); Холостой полчеловека (Д, 360).

Сравнительно распространенными в пословицах следует считать также сказуемое, выраженное формами косвенных падежей существительных. Однако такая функция совершенно необычна для беспредложных форм. Случаи типа «У конного солдата ноги лучком (Д, 311)» исключительны. Зато «естественна» она для предложных форм всех без исключения косвенных падежей, хотя возможности предикативного употребления у разных падежей неодинаковы. Наиболее продуктивны здесь формы родительного и винительного падежей.

1. Родительный падеж:

а) с предлогом *без* (одна из наиболее распространенных форм): У семи нянек дитя без глаза (С, 145); Язык без костей — мелет (Д, 410); Беда без ума (Д, 140); Боль без языка, а сказывается (Д, 398); Совесть без зубов, а загрызет (Д, 306); сюда же следует отнести отрицательную предложную форму родительного падежа с предлогом *без*, которая фактически служит для выражения утверждения, ибо частица отрицает уже наличное отрицание: И бездомник не без домовища (Д, 284); И голыш не без праздника (Д, 95); Человек не бз греха (Б, 116); Полямя не без дыму (Д, 294);

б) с предлогом *до*: Девичья красота до мужества (С, 93);

в) с предлогом *от*: Вся неправда от лукавого (Д, 195);

г) с предлогом *мимо*: Старых людей пословицы не мимо дела (С, 139).

2. Дательный падеж:

а) с предлогом *к* (наиболее распространенная форма): Не всяка болезнь к смерти (Д, 226); Слепому свеча не к нужде (Б, 111);

б) с предлогом *по*: Смирная овца волку по зубам (Д, 252).

3. Винительный падеж:

а) с предлогом *в* (наиболее распространенная форма): Сильну мужу меч не в нужу (С, 140); голодному Федоту и ши в охоту (Д, 103);

б) с предлогом *за*: Волку зима за обычай (С, 86); Бедному кус за ломтя место (С, 78);

в) с предлогом *на*: Чужой человек не на утеху, на просмех (Д, 325);

г) с предлогом *по*: Пьяному и море по колена (С, 132).

4. Творительный падеж:

а) с предлогом *с*: Старина с мозогом (Д, 302); Горбун с запасцем (Д, 310);

б) с предлогом *под*: Земля русская вся под богом (Д, 327).

5. Предложный падеж:

а) с предлогом *о*: конь о четырех ногах, да спотыкается (Д, 60); Всякая вещь о двух концах (Д, 293);

б) с предлогом *в*: На ленивом всегда одежда в дирах (Б, 98);

в) с предлогом *на*: Ложь на тараканьих ножках (Д, 206).

Нетрудно заметить, что частотность предикативного употребления той или иной предложно-падежной формы находится в прямой зависимости от того, с каким количеством предлогов употребляется данный падеж вообще: чем больше предлогов, сочетающихся с данным падежом, тем выше вероятность его предикативного использования, и наоборот. Отсюда становится понятной продуктивность в роли предиката форм родительного и винительного падежей.

При рассмотрении предикативной функции падежных форм существительных возникает вопрос: чем объяснить неспособность беспредложных падежных форм выступать в роли сказуемого, если в том же синхронном срезе предложные формы обладают этой способностью? Ответить на этот вопрос несложно. Известно, что вполне обычной в функции сказуемого является форма именительного падежа, синтаксически наиболее элементарного. Любой косвенный падеж в семантико-синтаксическом плане богаче, сложнее именительного. Именно поэтому в косвенных падежах отчетливее проявляется тенденция к формальному разграничению функций, что находит свое выражение не только в наличии или отсутствии предлогов, иногда именуемых «препозиционными флексиями»²⁰, но и в составе их. Если говорить о предикативной функции падежных форм, то она всегда связана с деформацией их предметных значений, которая в конечном счете приводит к фразеологизации. Иными словами, предикативное употребление падежных форм всегда сопряжено с фразеологизацией, смещением значений их. А по потенциальным семантическим возможностям предложно-падежные формы несравненно богаче беспредложных падежных форм точно так же, как, например, предложное управление в языках индоевропейской семьи гораздо разнообразнее по своим смысловыразительным возможностям по сравнению с беспредложным управлением.

Интересно отметить, что П. Глаголевский пытался связать предикативное употребление предложно-падежных форм существительных с их

²⁰ См.: Виноградов В. В. Русский язык, с. 678.

первоначальным обстоятельственным или определительным значением. По его мнению, в роли сказуемого могут выступать только те предложно-падежные формы, которые имеют определительное значение (Куда конь с копытом туда и рак с клешней)²¹, в то время как формы с собственно обстоятельственным значением никогда не функционируют в роли сказуемого, независимо от наличия или отсутствия в данном предложении глагольного сказуемого (Никто от миру непрочь)²². «Итак, — заключает он, — обстоятельственное слово всегда и во всяком случае остается только обстоятельственным при глаголе — все равно, подразумевается ли этот последний или высказывается явно»²³.

Однако факт функционирования предложно-падежных форм в роли сказуемого, независимо от их первичных значений, беспспорен и самостоятельного рассмотрения не требует.

Коротко остановимся, наконец, на сказуемом, выраженном спрягаемыми глагольными формами.

Даже самое беглое знакомство с пословицами, имеющими структуру двусоставного предложения с глагольным сказуемым, приводит к убеждению, что для этого типа построений характерно сказуемое, выраженное личной формой глагола несовершенного вида. Совершенный вид в них выступает эпизодически. И вообще в двусоставных глагольных предложениях, располагающих в достаточной мере синтаксическими возможностями семантически модифицировать высказывание, глагольный вид, вернее всякая противопоставленность глагола, не имеет сколько-нибудь важного значения. И в этом отношении двусоставные предложения противостоят односоставным личным, в которых видовая противопоставленность глагольных форм эффективно используется для оформления разных функциональных типов предложений.

Что касается структуры глагольного сказуемого, то она проста: во всех рассмотренных пословицах, за редким исключением, отмечено только простое сказуемое. Это и понятно, ибо обращение к составным и сложным типам сказуемых, включающих в себя два-три компонента, противоречило бы общим композиционным требованиям пословицы, неоправданно расширяя объем ее.

Объем предложений с глагольным сказуемым не является одинаковым во всех случаях. Здесь встречаются предложения:

а) двучленные (минимальный объем): Годы калечат (Д, 354); И колодезь причерпывается (Д, 112);

б) трехчленные: И новая песня стареется (Д, 295); Сваты с правдою не ездят (С, 139);

в) четырехчленные: Лживой и себе веры не имеет (С, 117); Всякая жаба себя хвалит (С, 88);

²¹ Глаголевский П. Синтаксис языка русских пословиц. СПб, 1873, с. 18—19.

²² Там же, с. 19—20.

²³ Там же, с. 21.

г) пяточленные: Мед каплет от уст жены блудницы (С, 120); Зяблые семена всегда поздно всходят (С, 105); Бодливой корове бог рог не дает (С, 80);

д) шести-, восьмичленные (максимальный объем): В чужую жену черт ложку меду кладет (Д, 177).

Однако удельный вес каждого из этих типов в синтаксисе русских пословиц неодинаков. Подавляющее большинство пословиц (около 70 %), равных двусоставным глагольным предложениям, составляют трех- и четырехчленные структуры. Двух-, пяти- и шестичленные конструкции составляют приблизительно меньше 30 %. Почти чужд русским пословицам семи- и восьмичленный строй предложений. Следовательно средняя длина русских пословиц, представляющих собою двусоставное глагольное предложение, равна трех- или четырехкомпонентным конструкциям. Это господствующий способ организации их в последние четыре столетия.

Все рассмотренные конструкции, независимо от их объема, имеют то общее, что во всех в них сказуемое, как правило, выносится на конец предложения. Но при этом начальная и срединная позиции не являются принципиально недопустимыми для него. Тем самым каждый из перечисленных выше типов по месту расположения сказуемого теоритически способен иметь по три варианта. Если отвлечься от того, что основным для всех них выступает вариант со сказуемым в конце предложения, то можно заметить известную зависимость места расположения сказуемого от объема предложения: чем меньше объем предложения, тем явственнее тенденция закрепить за сказуемым определенное место, и наоборот. Следующая таблица подтверждает этот вывод:

Таблица 8

Процентные соотношения расположения предиката в разнообъемных пословицах

Объем пословиц	Употребляемость в %%		
	Конец	Середина	Начало
Двучленные	100	—	—
Трехчленные	89	7	4
Четырехчленные	76	20	4
Пятичленные	75	20	около 4

Любопытным оказывается, между прочим, и морфологический состав отмеченных типов структур. Двухчленные (что само собой понятно) и трехчленные предложения обходятся почти исключительно двумя классами слов — существительным и глаголом. Так, трехчленное предложение со сказуемым в конце приблизительно в 90 % случаев строится по схеме: «Су-

ществительное + существительное + глагол»: Задор силы не спрашивает (Д, 253); Правда глаза колет (Д, 317); в остальных 10 % случаев оно имеет вид:

1. «Прилагательное + существительное + глагол»: Выношенная шуба не греет (Д, 356); Стоящая вода гниет (Д, 277); Невольный грех отпускается (Д, 228);

2. «Существительное + наречие + глагол»: Смерть сослепу люует (Д, 281); Удалой²⁴ долго не думает (Д, 268);

3. «Существительное + глагол + глагол»: Богатый не тужит, да брюзжит (Д, 84); Спасибо не кормит, не греет (Д, 13).

В четырехчленном предложении части речи представлены более разнообразно, хотя и здесь преобладают разряды слов глагольно-именных типов. Оно часто строится по схеме «Прилагательное + существительное + существительное + глагол»: Строгий закон виноватых творит (Д, 245); Резвого жеребца и волк не берет (Д, 268). Тот же тип предложения может строиться и так:

а) «Существительное + существительное + существительное + глагол»: Лиса и во сне кур считает (Д, 235);

б) «Прилагательное + существительное + наречие + глагол»: Беззаконный клич беззакону и внемлется (Д, 245);

в) «Существительное + глагол + существительное + глагол»: Воры не жнут, а погоды ждут (Д, 167);

г) «Прилагательное + существительное + глагол + существительное»: Старый волк знает толк (Д, 353).

Анализ способов расположения компонентов двусоставного предложения в пословицах дает возможность, между прочим, несколько конкретизировать направление, в котором следует вести исследование словоупотребления в русском языке.

Известно, что еще недостаточно ясны принципы, на основе которых можно было бы дать строгое и объективное описание общей картины словорасположения в русском языке. Суждения, высказанные в этом плане, характеризуются большим разнообразием, ибо не выявлены причины, определяющие порядок слов в предложении²⁵, а также роль и назначение самого порядка слов. Говоря о причинах разных типов расположения слов в предложении, ссылаются на стилистические функции, смысловую нагрузку слов, структуру предложения, способы выражения его членов, коммуникативную значимость их, необходимость связать последующее высказывание

²⁴ Во всех подобных случаях часть речи определяется по ее функции в предложении, исходя из соображений практического удобства.

²⁵ Обзор литературы, посвященной порядку слов в двусоставном предложении см., напр.: Котляренко А. Н. О расположении главных членов предложения в древнерусском языке (по памятникам XIV–XV вв.) // Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена, т. 268. Л., 1965, с. 211–226. С тех пор появился ряд монографий по той же проблеме: Сиротинина. Порядок слов в русском языке, Саратов, 1965; Schaller H. W. Die Wortstellung im Ruisischen. München 1966. Адамец Прж. Порядок слов в современном русском языке, 1966; Ковутнова И. И. Порядок слов и актуальное членение предложения. М., 1976; и др.

с предыдущим и т.д. Иногда считают, что для решения этой проблемы необходимо привлечь материал из истории языка. А. Н. Котляренко так и пишет: «Для разрешения всех этих вопросов представляется очень важным установить, как складывается в русском языке порядок слов, был ли он с первоначально хаотическим, не зависимым ни от каких закономерностей, или уже в начальный период письменности сложился какой-нибудь определенный порядок слов»²⁶. Вряд ли, однако, правомерно так ставить вопрос. Ведь порядок слов в предложении, как и в синтаксисе в целом, подвержен историческим изменениям. Он может подчиняться разным правилам и законам в различные периоды в истории языка. Необходимо тщательно изучить правила организации слов в предложении в каждый отдельный период, чтобы тем самым создать базу для общетеоретических заключений о сущности и функциях слов в синтаксисе, о важнейших тенденциях в его развитии.

Если говорить об исследовании порядка слов в известном отрезок времени, то было бы эффективнее проводить его на материале конкретных стилей (в литературном языке) и вообще дифференцированно, а затем уже переходить к обобщениям. В таком случае синтаксисты имели бы дело с вполне определенными конструкциями, характеризующимися определенным объемом, без учета которого трудно сформулировать общие правила размещения слов в высказывании.

Если порядок слов — это «линейное расположение компонентов лексико-грамматического состава предложения»²⁷ и если все компоненты предложения цементируются предикативным центром его, насчитывающим одно или два полнозначных слова, то очевидно, что места составляющих предикативного центра не могут не зависеть от объема конструкции. Это значит, что правила размещения слов для разнообъемных конструкций должны быть различными²⁸. Отдельно они должны формулироваться также и для принципиально разных синтаксических структур (например, двусоставных, с одной стороны, и разных типов односоставных — с другой).

Общий обзор форм выражения предикатива двусоставного предложения в языке пословиц можно завершить некоторыми выводами:

1. Пословицы лишней раз подтверждают факт, что русский язык обладает чрезвычайно широкими возможностями в смысле грамматического оформления предиката: он может выражаться почти всеми частями речи (кроме, пожалуй, предлогов и союзов), а также синтаксически связанными или свободными сочетаниями.

²⁶ Котляренко А. Н. Указ. соч., с. 220.

²⁷ Распопов И. П. Две монографии о порядке слов в современном русском языке // Вопросы языкознания, 1968, № 5, с. 121.

²⁸ Проще, конечно, изучать порядок слов на материале трех- и четырехкомпонентных структур (кстати, чаще всего именно таким материалом и пользуются), и это оправдано, если иметь в виду устно-разговорную речь. Что же касается других жанров (типов) языка, то нельзя распространять на них правила, полученные в результате анализа трех- и четырехкомпонентных высказываний.

2. Сопоставление записей пословиц XVII–XVIII вв. с записями пословиц позднего и позднейшего периодов показывает, что по способам выражения предиката все они в принципе тождественны.

3. В основном сказуемое дусоставного предложения в языке пословиц выражается формами 3 лица наст. и будущего времени индикатива, существительными (преимущественно в именительном падеже), краткими формами и формами сравнительной степени прилагательных, инфинитивом и сравнительным оборотом. Что касается других форм, которыми оно может быть представлено, то они эпизодичны и не могут быть квалифицированы как продуктивные. Поэтому для составления синтаксической картины пословиц важным является описание именно типичных продуктивных способов оформления сказуемого.

4. Пословица избегает многокомпонентного сказуемого. Поэтому в языке пословиц, как правило, не отмечаются составные или сложные его типы. Это обстоятельство может быть использовано, между прочим, и при решении одного из спорных вопросов современного синтаксиса. Речь идет об именном составном сказуемом. Известно, что в современных синтаксических трудах и учебных пособиях по синтаксису представлены две точки зрения по этому вопросу. Одна из них, наиболее распространенная, считает, что именное простое сказуемое невозможно в принципе, ибо всегда, по мнению ее сторонников, при именном сказуемом должна быть связка, которая может и опускаться; вторая же точка зрения, основываясь на данных современного русского языка, справедливо выделяет особый структурный тип именного сказуемого — простое именное сказуемое²⁹.

Нетрудно заметить, что отрицание простого именного сказуемого — это отголосок старой теории, не признававшей предложения без личной формы глагола, это дань грамматической традиции, уже порвавшей с живыми фактами языка³⁰. Носители современного русского языка не употребляют связок при именном сказуемом, если связки не служат для выражения временных значений. Следовательно, связка быть при именном сказуемом в форме именительного падежа (это касается и всех случаев субстантивного употребления всех других частей речи) функционально ничем не отличается от той же связки в сочетании с инфинитивом, образующем аналитическую форму простого глагольного сказуемого (буду читать).

Если допустить, что синтаксические структуры, используемые в пословицах, максимально стандартизируются и если иметь в виду также, что из всех типов глагольного сказуемого пословицы выбирают только простое глагольное сказуемое, то вероятнее всего предположить, что пословицы в

²⁹ См., напр.: Грамматика русского языка, т. 2, ч. 1. М.: Изд-во АН СССР, 1960, с. 414–415.

³⁰ См.: Тарланов З. К. Об основных проблемах изучения инфинитивных предложений в русском языке // Ученые записки Карельского педагогического института, т. XVI. Петрозаводск, 1964, с. 127–129; он же: Язык. Этнос. Время. Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского университета, 1993, с. 84–85; он же: О синтаксических границах сложного предложения в русском языке (К спорам вокруг известного) // Вопросы языкознания, 1995, № 2.

глагольных и именных предложениях пользуются одним и тем же типом сказуемого — простым глагольным и простым именным. Не вызывает сомнения, что в сознании носителей пословиц именное бессвязочное сказуемое структурно отождествляется с простым глагольным сказуемым, чего нельзя не принимать во внимание при синтаксической его квалификации.

Использованные сборники пословиц и их условные сокращения:

Даль В. И. Пословицы русского народа. М., 1957 (Д).

Симони П. Старые сборники русских пословиц, поговорок, загадок и проч. XVII–XIX столетий. Спб., 1899. Вып. 1 (С).

Сборник пословиц б. Петровской галерей (БПг) // Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVII–XX веков. М.–Л., 1961.

Собрание пословиц И. В. Пауса (П) // Там же.

Сборник пословиц В. Н. Татищева (Т) // Там же.

Сборник пословиц А. И. Богданова (Б) // Там же.

Пословицы и поговорки Нижегородской губернии (записи Н. А. Добролюбова) // Там же.

Пословицы и поговорки Олонецкой губернии // Там же.

Русские народные пословицы и поговорки. Составил А. М. Жигулев., 1965 (Ж).

Summary

Zamir K. Tarlanov

THE STRUCTURE OF THE PREDICATES OCCURING IN RUSSIAN PROVERBS RECORDED DURING THE SEVENTEENTH–TWENTIETH CENTURIES

Focussing on the predicates of Russian proverbs the author points to the underlying principles of their occurrence. In his analysis of Russian linguistic facts he gives due consideration to the general syntactic aspect of the Russian language, as well as to the dynamism of proverb poetics.

РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ
(Београд)

STUDIA PALAEOSLAVICA. I
(Новгородски запис на оловној плочици)

У овом раду разматра се текст Новгородског записа на оловној плочици [Свинцова грамота, Гр XI/XII (новг.)]: критички се проверавају граматички и лексичко-семантички аспекти досадашњих тумачења и образлаже се ново тумачење по којем је **соуждальць ходоутиничъ възъми** императивна конструкција трећег лица јединине.

1. ТЕКСТ

1.1. Новгородски запис на оловној плочици, међу неколико стотина пронађених записа на брезовој кори као једини писмени споменик остварен на металној подлози пронашли су археолози приликом раскопавања 1956-1957. године, а објавио га је А. В. Арциховски као прилог уз *Грамоты 195-318*. Стратиграфско датирање нађеног записа одређено је двама суседним нивоима — као „рубеж XI-XII вв. или первая половина XII в.“ [НГБ 1956-1957: 154].

1.2. Текст Записа на оловној плочици поделићемо на речи, дивизом ћемо означити случајеве преношења из једног ретка у други, а у загради ћемо навести скраћени назив споменика у списку извора Речника староруског језика XI-XIV века [СДЯ. Т. I: 29]:

Ш носъка къ мѣ-
статѣ зложеричъ
отрокъ лони крили
соуждальць ходоу-
тиничъ възъми до-
вѣ гривнѣ на на-
мъ

[Гр XI/XII (новг.)]

1.3. Текст записа на оловној плочици тумачен је, с граматичког и лексичко-семантичког аспекта, различито. Та тумачења биће у овом чланку критички размотрена с гледишта лингвистичке уверљивости, прво она која полазе од тога да је облик крили л-партицип глагола **крыти** у значењу 'покривати, скривати', а затим она по којима је крили л-партицип глагола **крити** 'купити, платити'. У завршном одељку биће изнето и образложено наше тумачење текста са новом поделом на реченице и новим тумачењем

императивног облика **възми**, уз прецизирање компоненти текста са творбеносемантичког и морфосинтаксичког аспекта.

2. ТУМАЧЕЊА **крили** '(по-, с-)кривали'

2.1. Први покушај читања (дешифровања) Записа на оловној плочици припада његовим издавачима. А. В. Арциховски је сматрао да облик **заожеричь** „не имя и не отчество. Упомянутый здесь отрок, надо полагать, происходил из Заозерья, т.е. с южного берега Ильменя“. Реч **лони** означена је као прилог у значењу „в прошлом году“. Облик **крили** семантизује се као „крыли“ без икаквог коментара. Облик **соужьдальць** дефинише се као етноним „суздалец“, уз следеће прецизирање: „Средняя Россия в Новгородской летописи постоянно называется Суздальской землей, а жители ее суздальцами“. Облик **Ходоутиничь** означен је као патроним. „Что же крыли в прошлом году заозерич отрок и суздалец Ходутинич? Надо полагать, они крыли свинцом крышу церкви или иного каменного здания. Поэтому и письмо написано на свинце.“ Текст Записа на оловној плочици Арциховски преводи на следећи начин: „От Носка к Местяте. Заозерич отрок и суздалец Ходутинич в прошлом году крыли. Возьми две гривны для нас“ [НГБ 1956–1957: 155].

В. И. Борковски допуњава тумачење Арциховског фонетским и синтаксичким коментарима. Он указује да у Запису на оловној плочици „нет ни одного случая употребления **ь**“. Примере са **ъ** уместо **ь** у облицима (наводимо их у нормализованом виду), *заожеричь*, *соужьдальць ходоутиничь възми*, *гривнь* сматра „графическим явлением“ [НГБ 1956–1957: 195, 194]. У облику **заожеричь** употребу *ж* на месту *з* Борковски објашњава као псковску језичку црту; исту појаву у облику **соужьдальць** — као „сохранение древней формы“ [НГБ 1956–1957: 218]. Сматрајући реченицом (као и његов коаутор археолог) фрагмент **заожеричь отрокъ лони крили соужьдальць ходоутиничь**, историчар језика тврди да у том примеру „одно подлежащее стоит в препозиции к сказуемому, другое подлежащее — в постпозиции“ [НГБ 1956–1957: 275–276].

Тумачење Арциховског и Борковског шездесетих година прихватили су и други истраживачи и прецизирали га у културно-историјском погледу. „Некий новгородец с редким именем Носок, принимавший участие в покрытии какой-то церкви свинцом, требует уплаты ему и его товарищам двух гривен за работу. Этот свой «счет» он написал даже не на бересте, а на образчике строительного материала — листочке свинца“ — конкретизује тумачење Арциховског В. Л. Јањин [Јанин 1965: 169]. Својеврсни покушај реконструкције културно-историјске ситуације чини Л. В. Черепнин: „Опять выступает артель, причем артель, члены которой являются жителями разных местностей (Суздальской земли, Заозерья, Новгорода) и работают также в разных городах. Носко — очевидно, старейшина артели (мастер), Местята и Ходутинич — его помощники (подмастерья), отрок — ученик. Как глава артели Носко просит Местяту, находящегося сейчас в другом месте, получить деньги за работу по покрытию крыши ка-

кого-то здания (скорее всего — церкви), которую в прошлом году проделали Ходутинич и Заожерич“ [Черепнин 1969: 261].

Слабе стране тумачења Арциховског и Борковског виде се на први поглед. Прво, облик мушког рода множине **крили** не слаже се с двојством граматичког субјекта. Зато се прибегава претпоставци да је субјекат делимично исказан (**заожеричъ отрокъ... соуждальць ходоутиничъ**), а делимично се реконструише из контекста (**вѣ** 'нас двојица'). Друго, облик **крили** садржи фонетизам облика другог глагола (*крити* 'купити'). На овај приговор могло би се одговорити да се у споменику запажа графичко неразликовање **ъ** и **ь**, па и **ы** и **и**, као и у српском дијалекту прасловенског језика (и иначе су многобројне паралеле између старосрпског и старон Новгородског дијалекта). При том преседан у писању *кри-* уместо *кры-* већ постоји у запису писара Миљатиног јеванђеља из 1215. године: **и криль обоѣ книги на ѿписание собѣ і на съдравне** [СДЯ. Т. IV: 311]. Треће, одсуство директног објекта (шта су [по-, с-]кривали?) и уметање предиката и адвербијала времена између двају истоврсних субјеката не могу се објаснити чињеницама живог словенског говора — могло би се само претпоставити да је аутор записа (писар) заборавио да наведе другог мајстора за кровове, па се тога сетио тек пошто је већ био написао предикат.

2.2. На тумачење Арциховског на својврстан начин враћа се В. Г. Барановска, аутор речничког чланка **крыти** у Речнику староруског језика XI–XIV века [СДЯ. Т. IV: 216], и глаголу *крити* 'купити' претпоставља глагол *крыти*, али у другом значењу — „скривать, прятать, укрывать“. При том она цитира следећи фрагмент текста као потврду посведоченог значења: **Заожеричъ (!) отрокъ лонн крили суждальць**. Али аутор, ограничен жанром речничког чланка, није могао да окарактерише синтаксичку спојивост облика **крили**, зато остаје нејасно ко је кога скривао (момак Суздаљца или обрнуто) или шта су скривали (момак и Суздаљац).

Тумачење Барановске могло би се прецизирати с граматичког аспекта: облик **крили** (уместо *крыли*) јесте предикат неодређеноличне реченице; облицима **заожеричъ отрокъ... соуждальць ходоутиничъ** изражен је двојструки зависни падеж (акузатив): зајезерског момка су крили (скривали, прикривали) као Суздаљца Ходутинића (под именом Суздаљца Ходутинића). Граматички беспрекорно тумачење (наставка **-ъ/-ь** у акузативу јединице **ѡ/ѡ**-основа према наставку номинатива **-е** новгородског дијалекта) ипак би имало слабе стране, и то не само фонетску (*кри-* уместо *кры-*), него и смисаону: зашто ли Местјата треба да узме две гривне на име камате односно најамнине? (Значења именице **намъ** у Запису на оловној плочици описао је А. А. Зализњак — види т. 3.3).

2.3. Тумачењу Арциховског враћа се и А. Б. Страхов у посебном чланку [Страхов 1994: 205–233]. При том он битно допуњава тумачења Арциховског и Борковског: „Как ни толковать фразу: **заожеричъ отрокъ лони крили соуждальць ходоутиничъ**, но налицо неправильный порядок слов. Ввиду этого ошибка в употреблении формы мн.ч. **крили** вместо ожидаемой формы двойств.ч. **крила* возможна. Но возможно и то,

что тут упомянуты не два, а три (!) человека: 1) отрок из Заозерья; 2) суздалец и 3) *ходоутиничъ*“ [Страхов 1994: 216]. У реченици: *възьми довѣ гривнѣ на намѣ*, „с правильным вин.п. дв.ч.“, Страхов види „не намѣ 'процент', а *на(и)мѣ 'наем, плата*“ [Страхов 1994: 218].

Графију *крили* уместо *крыли* Страхов не тумачи дијалекатским фонетским специфичностима, него утицајем црквенославенске књишке традиције. Принципијелан значај има завршни ауторов закључак: „Думается, что обсуждение проблемы древних южнославянско-новгородских и, в частности, сербо-новгородских культурных контактов, начатое в начале XX в. искусствоведами и порою ими же возобновляемое, необходимо продолжить и углубить филологам, не дожидаясь наступления лучших — для сербов и новгородцев — времен“ [Страхов 1994: 226].

3. ТУМАЧЕЊА *крили* 'купили, платили'

3.1. Ново, друкчије тумачење Записа на оловној плочици, засновано на другачијој лексичко-семантичкој интерпретацији кључног глаголског облика *крили*, изнели су најпре А. В. Куза и А. А. Мединцева. Они полазе од тога да глагол *крити* „часто употребляется в письменных памятниках в смысле «купить» [...] При таком переводе этого слова содержание текста на свинцовой пластинке приобретает совершенно иное значение: «От Носка к Местяте. Отрока из Заозерья в прошлом году купили [и] суздалец Ходутинич. Возьми две гривны на нем [с него]». Словом, в грамоте говорится о покупке холопа-отрока из Заозерья, совершенной в прошлом году, по-видимому, совместно Носком, Местятой и Ходутиничем. Все они связаны общим делом, для которого и нужен был отрок. По какой-то причине Ходутинич не заплатил своей доли (жизнь холопа оценивается «Русской правдой» в 5 гривен) и теперь Носок напоминает Местяте о необходимости получить долг с их товарища“ [Куза и Мединцева 1974: 217].

У слабе стране тумачења Кузе и Мединцеве спадају, прво, неконгруентност у погледу граматичког броја између предиката *крили* и хипотетичког субјекта *соуждальць ходоутиничъ*, друго, необудљивост реконструкције узајамних односа међу поменутиим лицима, треће, произвољност корекције предлошко-падежног облика личне заменице. Ипак, заслуга је аутора што су први предложили принципијелно нову основу тумачења текста (семантизација кључне речи *крили*).

3.2. Ослањајући се на тумачење Кузе и Мединцеве, а такође на истраживања А. А. Зализњака (види т. 3.3), ново, оригинално читање Записа на оловној плочици понудио је В. Б. Криско: „Наиболее правдоподобно, на наш взгляд, квалифицировать данную конструкцию как родительный принадлежности (РП мн.ч.), обозначающий прежних владельцев холопа — семью суздальцев Ходутиничей [...] В целом все предложение (несомненно, неопределенно-личное) может быть переведено так: «В прошлом году купили заозерца — холопа суздальцев Ходутиничей»“ [Крысько 1993: 71–72; Крысько 1994: 81–82].

Новина Крисковог тумачења тиче се, прво, облика **крили** као предиката неодређеноличне реченице (и тај део тумачења се може, уз оgradu — види т. 3.2, прихватити) и, друго, синтагме **соуждальць ходоутиничь** као неконгруентног атрибута по значењу или објекта по форми (и апозиције уз њега) у облику генитива множине без предлога. Тај део тумачења не може се одржати пре свега зато што он излази изван оквира могуће староруске синтаксе: приименски или адноминални генитив и јесте приименски зато што заузима позицију при имену, тј. уз именицу (при чему је постпозиција посесивног генитива била стилски неутрална, а препозиција стилски маркирана). Дистантни положај генитива без предлога (посесивног генитива) у староруском језику, и не само у староруском — граматички није био могућ. Крискова граматичка интерпретација не може се прихватити ни из культурно-историјских разлога: у староруском језику краја XI — прве половине XII века још није било презимена чак ни у почетној фази развоја: облик *Ходутиничь*, баш као и синтагма *Ходутинь сынъ*, имали су само патронимско значење 'Ходутин син'. А без презименског значења суфикса *-ичь* не може се говорити о феудалном роду Суздаљаца Ходутинића.

3.3. Најагилнији истраживач записа на брезовој кори, А. А. Зализњак, придружује се тумачењу Кузе и Мединцеве. Он сматра да читање **крили** као „купили“ „не требају никаких буквенних исправлений и согласуется с наличием в грамоте термина *намъ*, принадлежащего тоже к сфере денежных отношений [...] Следует, правда, признать, что конкретное содержание финансовой операции здесь остается неясным: писавший явно исходил из того, что основная суть дела адресату известна, и сообщил ему лишь необходимые детали. Возможно, что речь идет о покупке отрока из Заозерья, как полагают А. В. Куза и А. А. Мединцева; при другом понимании отрок из Заозерья и суздалец Ходутинич сами что-то купили (может быть, свинец). Заметим, что множественное, а не двойственное число словоформы *крили* скорее всего говорит о том, что покупателей было более двух (следовательно, кто-то из них прямо не назван)“ [НГБ 1977–1983: 175]. Сматрајући да је споран смисао почетног дела Записа на оловној плочици, Зализњак указује да завршна фраза несумњиво садржи реч *намъ* „проценты, лихва“: **възьми довѣ гривнѣ на намъ** «возьми две гривны на лихву (или: на плату за наем)». „Из контекста нејасно, в каком из двух названных значений здесь выступает слово *намъ*“ [НГБ 1977–1983: 167–168, 285].

У слабе стране Зализњаковог алтернативног тумачења (види горе — „при другом понимании...“) могло би се прибројити следеће. Прво, неконгруентност (неслагање) множинског облика **крили** са двојством субјекта (зато Зализњак и полази од делимичне неискazanости граматичког субјекта: од три или више истоврсних подмета у тексту су заступљена само два). Друго, није указано шта су купила делимично именована лица (нема директног објекта); у низ истоврсних подмета уметнути су прирок и прилошка одредба за време, што противречи, као што смо рекли, спонтаности и природности живог словенског говора. У несумњиве вредности Зализњакове ин-

терпретације спада лексико-семантичко тумачење предлошко-падешког споја на намъ.

У тек изашлој опсежној монографији о староновгородском дијалекту Зализњак уноси највећу могућу дозу лингвистичке скепсе, тј. могућности двоструког читања: „Единой надежной интерпретации грамота, к сожалению, до сих пор не имеет. Основные пункты, где возможны альтернативные решения: 1) *отрокъ* — В.ед. или И.ед. (та же проблема и для *соужьдальць Ходоутиничъ*); 2) *отрокъ* — 'должностное лицо' (см. А 12) или 'юноша', 'слуга'; 3) *крили* — 'купили' или 'оплатили' (помимо перевода 'крыли', предложенного издателями, к которому считает нужным вернуться А. Б. Страхов [1994]); 4) *заозеричъ отрокъ* и *соужьдальць Ходоутиничъ* — два лица или одно. Отсюда множественность возможных интерпретаций основной фразы данной грамоты. В принципе возможны, среди прочих, например, переводы: 'Заозерского отрока (чиновника), суздальца Ходутиничя, в прошлом году оплатили (т.е. расплатились с ним)'; 'Слугу из Заозерья в прошлом году купили, [купил] суздалец Ходутинич'; 'Заозерский отрок [и] суздалец Ходутинич [и их люди] в прошлом году купили (не указано, что)'“ [Зализняк 1995: 238]. И даље: „Морфологические данные из-за неясности интерпретации неопределенны. Заметим, что *заозеричъ* может либо быть согласовано с *отрокъ*, либо стоять в Р.мн. (с точки зрения перевода это различие малосущественно)“ [Зализняк 1995: 239].

Занимљиво је да Зализњак у ред граматичких двострукости не убраја облик *възъми*, који може бити друго или треће лице једине императива, иако је у претходно анализираном Запису на брезовој кори бр. 241 (у Зализњакској хронолошкој класификацији носи ознаку „А 12“) — у којем је посведочено значење „младшее должностное лицо, род судебного исполнителя“ лексеме *отрокъ* и на који се аутор позива — морфолошки идентификован „императив 3-го лица *бжди*“ [Зализняк 1995: 238].

4. ГРАМАТИКА И СЕМАНТИКА ТЕКСТА (НАШЕ ТУМАЧЕЊЕ)

4.0. Критички размотривши све покушаје тумачења загонетног записа на уникалном материјалу који су нам били познати, ми сматрамо да ниједан не може бити прихваћен у потпуности, као целовито објашњење текста. И поред тога, сви наведени аутори чија смо тумачења анализирали дали су свој допринос изучавању граматике и семантике Записа на оловној плочици. Наше тумачење (читање) разматраног текста, које се ослања на објашњења претходника, састоји се у следећем.

4.1. Текст Новгородског записа на оловној плочици разбија се на три синтаксички самосталне јединице.

Прва: *Ѡ Носъка къ Мѣстатѣ.*

Адресант је *Носъко* (староновгородска дијалекатска форма номинатива могла је гласити: *Носъке*). По пореклу несумњиво Псковљанин, пошто је у запису одражена псковска дијалекатска црта (ж на месту з). Варијанта

Носок < **Носѣкъ*, коју је предложио још Арциховски, не прихвата се јер су у прасловенском постојали хипокористички облици личних имена на -ѣко, док се суфикс -ѣкъ среће само у апелативима. Носѣко (није нужно полазити од дијалекатског номинатива *Носѣке*), по свему судећи, писао је грамоту у свом родном граду и слао је у Новгород Местјати.

Адресат се реконструише с вокалом *ä* < *а*: *Městāta*.

4.2. Друга реченица: *Заожеричъ отрокъ лони крили*.

Отрокъ је директни објекат (акузатив једнине *ō*-основе с наставком -ѣ, који је карактерисао те основе пре настанка категорије бића).

Заожеричъ < *zaozeričъ* јесте објекатска апозиција (или објекатски атрибут) у истом падежу (флексија -ѣ акузатива једнине основа на *iō* пре формирања категорије бића). Етноним је изведен помоћу суфикса -*иѣъ* (етнонимског суфикса!) од основе предлошко-падежне везе у инструменталу *za ozer*(*отъ*); од исте основе уз помоћ суфикса -*ѣје* изведен је топоним *Za-ozeryje*.

Напомена.

Калкулисање са могућношћу интерпретације облика *заожеричъ* као неконгруентног атрибута у генитиву плурала, као што то чини Зализњак, нема довољно основа. Препозиција облика на -*иѣъ* указује на апозицију (етноним) или на конгруентни атрибут (односно-посесивни придев са суфиксом -ѣ), а не на генитив плурала етнонима. У посесивном значењу генитив плурала се и иначе адјективизирао. То значи да је облик *заожеричъ* или акузатив једнине етнонима ('*Заозерић*') или односно-посесивни придев у истом падежу ('*заозерићки* [момак]'). На ову другу могућност указује топоним *Деревничъ* [ЛИ ок. 1425, л. 267 (1241)] < *Derevičъ gorodъ*; у синтагми је као прва компонента био посесивни придев изведен суфиксом -ѣ од етнонима *Derevičъ* 'град Деревиха, припадника племена *Dereva*' [Маројевић 1987: 18–19; уп. Маројевић 1985: 44–49].

Крили је облик множине мушког рода перфекта без помоћног глагола (изостајање помоћног глагола има одређену стилску функцију). Облик *крили* могао би се тумачити или као предикат неодређеноличне реченице (ако полазимо од тога да је изостављен облик трећег лица множине помоћног глагола), или као предикат личне реченице са изостављеним подметом у облику личне заменице првог или другог лица множине (ако испуштени помоћни глагол реконструишемо као облик првог или другог лица множине). (Наравно, у запису је посведочен глагол *крити* 'купити', а не глагол *крыти* 'покривати, скривати'.) Зато облик *крили* можемо семантизовати на различит начин — „купили (его)“, „(он) был куплен“ (неодређенолично значење), „мы (его) купили“, „вы (его) купили“ (одређено лично значење).

Лони је адвербијал времена (уп. српско *лани* 'прошле године').

4.3. Трећа реченица: *Соужьдалъць Ходоутиничъ възьми довѣ гривънѣ на намѣ*.

Соужьдалъць < *Sozъdalъсь* је етноним, изведен суфиксом -ѣсь од топонима *Sozъdalъ*, у функцији граматичког субјекта императивне реченице.

Ходоутиничъ је патроним, изведен (патронимским) суфиксом *-іць* од основе посесива *Chodutinъ* (а посесив је изведен суфиксом *-итъ* од основе личног имена *Choduta*). У реченици има функцију апозиције.

Възми < *vъzmi* није облик другог лица императива, него трећег лица императива. На ову граматичку могућност у досадашњој историји питања није се помишљало. Интерпретација облика као трећег лица јединине императива омогућава другачије рашчлањивање текста на реченице и потпуно логично, бар по нашем мишљењу, граматичко и семантичко структурирање текста.

Напомена.

Полазити од облика трећег лица јединине заповедног начина *възми* могуће је зато што је таква употреба императива трећег лица посведочена у другим старим источнословенским текстовима из истог времена (друга половина XI — прва половина XII столећа): *многоа же лѣѣ. дароуи бѣ сътажавѣшоумоу еуѣлие се* [ЕвОстр 1056–1057, л. 294 в (записъ)]; *даи емоу гѣ бѣ блниѣ сѣхъ. еванѣлиѣ* [исто]; *да иже горазиѣ сего напише. то не мози зазърѣти мнѣ грѣшникуоу* [исто]; *а бѣ боуди за тѣмъ и сѣана бѣа* [Гр оқ. 1130] (прва два примера види у [СДЯ. Т. II: 429, 442]; види такође бројне примере облика трећег лица јединине императива *боуди* у [СДЯ: Т. I: 347], као и облик *бѣди* у истом значењу у т. 3.3).

Довѣ гривниѣ < *dъvѣ grivnѣ* јесте акузатив двојине одговарајућег основног броја и супстантивне *а*-основе.

На намѣ је облик акузатива *ѣ*-основе *намѣ* с предлогом *на* у функцији адвербијала циља односно начина.

Превод (на руски): «От Носка к Местяте. Заозерского отрока в прошлом году купили. Пусть суздалец Ходутинич возьмет две гривны в качестве лихвы (процентов)». Или, на српском: „Од Носка за Местјату [= Мѣстету]. [За] зајезерског момка [којег смо/сте] прошле године купили [/који је био купљен], нека Суздаљац Ходутиниѣ узме две гривне за камату“.

На основу свега наведеног можемо закључити да је нашим тумачењем и преводом, за разлику од претходника, свака компонента текста и формално и семантички нашла своје упориште у граматичкој структури живог староруског језика краја XI и почетка XII века.

ЛИТЕРАТУРА

- Зализняк А. А. 1995 — *Древненогородский диалект*. Москва, 1995.
- Крысько В. Б. 1993 — *Категория одушевленности в древненогородском диалекте*. — Славяноведение. Москва, 1993, № 3.
- Крысько В. Б. 1994 — *Развитие категории одушевленности в истории русского языка*. Москва, 1994.
- Куза А. В., Мединцева А. А. 1974 — *Заметки о берестяных грамотах*. — Нумизматика и эпиграфика. Т. XI. Москва, 1974.
- Маројевић Р. 1985 — *Посесивне изведенице у староруском језику: Антиропонимски систем. Тойонимија*. „Слово о јолку Игореве“. Београд, 1985.

- Маројевић Р. 1987 — *О етимолошкој обради староруских шойонима*. — Ономатолошки прилози. VIII. Београд, 1987.
- НГБ 1956–1957 — Арциховский А. В., Борковский В. И. *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1956–1957 гг.)*. Москва, 1963.
- НГБ 1977–1983 — Янин В. Л., Зализняк А. А. *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977–1983 гг.)*. Комментарии и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951–1983 гг.). Москва, 1986.
- СДЯ — *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. Гл. ред. Р. И. Аванесов Т. I. Москва, 1988; т. II. Москва, 1989; т. III. Москва, 1990; т. IV. Москва, 1991.
- Страхов А. Б. 1994 — *Филологические наблюдения над берестяными грамотами. V*. — Palaeoslavica. Volume II. Cambridge—Massachusetts, 1994.
- Черепнин Л. В. 1969 — *Новгородские берестяные грамоты как исторический источник*. Москва, 1969.
- Янин В. Л. 1965 — *Я послал тебе бересту...* Москва, 1965.

Резюме

Радмило Маројевић

STUDIA PALAEOSLAVICA. I (К прочтению Свинцовой грамоты)

Текст Свинцовой грамоты (рубеж XI–XII вв. или первая половина XII в.), среди берестяных находок единственного памятника письменности, выполненного на металлическом основании, истолковывали с грамматической и лексико-семантической стороны по-разному. Эти толкования в настоящей статье критически рассмотрены с точки зрения лингвистической достоверности.

В заключительном разделе статьи предложена и обоснована новая, уточняющая версия прочтения текста Свинцовой грамоты: «От Носка к Местяте. Заозерского отрока в прошлом году купили. Пусть суздаец Ходутинич возьмет две гривны в качестве лихвы (процентов)». Суть нового толкования состоит в следующем: **взьми** — форма не второго, а третьего лица ед. ч. императива; словосочетание **соуждаецъ Ходутиничъ** относится не к предыдущему, а к последующему предложению (подлежащее императивного предложения).

МИЛАНА РАДИЋ-ДУГОЊИЋ
(Београд)

О ИДЕОГРАФСКОЈ КЛАСИФИКАЦИЈИ РУСКО-СРПСКИХ МЕЋУЈЕЗИЧКИХ ПАРОНИМА

Идеографска класификација руско-српских међујезичких паронима теоријски се заснива на два основна параметра: 1. њом су обухваћене речи двају језика које поред тога што образују формално-семантичке опозиције, поседују и заједнички идентификатор; 2. идентификатори врше улогу кључних речи, односно дескриптора којима се маркирају идеографске групе и подгрупе. У раду је дат конкретан преглед дескрипторских група, који може послужити као синопсис за овакав специфични вид идеографског речника.

1. У међујезичким контрастивним лексиколошким истраживањима централно место заузима категорија тзв. међујезичких паронима. Уочени првенствено као језички феномен приликом усвајања страног језика, међујезички пароними су у славистици најчешће разматрани без озбиљније теоријске анализе, у виду случајне, асистемске појаве, која приликом усвајања страног лексичког система онемогућава правилно одвијање комуникације¹. Сврстани у сферу формалних, углавном случајних подударана речи двају језика у контакту, које се одликују знатним семантичким дистинкцијама, међујезички пароними третирају се као „језички баласт“. Њихове прве класификације у славистичким радовима² базирају се, стога, на формалним обележјима. Тек је антропоцентрични приступ у проучавању језичких (односно лексичких) система допринео да се овај лексички феномен сагледа као системски организована целина која поседује статус лексичке категорије. Да овакав скуп лексема, формиран на пресеку скупова двају језика у контакту, поседује категоријална обележја, показала су новија лингвистичка истраживања (теорија језика у контакту, теорија језичке личности³). Формална

¹ О еволуцији схватања појма међујезички пароними видети у књизи Милане Радић-Дугоњић *Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику*, *Славистички зборник*, књ. 6, Горњи Милановац, 1991.

² J. Vlček, *Úskali ruské slovní zásoby*, Praha, 1966; С. М. Грабчиков, *Межъязыковые омонимы и паронимы*, Опыт русско-белорусского словаря, Минск, 1980.

³ Тако J. Н. Караулов у књизи *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*, Москва, 1981, стр. 15, пише: „В частности, заслуживает внимания высказываемая в литературе последних лет гипотеза о том, что овладение вторым языком проходит через этап его пиджинизации и креолизации в сознании индивида. Если это предположение подтвердится, то из него можно извлечь конструктивные методические следствия для промежуточных этапов обучения второму языку.“

страна речи која варира од језика до језика, припада површинском плану који учествује у непосредном језичком контакту. Системност међујезичких паронима, међутим, темељи се на различитом степену семантичке блискости чланова-речи које образују ову међујезичку опозицију. Или, другачије речено, права природа и суштина системности речи које образују међујезичке паронимске опозиције заснива се на параметру њихових семантичких сличности, односно разлика. Стављање у центар истраживања искључиво формалне компоненте, уз занемаривање удела семантичког плана, значило би занемаривање основног циља међујезичког контакта — комуникације.

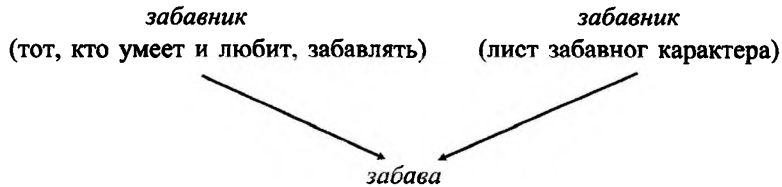
2. Параметре за класификацију међујезичких паронима, према томе, треба тражити у различитим типовима њихових семантичких односа; степен удаљености, односно блискости међу њима, утврђује се, пак, сучељавањем њихових семних потенцијала. По свом семантичком карактеру сви типови руско-српских међујезичких паронима припадају еквиполентном, и привативном виду.

3. Природно је очекивати да ће чланови руско-српске међујезичке паронимске опозиције најјасније испољити своја обележја онда када су оба представљени моносемним лексемама. У том случају, саоднос семних потенцијала бива најјасније истакнут и припада еквиполенцији. Зависно од тога који типови сема учествују у образовању центра еквиполенције у оквиру наведенога типа, издвајају се следећи подтипови:

— Први подтип — центар еквиполенције образује категоријална сема

— Други подтип — центар еквиполенције образује мотивациона сема

Релацијом еквиполенције обухваћене су, међутим, како речи моносемне, тако и речи полисемне структуре. Код полисема центар еквиполенције може представљати примарна семема у једном члану, која се појављује као секундарна у другом члану:

баллон

1. Закрытый сосуд...
2. Резиновая шина...
3. Газонепроницаемая оболочка аэростата

балон

1. Шупље лоптасто тело; дечија играчка
2. Овећа стаклена бокаста боца
3. Врста свилене тканине

4. Ако се у међујезичкој опозицији појаве речи које поседују различит степен сложености полисемне структуре, оне по правилу образују привативну опозицију. Привативност се реализује тако што се интегрални семни потенцијал једног члана без остатка интерполира у део семног потенцијала другог члана. При томе се исти модел остварује и у опозицији коју образују моносемна и полисемна реч, као и у опозицији којом су обухваћене две полисемне речи, које поседују различит број семема:

сад

1. участок земли, засаженный деревьями, кустами, цветами

сад

1. Земљиште засађено биљкама, дрвећем...
2. Садница

5. За семантичка истраживања јединица које припадају блискосродним језицима, најзначајнији је, по нашем мишљењу, онај тип код кога се дистинктивно семантичко језгро појављује искључиво у оквиру номинационог значења речи. Овај тип обухвата како еквиполентне, тако и привативне опозиције. Да би се могли успоставити тачни међујезички односи семних потенцијала речи, треба одредити заједничку сложену семну структуру оба члана опозиције. Таква заједничка, обично сложена семна структура — идентификатор⁴, представља спој категоријалне и једне или више диференцијалних сема. При томе, категоријална сема најчешће врши улогу центра како еквиполентних, тако и привативних опозиција, док се диференцијалне семе појављују у виду дистинктивних маркера:

идти

(двигатся, переступая ногами)

ићи

(кретати се пешке или превозним средством)

⁴ Термин идентификатор употребљавамо у нешто другачијем смислу него што је то уобичајено у традиционалној лексикологији. Иако указује на најопштија обележја појма (видети о томе код Е. В. Кузнецове, *Лексикология русского языка*, Москва, 1982, стр. 32) при међујезичким опозицијама речи идентификатор се испољава кроз неколико семантичких елемената.

идентификатор: **померање корачањем**

бисер
(маленькие цветные зерна
из стекла, бусинки)

бисер
1. Округла, тврда и
седефаста зрна,
која се стварају...
2. Нешто што је
драгоцено

идентификатор: **облик зрна**

Идентификатор може бити представљен комплексом сема:

поток
стремительно текущая река, ручей

йошок
мањи и краћи природни
водени ток

идентификатор: **водени ток**

Стога се овакав тип формално-семантичких опозиција налази у фокусу категорије руско-српских међујезичких паронима. На основу њега могу се пратити конвергентно-дивергентни семантички процеси у лексичком систему блискородних словенских језика, чији су резултати у крајњем исходу кључни за поимање законитости развоја њихових индивидуалних лексичких система.

6. Иако наведени семантички односи јасно показују типове руско-српских међујезичких паронима, до данас није начињен њихов речник, нити су разрађени параметри за њихово речничко уобличавање. Очигледно је претходно било нужно начинити парцијалне класификације ове међујезичке категорије, које ће, интегрално узев, помоћи да се утврди сложена структура њених семантичких типова. Као један од првих могућих приступа, погодних за издвајање типова руско-српских међујезичких паронима, по нашем мишљењу, може послужити идеографска класификација, и то у оном своме виду у коме се примењује у идеографским речницима. Познато је да идеографски речници, као подврста речника-тезауруса, на најбољи могући начин обједињују ономасиолошке и семасиолошке категорије⁵. Они у себи садрже два наизглед супротна приступа вокабулару — од „концепта“ ка знаку (чиме се одражава начин организовања дескрипторских група, као и подгрупа, с кључним речима), и приступ од „знака“ ка „концепту“ (представљен кроз

⁵ Видети књигу Ј. Н. Караулова *Общая и русская идеография*, Москва, 1976, стр. 19.

⁶ Видети књигу Ј. Н. Караулова *Лингвистическое конструирование и тезаурус русского языка*, Москва, 1981, стр. 149.

азбучни регистар дескриптора и кључних речи⁶). На основу прегледа идеографских група, које се заснивају на одабраном каталогу дескрипторских јединица лексичког блага одређеног језика, идеографска класификација даје податке о томе на који начин језичка личност изражава поимање ствари и сегментацију стварности. Кроз сложену хијерархијски организовану мрежу дескриптора, који поседују различит степен апстрактности, идеографска класификација пружа увид у „слику света“ типичну за сваку језичку личност датог језика. У основи сваког идеографског речника налази се јасно изражена концептуална „слика света“ одређене језичке личности; тако идеографски речник по својој основној концепцији поседује изразите индивидуалне карактеристике језика коме припада. По којим онда параметрима треба начинити његову међујезичку варијанту?

7. Идеографска класификација руско-српских међујезичких паронима обједињује два система појава: на једној страни, она садржи обележја речника међујезичких паронима, као специфичне категорије двојезичне лексикографије, док је на другој страни карактерише начин систематизовања утврђених типова, који се заснива на параметрима идеографске једнојезичке класификације. Основна лексичка грађа садржи јединице које се издвајају у пресеку скупова руског и српског лексичког система, на основу формално-семантичких параметара. Ове јединице као такве представљају микросистеме који истовремено улазе у састав интегралних лексичких система руског или српског језика. Стога се системност међујезичких паронима најбоље може уочити и показати управо преко идеографске класификације.

8. Основну јединицу једнојезичког идеографског речника не представља интегрална реч (вокабула), већ њене поједине лексеме⁷, које формирају полисемну структуру. И сама типологија руско-српских међујезичких паронима, као што смо већ рекли, заснива се на специфичном односу њихових семантичких компоненти, а не јединица у целини. Стога идеографском класификацијом могу бити обухваћени само они чланови који поседују следећа обележја:

- а) образују искључиво бинарне опозиције;
- б) оба члана бинарне опозиције одликују се сличним нормативним статусом и представљају базне речи, тј. центре, око којих се образују изведени међујезички паронимски низови;
- в) оба члана увек припадају истом идеографском типу који се утврђује на основу заједничког идентификатора.

9. Идеографска класификација садржи систем група, подгрупа, раздела, подраздела, одељака и пододељака, који се организују према систему

⁷ Термин лексема употребљавамо за именовање конкретне реализације семантичких садржаја. У традиционалној лексикологији најприближнији му је термин семема. У истом значењу термин лексема користе И. Мељчук и А. Жолковски у *Explanatory Combinatorial Dictionary of Modern Russian*, Wiener Slavischer Almanach, Vienna, 1984.

Аналогни поступак разбијања речи на лексеме ради њиховог укључивања у одређене идеографске групе примењује В. В. Морковкин у речнику *Лексическая основа русского языка*, Москва, 1984.

дескрипторских јединица⁸. Наша идеографска класификација садржи следеће групе: 1. категорије а priori и 2. материјални свет.

У првој групи издвајају се подгрупе: 1.1. постојање, 1.2. стање, 1.3. простор, 1.4. време, 1.5. облик, 1.6. количина, 1.7. каквоћа, 1.8. кретање и 1.9. промена.

У другој групи издвајају се две подгрупе: 2.1. неоргански свет и 2.2. органски свет. Подгрупа **2.1. неоргански свет** дели се на три раздела: 2.1.1. небо и небеска тела, 2.1.2. атмосфера и Земља. Подгрупа **2.2. органски свет** садржи следеће разделе: 2.2.1. биљке, 2.2.2. животиње и 2.2.3. човек. Раздео **2.2.3. човек** подељен је на три подраздела: 2.2.3.1. човек као биолошко биће, 2.2.3.2. човек као разумно биће и 2.2.3.3. човек као друштвено биће. Подраздео **2.2.3.1. човек као биолошко биће** дели се на одељке: 2.2.3.1.1. организам, 2.2.3.1.2. општа својства, 2.2.3.1.3. физичке и физиолошке активности, 2.2.3.1.4. здравље, 2.2.3.1.5. узраст. Подраздео **2.2.3.2. човек као разумно биће** садржи одељке: 2.2.3.2.1. емоције, 2.2.3.2.2. свест, 2.2.3.2.3. мисао, 2.2.3.2.4. воља, 2.2.3.2.5. карактер, 2.2.3.2.6. темперамент, 2.2.3.2.7. понашање. Подраздео **2.2.3.3. човек као друштвено биће** дели се на одељке: 2.2.3.3.1. комуникација, 2.2.3.3.2. радна делатност, 2.2.3.3.3. привреда и 2.2.3.3.4. социјална организација друштва. Одељак **2.2.3.3.1. комуникација** обухвата пододељке: 2.2.3.3.1.1. језик, 2.2.3.3.1.2. култура, 2.2.3.3.1.3. уметност, 2.2.3.3.1.4. породица. Одељак **2.2.3.3.2. радна делатност** дели се на пододељке: 2.2.3.3.2.1. рад, 2.2.3.3.2.2. плодови рада, 2.2.3.3.2.3. делови предмета, 2.2.3.3.2.4. материјали, 2.2.3.3.2.5. одећа, обућа, накит, 2.2.3.3.2.6. врсте obroka, 2.2.3.3.2.7. намирнице, врсте јела, 2.2.3.3.2.8. становање, 2.2.3.3.2.9. вршилац радње, професија. Одељак **2.2.3.3.3. привредна делатност** састоји се од пододељака: 2.2.3.3.3.1. економија, 2.2.3.3.3.2. индустрија, 2.2.3.3.3.3. пољопривреда, 2.2.3.3.3.4. трговина, 2.2.3.3.3.5. саобраћај. Одељак **2.2.3.3.4. социјална организација друштва** дели се на пододељке: 2.2.3.3.4.1. друштвена организација, 2.2.3.3.4.2. судство, 2.2.3.3.4.3. војна организација.

10. „Међујезичка слика“ која се добија укључивањем руско-српских паронимских парова у одговарајуће сегменте показује да је у оквиру групе 1.1. категорије а priori, најбројнија подгрупа **1.8. кретање**. Њу, између осталих, чине парови речи:

идти — ићи, ездитъ — јездити, пролаза — йролаз, процессия — йроцесија, путешествие — йуџишествије.

У оквиру групе **2. Материјални свет** најбројнији су примери руско-српских међујезичких паронима у разделу **2.1.3.1. површина**: *болото — блајто, луг — луг, лядина — ледина, плац — йлац, поток — йојок, пучина — йучина, струя — стјуја*; у оквиру подгрупе **2.2. органски свет** највише

⁸ Регистар група начинили смо према следећим идеографским речницима: Cesares J., *Diccionario ideologico de la lengua española*, Barcelona, 1951; Hallig R. Und Wartburg W. *Von Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*, 2. Aufl, Berlin, 1963; Морковкин В. В. *Идеографические словари*, Москва, 1970.

међујезичких паронима је у подразделу **2.2.2.2. врста: жаба — жаба, кобылица — кобилица, серна — срна, ястреб — јастрѐб.**

Пододељак **2.2.3.3.2.9. вршилац радње, професија** показује далеко најбројнију групу: *актер — акѝтер, акустик — акусѝичар, атлет — аѝлѝа, владыка — владика, врач — врач, гусарь — гусар, гуслияр — гуслар, давилѝицик — давилѝељ, дворянин — дворјанин, демонстрант — демонсѝтранѝ, драматург — драмайѝург, заговорѝицик — заговараѝ, заступник — засѝуйник, игрок — играѝ, консерватор — конзервайѝор, купец — куѝаѝ, лаборант — лаборанѝ, лектор — лекѝор, манекен — манекен, медалист — медаљер, ментор — менѝор, методист — мѝодисѝа, музыкант — музыканѝ, наставник — насѝавник, натураѝицик — найѝуриѝицик, носилѝицик — носилаѝ, писец — ѝисаѝ, перевозѝицик — ѝревозник, пожарниѝ — ѝожарни, профессор — ѝрофесор, ратник — райѝник, рвач — рвач, рекрут — регруѝѝ, сват — свайѝ, синдикалист — синдикалисѝа, учитель — учѝиѝељ, фискал — фискал, чабан — чобанин.*

Из наведеног прегледа може се закључити да међу свим врстама речи (именицама, придевима, глаголима) у руско-српским међујезичким паронимима доминирају именице. Глаголи се у класификацији појављују најчешће у оквиру групе **1. категорије а priori**, у пододељку **2.2.3.3.2.1. рад.**

Појединачним примерима, или одсуством међујезичких парова одликују се подгрупе **1.1. постојање, 1.5. облик, 1.7. каквоћа.** У подгрупи **2.1. неорганички свет** такви су раздели **2.1.1. небо и небеска тела** и **2.1.2. атмосфера;** у оквиру подраздела **2.2.3.2. човек као разумно биће** такви су одељци **2.2.3.2.2. свест, 2.2.3.2.3. мисао, 2.2.3.2.4. воља, 2.2.3.2.5. карактер.**

11. Овако добијена „међујезичка слика“ лексичких система руског и српског језика у сфери међујезичке паронимије показује делове стварности који су највише подложни негативној интерференцији, насталој приликом контакта савременог руског и српског језика. Поред тога, наведена идеографска класификација која садржи и елементе пресека скупова лексема руског и српског језика, осветљава из посебне перспективе њихову функцију унутар појединачних лексичких система. На тај начин идеографска класификација представља погодну базу за даља истраживања лексичко-семантичких карактеристика двају блискородних језика.

Резюме

Милана Радић-Дугоњић

ОПЫТ ИДЕОГРАФИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ РУССКО-СЕРБСКИХ МЕЖЪЯЗЫКОВЫХ ПАРОНИМОВ

В сопоставительных исследованиях близкородственных языков, группа русско-сербских межъязыковых паронимов представляет собой их центральную лексическую категорию. Среди слов, образующих настоящую категорию, выделяются как моносемичные, так и полисемичные слова. Независимо от степени сложности их семной структуры, межъязыковые бинарные оппозиции образуют только их отдельные лексемы. Предметом межъязыковых семантических исследований син-

хронного характера являются такие подмножества межъязыковых паронимов, которые характеризуются отсутствием резко отличающихся сем в их семной структуре, наряду с общим идентификационным элементом — идентификатором. Именно такие подмножества могут быть охвачены идеографической классификацией; их идентификаторы в то же время выполняют функцию дескрипторов и ключевых слов в идеографической классификации.

Результаты, полученные настоящей классификацией, могут быть положены в основу словаря русско-сербских межъязыковых паронимов, в частности его идеографического раздела. Они на самом деле являются зародышем такого словаря, поскольку представляют собой его исходную часть.

РАДМИЛА ЖУГИЋ
(Београд)

ЈЕДНО ПОРЕЂЕЊЕ ИСТИХ ИЛИ СРОДНИХ ГЛАГОЛСКИХ ЛЕКСИЧКИХ ЈЕДИНИЦА У БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се анализирају исте или сродне глаголске лексеме у бугарском језику и јужноморавском говору српског језика. Паронимски парови се класификују у три типа у зависности од врсте односа између семантичких реализација бугарске и српске јужноморавске лексеме. Резултати анализе дају повода за закључак да, на плану разматраног сегмента глаголске лексике, српски јужноморавски дијалекат испољава високу самосвојност у односу на суседни му бугарски језик.

У лексичким системима бугарског језика и јужноморавског говора¹ српског језика уочен је, с једне стране, слој и формално и семантички идентичних лексема², а с друге стране слој лексема које су по свом формалном лику исте или сасвим сличне, али су им значења различита. Предмет овога рада биће паронимски парови³ који су својствени овим језичким срединама.

Формална сличност, која подразумева сличност како у фонетској, тако и у графемској реализацији једног паронимског пара, нужан је предуслов за утврђивање семантичке блискости међу члановима који тај пар оличавају у бугарском језику и јужноморавском говору српског језика⁴. Материјал од седамдесетак констатованих парова пружа могућност за истраживање у овом правцу. Ти ће парови бити свестрано размотрени. Прво ће у жижи пажње бити оне глаголске лексеме у којима је уочено заједничко семантичко језгро. Лексички парови који се у семантичком погледу не могу довести ни у какву везу, биће издвојени као посебан тип.

¹ За особине овог говора исп.: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод у ишџокавско нарече*, друго издање, Матица српска, Нови Сад, 1985, стр. 110-125.

² Упоредивањем лексичког корпуса у *Бугарско-српскохрватском речнику* Марина Младенова са лексичком грађом јужноморавског говора, установили смо око 1000 формално и семантички идентичних лексема.

³ За исте или сродне лексичке јединице у категорији именица исп.: Р. Жугић, *Типове междузикови омонимно-паронимни двойки (вџрху материала от книжовниа бџгарски език и јужноморавскиа говор на срџбски език)*. (скраћено: *Типове междузикови омонимно-паронимни двойки*). Тај ће рад бити ускоро објављен у Бугарској, у зборнику реферата одржаних на скупу у Великом Трнову на тему „Актуелни проблеми бугаристике и славистике“.

⁴ Формална сличност бугарске и јужноморавске лексеме узима се условно, будући да се ради о два различита фонетско-фонолошка система.

Паронимски глаголски парови разврстани су у три типа у зависности од врсте односа између значења чланова пара.

Тип А: — Овај тип је установљен на основу односа првих, најфреквентнијих семантичких реализација лексема⁵. У оквиру овога типа издвојена су два подтипа у зависности од тога да ли су обе лексеме вишезначне (подтип А₁), или једнозначењски јужноморавски члан има вишезначењски бугарски парњак (подтип А₂).

Подтип А₁: — Овај се подтип оличава паронимским паровима глагола са два или више значења чије су основне семантичке реализације идентичне, док се семантичка диференцијација сагледава у оквиру односа основног значења бугарског члана паронимског пара и маркираног, често фигуративног, значења његовог јужноморавског парњака. Нпр.: буг. глагол *трò-пам* са три значења и јм. глагол *тpòпam* са два значења, имају заједничко семантичко језгро садржано у првој семантичкој реализацији „правити буку, лупати, ударати“. Семантичка диференцијација међу њима видна је у односу: други, фиг. значења јм. члан „говорим којешта, лупетам“ и основно значење буг. члана. У паронимском пару *прекàрам / ìрекàрам* буг. члан има седам, а јм. члан пет семантичких реализација. Прва реализација оба члана „превозним средством превести од једног до другог места“, идентична је. Последње значење јм. члана „насилно прекинем трудноћу, абортирам“ је диференцијално у односу на основно значење буг. члана. Чланови пара *полàзя / ìолàзим* са по две семантичке реализације имају заједничко семантичко језгро садржано у првим значењима: „пузити извесно краће време“. Друго значење јм. члана „начиним некоме посету, посетим некога“ је семантичка диференцијација у односу на буг. члан. У пару *завèржа / завèжем* буг. члан има пет, а јм. члан две семантичке реализације. Семантички су оба члана обједињена идентичним основним реализацијама: „завезати, свезати“. Семантичка диференцијација се сагледава у оквиру односа другог, фиг. значења јм. члана „лупим шамар, ошамарим“ и основног значења његовог буг. парњака.

Подтип А₂: — Овај се подтип оличава паронимским паровима глагола са два или више значења буг. лексеме чија је примарна семантичка реализација идентична са једином семантичком реализацијом јм. члана, док се семантичка диференцијација сагледава у оквиру односа основног, јединог значења јм. члана паронимског пара и осталих семантичких реализација његовог буг. парњака. Такав однос значења имају следећи парови глаголских лексема: јм. (*набуџам*) — нагурам, угурам / буг. (*набутам*) св. в. набутвам 1. вкарвам като бутам, тикам 2. разг. намирам нешто, оставено на скрито място; јм. (*ìровàлим*) — пробушим / буг. (*провалjà*) св. в. провалям 1. пробивам надолу с удрыне, с вèртене; продьнвам 2. правя нешто или някой да претгьрпи провал; јм. (*улèгне се*) — слегне се (о земљи) / буг. (*улèгна се*) св.

⁵ Термин семантичка реализација узимамо у тумачењу Д. Г. Премк. Исп.: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и холонимија у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XL, Београд, 1984, 11–19.

в. улягам 1. за прѣст и др. слягам се, 2. прен. ставам спокоен, уравнотежен зрял, трезвен; јм. (*зарѡвим*) — сместим, ускладиштим (обично поврће или воће) у трап, утрапам / буг. (*зарѡвя*) св. в. заравям 1. слагам в дупка и затрупвам от горе, 2. запљвам јама, ров и под, 3. погребвам, 4. мушвам в нешто меко или насипно, 5. прен. отрупвам, затрупвам, обикн. с пари или друго скъпо или жадувано нешто; јм. (*ѡлѡвим*) — испирам рубље / буг. (*плѡвя*) 1. плакна, отпирам, 2. промивам, прочиштвам, отделям.

Полисемантичност буг. члана паронимског пара у односу на јм. члан резултат је метонимичног преноса значења⁶.

У расположивом материјалу нисмо могли констатовати очекивани подтип паронимских парова глагола са вишезначном јм. лексемом и једнозначном буг. лексемом⁷.

Т и ѡ Б: — Овај тип паронимских глагола установљен је на основу односа семантичких компонената примарних значења бугарских и јужноморавских лексема. Применом компонентне анализе семантичких структура паронимских парова утврдили смо да овај тип паронима оличава заједничка архисема, а семантичка диференцијација се сагледава у оквиру односа диференцијалних сема бугарског и јужноморавског члана паронимског пара⁸.

Овакав однос семантичких компонената имају следећи парови лексема: буг. (*кимам*) — правя жест за съгласие или несъгласие като движа главата си отгоре надолу / јм. (*кимам*) — правим покрет руком са циљем да скренем некеме пажњу на своје присуство, да дозовем некога [заједничка архисема је „правити покрет неким делом тела“; диференцијалне семе су „главом / руком“, „у знак одобравања — неодобравања“ / „са циљем скретања пажње на сопствено присуство“]; буг. (*кимна*) — кимам един път или няколко пъти по един път в знак на нешто / јм. (*кимнем*) свр. од кимам [однос семантичких компонената је исти као код пара *кимам* / *кимам*]; буг. (*сѡѡша се*) — спријатељвам се, сближавам се, обикн. с противообществена цел / јм. (*зѡѡшил се*) — зближим се, спријатељим се, сродим се с неким [заједничка је архисема „зближити се“; диференцијална сема за буг. члан је „обично да би се напакостило трећем лицу“, а за јм. члан „циљ међусобног зближавања није усмерен на треће лице“]; буг. (*накѡрмя*) — кърмя дете до пълното му насипчане / јм. (*накърмим*) — нахраним крупну стоку крмом [заједничка архисема је „нахранити“; диференцијална сема за буг. члан је „дете“, а за јм. члан „стоку“]; буг. (*забуля*) св. в. забулвам покривам главата и част от лицето с було; пребулвам / јм. (*забулим*) — покријем главу марамом [архисема за оба

⁶ За метонимијске процесе исп.: Милка Ивић, *О „регуларној ѡлисемји“ у лексико-лошкој теорији и лексикографској пракси*, Лексикографија и лексикологија, Зборник реферата, Београд — Нови Сад, 1982, 77–81.

⁷ За овај подтип паронимских парова именица исп.: Р. Жугић, *Типове междуезикови омонимно-паронимни двојки*.

⁸ Термине семантичка структура и архисема узимамо у тумачењу Д. Г. Премк. Исп.: Даринка Гортан-Премк, *Полисемја и хомонимија у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XL, Београд, 1984, 11–19 и Даринка Гортан-Премк, *О регуларности семантичког варирања*, Јужнословенски филолог XLIX, Београд, 1993, 23–28.

члана је „покрити главу нечим“; диференцијална сема у буг. члану је „велом“, а у јм. члану „марамом“; буг. (*тепам*) — поливам с гореща вода и удријам върху вълнена тъкан за да стане попхътна / јм. (*шејам*) — ударам, бијем, тучем некога [архисема за оба члана је „ударати“; диференцијална сема за буг. члан је „по вуненој тканини“, а за јм. члан „по некоме, по бићу“]; буг. (*тупам*) — удријам за да отстрани праха / јм. (*шуйам*) — ударам ногама о подлогу [архисема за обе лексеме је „ударати“; диференцијалне семе за буг. члан су „руком“, „по предмету“, „с циљем да се с предмета одстрани прашина“, а за јм. члан „ногама“, „о подлогу“; у основи оба члана паронимског пара је ономатопеја туп, туп]; буг. (*рџва се*) — внимателно изследвам, проучавам нешто; занимавам се съсредоточно с нешто / јм. (*рџвим се*) — усредсређујем претећи поглед у некога [архисема за оба члана је „усредсредити“; диференцијалне семе за буг. члан су „интелект“, „на нешто“, а за јм. члан „претећи поглед“, „у некога“]; буг. (*жабуркам се*) — пълња устата си с течност и ја движа с особен шум за промиване или гаргар / јм. (*жабуркам се*) — брчкавам се, играм се по води [архисема за оба члана је „производити жуборење, клокотање течности“; диференцијалне семе за буг. члан су „гргољењем течности“, „у устима“, а за јм. члан „ударањем по води“, „било којим делом тела“].

Тий В: — Паронимске глаголске лексеме овога типа оличава апсолутно одсуство семантичке блискости, односно потпуна семантичка диференцијација бугарског и јужноморавског члана пара. Овакав однос семантичких поља имају следећи лексички парови: буг. (*вија*) 1. огъвам във форма на дъга или кръг, извивам = ср. савијати, 2. суча, усуквам = ср. усукивати, 3. збирам в едно, свързвам, плета = ср. плести, уплитати, 4. омотавам, навивам = ср. омотавати, навијати / јм. (*вијем*) — плачем; буг. (*глася се*) — приготвям се, подготвям се; каня се = ср. спремати се, припремати се / јм. (*гласим се*) — одазивам се; буг. (*екна*) — св. в. еквам — почвам изведнџ да еча / јм. (*екнем*) — ударим некога јако, млатнем, треснем; буг. (*запоя*) св. в. запоявам, съединявам метални части с помошца на припой от разтопен калај = ср. заваривати / јм. (*зайојем*) — запевам; буг. (*затикам*) — св. в. затиквам — започвам да тикам, да блъскам, да бутам = ср. почети гурати, погурнути, гурнути / јм. (*затикам*) — затурим, загубим; буг. (*зацапам*) 1. започвам да цапам, да пляскам, да плискам в нешто рядко или течно = ср. угацати, 2. размазвам, размацвам, разцапвам нечистотији по някаква повърхност = ср. замазати, умазати, испрљати / јм. (*зацапам*) — започнем брзо, халапљиво да гризем, да кидам храну зубима; буг. (*изпреваря*) св. в. изпреварвам 1. задминавам при движение = ср. престићи, претећи, 2. извършвам нешто в повече, по-брзо или по-рано от друг = ср. престићи у неком послу / јм. (*испреварим*) — преварим више људи у истом маху; буг. (*израня*) св. в. изранявам — правя да се покрие с рани = ср. нанети некоме ране, ранити некога / јм. (*израним*) — исхраним, прехраним; буг. (*израня се*) св. в. изранявам се — покривам се с рани = ср. покрити се, прекрити се ранама / јм. (*израним се*) — исхраним се, прехраним се; буг. (*изцапам*) св. в. изцапвам — правя да стане мрљесн, нацапвам = ср. испрљати, умазати, замазати / јм.

(исца́йам) — халапљиво, брзо изгризем, искидам храну зубима; буг. (*ли́скам*) — изхврљам наведнџ вода, течност од сџд; плискам = ср. просипати од једном воду, течност из посуде, плускати / јм. (*ли́скам*) — у дем. значењу од лижем; буг. (*ля́гам*) 1. заемам хоризонтално положение с тјалото си, за да лежа или спя = ср. лежати, 2. прен. за дреха, обувка — прилягам плътно = ср. приањати, 3. прен. за мъгла, здрач, тишина — спускам се постепено, падам = ср. спуштати се, падати (о магли, мраку и сл.) / јм. (*ля́гам*) — наносим некоме увреде, вређам, брукам; буг. (*миткам*) — ходя без посока и без работа, шљя се, скитам се = ср. скитати, лутати, дангубити, беспосличити / јм. (*ми́йкам*) — повлађујем, угађам некоме; буг. (*поту́ля*) св. в. потуљвам 1. туља изцяло; скривам = ср. прикрити, скрити, 2. премълчавам, за да не се разбере, разчуе = ср. пређутати истину / јм. (*йошју́лим*) — савијем, повијем; буг. (*потърся*) св. в. потърсвам — търся еднократно или кратко време = ср. затражити, потражити / јм. (*йошърсим*) — очистим земљиште од корова, траве и сл.; буг. (*припна*) св. в. припвам — започвам да припкам (тичам леко, с подскачания) = ср. почети трчати, потрчати подскакујући / јм. (*йрийнем*) 1. притворим, пришкринем врата, 2. приморам некога на нешто; буг. (*разперя*) св. в. разпервам — за криле, пера, рџце и др. разтварям нашироко = ср. раширити крила, руке и сл. / јм. (*расйерем*) — распорим; буг. (*рџвя*) 1. копая, дљбая, правя дупки, неравности по земјата, рия = ср. копати јаму, ров, 2. тџршувам, бџрникам, преравам = ср. претурати, претраживати, 3. прелиствам = ср. прелиставати, листати књигу, 4. прен. пројавявам любопитство, чепкам, чџвџркам = ср. показивати радозналост, знатижељу / јм. (*ровем*) — плачем, ридам; буг. (*сваря*) св. в. сварвам 1. заварвам = ср. затећи, наћи, 2. успявам да свџрша в определено време, навреме; успявам да се вредя на време = ср. благовремено завршити, стићи, постићи / јм. (*сварим*) — скувам; буг. (*сгџдя*) св. в. сгџдявам — сгаждам, уреждам годеж между мџж и жена = ср. обавити веридбу између мушкарца и жене / јм. (*згџдим*) — погодим нешто, урадим како треба, како одговара; буг. (*сгџдя се*) правя годеж = ср. верити се / јм. (*згџди се*) — догоди се, деси се; буг. (*спиртџсам се*) св. в. спиртосвам се 1. сковавам се, оставам на място от страха, гољяма изненада и др. = ср. много се уплашити, скаменити се од страха, преплашити се, 2. напивам се с алкохол до безпаметност = ср. опити се, напити се / јм. (*шиирџџошем се*) — јако омршам, смршам; буг. (*тикам*) 1. движа, карам да вџрви, като бутам, тласкам, натискам = ср. гурати, одгуривати, 2. мушкам, пџхам, завирам някъде = ср. утрпавати се, наметати се, 3. прен. подтиквам, насџрчавам непрекџснато за дейност = ср. давати подстрек, подстицати / јм. (*ти́йкам*) — затурам, губим; буг. (*ти́кам се*) 1. влизам с напирание, сџс сила, мушкам се, навирам се = ср. гурати се, тискати се узајамно, 2. прен. натрапвам се, вра се = ср. наметати се, утрпавати се / јм. (*ти́йкам се*) — губим се, ишчезавам, нестајем; буг. (*тџрся*) 1. старая се да намеря, открива = ср. тражити, 2. стремя се да получа нешто, искам = ср. захтевати / јм. (*шџрсим*) — чистим земљиште од корова, траве и сл.; буг. (*утвџрдя*) св. в. утвџрждавам 1. узаконявам, приемам окончателно, легализирам = ср. озаконити, потврдити, 2. затвџрдявам, укрепвам, стабилизираам

(власт, позиции, убеждения и др.) = ср. учврстити, ојачати, стабилизovati (власт, позиције и сл.) / јм. (*ушврдим*) — умрем; буг. (*хакам*) — удрям, блъскам, халосвам = ср. ударати из све снаге, млатити, трескати / јм. (*акам*) — скитам, луњам, лутам; буг. (*шрџкна*) св. от шрџквам 1. исправям се изведњж нагоре, започвам да стърча = ср. изненада се појавити, извирити, 2. прен. подавам си извѣн очертанията на нешто, заставам по такъв начин = ср. одударати, реметити склад, штрчати / јм. (*шшрџкнем*) — помузем.

Семантичка анализа паронимских глаголских лексема претходног типа показује следеће: 1. бугарски члан паронимског пара је најчешће полисемантичан према свом моносемантичном јужноморавском парњаку; 2. будући да јужноморавска лексема није семантички идентична ни са једном семантичком реализацијом полисемантичне бугарске лексеме, не може се говорити о распаду полисемије јужноморавске лексеме; 3. свака од ових лексема имала је сопствени семантички развој; 4. апсолутна семантичка диференцијација паронимских лексема насталих префиксацијом истозначењским префиксом резултат је семантичке дивергенције основних лексема: *зайикам* / *зайикам*, *зацајам* / *зацајам*, *изцајам* / *исцајам*, *сваря* / *сварим*; 5. формална сличност основних лексема у паронимском пару *израня* / *израним* резултат је одсуства гласа х у јужноморавском говору (раним < храним).

Сви досад изложени лексичко-семантички подаци дају повода за завршни закључак да, на плану разматраног сегмента глаголске лексике, српски јужноморавски дијалекат испољава високу самосвојност у односу на суседни му бугарски језик.

ИЗВОРИ:

1. Марин Младенов, *Бугарско — српскохрватски речник*, Београд, 1967.
2. *Съвременен тълковен речник на българския език*, Велико Търново, 1994.
3. За лексику јужноморавског говора коришћена је лексика из сопствене збирке дијалекатске лексике (пункт околина Лебана), забележене при теренском истраживању у оквиру програма Одбора за дијалектологију САНУ.

Резюме

Радмила Жугић

ОДНО СРАВНЕНИЕ ТОЖДЕСТВЕННЫХ ИЛИ РОДСТВЕННЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ И ЮЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

В работе анализированы паронимические пары глагольных лексем в болгарском языке и южноморавском говоре сербского языка. Данные лексические пары подразделены на три типа в зависимости от вида отношений между значениями болгарского члена паронимической пары и его южноморавского эквивалента. Число паронимических пар с общим ядром (типы А и Б) почти совпадает с числом лексических пар, которые в семантическом отношении не проявляют никакой связи.

На основании проведенного анализа приходится к выводу, что на плане рассматриваемого сегмента глагольной лексики сербский южноморавский диалект обнаруживает большую самостоятельность в отношении к соседнему болгарскому языку.

ЈЕЛЕНА РАЈИЋ
(Београд)

СЛОБОДНИ ИНДИРЕКТНИ ДИСКУРС У ШПАНСКОМ И МОГУЋНОСТИ ЊЕГОВОГ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ

Слободни индиректни дискурс је занимљив као језички и стилски феномен за више научних области: за лингвистику, поетику, теорију књижевности и филозофију језика. У овом раду ми ћемо покушати да сагледамо лингвистички аспект слободног индиректног дискурса у шпанском и упоредимо га са одговарајућим обликом у српском.

Од времена када је откривен као посебна врста преношења речи и мисли ликова у приповедачкој прози, слободни индиректни дискурс постаје омиљена тема лингвиста различитих теоријских усмерења, али и научника чија испитивања превазилазе границе лингвистике. Насупрот каноничким облицима, директном и индиректном дискурсу, који се могу дефинисати у строго граматичким оквирима, слободни индиректни дискурс је, као специфични језички и стилски феномен, занимљив за више научних области. Осим са становишта лингвистике и филозофије језика, његова употреба у приповедачкој прози се може анализирати у светлу поетике и теорије књижевности. Анализа слободног индиректног дискурса под окриљем тих дисциплина отвара питања везана за тачку гледишта и дефинисање појма приповедача. Наиме, интензивно проучавање поменуте језичке појаве подудара се са првим настојањима теоријског формулисања начела наративне перспективе: у каснијим истраживањима слободни индиректни дискурс се везује за тумачење улоге приповедача и односа лик/приповедач.

Анализа слободног индиректног дискурса баца светло и на многе проблеме везане за различите гране науке о језику, за синтаксу, прагматику и текстуалну лингвистику, јер укључује поједине аспекте деиксе, импликатура, пресупозиција, текстуалне кохезије и кохеренције и указује на значај деловања језичког контекста. Осим тога испитивање употребе неких деиктичких облика, личних заменица и одговарајућих посесива, отвара питања која се тичу комуникативне функције језика: слободни индиректни дискурс, заправо, допушта само употребу заменица трећег лица (и првог у оквиру нарације у првом лицу), али никада не дозвољава друго лице, тј. присуство саговорника у оном смислу у којем је то могуће у каноничком индиректном дискурсу.

У великом броју чланака и студија посвећених овој теми од почетка XX века уочавају се два основна приступа: Бајијев лингвистички и Лорков

психолошки. Разлика међу њима се открива већ у самој терминологији. Бајијев термин *слободни индиректни стил* (*le style indirect libre*) наговештава тумачење засновано на аргументацији емпиријске, претежно граматичке природе, док Лорков термин *доживљени говор* (*Erlebte Rede*) одражава његову психолошку дефиницију. Она у општим цртама садржи дистинктивна својства слободног индиректног дискурса, онако како их је формулисао Баји, али је у њој предност дата стилским одликама, посебно репродуковању експресивних својстава, која у оквиру наративне језичке форме дочаравају субјективну стварност ликова.

Седамдесетих година двадесетог века јављају се први покушаји дефинисања слободног индиректног дискурса у складу са начелима генеративне граматике, а нешто касније и приступи утемељени на теорији исказивања Емила Бенвениста (видети А. Banfield, 1973; G. Reyes, 1984).

У шпанској лингвистици и стилистици овај феномен је релативно слабо проучаван. Први систематичан опис слободног индиректног дискурса (барем према подацима које смо ми имали на располагању) дао је Гиљермо Вердин Дијас у студији „*Introducción al estilo indirecto libre en español*“ (Мадрид, 1970)¹. Избор термина и начин интерпретације откривају Бајијев утицај.

Наши граматичари не узимају поменути феномен у разматрање, иако он, као стилско средство, није стран приповедачкој прози на српском језику. Професор Стевановић у својој граматици *Савремени српскохрватски језик* (Научно дело, 1964) наводи и објашњава само каноничке обрасце, *ујравни* и *неујравни говор*. Слободни индиректни дискурс се не помиње, што је у извесном смислу разумљиво, с обзиром на чињеницу да он у српском нема статус аутономног поступка репродуковања, као што је то случај у шпанском и другим романским језицима.

Недостатак литературе о поменутом феномену код нас, ублажио је донекле Иво Франгеш својим чланком „Једна стилска особина 'Давних дана'“, у којем указује на присуство „слободног неуправног говора“ у Мажуранићевом и Крлежином делу. Анализирајући текстове тих аутора, Франгеш закључује да се тај специфични поступак преношења речи и мисли конституише у нашем језику посредством интонације и језичког контекста. Наиме, основне дистинктивне црте, одсуство уводног глагола, замена првог лица исказивања трећим и појава експресивних слемених (најчешће интонације) имају значење слободног индиректног дискурса само унутар одређеног језичко-литерарног контекста.

У шпанском слободни индиректни дискурс такође функционише као дискурзивни феномен (што ће касније бити представљено примерима), али је његова граматичка структура сложенија од одговарајућег облика у српском, тако да захтева јасно разграничење од каноничких образаца. Заправо, пошто је временом развио посебна синтаксичка и семантичка својства, сло-

¹ Библиографију радова о слободном индиректном дискурсу наводе Rafael Lapresa (1980, стр. 443) и Petrona de Rodríguez-Pasqués (1975, стр. 16–35).

бодни индиректни дискурс је морао бити идентификован и описан као аутономни поступак репродуковања, јер би се у супротном цели фрагменти познатих писаца, на пример, Флобера у француском или Леополда Аласа Кларина и Варгаса Љосе у шпанском могли сматрати неграматичним.

Терминолошко разграничење

Као што се може видети из самог наслова, језичку и стилску конструкцију, о којој је реч, назвали смо *слободни индиректни дискурс*. Одвојили смо се од Бајијевог традиционалног термина *le style indirect libre*, прихваћеног и у шпанском (*estilo indirecto libre*) и Лорковог *Erlebte Rede* из неколико разлога:

1) У шпанском и српском језику, термин *стил* је много шири и нипошто не граматички појам.

2) Термин *доживљени говор*, заснован на аргументима психолошког карактера, лингвистички је конфузан.

3) Најзад, *слободни индиректни говор* (*free indirect speech*), употребљаван, поред термина *free indirect style* у енглеском и скован по аналогији са називом *indirect speech*, преузак је и искључив. Неадекватан је, јер слободни индиректни дискурс није граматичка категорија попут каноничких облика репродуковања, већ представља *дискурзивни феномен*², због чега би термин и дефиниција, изведени само на основу морфосинтаксичких особина знатно осиромашили његов сложен и противречни карактер. Из тог разлога ми смо се определили за стари, у савременим лингвистичким теоријама оживљени термин *дискурс*³, који се може применити и на основне обрасце: *директни* и *индиректни дискурс*.

Врсте репродукованих дискурса

Репродуковање дискурса је универзалија, својство заједничко свим језицима света, али се методи тог репродуковања разликују од језика до језика у начину интегрисања једног исказа у други, у граматичком кодирању различитих врста репродуковања, па чак и у врстама репродуковања које језик поседује (видети F. Coulmas, 1986). У латинском, на пример, степен интегрисаности подређене реченице у главну врло је висок, због чега је конструкција *акузатив са инфинитивом* много даља од оригиналног исказа него индиректни дискурс у модерним романским језицима.

² Термин *дискурс* (шпан. *discurso*, фран. *discours*, енгл. *discourse*) употребљава се са различитим значењем у зависности од теоријске оријентације аутора. У текстуалној лингвистици *дискурс* је дефинисан као јединица шира од реченице, као већа структурисана целина, чији семантички опис захтева анализу делова текста ширих од реченице, као и правила њиховог међусобног повезивања. Отуда синтагма *дискурзивни феномен* означава сваку језичку појаву засновану на различитим врстама међуреченичних односа.

³ Када говоримо о директном, индиректном и слободном индиректном дискурсу, термин *дискурс* означава репродуковани исказ који се посредством *шифтера* (деиктика, глаголских времена и модалних израза) везује за говорника и његову ситуацију исказивања.

У шпанском и српском постоје два основна поступка које традиционална граматика познаје под именом *директни говор (oratio recta)* и *индиректни говор (oratio obliqua)*, а савремене лингвистичке студије називају *директним* и *индиректним дискурсом*. Каноничким обрасцима придружује се и неколико мешовитих, прелазних форми, међу којима је најзначајнији слободни индиректни дискурс. По својој синтаксичкој структури он представља синтезу два основна дискурзивна поступка, без којих се овај трећи не може свеобухватно и детаљно описати.

Директни и индиректни дискурс

Директни дискурс је дословно преношење туђих речи, при чему је говорник који репродукује обавезан да стриктно поштује морфосинтаксичка и супрасегментна својства изворног исказа. Анализиран са синтаксичке тачке гледишта директни дискурс је јукстапозиција, конституисана од две реченице: уводне (интродуктивне) која садржи *verbum dicendi* у личном глаголском облику и репродуковане, обележене одговарајућим интерпункцијским ознакама⁴:

1. Dijo: „¡Juan, mañana me verás aquí!“
Рече: „Јоване, сутра ћеш ме видети овде!“
2. Preguntó: „¿Quiere (usted) ver mis cuadros?“
Упита: „Желите ли да видите моје слике?“
3. Respondió: „Ya los vi ayer“.
Одговорио је: „Већ сам их видео јуче“.

Индиректни дискурс је парафраза изворног исказа, који говорник репродукује у складу са својом перспективом и својим познавањем света. Састоји се од уводне реченице која садржи *verbum dicendi* у личном глаголском облику и репродуковане, синтаксички подређене реченице, којој претходи везник *que* (да). Зависноупитна реченица, која такође припада индиректном дискурсу, уводи се везником *si* (да ли), уколико се репродукује опште питање или упитним заменицама и прилозима *¿quién?* (ко), *¿cuándo?* (када) итд., уколико се репродукује посебно питање. За разлику од директног дискурса, где репродукована реченица задржава сва индивидуална говорна својства оригиналног исказа (вокативе, узвике, интонацију, колоквијалност, дијалектизме и др.), репродукована реченица индиректног дискурса је стилски неутрална и са уводном реченицом чини интонацијски једнообразну целину. Осим тога репродукована реченица индиректног дискурса показује промене

⁴ Постоји неколико тумачења синтаксичке структуре директног дискурса. *Eshozo* (1973, стр. 516–517) га дефинише као директни објекат глагола говора уводне реченице; неки аутори га сматрају примером метајезичке употребе (именовањем исказа), док за генеративисте представља апозицију скривеног деиктика у уводној реченици, на пример, „Рече: (ово)/(ова-ко): ...“. Један мањи број граматичара дефинише директни дискурс као јукстапозицију уводне и репродуковане реченице, што је, по нашем мишљењу, најприхватљивије решење, јер обухвата највећи број случајева, на пример, директни дискурс уведен непрелазним глаголом (*рикну, загрме* итд.), глаголом осећања или перцепције (*заплака, намирнати се, погледа*) и синтагмама типа *подиже глас, одбруси неколико оштрих речи* итд.

у односу на изворни исказ и репродуковану реченицу директног дискурса у употреби глаголских времена и деиктика:

1a. Le dijo a Juan que le vería allí al día siguiente.

Рекао је Јовану да ће га видети тамо сутрадан/следећег дана.

2a. Preguntó si quería ver sus cuadros.

Упита да ли жели да види његове слике.

3a. Respondió que los había a visto el día anterior.

Одговорио је да их је видео претходног дана.

Транспоновањем реченица директног дискурса у индиректни, долази до значајних промена у структури реченице и употреби деиктика. Уместо јукстапозиције јавља се субординована конструкција, чија се синтакса карактерише постојањем везника *que* и *si* или упитних прилога и заменица. Репродуковани дискурс је подређен у односу на дискурс говорника који репродукује, што повлачи за собом све остале промене: репродукована реченица мора имати исти модалитет исказивања као и реченица којој припада (примери 1. и 1a. и 2. и 2a.); систем деиктичких референци изворног исказа усмерава се према систему деиктичких референци исказа посредством којег се репродукује. То усмеравање или *транспозиција* није механички процес, просто пребацивање директног у индиректни дискурс (као у уџбеничким вежбама), него појава која подразумева одговарајућу замену једног деиктичког израза другим недеиктичким, како би њихова референца остала непромењена, упркос промени ситуације исказивања.

Транспозиција обухвата: 1. личну деиксу (личне заменице, одговарајуће посесиве, вокативе, и друге изразе апелативног значења), чији су референти говорник и саговорник; 2. просторну деиксу (изражену прилозима и демонстративима) и 3. временску деиксу (изражену прилозима, глаголским временима и слагањем времена).

Основно начело транспозиције може се дефинисати на следећи начин: ако се говорник и саговорник, место и време изворне ситуације исказивања подударају са истим елементима ситуације исказивања говорника који репродукује, транспозиција директног у индиректни дискурс не подразумева никакве промене у систему референци репродукованог исказа. У складу са тим основним начелом *mañana*, *aquí* и *ayer* из 1. и 3. могу остати непромењени ако говорник и саговорник деле исти положај у времену и простору:

1b. Le dijo a Juan que le vería mañana aquí.

Рекао је Јовану да ће га видети сутра овде.

3b. Respondió que los había visto ayer.

Одговорио је да их је видео јуче.

Према истом правилу лични деиктици такође могу остати непромењени:

2b. Preguntó si (usted) quería ver sus cuadros.

Упита да ли желите да видите његове слике.

Насупрот томе, ако се две ситуације исказивања разликују у једном од наведених елемената, деиктички облици репродуковане реченице директ-

ног дискурса транспонују се у систем деиктичких референци говорника који репродукује (што илуструју 1а., 2а. и 3а.).

Механизам транспозиције глаголских времена у шпанском садржан је у познатом принципу традиционалне граматике *consecutio temporum*, према којем време подређене (репродуковане) реченице зависи од времена главне (уводне) реченице. Према том правилу ако је *verbum dicendi* у презенту, футуру I или сложеном перфекту, подређени глагол остаје непромењен; ако је *verbum dicendi* у једном од прошлих времена (у имперфекту, простом перфекту, плусквамперфекту, простом или сложеном потенцијалу) подређени глагол такође мора бити у прошлом времену. Уколико се јави други случај глаголска времена се транспонују према следећем правилу: презент се замењује имперфектом, прости и сложени перфекат замењују се плусквамперфектом, футур I простим потенцијалом, прости потенцијал сложеним; императив постаје субјунктив имперфекта, док сложени потенцијал и прет-прошло свршено време (*pretérito anterior*) остају непромењени⁵.

У конкретном случају, тј. транспонованем 1., 2. и 3. у 1а., 2а. и 3а. заменице и одговарајући посесиви и глаголски наставци првог и другог лица замењују се облицима трећег лица, а вокатив *Juan* постаје индиректни објекат *a Juan*. Прилог за место *aquí* јавља се у опозицији са *allí*, док се временски прилози *mañana* и *ayer* замењују синтагмама *al día siguiente* и *el día anterior*. Глаголска времена употребљавају се према наведеном правилу *consecutio temporum*. Поред тих промена транспонованем 1. у 1а. и 2. у 2а. нестаје интонација изворног исказа.

Транспозиција као механизам реконструисања једног типа дискурса на основу другог могућа је у оба правца: на основу директног дискурса може се реконструисати индиректни дискурс, као у случају 1., 2. и 3. и 1а., 2а. и 3а.; могућ је наравно и обрнут процес, тј. реконструкција директног дискурса на основу индиректног, али само уколико учесници комуникативног чина прецизно знају елементе ситуације исказивања (личну, просторну и временску деиксу):

4. Dijo que los había visto aquí ayer.

Рекао је да их је видео овде јуче.

4а. Dijo: „Los vi ayer/el lunes aquí/en mi casa/en este lugar.

Рекао је: ...Видео сам их јуче/у понедељак овде/у својој кући/на овом месту.

⁵ До одступања од правила о слагању времена може доћи када се репродукују

а) опште научне или уметничке истине:

Afirmó que el cuadrado de la hipotenusa es igual a la suma de los cuadrados de los catetos. Потврди да је квадрат над хипотенузом једнак збиру квадрата над катетама.

б) опште утврђени судови и чињенице:

Dijo que Mont Blanc es la cima más elevada de los Alpes.

Рекао је да је Монблан највиши врх Алпа.

ц) радње које се понављају:

Dijo que siempre sale a las ocho.

Рекао је да увек излази у осам.

Само прецизно познавање субјеката исказивања и временско-просторних параметара изворног исказа омогућава реконструкцију 4. *ad litteram*. Деиктички елементи *los*, *ayer* и *aquí* не дефинишу *a priori* одређени тип стварности. Њима се може приписати одговарајуће значење само у контексту конкретне ситуације исказивања. Овакво понашање деиктика показује да је индиректни дискурс аутономни поступак репродуковања, а не резултат механичког процеса деривације из директног дискурса и мање или више слободна парафраза изворног исказа, која преноси његов основни смисао. Говорник, заправо, репродукује туђе речи полазећи од своје временско-просторне перспективе и свог познавања стварности. То индиректни дискурс чини потенцијално двосмисленим, јер није увек јасно коме треба приписати одговорност за изречени исказ: субјекту исказивања или субјекту реченице. Ова особина обично се илуструје класичним примером (видети G. Reyes 1984, 183–186; F. Coulmas 1986, 3–4):

5. Edipo dijo que quería casarse con su madre.

Едип је рекао да жели да се ожени својом мајком.

5. се може протумачити на два начина *de re* и *de dicto*. Првим, *de re* тумачењем, 5. се приписује говорнику који *репродукује* и употребљава синтагму *su madre* да би њом реферирао на личност из стварног света коју знамо као Јокасту и тебанску краљицу. У том случају изворни исказ је могао гласити

Quiero casarme con Yocasta/la reina de Tebas.

Желим да се оженим Јокастом/тебанском краљицом.

— што је говорник, репродукујући из своје перспективе и на основу свог знања формулисао као 5. Индиректни дискурс допушта замену именских синтагми кореференцијалним изразима, а да се при томе не наруши истинитост исказа:

5a. Edipo dijo que quería casarse con su madre/Yocasta/la reina de Tebas.

Едип је рекао да жели да се ожени својом мајком/Јокастом/тебанском краљицом.

De dicto тумачењем, међутим, које је такође могуће, 5. се приписује Едипу; изворни исказ у том случају гласи:

5b. Quiero casarme con mi madre.

Желим да се оженим својом мајком.

— што је неприхватљиво са становишта истинитости, јер Едип није знао да је жена са којом је желео да се ожени његова мајка. Отуда за 5. само *de re* тумачење може бити истинито.

Та врста двосмислености не погађа директни дискурс, јер нема мешања репродукованог дискурса са дискурсом говорника који репродукује. Директни дискурс има увек *de dicto* тумачење. Замена именских синтагми кореференцијалним изразима није могућа а да се при томе не промени истинитна вредност исказа. Отуда је у следећем примеру

5v. Edipo dijo: „Quiero casarme con mi madre/Yocasta“.

Едип је рекао: „Желим да се оженим својом мајком/Јокастом“.

— само друга варијанта (*con Yocasta*) прихватљива са становишта истинитости. Репродуковање директним дискурсом захтева од говорника стриктно поштовање свих елемената (морфосинтаксичких, супрасегментних и лексичких) изворног исказа, јер је дословно навођење туђих речи део значења целе реченице.

Насупрот томе у индиректном дискурсу говорник даје своју интерпретацију језичке чињенице, при чему га не занима облик у којем је порука пренесена већ основна информација коју она садржи. Из тог разлога индиректни дискурс не допушта, бар не у стандардном књижевном језику, преношење експресивних и фатичких особина изворног исказа (укључујући и колоквијалност, дијалектизме, изразе на страном језику, неграматичност итд.).

6. ¡Hola, Orfeo! — exclamó.

Здраво, Орфео! — узвикну.

*Exclamó que hola, Orfeo.

7. — Pero ¡por Dios!, don Augusto... — dijo sorprendido.

— Али забога, дон Аугусто... — рече изненађено.

*Dijo sorprendido que pero, por Dios, don Augusto...

Ипак, у савременој приповедачкој прози могу се наћи одступања од уобичајене структуре индиректног дискурса, што показују реченице типа *Dijo que sí/claro* (Рече да/јасно), *Contestó que muy bien* (Одговори врло добро) итд.

Поређењем примера наведених на шпанском и њихових еквивалената на српском може се закључити да граматичка средства, која чине директни и индиректни дискурс и успостављају разлику међу њима, функционишу у оба језика углавном на исти начин. Наиме, директни дискурс је јукстапозиција уводне и репродуковане реченице; ова друга је обележена одговарајућим интерпункцијским ознакама и садржи све синтаксичке и стилске особине изворног исказа. У индиректном дискурсу репродукована реченица је синтаксички интегрисана у уводну (главну) реченицу посредством везника *да* и *ли* (у шпанском *que* и *si*); личне заменице, одговарајући посесиви и глаголски наставци као и прилози управљају се према ситуацији исказивања говорника који репродукује. Тако се у преводу наведених примера уместо заменице првог лица *ме* и другог лица глагола *ћеш видети*, јавља треће лице *га* и *ће видети*; друго лице множине *ви* (у шп. *usted*) и друго лице глагола *желиш* замењују се заменицом и глаголом у трећем лицу *он жели*, а посесив *моје* обликом *његове*; уместо прилога *суштра* и *јуче* употребљавају се синтагме *следећег дана* и *прећходног дана*, с тим што се у српском прилог *суштра* може јавити у опозицији са апсолутним недеиктичким термином *суштрадан*, за разлику од шпанског који је принуђен да употребљава само синтагму *el/al día siguiente*.

Транспозиција, дакле, у српском као и у шпанском обухвата личну, просторну и временску дејксу, али је ова последња у српском изражена само временским прилозима и прилошким изразима, јер српски не познаје

феномен *consecutio temporum* какав постоји у романским језицима. Наиме, иако има израђен морфолошки систем глаголских облика српски као и други словенски језици не поседује *слагање времена* као једну од граматичких својстава индиректног дискурса. Време подређеног глагола у индиректном дискурсу остаје непромењено без обзира на време глагола говора главне реченице. Оно је исто као и време одговарајућег глагола неког независног исказа. У српском је репродукована реченица интегрисана у индиректни дискурс у мањем степену него што је то случај у шпанском, где глаголски облик не може, осим у поменутих изузетним случајевима, остати непромењен у репродукованој реченици индиректног дискурса.

Тако, на пример, глаголско време изворног исказа *Видео сам их заједно* остаје непромењено без обзира на време глагола говора главне реченице: *Каже/рећи ће/рекао би/рекао је да их је видео заједно*. У шпанском, међутим, ако је глаголско време изворног исказа (или репродуковане реченице директног дискурса) антериорно у односу на време главног глагола обавезна је глаголска транспозиција: *Dijo que los había visto juntos*. (Рекао је да их је видео/био видео заједно).

Ову чињеницу треба имати у виду када је реч о превођењу у оба смера. Облици *vería, quería* и *había visto* у 1а., 2а. и 3а. немају вредност потенцијала, имперфекта и плусквамперфекта; они су релативно употребљени и означавају будућу, садашњу и прошлу радњу у односу на неку другу прошлу радњу, због чега их преводимо футуrom I, презентом и перфектом. Глаголска времена у шпанском поседују, поред временског и модалног значења, деиктичку компоненту, која посебно долази до изражаја у слободном индиректном дискурсу.

Слободни индиректни дискурс

Поделом на директни и индиректни дискурс не исцрпљује се сложени феномен репродуковања дискурса. Поред ових основних образаца постоји неколико мешовитих варијанти од којих је најзначајнији слободни индиректни дискурс. За разлику од два основна типа, који се јављају у свим облицима писаног и усменог изражавања, поменути поступак је могућ само у одређеним реализацијама језичког система: у текстовима које називамо књижевним. Слободни индиректни дискурс (обележен скраћеницом СИД) је, заправо, граматичко-стилско средство приповедачке прозе које поред вербалне комуникације непосредно преноси унутрашње доживљаје ликова (мисли, осећања, перцепцију), онако како се они јављају у њиховој свести. Граматичка структура слободног индиректног дискурса прилагођена је захтевима те књижевне операције и може се објаснити само у оквирима литерарног контекста. Заправо, реченице типа *Ahora era un espectro* (Сада беше привиђење) или *Miró el reloj. Ya eran pasadas las diez* (Погледа на сат. Већ је прошло десет) лишене су свог правог смисла уколико их издвојимо из контекста исказивања који је уз граматичке одлике обавезан конститутивни елемент њиховог значења.

По својој структури слободни индиректни дискурс је прелазни тип репродуковања, који обједињује својства основних образаца. Овако неуро-

бичајен спој наизглед инкомнатибилних одлика образује коезистенција граматичких ознака и семантичких и експресивних чинилаца различитих ситуација исказивања: ситуације исказивања лика и приповедача. При томе треба имати у виду да је лик у овом случају изворни говорника, или субјекат изворне ситуације исказивања, док је приповедач (или лик у улози приповедача) говорник, субјекат који репродукује исказ лика.

Као мешовити облик репродуковања слободни индиректни дискурс показује сличности са директним и индиректним дискурсом: првом га приближава независна конструкција и експресивност, другом заменичка и глаголска транспозиција, које могу изостати у случају приповедања у првом лицу и садашњем времену. Реченица у слободном индиректном дискурсу није подређена уводном глаголу, нити је посредством било каквих граматичких ознака везана за исказ приповедача. Ипак, уводни глагол или неко друго уводно средство се може јавити, али у битно другачијем односу према репродукованом исказу него што је то случај у индиректном дискурсу. Уводни глагол, заправо, може бити јукстапониран и стајати у иницијалном, уметнутом или финалном положају при чему са репродукованом реченицом успоставља неку врсту логичко-смисаоне везе као у директном дискурсу:

8. Sí, ella era feliz, pensaba, más valía así. (*Su hijo único*, 663). („Да, она је срећна, мислио је, боље је тако“.).

No, no era eso, dijo Lourdes. (*Coronación*, 129). („Не, није то, рече Лоурдес“.).

Поред наведених случајева где се уводни глагол јавља, мада није неопходан, слободни индиректни дискурс може бити апозиција директног објекта уводног глагола:

9. Entre tanto, desvanecidas del todo mis débiles esperanzas con la noticia que me trajo don Serafín, había formado yo una resolución irrevocable. (СИД) Escribiría a mi padre sin pérdida de tiempo (...). Con el poco dinero que me quedara después de liquidar mis cuentas con la posadera, tomaría el rincón más barato de la diligencia; (...). Una vez en mi casa, ya hallaría yo modo de ir informando a mi padre poco a poco de la verdad, (...). (*Pedro Sánchez*, 10).

(...У међувремену, пошто су у потпуности нестале све моје наде са вешћу коју ми је донео дон Серафин, донесох неопозиву одлуку. (СИД) Одмах ћу написати оцу, испривавши му о неуспеху наших планова, (...). Са оно мало новца који ми буде остао пошто исплатим гостионичарку, купићу најјефтиније место у кочији; (...). Када најзад будем код куће, већ ћу наћи начин да полако кажем свом оцу истину (...).“.).

Сегмент у слободном индиректном дискурсу (СИД) представља апозицију директног објекта (*resolución irrevocable*) глагола у плусквамперфекту (*había formado*). Пошто је заменичка транспозиција изостала, због нарације у првом лицу, једина дистинктивна црта слободног индиректног дискурса јесте глаголско време, прости потенцијал (*escribiría, tomaría* и *hallaría*), који, као код индиректног дискурса, означава будућу радњу у односу на прошлу, изражену у наведеном одломку глаголом у плусквамперфекту (*había forma-*do).

Глаголска времена у слободном индиректном дискурсу су релативно употребљена; она се оријентишу према радњи уводног глагола као у индиректном дискурсу (примери 8. и 9.). Међутим, ако уводни глагол није формално исказан, што је чест случај у слободном индиректном дискурсу, предикат репродуковане реченице се одмерава према некој имплицитној глаголској радњи. Овакво функционисање глаголских времена подразумева да се она преводе на исти начин у индиректном и слободном индиректном дискурсу. Тако у 8. имперфекте *era* и *valía* преводимо презентом, као да је репродукована реченица подређена уводном глаголу: *Pensaba (que) ella era feliz...* или *Lourdes dijo (que) no era eso*. (Мислио је (да) је срећна... / Лоурдес је рекла (да) није то.). Исто тако прости потенцијали (*escribiría, tomaría* и *hallaría*) по свом временском значењу одговарају футуру I, док субјунктив имперфекта (*quedara*), који у 9. означава нереализовану радњу, усмерену ка будућности, одговара у српском футуру II.

Позициона слобода уводне реченице слободног индиректног дискурса могућа је захваљујући његовој независној конструкцији. Осим што може имати различит положај у односу на репродуковани исказ, што показују примери 8. и 9., уводна реченица се може у потпуности елиминисати:

10. *El hombre caminó hacia la administración. (СИД) Sí, sería un día como el de ayer, de conversación difícil, de preguntas y respuestas ociosas. Pero la noche, sin palabras, era otra cosa. ¿Por qué iba a pedir más? El contrato, tácito, no exigía verdadero amor, ni siquiera una semblanza de interés personal. Quería una chica para las vacaciones. La tenía. El lunes terminaría todo, no la volvería ver. (...).*

Hundió el cuerpo en ese sillón bajo i cómodo. (СИД) ¿Qué iba a elegir ahora? ¿Cómo escaparía a ese azar colmado de necesidades que hufan del dominio de su voluntad? (...).

Ah, el lunes todo terminaría, no la volvería a ver, (...). (La muerte de Artemio Cruz, 150, 155, 157).

„Човек се упути ка уреду. (СИД) Да, биће то дан као јучерашњи, дан мучног разговора, бескорисних питања и одговора. Али ноћ, без речи, је друга ствар. Зашто да тражи више? Споразум, прећутни, не захтева праву љубав, чак ни привид личне наклоности. Жели девојку за одмор. Има је. У понедељак ће се све завршити, неће је поново видети. (...).

Тело му је утонуло у ниску и удобну фотелју. (СИД) Шта ће сада изабрати? Како ће побећи од те случајности испуњене невољама које су измицале власти његове воље? (...).

А, у понедељак ће се све завршити, неће је поново видети, (...).“

У наведеном одломку само сегменти *El hombre caminó...* и *Hundió el cuerpo...* припадају исказу приповедача, док су остале реченице формулисане у слободном индиректном дискурсу, који се идентификује на основу неколико чинилаца: независне конструкције, глаголске и заменичке транспозиције (приповедање у трећем лицу и прошлом времену) и индивидуалних говорних својстава, као што су интонација, употреба узвика (*¡ah!*) и афирмативне речце (*sí*).

Механизам транспозиције заменичких и глаголских облика функционише на исти начин у индиректном и слободном индиректном дискурсу; прво и друго лице неког независног исказа или репродуковане реченице директног дискурса замењује се трећим лицем, док се глаголска времена употребљавају према правилу *consecutio temporum* (видети у раду стр. 176–177). Пошто уводни глагол није формално исказан, радња предиката реченица у слободном индиректном дискурсу одмерава се према радњи неког имплицитног глагола мишљења, на пример, (*Pensó que*) *sería* ...

Иако обавезна транспозиција у слободном индиректном дискурсу није потпуна, јер не обухвата временско-просторне деиктике: демонстративе, прилоге и прилошке изразе. Они у слободном индиректном дискурсу имају исти облик као у одговарајућем независном исказу или репродукованој реченици директног дискурса. Такав је случај са сегментима *Sí, sería un día como el de ayer...* и *¿Qué iba a elegir ahora?*, где прилози *ayer* и *ahora* у оквиру граматичке структуре приповедачевог исказа реферирају на временску перспективу лика, односно, изворног говорника. Такво понашање деиктика може се проверити транспозицијом поменутих сегмената у директни и индиректни дискурс:

Pensó: „Sí, será un día como el de ayer, ...“.

Помисли: „Биће то дан као јучерашњи, ...“.

(Pensó que) sería un día como el del día anterior, ...

Помисли да ће то бити дан као претходни, ...

Кореферентност временско-просторних деиктика са изворном ситуацијом исказивања, није могућа у индиректном дискурсу, јер је механизам преношења исказа такав да истиче у први план тачку гледишта говорника који репродукује. То са своје стране условљава зависност репродуковане реченице у односу на главну (уводну) реченицу, па самим тим и транспозицију свих деиктичких речи у одговарајуће облике.

Анализа слободног индиректног дискурса у односу на каноничке образце (семантичке и стилске разлике)

Истовремена употреба језичких ознака различитих система исказивања представља суштинску разлику у односу на каноничке образце. Заправо, док је у директном дискурсу јасно обележена граница између уводне и репродуковане реченице, а у индиректном репродукована реченица је у потпуности интегрисана у уводну, у слободном индиректном дискурсу долази до мешања дискурзивних нивоа: приповедач позајмљује свој глас лику не одустајући при томе од свог идентитета. Отуда се у оквиру нарације у трећем лицу и прошлом времену, која одговара равни исказивања приповедача, јављају у мањој или већој мери језичке ознаке везане за чин говора ликова. Оне могу бити представљене прилозима и прилошким изразима за време и место, разним елементима експресивног карактера (интонација, вокативи, звици, колоквијални изрази итд.), синтагмама типа *pobre hombre* (јадан човек), речцама *sí/no* (да/не), прилозима *claro* (јасно), *tal vez* (можда), *posi-*

blemente (могуће) и њиховим синонимима. У неким случајевима ти елементи могу сасвим изостати, што слободни индиректни дискурс знатно приближава нарацији као у 9. или могу бити густо заступљени, пружајући му непосредност говорног језика:

11. — *Christum, dominum nostrum* — oyó que decían sus labios. (СИД)
— ¿Qué era eso? ¿Qué era? Era... Ah, sí: terminaba la Epístola.

... La Epístola, la misa...

Durante unos instantes se quedó inmóvil, paralizado por su repentino retorno a la realidad. (СИД) ¿Qué venía ahora? (*Misa de réquiem*, из збирке *Cuento chileno*, т. III, 1042).

...*Christum, dominum nostrum* — зачу како изговарају његове усне.

(СИД) — Шта је то? Шта је? То је ... А, да: тако се завршава Посланица.

...Посланица, служба...

На тренутак застаде укочен изненада поставши свестан стварности. Шта сада долази?"

Наведени фрагмент је конципиран као унутрашњи монолог. Експресивни елементи, узвици, интонација и недовршени дискурс одражавају психолошко стање лика, док демонстратив *eso* и прилог *ahora* одређују временско-просторне координате његовог чина исказивања у синтаксичким оквирима приповедачевог исказа.

Друга битна разлика у односу на каноничке облике репродуковања јесте та што слободни индиректни дискурс нема комуникативну функцију, бар не у смислу у којем се то може рећи за директни и индиректни дискурс. Слободни индиректни дискурс, заправо, искључује могућност директног обраћања, па самим тим појаву језичких ознака које реферирају на саговорника. Овој тврдњи иде у прилог чињеница да слободни индиректни дискурс не може репродуковати наредбе, јер оне подразумевају заменицу другог лица: *tú* (ти), *vosotros* (ви), *usted* (ви из учтивости). Зато он уместо правог императива користи аналитичке, субординоване конструкције *que* + субјунктив имперфекта, које преводимо *нека* + глагол у презенту:

12. Don Fabio se pone de pie, se frota las manos, (СИД) así eran la niñas, sensibles, lloraban de todo, hijita, que hiciera un esfuerzo, ya vería lo bonito que era Iquitos,... / (*La casa verde*, 167).

„Дон Фабио устаје, трља руке, (СИД) такве су девојчице, осетљиве, због свега плачу, ћерко, нека се потруди, већ ће видети како је леп Икитос...“.

Слободни индиректни дискурс се идентификује на основу својих уобичајених карактеристика: независне конструкције и заменичке и глаголске транспозиције. Осим тих константних особина у наведеном одломку се

⁶ Када је реч о употреби вокатива у реченицама у слободном индиректном дискурсу постоје различита мишљења. А. Banfield (*Foundations of language*, vol. 10, № 1, 1–39; *New Literary History*, vol. IX, № 3, 415–454) сматра да поменути поступак репродуковања не допушта вокативе јер они подразумевају друго лице, док J. L. Rivarola и S. Reisz (1984, 151–

јавља вокатив⁶ и конструкција *que hiciera un esfuerzo*, која, у ствари, представља транспоновани императив из директног дискурса: *Dijo: „Hijita, haz un esfuerzo...“* Рече: „Кћери, потруди се...“; у индиректном дискурсу: *Dijo que hiciera un esfuerzo, ...* (Рече да се потруди).

Осим по обједињавању различитих перспектива и одсуству комуникативне функције, слободни индиректни дискурс се разликује од каноничких образаца у погледу својих стилских функција. За разлику од основних облика репродуковања, који преносе само вербалну комуникацију, слободни индиректни дискурс показује у том смислу далеко шири дијапазон могућности: поред изречених исказа он репродукује мисли, перцепцију, евоцира сећање ликова и изражава неограничен распон њихових емотивних стања (немир, тескобу, осећај сумње, неизвесности итд.). Та стилска особеност допушта му да буде уведен глаголима мишљења (видети реченицу под бројем 8.), осећања и перцепције, што није случај са директним и индиректним дискурсом⁷. Следећи фрагменти илуструју неке од наведених могућности:

12. El secretario le hizo ver la hora y él suspiró y dijo que estaba bien. (СИД) Lo invitaba a comer. Podían comer juntos. ¿Conocía un lugar nuevo? Dijo que sí, un lugar de antojitos nuevo y muy simpático; (...); estaba a la vuelta. Podían ir juntos. Se sentía cansado; no quería regresar esa tarde a la oficina. En cierto modo debían celebrar. Como no. Además, nunca habían comido juntos. Bajaron en silencio y caminaron hacia la Avenida 5 de Mayo. (*La muerte de Artemio Cruz*, 26).

„Секретар му показа колико је сати а он уздахну и рече да је у реду. (СИД) Позива га на ручак. Могу да једу заједно. Да ли познаје неко ново место. Секретар рече да, једно ново место, веома симпатично, са специјалитетима; (...); успут је. Могу ићи заједно. Осећа се уморно; не жели да иде после подне у канцеларију. На неки начин треба да прославе. Како да не. Осим тога, никада нису јели заједно. Сишли су у тишини и отишли до Авеније пети мај“.

13. La miraba desde el fondo de la cabina. (СИД) Ahora se dormiría en la misma postura de la mañana. (op. cit., 152).

„Посматрао ју је са краја кабине. (СИД) Сада ће заспати у истом положају као јутрос“.

У 12. прва и последња реченица припадају наравици; остали сегменти у слободном индиректном дискурсу репродукују дијалог, успостављајући го-

174) сматрају да је њихова употреба у слободном индиректном дискурсу очигледна. С обзиром да проблем захтева озбиљније разматрање, ми ћемо се овде, без већег образлагања, одредити за прво гледиште, уз додатни коментар да се именице у вокативу лако усклађују са слободним индиректним дискурсом, јер је њихова употреба независна од синтактичке структуре реченице.

⁷ Директни и индиректни дискурс обухватају само случајеве репродуковања вербалних исказа, што условљава чињеницу да уводни глагол може бити само *verbum dicendi*. Глаголи воље, осећања, физичке и интелектуалне перцепције, иако допуштају реченицу као директну допуну, не конституишу индиректни дискурс, нити дозвољавају паралелан исказ у

ворне релације између саговорника, баш као директни дискурс, на пример, питања/одговори. *¿Conocía un lugar nuevo?* је питање формулисано у слободном индиректном дискурсу, док одговор почиње каноничким индиректним дискурсом *El secretario dijo que si...; estaba a la vuelta* и наставља се опет слободним индиректним дискурсом. Говорници се смењују и та промена се уочава по редоследу јављања, исто као код директно репродукованог дијалога.

Прва реченица у 13. као врста уводног дискурса најављује посредством глагола перцепције (*miraba*) да следећи сегмент региструје визуелни опажај лика. Исказ *Ahora se dormiría...* отвара унутар равни исказивања приповедача простор посвећен перцепцији и размишљањима лика.

Пошто у 12. нема референцијалних и експресивних елемената изворног исказа (осим интонације једне упитне реченице), слободни индиректни дискурс се артикулише захваљујући функционисању глаголских времена. Наиме, глаголи у индикативу имперфекта (*invitaba, podían* итд.) и плусквамперфекат *habían comido*, откривају присуство једног скривеног говорника, јер пресупонирају *verbum dicendi*: (*Dijo que*) *lo invitaba a comer ...* (Рекао је да га позива на ручак...); (*Preguntó si*) *conocía un lugar...* (Питао је да ли познаје неко место...).

У 13. слободни индиректни дискурс се конституише уз помоћ специфичног и само њему својственог контраста између деиктичке речи *ahora*, која је граматичко-семантичка ознака чина исказивања лика, и простог потенцијала, који представља транспоновани футур I неког независног исказа (или репродуковане реченице директног дискурса). Глагол *se dormiría* означава, у ствари, будућност лика, репродуковану из перспективе приповедача.

Имперфекат, прости потенцијал и плусквамперфекат, поред своје основне, темпоралне функције, садрже деиктичку компоненту која им у спречи са значењским материјалом контекста омогућава репродуковање исказа без експлицитних формула типа *X dijo/pensó/observó que...* (*X* рече/помисли/примети да...). Овакво функционисање глаголских времена, као и елипса уводног глагола главни су чиниоци на којима почива текстуална кохезија и смисаона кохерентност слободног индиректног дискурса. Наведена констатација је значајна за коначан опис поменутог поступка, који се, с обзиром на изложена својства, може дефинисати као дискурзивни феномен, чије синтаксичке карактеристике представљају репродуковани дискурс само унутар одређене ситуације исказивања. Наиме, за разлику од каноничких образаца који увек означавају репродуковане дискурсе, слободни индиректни дискурс је граматикализована категорија која свој потпуни смисао постиже повезивањем са одговарајућим елементима језичког контекста. Отуда се сегменти *Lo invitaba a comer* и *Ahora se dormiría...* сматрају репродукованим исказом само уколико представљају интегралне делове фрагмената 12. и 13.; ван њихових граница они се интерпретирају као изјавне реченице.

Значај језичког контекста у конституисању слободног индиректног дискурса још више долази до изражаја у српском, где се, због другачијег

система употребе глаголских времена, искључују неке особине својствене том феномену у шпанском. Тако, на пример, контраст између деиктичких речи и глаголских облика, на основу којег се слободни индиректни дискурсе може текстуално идентификовати, у великом броју случајева, као граматичка категорија (у одговарајућем језичком контексту), у преводу нестаје, првенствено због другачијег функционисања глаголских времена. Заправо, одсуство појаве *consecutio temporum* искључује глаголску транспозицију у српском, а са њом и необичан спој различитих перспектива, артикулисан употребом наизглед инкомпатибилних елемената, на пример, прилога за време *ahora* и перифразе у имперфекту *iba a elegir* у сегменту *¿Qué iba a elegir ahora?* (видети одломак под бројем 10.). У преводу тај контраст се губи (исто као у случају реченица *Sí, sería un día como el de ayer...* или *Ahora se dormiría...*) и његов недостатак знатно неутралише главне стилске ефекте слободног индиректног дискурса: двосмисленост, релативизацију перспектива и динамизам у приповедању.

Поређење оригиналне и преведене верзије наведених одломака показује да је слагање времена кључни чинилац у граматичком кодирању слободног индиректног дискурса у шпанском. Други конститутивни чинилац, контраст између деиктичких речи и глаголских облика произилази управо из поменуте језичке појаве. Специфична употреба ознака различитих ситуација исказивања чини слободни индиректни дискурс релативно аутономном, граматикализованом врстом репродуковања, независном од каноничког обрасца. У преводу на српски, међутим, поменути феномен се претвара у несубординовану варијанту индиректног дискурса која се текстуално идентификује најчешће посредством интонације и језичког контекста.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Bally, Charles, 1912: „Le style indirect libre en français moderne“, *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, vol. I, II, 549–556; 597–606.
2. Banfield, Ann, 1973: „Narrative style and the grammar of direct and indirect speech“, *Foundations of Language*, vol. 10, № 1, 1–39.
3. Baufield, Am., 1978: „Where Epistemology, Style, And Grammar Meet Literary History: The development of Represented Speech and Thought“, *New Literary History*, vol. IX, № 3, 415–454.
4. Coulmas, Florian, 1986: „Reported Speech: Some General issues“ у *Direct and Indirect Speech*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, Amsterdam.
5. Domínguez, de Rodríguez Pasqués, Petrona, 1971: *El discurso indirecto libre en la novela argentina*, Washington, D. C.
6. Frangeš, Ivo, 1964: „Jedna stilska osobina 'Davnih dana'. (Slobodni neupravni govor)“, *Krležin zbornik*, Zagreb.
7. Kalik-Teljaticova, A., 1965: „De l'origine du prétendu style indirect libre“, *Le Français Moderne* XXXIII, 284–294; 1966, XXXIV, 123–136.
8. Lapesa, Rafael, 1980: *Historia de la lengua española*, Gredos, Madrid.
9. Lorck, E., 1921: *Die 'erlebte Rede'. Eine sprachliche Untersuchung*, Heidelberg.
10. Maldonado, Concepción, 1991: *Discurso directo y discurso indirecto*, Altea, Taurus, Alfaguara, Madrid.

11. Real Academia Española, 1973: *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Espasa Calpe, Madrid.
12. Речник књижевних термина, 1985, Нолит, Београд.
13. Reyes, Graciela, 1984: *Polifonía textual, (La citación en el relato literario)*, Gredos, Madrid.
14. Rivarola, José Luis, Susana, Reisz, 1984: „Semiótica del discurso referido“ y Schwartz, I. Lerner (eds.), 151–174.
15. Стевановић, Михаило, 1964: *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма)*, Научно дело, Београд.
16. Verdín Díaz, Guillermo, 1970: *Introducción al estilo indirecto libre en español*, CSIC, Madrid.

ЦИТИРАНА ДЕЛА

1. Blanco, Guillermo: *Misa de réquiem* из збирке *Antología del cuento chileno*, t. III, Ediciones Acervo, Barcelona 1969.
2. Clarín, (Leopoldo Alas): *Su hijo único. Obras Selectas*, Biblioteca Nueva, Madrid 1966.
3. Donoso, José: *Coronación*, Seix Barral, Barcelona 1968.
4. Fuentes, Carlos: *La muerte de Artemio Cruz*, Bruguera, Barcelona 1981.
5. Pereda, José María de: *Pedro Sánchez*, t. II, Espasa Calpe, Madrid 1968.

SUMMARY

Jelena Rajić

**FREE INDIRECT DISCOURSE IN SPANISH AND THE POSSIBILITIES
OF ITS TRANSLATION IN SERBIAN**

Free indirect discourse attracts the attention of scholars in several different fields, such as linguistics, poetics, literary theory and philosophy of language. In this paper we will review some linguistic aspects of free indirect discourse in Spanish with regard to the canonical forms (direct and indirect discourse) and compare them with the same types of speech reporting in Serbian.

јули 1995.

Jeff Bernard, Katalin Neumer (Hg.), **Zeichen, Sprache, Bewußtsein** (= **Österreichisch-ungarische Dokumente zur Semiotik und Philosophie 2**) Wien 1994, 464 стр.

Ова је књига плод успешне сарадње двеју угледних научних установа — Института за социо-семиотичке студије у Бечу и Института за филозофију Мађарске академије наука — чији су представници увели праксу повремених међусобних сусрета, уз могуће присуство и других људи из струке, што пружа прилику не само за размену гледишта, већ и за занимљива појединачна излагања, која се потом објављују у виду посебног зборника научних прилога — заједничке публикације тих института. О тој корисној сарадњи сазнајемо из уводних напомена (стр. 5–6) које су дате у два дела — први потписују Katalin Neumer и Mihály Szívós, а други Jeff Bernard и Gloria Wit-halm.

Радова сабраних у овој књизи је укупно двадесет, али је списак ауторских имена нешто дужи — на њему је двадесет и једно име; једна је тема, наиме, обрађена у коауторству. Биографски подаци о ауторима (међу којима је једанаест Аустријанаца, а десет Мађара) приложени су на крају књиге (стр. 457–464).

Радови су објављени на немачком језику (у дванаест случајева), енглеском (у седам) и француском (у једном случају).

Упадљива разноликост тематског избора у овом зборнику условљена је неуједначеношћу стручног профила оних чијом је заслугом зборник отелотворен.

С изузетком три случаја проматрања литерарног текста из семиотичке перспективе (Károly Csúri, *Wiederholungsstrukture — aus literarischer Sicht (Am Beispiel von Tomas Manns Tonio Kröger)*, 27–70, János Kelemen, *Der Name der Rose und die Semiotik von Umberto Eco*, 155–172, Katalin Kroó, *Some aspects of the Meaning of the „word“ in Dostojevskij's Novel Crime and Punishment*, 187–208), сви су остали радови мађарског научног тима посвећени филозофским проблемима с језичком темом као кључном компонентом.

Од давнина, а то значи и у античком добу, и у средњем веку, језик се налазио у жижи филозофских размишљања. Још увек, међутим, није довољно истражено шта су све велики умови те далеке прошлости о њему запазили. За поузданија сазнања о томе веома су заинтересовани не само

савремени филозофи него и представници језичке науке (да подсетим: лингвисти су, по природи ствари, филозофима велики дужници; толика су подстицајна идејна струјања на пољу општелингвистичке теорије потекла непосредно из филозофских врела!). Захваљујући труду мађарских колега, сад је пуштен нешто јачи сноп светлости на поједине мисаоне подвиге неких од врхунских представника античког и средњовековног интелектуалног света. Тако се у радовима: András Máté, *Ontology and Semantics in the Phaedo* (209–224) и Lajos Toth, *Die Lernbarkeit einer Grammatik am Beispiel der Platonischen Lehre* (401–444) дају продубљени осврти на Платоново сагледавање семантичке, синтаксичке и граматичке организације језика, а истовремено и информативни коментари о актуелним расправљањима око тог истог у науци, док нас радови: Sándor Ferencz, „*Shöpfung der Sprache*“ oder „*Sprache der Schöpfung*“? *Sprachtheologischer Realismus und ontologisches Argumentum bei Anselm von Canterbury (1033–1109)* (71–86) и Gábor Forrai, *Ockham's Theory of Common Personal Supposition* (87–116) уводе у појмовни свет двојице значајних предводника средњовековне филозофске мисли — славни теолог Анселм, кентербериски (Canterbury = град у југоисточној Енглеској) надбискуп, главни ослонац свом онтолошком аргументу којим се потврђује постојање Бога налазио је у језичком феномену, а најутицајнији енглески филозоф XIV века William из села Ockhama (близу Лондона), творац чувене логичке теорије о *сујозицији* (енгл. *supposition*), живео је у уверењу да је логика првенствено наука о језику.

Од следећа два рада чији аутори спадају такође у мађарску научну екипу, а који се у суштини баве истом темом — тзв. „унутрашњим језиком“ и принципима његовог устројства, Gábor Szécsi, *Intentionality and Meaning* (317–332) и Mihály Szívós, *Vom transzendentalen Denken bis zur inneren Sprache. Versuch zur Interpretation der in philosophischen Texten erschienenen inneren Sprache* (333–358), први је за језичког стручњака интересантнији због тога што садржи релевантне осврте на то како су еминентни представници савремене лингвистике приступали том проблему, док је други рад оријентисан првенствено на стриктно филозофско виђење ствари.

Из стриктно лингвистичке перспективе процењивано, најзначајнији прилог овом зборнику дала је мађарска ауторка Katalin Bimbó: *Specificity and Definiteness of Temporality in Hungarian* (7–26). Наиме, у савременој је лингвистици све израженије стремљење ка томе да се по свом обличком устројству и граматичком понашању иначе неидентичне језичке јединице подвргну описивању с погледом на идентичне семантичке критерије, а Katalin Bimbó је показала да је и на глаголске и прилошке изразе који исказују овременост радње применљив исти критериј по којем се именске речи, на синтаксичкој равни, супротстављају једна другој као „одређене“, „неодређене“ и „специфичне“.

Тематски репертоар представника аустријске науке, у поређењу с оним што су приказале њихове мађарске колеге, одликује се упадљивом разуђеношћу. Нека од проблемских поља којима је поклоњена пажња, иако иначе по себи неоспорно занимљива, веома су удаљена од непосредних ин-

тересовања лингвистичког стручњака. Тако се у раду Herta Nagl-Docekal, *Feminism and the Post-modern* (225–246) проучава „женско питање“ из перспективе универзалистичке етике, док је рад Hans Petschar, *Kollektive Repräsentationen in der Habsburgermonarchie am Beispiel Masaryks* (247–258) посвећен сагледавању свих аспеката које је могао имати, у свом времену, текст знаменитог чешког политичара Томаша Масарика (Tomáš Garrigue Masaryk) са насловом *Nová Evropa* (објављено 1920. у Прагу). Agnes Ploteny и Peter Stockinger у *Analyse et acquisition des connaissances à l'aide de standards* (259–278) говоре нам о релативности наших спознаја које су, у ствари, зависне од неких тренутно важећих стандарда (што треба имати посебно на уму приликом научних пословања око изграђивања тзв. „вештачке интелигенције“), а Frank Hartmann разматра појам „урбанитета“, тј. одлике понашања средине и појединца у граду и принципе њиховог комуницирања, у свом прилогу *Urbanität. Die Stadt als Lebenszeichen* (139–154). Само још један рад остаје тематски на маргинама непосредних интересовања лингвистичког стручњака будући да се бави семиотичком устројеношћу одређеног литерарног дела: Sigrid Schmidt-Bortenschlager, *Auctor in fabula. H. C. Artmann, eine zentrale literarische Randfigur* (303–316). Сви преостали прилози аустројских колега садрже у себи такве увиде у ствари који никако не би смели остати ван видног поља лингвистичког дела потенцијалне читалачке публике овог зборника.

Они из лингвистичке струке чије су истраживачке наклоности усмерене претежно на социолингвистичку проблематику наћи ће у раду Georg Kremnitz, *Zu soziolinguistischen Einschätzungen des Okzitanischen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Seine Abwertung als Patois und ihre dialektischen Umkehrungen* (173–186) занимљиве, и то с принципске тачке гледишта, податке о судбини „окситанског језика“ (*la langue d'oc*) на којем је културно израстала јужна Француска у једном раздобљу свог историјског развоја, а у раду Robert Tanzmeister, *Sprachwissen, Sprachbewußtsein, Sprachideologie, Sprachgefühl: Konzepte zur Repräsentation von Sprachnormen* (359–400) подстицајне информације о појмовном апарату којим треба да располаже свако ко се упушта у нормативне захвате унутар сопственог језика желећи да у томе буде успешан. Језичком стручњаку ширих општелингвистичких хоризоната добро су позната, између осталог, и два догађаја која су битно допринела да се усвоје неки сасвим нови правци мишљења у језичкој науци: године 1934. психолог Karl Bühler, иначе Бечлија, виспирени саговорник „пражана“, зачетника европског структурализма у лингвистици, објавио је своју надахнуту књигу *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* у којој је зацртао основе науци о знаку, а почетком шездесетих година, на територији бившег Совјетског Савеза, у градовима Москви и Тарту, почела су се интензивно утемељавати и гајити таква учења о језику која на прави начин утиру путеве ка машинском превођењу. У раду Martin Reislgl (mit einem Vorwort von Martin Seiler), *Das Organon-Modell der Sprache. Oder: Omne simile claudicat* (279–302) разматрају се Bühlerove заслуге за иницирање семиотичких истраживања и учвршћивање структуралних погледа на

језик, док рад Peter Grzybek, *Bemerkungen zum Modellbegriff in der Semiotik (unter besonderer Berücksichtigung der Moskauer/Tartuer Schule)* (117–138) износи оцене о томе шта јесу, а шта нису успеле да освоје на плану појмовних тековина научне екипе из Москве и Тартуа. Управо због тога што смо ми који припадамо лингвистичком „еснафу“ иначе добро обавештени, али само из својих, лингвистичких стручних извора, и о једном и о другом, та разматрања нама знаног, пропуштена, међутим, кроз једну за нас неуобичајену оптику, веома су инструктивна. Вреди, на крају, посебно истаћи занимљивост прилога Josefa Wallmannsbergera, *Reflections on the Virtualities of the Word* (445–456) у којем се позната Ворфова (Benjamin Lee Whorf) хипотеза о томе да су наша поимања света унеколико одређена сопственим нам језиком суочава с оним што се последњих деценија сазнало о човеку захваљујући раду на устројавању „интелигентних“ машина.

Да закључим: ова књига ће за свог читаоца бити неоспорно високо информативна лектира. Додуше, можда ће неке појединце одбити од ње толика хетерогеност у њој обрађених тема; многи људи нису спремни да дубље зарањају у области потпуно изван сопствене струке. Но, што време више одмиче, све је присутнија у науци интердисциплинарна сарадња; можда ће управо овакви „хетерогени“ зборници бити у будућности доминантна лектира научног радника?

Београд

Милка Ивић

април 1996.

ПЕТ ВЕКОВА СРПСКОГ ШТАМПАРСТВА, 1494◊1994, Раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд 1994, Издавачи Српска академија наука и уметности, Матица српска, Народна библиотека Србије; приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, стр. 232 + албум од 233. до 390. стр.

Године 1994. навршило се пет векова од појаве прве штампане књиге на словенском југу која је штампана на српскословенском језику, тј. *Окшоиха њрвогласника*. Господар Зете, Ђурађ Црнојевић, 1492. г. наручио је у Млечима српска слова за потребе штампарије коју оснива на Цетињу, тако да ће се већ 4. јануара 1494. г. појавити и *Окшоих*. Осим њега штампане су још четири књиге.

Тој изузетној годишњици посвећена је књига коју приказујемо. На својој уводној страници Мирослав Пантић (главни уредник) истиче значај ове штампарије, утолико пре и више што је господар Ђурађ смогао снаге, и показао довољно мудрости, да у изузетно тешком времену, кад је турска сила озбиљно притиснула и Зету, увиди потребу за овако значајним културним прегнућем. У свом делу кратког увода у истом духу тај велики културни догађај оцењују заједнички Уредништво (чланови Уредништва су, поред М. Пантића, Александар Младеновић и Драго Ђупић) и аутори.

Зборник садржи више радова, који, обележавајући ову значајну годишњицу, у много ширем контексту осветљавају, не само средњовековно српско, него и словенско штампарство и његов значај за развој средњовековне српске културе у њеним различитим видовима.

У чланку *Видови и огранци раног словенског штампарства* (стр. 9–24) Лазар Чурчић износи податке о првим штампарима — Словенима, који не штампају словенске књиге, него дела грчких и латинских писаца, али су, претпоставља Чурчић, својим земљацима могли бити од користи кад се започело са штампањем словенских књига. Они су се са штампарским умећем упознали у Венецији (Которанин Андрија Палтошић, Ластовљанин Добрић Добрићевић и др.).

У Чурчићевом раду налази се много драгоцених података о раном латиничком словенском штампарству (истиче се да је оно, вероватно, најпре стигло у Пољску већ 1474. г.), да је највише инкунабула, кад је реч о словенској земљи, штампано у Чешкој итд. Ту су, даље, подаци о раном глаго-

љичком штампарству (венецијански штампар Андреа Торезани је 1493. г. штампao глагољички *Бревијар*), о ћириличкој штампи за источнословенско подручје (у Кракову је Немац Швајполт Фиол 1491. г. почео са штампањем ћириличких књига); говори се о почецима штампарства у Русији (године 1564. Иван Фјодоров почиње штампати књиге у Москви); у овом раду налазимо и податке о манастирским штампаријама на источнословенском терену, као и о штампаријама које су се развијале изван манастира. Говорећи о раном румунском штампарству, Л. Чурчић истиче да је српско штампарство остварило изузетно значајне и присне везе са штампарством у Румунији. Значајни су и подаци о католичким ћириличким издањима (Дубровчанин Фрањо Ратков Мицаловић 1512. г. штампа *Молићвеник* или *Офучије* на ћирилици а не на латиници); наводи се и податак о постојању протестантске ћириличке штампе, али се истиче њена епизодна улога кад је реч о ћирилици. (Везује се за име Словенца Приможа Трубара. Он је своја глагољичка издања, од *Буквара* 1561. до *Новог заветѝа* 1562/3, систематски прештампавао и ћирилицом.)

Сретен Петковић у чланку *Илустрације и књижни украси у српским штампаним књигама* (стр. 25–52) свестрано обрађује ликовна достигнућа наших старих штампара, подвлачећи да су већ цетињске књиге показале својства зрелих остварења; већ прва од њих, *Окћоих ѝрвогласник*, „има, осим иницијала, и три репрезентативне заставе на самом почетку“ (стр. 25). Код прве две С. Петковић истиче западни утицај, док се код треће види утицај рукописних књига. Међу цетињским књигама „најзначајнији и најлепши украс“ (стр. 27) чине илустрације које има *Окћоих ѝејогласник* (штампан, вероватно, 1494. г.). Говорећи о штампарији Божидача Вуковића у Венецији, аутор нарочито подвлачи велике Вуковићеве амбиције које се огледају како у броју књига, тако и у богатству графичких украса. Заставе и иницијали у његовим књигама следе рукописну традицију. Он се „није много трудио око иницијала и застава“, који су у духу српске рукописне традиције, али је „велике напоре уложио да сликом украси странице својих књига“ (стр. 29), почев од *Зборника* из 1521. г., где су илустрације доследно у традицији истока. Његов најзначајнији подухват — *Празнични минеј* (завршен поч. 1538. г.) — поред старих дрвореза, садржи и нове, за чије су предлошке изабране грчке, одн. критске иконе. За књиге које штампа Виценцо Вуковић, Божидаров син, реч је, пре свега, о *Псалтиру с ѝоследовањем и часловцем*, С. Петковић истиче да се, поред византијске иконографске традиције, уносе и елементи из ренесансних рукописних и штампаних књига чиме се он, на неки начин, и највише удаљио од православних, византијских предложака. Наводе се и подаци о другим српским штампаријама и штампарима у Венецији (Јеролим Загуровић, Јаков Крајков, Ђовани Антонио Рампацето и др.).

Говорећи о томе како су биле украшаване књиге штампане у покореним српским земљама (та активност траје од 1519. па све до седме деценије XVI века, стр. 41), аутор наглашава да су услови и прилике били такви да су књиге много скромније биле украшаване (у Горажду 1519–1523, у Рујну

1537 и др.). Појављују се, и то не увек, иницијали и заставе рађени по узору на рукописе, а *Окѣоих ѿѣтогласник* грачанички (1539. г.) има и једну илустрацију, са ликом манастира Грачанице. Чак и у штампарији таквог манастира какав је био Милешева, књиге су веома скромно украшене. Једино је јеромонах Мардарије у штампарији у Мркшиној цркви показао већу жељу за украшавањем књига (*Четворојеванђеље* из 1562. и *Цветни ѿриод* из 1565. г.). Објашњавајући блискост српских штампаних књига са рукописним, С. Петковић истиче незавидну и тешку ситуацију у којој су се нашле српске земље — с једне стране била је ту претња од исламизације, а с друге од унијаћења. Стога се српски штампари радије опредељују за традицију, њено чување и неговање, па отуда и везаност за рукописне књиге. Протканост илустрацијама, које на несумњив начин потврђују важне ауторове налазе и оцене, чине ову студију С. Петковића још вреднијом.

Гордана Јовановић у чланку *О језику старих српских књига* (стр. 53–60) на почетку говори о традицији именовања језика којим се штампају наше старе књиге („српски језик“, „наш језик“); истиче се, даље, да тај језик јесте српски по томе што је за српску средину њен књижевни језик. Међутим, у лингвистичком смислу, он је српска редакција црквенословенског језика чији су утемељивачи Ћирило и Методије. Старе српске штампане књиге нису вршиле неке интервенције у језику, нису спроводиле језичку реформу. Ортографија у њима је српске редакције, а лексика и графички систем су у духу старословенске традиције.

У чланку *Стара шћамѣа као развојни стѣуѣањ ћирилице* (стр. 61–69) Митар Пешикан даје сажети преглед настанка словенске азбуке, појаву ћирилице крајем IX века у Бугарској, настанка српске редакције старословенског језика, еволуцију српске ортографије, развоја брзописа, као и штампане ћирилице, за коју се каже да јој је узор било уставно писмо, а не брзопис. На крају аутор даје *Опшће најомене о Лексикону* (стр. 67–69).

Сви досад наведени прилози (стр. 1–69) чине уводно или приступно поглавље, иза кога следе два опсежнија и синтетичка која (свако на свој начин) дају целовиту слику старог српског штампарства — прво у енциклопедијском тексту (протканом илустрацијама), а друго ликовним језиком (у виду албума допуњеног текстом).

Изузетно је драгоцено прво наредно поглавље — *Лексикон српскословенског шћамѣарсѣѣѣѣ* (стр. 71–218) — који је приредио и писао Митар Пешикан, уз помоћ и других сарадника. Јединице *Лексикона* сврстане су по азбучном реду, али је тематским садржајем омогућено да се он прочита и као јединствена књига. Ту имају своје јединице све српскословенске штампарије, свака од четрдесетак познатих њихових књига, као и сви знани и једва знани штампари (за њих се чланци крећу од сажетих студија, кад је о штампарима сачувано више података, до кратких помена, кад се о неком штампару зна, нажалост, само име и у чему је суделовао); све је то допуњено и низом других чланака у контексту старог српског штампарства. Не можемо се овде упуштати у садржину и достигнућа обраде, али уместо тога вреди пренети сав тематски садржај (насловe јединица); из тога ће се видети не

само свестраност енциклопедијске обраде, него се и из самих наслова може сагледати укупно дело старих штампара српскословенских књига (из поштовања према подвижницима тог посла нећемо испуштати ни сасвим кратке чланчиће о једва знаним штампарима):

Присјуйни чланци: Гутенберг, Европско штампарство у XV веку, Венеција, Словенско штампарство (кратки информативни чланци); Штампарије српскословенске, Књиге српскословенске (збирни прегледи); Слагачки елементи, Слова курентна, Слова верзална, Иницијали, Насловно писмо, Заставице, Илустрације, Оквири (са позивањем и на уводно поглавље кад год је тема тамо обрађена).

Црнојевићка шtamпарија (од 1494. г.): Ђурађ Црнојевић, Црнојевићка штампарија, Словна гарнитура Црнојевићке штампарије и редослед рада на књигама, Октоих првогласник црнојевићки, Октоих петогласник црнојевићки, Псалтир црнојевићки, Молитвеник црнојевићки, Четворојеванђеље црнојевићко, Макарије од Црне Горе, Макарије, штампар у Румунији, Ободско питање, Грб Црнојевића.

Вуковићка шtamпарија (од 1519. г.) — главни чланци: Божидар Вуковић, Виценцо Вуковић, Вуковићка штампарија, Грб Божидара Вуковића и други амблеми Вуковићке штампарије; *књиге Божидарове:* Служабник Божидара Вуковића, Псалтир Божидара Вуковића, Зборник за путнике Божидара Вуковића 1521, Зборник за путнике Божидара Вуковића 1536, Октоих петогласник Божидара Вуковића, Минеј празнични Божидара Вуковића, Молитвеник Божидара Вуковића; *Божидарови шtamпари:* Пахомије од Црне Горе, Мојсије Дечанац, Теодосије, Ђенадије; *Виценцове књиге:* Псалтир Виценца Вуковића 1546, Зборник за путнике Виценца Вуковића 1547, Служабник Виценца Вуковића, Зборник за путнике Виценца Вуковића 1560, Псалтир Виценца Вуковића 1561, Октоих петогласник вуковићки и други.

Наштављачи делатности Вуковићке шtamпарије (од 1561. г.): Стефан Скадранин, Триод посни Стефанов, Скадарска штампарија, Занети, Камило, Триод цветни скадарски; Јаков од Камене Реке, Зборник Јакова од Камене Реке; Загуровић (Јеролим), Јаков Крајков, Загуровићева штампарија, Псалтир Загуровићев, Молитвеник Загуровићев, Служабник загуровићки први, Служабник загуровићки други, Зборник „Различније потреби“ Јакова Крајкова; Зборник мали Стефана Паштровића, Стефан Паштровић, Сава Дечанац, Рампацето, Буквар Саве Дечанца и Стефана Паштровића; Псалтир Ђинамијев, Ђинами.

Гораждани (од 1519. г.): Горажданска штампарија, Гораждани у румунском штампарству, Божидар Горажданин, Љубавићи, Радоје; Служабник гораждански, Псалтир гораждански, Молитвеник гораждански.

Рујно (1536/37): Рујно, Рујанска штампарија, Четворојеванђеље рујанско, Теодосије.

Грчаница (1538/39): Грчаничка штампарија, Октоих петогласник грчанички, Никанор, Димитрије.

Милешева (1544–1546. и 1557): Милешева у српском штампарству, Милешевска штампарија прва, Милешевска штампарија друга, Псалтир милешевски први, Молитвеник милешевски, Псалтир милешевски други; Данило, Никанор, Сава, Мардарије (игуман бањски), Мардарије (штампар Милешевски); Теодор, Дамјан, Милан.

Београд и Мркшина црква (1552. и 1562–1566): Београдска штампарија, Четворојеванђеље београдско, Мардарије, Радиша Дмитровић, Гундулић (Тројан); Мркшиначка штампарија, Четворојеванђеље мркшиначко, Триод цветни мркшиначки, Живко, Радул.

Још неке српскословенске књиге: Псалтир српскословенски непознате штампарије, Минеј празнични Коресијев, Триод цветни Јована Светогорца (последња српскословенска књига 1648/49).

Други ојштии чланци: Формат књига и слога, Датација старих књига, Сигнатура табака и листова, Језик српских штампаних књига, Правопис српскословенских књига, Цена књиге, Изгубљене књиге.

Нема сумње да ће Пешиканови налази и судови о спорним и отвореним питањима, изложени у *Лексикону*, задржати трајну научну релевантност у овој области филологије. Треба истаћи да је М. Пешикан анализом словних гарнитура Црнојевићке штампарије дошао до кључа којим су редом штампане књиге ове штампарије (показало се да је *Псалтир* штампан у два маха); ту су и студиозни чланци о Вуковићима и Горажданима и др. Дело истовремено има карактер општег информативног и општеобразовног приручника. Уз то је *Лексикон* допуњен додатком *Из записи старих штампара* (стр. 219–232, избор и транскрипција М. Пешикана); ти записи су од интереса и за историју књижевности.

Монографија *Пет векова српског штампарства* завршава се изванредним поглављем *Албум старог српског штампарства* (1494–1638, стр. 233–376), коме су додати и потребни текстови (стр. 377–390); аутор је Катарина Мано-Зиси. И овде о карактеру и садржају поглавља доста сведочи сам његов садржај: Цетиње 1494–1496, Горажде 1519–1523, Венеција 1519–1539, Рујно, Грачаница, Милешева 1536/37–1546, Венеција 1546–1561, Београд, Милешева, Мркишина црква 1552–1566, Венеција 1566–1597, 1638, *Одјелици српског штампарства у Румунији* 1507–1580, Поговор *Албуму*, *Коментари репродукција*.

Визуелним језиком (зналачким одбором и распоредом 126 илустрација у сразмери 1:1) и компетентним судовима и коментарима на крају — ауторка је испричала целовиту повест старог српског (српкословенског) штампарства. Снимци нису бирани насумице нити одока, а ауторка се није повела ни за мерилом атрактивности. Сваки од њих је једно промишљено одабрано сведочанство, при чему је доста пажње посвећено записима самих штампара. Сврху одбира најбоље дефинише сама К. Мано-Зиси: „Отворене странице књиге биране су с намером да саопште неке сасвим конкретне чињенице; али исто тако, једна од особености овог албума је и то што он не само непосредно већ још више посредно, често кроз неупадљиве детаље, омогућује да се наслути сва сложеност изукрштаних културноисторијских процеса или усмереност издавачког програма у времену у којем су књиге настале.“ (стр. 378).

Тиме се *Албум* добро допуњава и с Петковићевом студијом у уводном поглављу књиге и с Пешикановим *Лексиконом*, који је проткан позивањем на *Албум*; са своје стране, и ауторка *Албума* дала је места оним сведочанствима која је изискивао *Лексикон* (нпр. *Албум* садржи узорке свих седам фаза црнојевићког слога које је утврдио М. Пешикан).

Сва три поглавља, дакле, добро се и складно допуњавају, сва три доносе несумњиве кораке напред у научним дисциплинама којима припадају. „Најпотпунији склад писма и слике постигла је књига“ — каже К. Мано-Зиси (стр. 377) у студији *Поговор Албуму*. Могло би се додати да „склад писма и слике“ одликује и ову конкретну књигу, која достојно обележава 500 година од увођења велике цивилизацијске тековине у српску културу.

Правично је за ову књигу одати признање труду Уредништва и Народне библиотеке Србије као извршног издавача, као и низу финансијера и донатора наведених на последњем листу књиге.

Пет векова српског штампарства јесте књига која чини част нашој науци и за многе хуманистичке дисциплине биће незаобилазно штиво.

Београд

Гордана Јовановић

јануар 1996.

Николай Ковачев, Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия, Издателство ПИК, Велико Търново, 1995, 620 стр.

Уз два већ постојећа антропонимијска речника¹, бугарска ономастика је ове, 1995. год., обогата још једним значајним делом: *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия* аутора Николаја Ковачева (у даљем тексту: *Речник*).

Речник је настао на основу корпуса од 34 488 личних имена, прикупљених и ексцерпираних у последњих десетак година у Центру за бугарску ономастику при Великотрновском универзитету. Обухваћен је период од последње деценије 19. в. до 1980. год. Из расположивог корпуса у *Речник* је унето 16 713 личних имена са учесталошћу појављивања изнад један (Предговор, 12).

Речник је конципиран из ових целина: *Предговор* (7–26), *Речник на мџските и женски лични имена в България до 1980 година* (29–580), *Таблице и схеми* (583–601) и *Библиографија* (605–620).

У Предговору аутор, између осталог, у кратким цртама даје историјски преглед антропонимских истраживања у Бугарској, творбене и семантичке типове личних имена, неке језичке специфичности личних имена (11–19).

Самом *Речнику мушких и женских личних имена у Бугарској до 1980. године* претходи објашњење о обради одредница, односно упутство за коришћење *Речника*.

Сва лична имена су акцентована и дата у јединственом азбучном реду. Иза масно истакнуте одреднице стоји ознака рода. Следи масна цифра која означава број носилаца имена у земљи до 1980. год. Цифром иза косе црте истакнута је учесталост имена до 1970. год. Иза положене црте наводи се година првог појављивања имена. Римским цифрама од I–IX означене су деценије /I (1891–1900) — IX (1971–1980)/. Арапском цифром иза римске означен је број носилаца имена у дотичној деценији. Иза ових података долази податак о броју носилаца имена у једном од четири региона Бугарске. На крају је протумачено порекло имена и његово значење.

¹ Илчев Ст., *Речник на личните и фамилни имена у българите и Ковачев Н., Честотно-тълковен речник на личните имена у българите.*

У овом кратком представљању *Речника* задржаћемо се на семантици личних имена. Покушаћемо да издвојимо најфреквентније семантичке типове и да направимо у том смислу неке паралеле са стањем у *Речнику личних имена код Срба* Милице Грковић (у даљем тексту: РЛИ).

I. Мотив надевања личних имена са жељом да њихови носиоци добију пожељна психофизичка својства, семантички је врло разуђен у оба антропономастикона.

I.1.a. Елементом опште телесне лепоте мотивисана су нпр. буг. лична имена: *Гизда* (ж), *Гиздава* (ж), *Гиздо* (м), *Краса* (ж), *Красен* (м), *Хубава* (ж), *Хубавка* (ж), *Хубан* (м).²

I.1.b. Лепотом очију семантички су условљена нпр. имена: *Ваќла* (ж), *Ваклина* (ж), *Ваклуша* (ж) — „она која има црне очи, црне обрве“, *Ваклин* (м), *Ваклуш* (м) — „онај који има црне очи, црне обрве“, *Веждана* (ж) — „да има изразито лепе обрве“, *Модро* (м) — „да има плаве очи“.³

I.1.v. Лепота косе семантички је мотив нпр. имена: *Косан* (м), *Косана* (ж) — „да има лепу, густу, бујну косу“, *Косар* (ж) — „да има дугу косу“, *Коприн* (м), *Коприна* (ж), *Копринка* (ж) — „да има сјајну и меку косу као свила“, *Руса* (ж) — „да буде светлокоса“, *Свила* (ж) — „да има косу као свила“, *Свилан* (м), *Свилана* (ж), *Свилен* (м), *Свилена* (ж), *Свиленка* (ж), *Свиленчо* (м) — „да буде леп(а) с меком и сјајном косом“.⁴

I.1.g. Лепотом лица мотивисана су нпр. следећа лична имена: *Гал* (м) — „да је црн, црнпураст“, *Га́ла* (ж) — „црна, тамнопута“, *Га̀ро* (м), *Га̀рчо* (м) — „тамнопут“, *Кафѐна* (ж), *Кафява* (ж) — „да јој је кожа боје кафе“, *Румен* (м), *Румѐна* (ж), *Румјан* (м), *Румјана* (ж) — „да буде румен(а)“, *Смољан* (м) — „да буде црн као смола“, *Чѐрна* (ж) — „да буде црна“, *Червѐнко* — „да буде здрав, са црвеним образима“.⁵

I.2. Мотивом пожељних душевних особина (снага, храброст, јака воља, доброта, нежност, веселост) условљена су у буг. именованости нпр. имена: *Желѐз* (м), *Желјз* (м), *Желјза* (ж), *Желјзка* (ж), *Желјзко* (м) — „са жељом да има тврду, јаку вољу“, *Бла́га* (ж), *Бла̀го* (м) — „да буде благе нарави“, *Весѐл* (м), *Веселин* (м) — „са жељом да буде весео, да се радује животу“, *Вѐсела* (ж), *Веселина* (ж), *Вѐселка* (ж) — „са жељом да буде весела, да се радује животу“, *Ра̀да* (ж) — „са жељом да буде радосна и весела“, *Хра̀бър* (м) — „да буде храбар, смео, неустрашив“, *Хра̀бра* (ж) — „да буде храбра, смела, неустрашива“, *Јуна̀к* (м) — „да буде храбар“.⁶

I.3. Здравље (добро здравље, дуг и срећан живот) је мотив којим су у буг. антропономастикону мотивисана нпр. имена: *Вѐли* (м) — „да доживи

² Исп. у РЛИ нпр.: Лепомир, Лепосав, Лепосава, Лепојка, Танкосава, Убавко.

³ Исп. у РЛИ: Окан, Окица, Светозар, Светозарка.

⁴ РЛИ доноси ова лична имена мотивисана косом: Косан, Косана, Косара, Косматац.

⁵ Исп. у РЛИ нпр. имена: Белиша, Белица, Белка, Вранеш, Црноје, Црнча, Румѐна, Светлан, Светолик, Руса, Русија.

⁶ Исп. у РЛИ нпр.: Гвозден, Благоје, Благоица, Добрин, Добрана, Веселин, Милица, Милан, Миодраг, Миладин.

дубоку старост“, *Даби* (м) — „да буде жив“, *Здра̀ве* (м), *Здравејка* (ж), *Здравејко* (м), *Здравелин* (м), *Здравелина* (ж) — „да буде здрав(а)“, *Жива* (ж), *Живадин* (м), *Живка* (ж), *Живко* (м) — „да буде дуговечан, дуговечна“, *Щастлив* (м) — „да буде срећан у животу“, *Столетка* (ж) — „да живи сто година“.⁷

1.4. Занимање као мотив личних имена је уобичајено и код Срба. Нашу пажњу ипак су привукла буг. лична имена, релативно млада по постанку, типа: *Мајор* (м) — „са жељом да достигне у војсци чин мајора“, *Студенка* (ж) — „да постане студенткиња“, *Студентчо* (м) — „да постане студент“, *Иконџм* (м) — „са жељом да постане црквени или манастирски управитељ“, *Касиџрка* (ж) — „да постане касирка“.⁸

II. Семантичка група фитонимских личних имена у *Речнику* обухвата 2,7 % од укупног броја личних имена. По лично изведеној статистици, РЛИ потврђује око 1% имена овакве мотивације. Навешћемо нека буг. лична имена овакве условљености, и то по оним биљкама чији називи код нас нису уграђени у лична имена: *Брџа* (ж), *Брџица* (ж), *Брџо* (м), *Брџиљн* (м), *Бџка* (ж), *Бџко* (м) — „буква“, *Гџбџр* (м) — „граб“, *Крушка* (ж), *Крушко* (м), *Лимџн* (м), *Лимџна* (ж), *Липа* (ж), *Детелин* (м), *Детелина* (ж), *Мимџза* (ж), *Мирџија* (ж), *Овса̀на* (ж) — „овас“, *Орџшка* (ж), *Орхидеја* (ж), *Пџлма* (ж), *Прасковија* (ж) — „бресква“, *Хризантџм* (м), *Хризантџма* (ж), *Цикла̀ма* (ж), *Чубра* (ж) — „чубрица, *Satureja hortensis*“.⁹

Већа фреквентност фитонимских личних имена у бугарском језику може се објаснити: 1) много већим бројем фитонима који су послужили као мотив за лично име и 2) успостављањем мушких облика имена према женском имену које је апелативног фитонимског образовања (*Детелин* < *Детелина*, *Хризантем* < *Хризантема*, *Крушко* < *Крушка*).

III. У групи личних имена зоонимског порекла, познатој иначе и у српском именослову, уочавају се два елемента: 1. елемент именовања по животињама уопште: *Врабчо* (м), *Гџлџб* (м), *Гџлџбица* (ж), *Зџјко* (м), *Канџри* (м) — „канаринац“, *Пеперџда* (ж) — „лептир“, *Светџлка* (ж) — „свитац“, *Славџј* (м), *Славџјка* (ж), *Славџјко* (м) — „славуј“, *Соколџн* (м) — „соко“¹⁰, као и 2. уграђивање имена животиња у лична имена са непосредним мотивом проистеклим из веровања о заштитној улози животиња: *Вџлџн* (м), *Вџлџана* (ж), *Вџлко* (м) — „вук“, *Мџчо* (м) — од мечка, „да га не нападају животиње“.¹¹

IV. Не тако бројна, али семантички је занимљива група личних имена везана за време доласка на свет новорођенчета (дан, месец, годишње доба рођења, редослед рађања у породици): *Понделија* (ж) — „рођена у понеде-

⁷ Исп. у РЛИ нпр. имена: *Здравко*, *Здравка*, *Живадин*, *Живанка*, *Стојан*, *Стојадин*.

⁸ РЛИ доноси стара имена по занимању типа: *Ковач*, *Кован*, *Ковинка*, али не потврђује имена по релативно новим занимањима каква срећемо у бугарском антропономастикону.

⁹ Исп. у РЛИ имена типа: *Божур*, *Јавор*, *Јасмин*, *Јагода*, *Вишња*, *Ружа*, *Малина*, *Гроздана*, *Ковиљка*, *Љиљана*.

¹⁰ Исп. у РЛИ нпр. имена: *Голуб*, *Крагуј*, *Лабуд*, *Паун*, *Славуј*, *Соко(л)*, *Грлица*, *Кошута*, *Куна*, *Срна*.

¹¹ Исп. у РЛИ нпр.: *Вук*, *Вукадин*, *Гавран*, *Лисица*, *Медвед*, *Јеж*, *Паук*, *Пчела*.

У *Речнику* је још потврђен и конкретизован елемент телесне ружноће у имену *Щърбан* — „онај који је без зуба“.¹⁶

Након *Речника* следи 15 табела које статистички приказују материјал обрађен у *Речнику*.

Аутор на крају даје богату библиографију од 391 библиографске јединице.

Појава овог *Речника* заиста треба да радује не само бугарску, већ и словенску научну јавност у целини. Проблемска област антропонимије пружа по себи могућности за разнолика, лингвистички и културолошки пажње вредна запажања, а у случају блискосродних језика, какви су нпр. бугарски и српски, и за нека упоредна истраживања од посебног научног значаја. Имајући све ово у виду, наглашавамо да је *Честотно-етимологичен речник на личните имена* Николаја Ковачева драгоцен извор обавештења који не би смео бити заобиђен при изучавању словенског антропономастикона.

Београд

Радмила Жугић

¹⁶ РЛИ не потврђује имена с овим елементом.

април 1996.

**ИЗУЗЕТНО ЛЕКСИКОГРАФСКО ОСТВАРЕЊЕ, Старославјански
словарь (по рукописям X–XI веков), Славјански институт АН Чешской
Республики, Институт славјановедения и балканистики Российской АН, Мо-
сква, „Русский язык“, 1994, стр. 842.**

Коначно смо добили дело које нам је недостајало и које смо одавно очекивали. Старословенски речник, да кажемо то одмах у почетку, дело је познатих старословениста и лексикографа. Израдили су га Е. Блахова, Р. М. Цејтлин, С. Херодес, Л. Пацнерова и М. Бауерова, под редакцијом Р. М. Цејтлин, Р. Вечерке и Е. Блахове. Рецензенти су му Н. И. Толстој, А. Е. Супрун и Г. А. Хабургајев. Као што се види из наведених имена, овај речник је произашао из прашке лексикографске школе, односно оних који наста-вљају традицију прашког *Slovníka*. Њима се придружила позната руска старословенисткиња и лексиколог Р. М. Цејтлин (цф. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв., БАН, Софија 1986). Речник је и иначе израђен на основу картотеке прашког *Slovníka*.

У Предговору *Речника* (*Предисловие*, стр. 3–12) дају се подаци о раду на речнику, ко је што урадио и обрадио, превео, редиговао и сл. Исто тако говори се у кратким цртама о развоју старословенске лексикографије од средине XIX века до данас у свим словенским земљама и другим славистичким центрима и славистима који су радили на осветљавању старословенске (црквенословенске) лексичке грађе, као и о досадашњим речницима, као нпр. онима Востокова, Миклошича, Садник-Ајцетмилера, прашког *Slovníka*, те њихову значају, као и о речницима уз поједина издања (као, на пример, Јагићеву уз издања Маријинског јеванђеља).

Из Предговора овом речнику дознајемо да је рад на њему почео средином 70-тих година. Лексика обрађена у њему узета је из до сада познатих класичних старословенских текстова X–XI века, од којих је 12 глагољских и 6 ћирилских. То су: Зографско четворојеванђеље, Маријинско четворојеванђеље, Асеманово (или Ватиканско) јеванђеље-апракос, Савина књига, Охридски глагољски листићи, Листићи Ундолскога, Бојанско јеванђеље-апракос, Зографски палимпсест, Енински апостол, Синајски псалтир, Синајски еухологиј, Синајски служабник, Кијевски листићи, Клоцов зборник, Супрасаљски зборник, Хиландарски листићи, Рилски глагољски листићи и Зографски ли-стићи.

Овај речник, како се каже у Предговору, не садржи целокупно лексичко благо старословенског језика, већ само оно које се налази у текстовима који су дошли до нас, односно који су (у већој или мањој мери) сачувани до данашњих дана. О непосредоченим речима у овим споменицима, да не кажемо изгубљеним, може се говорити на основу каснијих црквенословенских споменика свих редакција, који се ослањају на њих и продужавају ћирило-методијевску традицију. Тај фонд је представљен у прашком Slovníku (до сада су изашла два тома, а трећи је при крају, последња свеска овог речника је 49 (цѣловати-чюѣдити сѣ), а објављена је 1995. године). Међутим, и на основу овога што је представљено овим једнотомником можемо добити пуну представу о лексичком систему старословенског језика у целини. Овај је речник по типу тезаурус — садржи све речи из поменутих старословенских споменика без изузетка. Те су речи превасходно словенске, али има и позајмљеница из грчког и других језика адаптираних преко грчког оригинала (пре свега се мисли на арамејске и старојеврејске речи). Дају се и сва лична имена, географски називи, а посебну одредницу имају и слова у бројној вредности. Ово дело исто тако региструје и све нејасне речи, писарске омашке и сл. Речник садржи око десет хиљада речи. У предговору се дају и подаци о томе колико који рукопис садржи речи. Тако нпр. Супрасаљски зборник има укупно 5285 речи, а од тога броја 3224 речи се не налазе у другим споменицима.

У прилозима који претходе самом речнику дају се разни корисни подаци и објашњења. У одељку *Описание старославянских рукописей* (стр. 13–25) Р. Вечерка даје кратак опис сваког у речнику цитираног рукописа, наводећи и литературу о сваком, и то редом како су споменици цитирани по хронологији у самом речнику. Исти аутор даје и фонетско-фонолошке и правописно-графичке карактеристике старословенских рукописа (*Фонетико-фонологическая и правописно-графическая характеристика старославянских рукописей*, стр. 26–40), а затим расправља и о фонетској и морфолошкој нормализацији одреднице (*Нормализация написания заглавного слова основной словарной статьи (фонетическая и морфологическая)*, стр. 41–43). Вечерка као прво истиче да се у нормализацији речи ишло за тим да се избегну дублетна слова, нпр. пише се свуда и, а не і, њ, или џ а не шт, џ а не џ и сл. Код словенских речи ишло се за тим да се да њихова „идеална“ ортографска и фонетска форма. То се тиче нпр. писања полугласника, прејотације и сл. Што се тиче страних речи, узимају се најчешће варијанте које се срећу у старословенским рукописима, нпр. речи са грчким ф дају се и са ф и са п и са в, и сл. Завршетак — еи има предност над ђи, али се дају обе форме, нпр. иеџей, иеџѡй. Код морфолошке нормализације ишло се за тим да се дају облици онако како је уобичајено у речницима, нпр. за именице номинатив, глаголе инфинитив, итд., код личних заменица дају се њихове посебне форме, нпр. азъ — мы — вѣ и сл., а код придева ном. сг. у неодређеном лику м. р., са наставком одређеног. Углавном се говори о проблемима који утичу на успостављање одреднице.

званиј библејских књиг и их частей), а на стр. 61–62 условне скраћенице (*Условные сокращения*).

Слово *а* почиње страном 63, а последње *в* (ижица) завршава страном 810.

Морфолошке таблице (*Морфологические таблицы*), које садрже промене именица, придева, партиципа, заменица и глагола (нека врста мале граматики), налазе се на стр. 811–841. На стр. 842 дати су најпознатији приручници старословенског језика. После импресума у књизи је остављено неколико страна (4) за примедбе, забелешке (*Для заметок*).

Један овакав речник старословенскога језика одавно се очекивао, а недостајао је свима који се баве овом материјом, свима који имало задиру у старословенско писано наслеђе. Иако је и раније било покушаја на обједињавању старословенске лексичке грађе, ниједан до сада познати речник није у потпуности задовољавао својом садржином и лексикографском обрадом. Досадашњи речници, иако су носили наслов старословенски (или црквенословенски) нису разграничавали лексичку грађу класичних старословенских споменика од оних каснијих, редакцијских. Мада Миклошичев речник носи наслов *Lexicon palaeoslovenico ...*, он то у суштини није. Његова грађа је много, много шира, протеже се на споменике и до XIX века. Прашки *Slovník*, који је рађен по свим правилима модерне лексикографије, такође је шири од овога једнотомника, јер и он садржи лексичку грађу, поред оне класичне, која се налази у овом једнотомнику, и редакцијских споменика (оних архаичних) до XVI века. Овај речник је нека врста његовог синописа. Зато је за палеослависте од изузетне користи и од изузетног значаја. Биће од велике користи свима који се баве било којом граном палеославистике: филологијом, текстологијом, литературом, историјом итд., а студентима славистике биће од неизмерне користи као помагало. Нажалост, он је већ сада раритет (штампан је у 5060 примерака) и сви они који га желе не могу га поседовати. Пред нама је, дакле, изузетно дело. Оно попуњава једну велику празнину која се осећала у палеославистици. Имамо више граматика старословенскога језика, али управо је недостајао један овакав речник. Урађен је од врских познавалаца старословенске лексичке материје и познатих лексикографа. Зато само похвале свима за изузетан труд и напор да се дође до његовог појављивања. Они то и заслужују.

Београд

Никола Родић

март 1996.

WIESŁAW BORYŚ i HANNA POPOWSKA—TABORSKA, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, tom I, A — Ć, Polska Akademia Nauk, Instytut Slawistyki, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1994, 272 str.

Пољска етимолошка школа позната је по свом изузетном доприносу развоју словенске етимологије. Поред два етимолошка речника пољског језика — Брикнеровог из 1927. године (A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*) и још недовршеног речника Славског (F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, A — żywy, 1952 nn.) као и етимолошког речника прасловенског језика (*Słownik prasłowiański*, I–VII, A — gobdź, 1974 nn.), недавно се појавио и први том кашупског етимолошког речника. Ако се прихвати уверење да кашупски представља дијалекат пољског језика (које са већином пољских лингвиста деле и аутори Речника), онда је то први етимолошки речник једног словенског дијалекта.

Због посебног места које кашупски говори заузимају у оквиру пољског и словенских језика у целини, кашупска лексика има изузетан значај у етимолошким истраживањима. То се нарочито односи на онај њен део који чине специфично кашупске речи, речи које су потврђене у ранијим фазама развоја пољског језика и речи које се наслањају на пољску дијалекатску лексику. Отуда и *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, који третира управо овакву лексику, представља својеврсну допуну речника Брикнера и Славског.

Кашупски етимолошки речник конципиран је као диференцијалан у односу на пољски књижевни језик. Тиме је условљен и избор одредница — речник углавном садржи тзв. лексичке кашубизме у које спадају бројни архаизми, честе иновације и одабране немачке позајмљенице. Циљ речника и јесте да се овај занимљиви слој лексике презентира етимолозима и историчарима језика.

Увод Речника писан је са два циља: а) да се читалац у главним цртама упозна са кашупском проблематиком; б) да се објасне теоретски и методолошки принципи израде Речника. Поред указивања на специфичан статус кашупског дијалекта као „северозападне периферије пољског језика, источне периферије германизованих словенских предела, северозападне периферије севернословенских језика и северозападне периферије целог словенског простора“, даје се и историјат проучавања кашупске лексике са становишта ети-

мологије, почев од првих покушаја етимолошких тумачења садржаних у речницима Мронговија (К. С. Mrongowiusz) из прве половине XIX века, па све до радова савремених етимолога. Затим се наводи списак обавезних и факултативних извора грађе ексцерпираних за потребе Речника, праћен коментарима. Скреће се пажња и на ареалну подељеност кашупске лексике. Говори северног обода кашупске територије одликују се изразитом архаичношћу, што их зближава са ишчезлим словињским (најархаичнијом северозападном варијантом кашупског дијалекта). Средњекашупске говоре карактерише иновативност у области морфологије и семантике, што је одлика и југозападних говора. Најзад, југоисточни говори садрже велики број општепољских речи и показују велику сличност са суседним пољским дијалектима. Посебну вредност Увода чини доследно упућивање на ширу литературу посвећену кашупској проблематици (пре свега, на етимолошке радове). То, уз већ поменуте изворе грађе, даје Уводу још једну димензију — он истовремено представља и исцрпну библиографију о кашупском дијалекту.

У Уводу су детаљно изложени принципи организације одредница и принципи етимолошке анализе. Ови потоњи су следећи: даје се порекло појединачних лексема, а не породица речи; проучава се, преваходно, статус разматране речи у кашупској лексици (њено место у кашупској породици речи, мотивација, постојање евентуалне непосредне деривационе основе, објашњење структуре речи из кашупских творбених средстава); ако се реч не може објаснити на плану кашупског, истражује се њен статус у оквиру пољске лексике; кад су у питању континуанте прасловенских лексема које се не дају објаснити ни на кашупској, ни на пољској равни, у тражењу генезе посеже се за словенским паралелама; у крајњем случају, кад нема унутар-словенских поређења, траже се сродне речи у другим индоевропским језицима.

Кашупски етимолошки речник писан је слојевито, уз обиље језичких и ванјезичких информација. Речи се дају у изразима и фразама, етимолошка тумачења се поткрепљују подацима о историјској и синхроној фонетици, указује се на специфичност творбе и на карактеристичне семантичке помаке, нпр. „блато“ > „лоше умућен путер“ (*brězgočēna*, *brězguła*, *bruzgōvina*, *břěčka*, *čaprovina*).

Речник се може читати и као занимљиво етнолингвистичко штиво о Кашубима. Он читаоцу пружа податке о клими (*bēja* „ветар у налетима, олуја“, *brězg* „снег са кишом“, *briža* „лаки стални ветар на мору“, *buja* „пљусак“, *bija* „пролазна киша с ветром“, *čaplēca* „снег који се топи, југовина“), о карактеристикама терена (импресиван је број назива за блато на путевима: *brězža*, *břěčka*, *čap*, *čapringa*, *čaprovina*, *čapruга*, *čapruха*, *čaps*, *čapuga*, *čapura*, *čaputa*), о томе шта су Кашуби примили од Немаца (велики је број позајмљених назива из области поморства и рибарства: *aba* „велики талас на мору, плима и осека“, *bliza* „светионик“, *antrēba* „врста весла које се користи у току нестабилног времена јер убрзава повратак с мора на обалу“, *asac* „дизати једра“, *barduna* „челично уже које придржава јарбол“, *bât* „морски чамац“, *bērē* „носила за пренос рибе, сандука и других предмета“, *bētovac*

„поправљати мрежу“). Добро одабрани, концизни али илустративни етнографски подаци интегрисани у текст одреднице, обавештавају читаоца о изгледу и намени појединих предмета (*bazuna* „стари музички инструмент издубљен из дрвета“ — На базунама су некада свирали пастири и рибари возећи се чамцима док је магла на мору да случајно не би на њих налетео брод“, *bręża* „зидна полица у рибарској колиби, обично окачена изнад врата, на којој су стајали Библија и псалтир“), о начину номиновања месеци према именима светаца (s.v. *bartłomiejski* „септембар“ наводе се и *jakubski* „август“, *katarzynnik* „децембар“, *michalski* „октобар“), најзад, о свету демона у које су Кашуби веровали (*bêlôn* „ђаво, зао дух ... је персонификација духа који седи у врби; труло дрво пања који се распада зрачи на месечини карактеристичним одблеском за који људи верују да потиче од злог духа; белоном су плашили децу“, или s.v. *ala: bestja* „зао дух, обично у лику змије“, *Tarôn* „дух несреће и несрећних случајева“, *vilk* „атмосферски демон као оличење сунца које сија и кише која истовремено пада“).

Етимолошки коментари

Поред архаизама, семантичких и морфолошких иновација и одабраних немачких позајмљеница, аутори су у Речник уврстили и бројне експресивне и ономаotopeјске речи. Одлучили су се за доследно третирање и овог слоја лексике, што је карактеристика тек новијих, модернијих етимолошких речника. Делимично због тога, а делимично због личних интересовања аутора овог приказа, највећи број примедби и сугестија односи се управо на ову врсту лексике.

— Словињски глагол *bablac* „брбљати, лупетати, блебетати“ изводи се из днем. ономаotopeјског *babbeln* „id.“. Иако се у одредници наводе пољ. дијал. паралеле *bablać* „плюскати, прскати, разливати“, „испирати, мочити у води“, *bablać się* „прљати се, плюскати у блату или води“, *bablać* „мутити, мешати“, предност се ипак даје немачком пореклу разматраних облика. Као аргументација наводи се значење словињских речи — различито од пољских, а идентично са немачким. Међутим, у Речнику се разматра и глагол *bêblac* „мешати у течном јелу“, „брзо говорити“ (одреднице су, иначе, међусобно упућене једна на другу). Његово порекло се тумачи као ономаotopeјско и указује се на бројне потврде облика са кореном *bēbl-* у пољским дијалектима, који означавају мутну воду, густо раскувано јело, људе који нејасно говоре. С обзиром на фонетску нестабилност ономаotopeјских облика, у конкретном случају *babl-/bēbl-*, и широку потврђеност изведеница од ових ономаotopeја на пољском простору, сматрамо да и порекло словињског *bablac* треба тражити на домаћем терену. Ни семантика овде не би била препрека, с обзиром на уобичајен развој значења: „плюскати (се), прскати (се)“ > „брбљати, блебетати, много говорити“, уп. примере s.v. *čabrac* : *čabrovac*.

— Као посебна одредница издвојена је именица *bazdar* „дебео мушкарац“, забележена у Пуздрову, у картуском округу. Окарактерисана је као нејасна, при чему се помишља на њену свентуалну везу са стпољ. именом

B(i)ezdar. Међутим, s.v. *bazarni* наводи се облик *bazarnica* „дебела жена“ са потврдом из истог пункта. Сматрамо да су ова два облика неоправдано раздвојена. Можда је облик мушког рода секундарно образован према облику женског рода. У том случају би се *d* у *bazdar* могло објаснити утицајем пејоративних назива образованих помоћу суф. *-da*, уп. *čorda* „прљавуша“, *bajda* „причљивац, лажов“, *srajda* „шипарац“ (в. s.v. *čorda*).

— Глагол *bādac* „бости“ има у кашупском и фигуративно значење „читати“. Оно, према ауторима, стоји у вези са значењем „истраживати, испитивати“, које се из основног „бости“ развило само у севернословенским језицима. Међутим, у сх. постоји глагол *набáдаџи* фиг. „читати с муком, тешко разабирајући, разазнајући слова, срицати“ (РСАНУ). Иако је то значење слично ономе у кашупском, оно се није развило из „истраживати, испитивати“, већ из „бости“ (прстом „убадати“ слово по слово).

— Глагол *bértac sq* „вртети се (о психички болесном човеку)“ окарактерисан је као етимолошки не сасвим прозиран. Сматра се да је настао из првобитног каш. **vértac* „вртети“, као резултат промене *v > b*. Међутим, сх. глагол *обрџаџи* „окретати“, који се са сличним значењем јавља у изразу: *џоче му се свесџ обрџаџи* „добрио је несвестицу“ (РМС), упућује на другачији начин настанка овог облика — из **ob-vértati*, при чему је код каш. облика, након губитка *v*, дошло до секундарне морфолошке поделе: *o-vértati*, уп. настанак облика *bagñic sq* „јагњити се“ (в. s.v.). За евентуалну декомпозицију уп. сх. *брџоџог* „мушко јагње чији се рогови тако подешавају да расту завојито увис“ (Црна Гора, РСАНУ).

— Глагол *bibac* „љуљати, њихати, успављивати песмом“ и његови деривати (нпр. *bibula*, *hibuška* „колевка“) доводе се у везу са каш. непроменљивом речју *bibi* „спавати“, а указује се и на нем. дијал. *bibi* „колевка“. С обзиром да у сх. постоји идентичан глагол *бибаџи се* „гибати се, таласати се, њихати се, љуљати се“, као и његова изведеница *бибав* „који се лагано креће, гiba; гibaк“ (РСАНУ), можда би порекло ових речи требало тражити на дубљој, прасловенској равни.

— Именица *bimbavka* „љуљашка“ изводи се из непотврђеног каш. ономатопејског глагола **bimbac*, при чему се упућује на пољске, лужичке и чешке паралеле овог глагола са значењима: „звонити; љуљати; махати; њихати се“ и на нем. дијал. узвик *bimbam* за означавање звука звона. Није, међутим, објашњено порекло глагола **bimbac*. Он, очигледно, стоји у вези са *bibac* „љуљати, њихати“, а настао је секундарном назализацијом која је честа код ономатопејских и експресивних речи, уп. нпр. *blobotac/blqbotac*, *blubrotac/blumbrotka*.

— Именица *blebruxa* „редак путер“ окарактерисана је као изолована формација која је највероватније у вези са ономатопејским глаголима типа *beblac*, *blubrotac*. Да то није усамљена творба показује каш. *šlēbruxa* „редак, лоше улупан путер“ (Sychta), које можда стоји у вези са *šlēbrotac* „кључати (о гускама, паткама)“; фиг. „мешати кашиком (о човеку коме не прија неко течно јело)“ (Sychta).

— Именица *blewózka* „пантљика, трака, врпца, машна, пертла, каиш“; фиг. „узак појас њиве“; „слаб, мршав човек“ третира се као етимолошки нејасна уз идеју да би то могло бити „секундарно преобразовање непознатог облика (нем. позајмљенице?) с адидеацијом према пол. *wiązać, wiązka*“. Требало је прво упутити на ближу, кашупску реч са сличном семантиком: *wózka* „ремен између држача и бича код справе за млаћење жита“ (Sychta).

Примедба стављена уз *bablac* (в.) односи се и на глагол *blubrotac* „клокотати; говорити неразговетно, мрмљати“, који аутори изводе из днем. *blubbern* „id.“. Ако се има у виду да у кашупском постоји развијена породица ономатопејских речи типа: *blobotac* „id.“, *blpbotac* „ићи кроз воду“, *bulbotac* „говорити нејасно, брзо, мрмљати; мешати течност“, *bulbrotac* „пљускати, прљати се у блату; мешати течност“, *burbotac* „брбљати, лупетати, гуњати“ (Sychta), онда је и облик *blubrotac* највероватније настао у оквиру те породице као резултат фонетских преиначења и контаминације, карактеристичних за овај слој лексике.

— Германизам *brovařec* „правити пиво, бавити се израдом пива“, развио је на каш. терену и значења: „разливати; лоше кувати; бити враголаст, правити несташлуке“. У одредници се објашњава само развој последњег значења. У вези са значењем: „лоше кувати“ требало је поменути и вероватан утицај каш. *bulvařec* „на брзину нешто кувати и због тога обично лоше“ (в. s.v. *bulbařec* „id.“).

— Глагол *buħac sq* „разметати се, хвалисати се“ < псл. **buchati* „снажно тући, ударати, изазивајући буку“ окарактерисан је као кашупска семантичка иновација. Међутим, и код сх. континуанте овог псл. глагола дошло је до истог семантичког помака, уп. *búcaiti se* (обично: у прса) фиг. „хвалисати се, разметати се, прсити се“ (РСАНУ).

— Именица *cěšk* „туга, сета, чежња“, словињско *cěšk* „жеља, жудња“ има следећу генезу: < **cěžk* < **tež-ьkъ* < **tegti* „вући“. Као сродне (али другачије саграђене, са вокализмом **o*) наводе се словенске континуанте псл. **toğa*. Међутим, са формалне (у погледу вокализма), а донекле и семантичке стране, адекватнија паралела би било сх. *šéjśња* „жеља да се нешто постигне, стремљење, жудња, чежња“ (РМС). За такву семантику псл. корена **teğ-* уп. рус. *тяга* фиг. „тежња, жудња, жеђ“.

— Орнитоним *sibaba* „зимовка, Rurghula rurghula“ и *kibaba* „сеница, Ragus maior“ окарактерисан је као искључиво кашупска ономатопејска реч. При том се констатује да је значење „сеница“ старије јер певање мужјака сенице подсећа на *cicibe cicibe cicibe, cibi cibi cibi* или *cecebi cecebi cecebi*. Међутим, и у сх. се називи за сеницу образују од исте ономатопеје, уп. *цицибан, цицимиза, цинциба* „Ragus maior“ (Hirtz 1934:36, где се наводе и узвици који подражавају оглашавање сенице: *цици баг, цици бај, цици дом, цици гој, цици гућ*).

— За глагол *simbolec* „мусти“ претпоставља се да је највероватније дериват непотврђеног глагола **cimbac*, при чему се као семантичке паралеле наводе глуж. *супрац*, чеш. дијал. *cabat'*. Да су аутори били у праву (тј. да као основу заиста треба узети глагол *ci(m)bati*) сведоче и семантички блиски

сх. облици образовани од исте основе *sib-* (наравно, модификоване у процесу експресивизације): *нациблџајти се* „надудлати се, насисати се“ (Лика, РСАНУ), *нацибурџајти* „много, превише улити, налити тако да се прелива“ (Товарник, РСАНУ), *нацимбурџајти* „доста, много улити, налити“ (Лика, РСАНУ), уп. *џџајти* „љуљати, клатити“ (РЈАЗУ).

— Глагол *оџаплџес* „увенути, о биљкама“, „растужити се“ (s.v. *-џаплџес*) изводи се из *џапла* „сива чапља, *Ardea cinerea*“, при чему се семантика речи везује за изглед птице која ловџи рибу сатима стоји непокретно, повијеног врата, загледана у воду. Чини нам се да порекло речи треба тражити на другој страни. У сх. постоји глагол *кајџајти* „чамити, злопатити се, пропадати, скапавати, трунути“ (РСАНУ), уп. и каш. *карас* „исцрпљивати се, изнуравати се“, буг. *капа* „опадати, осипати се“, мак. *капе* „опадати (о лишћу, плодовима)“ (в. ЭССЯ s.v. **капати*), који семантички сасвим одговара каш. *оџаплџес* (уп. и поль. *капџес* „смањивати се, нестајати, пропадати (о човеку), кржљавити, венути (о биљкама)“ (в. ЭССЯ s.v. **капџети*). Сем ове семантичке подударности изведеница од коренова *џар-* и *кар-* постоје и друге, нпр. каш. *џарас* „падати, о снегу с кишом“ и буг. *капе* „пада киша“ (ЭССЯ s.v. **капати*); каш. *џаплџеса* „снег који се топи“ и сх. *кајљевина* „течност, текућина, вода“ (РСАНУ). То нас наводи на претпоставку да се *џапати* : *капати* могу третирати као апофонски пар **кџр-* : **кџр-* (уп. **џадити* : **кадити*, **џајати* : **кајати*), уп. и српску пословицу нејасног значења *Чајала, чајала, у реду скајала* (Левач, Грађа РСАНУ), где би се игра речи *чајџајти* : *скајџајти* могла узети за својерсну етимолошку фигуру. Ако је наша претпоставка тачна, каш. *оџаплџес* < **об-џаплџити* треба довести у везу са каш. *џаплџеса* „снег који се топи“ < **џаплџеса* и обе речи изводити из непотврђеног придева **џаплџ*. То би по пореклу био партицип перфекта од глагола **џарџити*, који би представљао тренутни глаголски вид према **џапати* > каш. *џарас*. Именицу *џаплџеса* (в. s.v.) аутори изводе из непотврђеног каш. **џаплџас* < псл. **џапати*.

— Глагол *џерџес*, *џерџе* „гребати; џуштити кромпир; чистити зелениш од коренчића; скидати кору с дрвета“, *џерџес са* „купати се у песку, о живини; играти се у води, плускати се; бријати се“ изводи се из псл. **џерпати*, *џерџо*. Аутори претпостављају да је инфинитив на *-ес* (образован према облику презента) секундаран у односу на каш. *џерџас са*, *џерџе са* „играти се у води, плускати се“. С обзиром на постојање глагола *рџес*, *рџеје* „лињати се, џуштити се, гњити, кварити се“ (Sychta), могла би се као алтернатива изнети и обратна претпоставка, да је првобитно *џерџес*, *џерџеје* контракцијом дало *џерџес*, *џерџе*. У том случају облик *џерџес* могао би се тумачити као сложеница са експресивним префиксом **џа-* или **џе-рџџети*.

— Глагол *џерџелџес са* „купати се у песку, о живини“ третира се као експресивни глагол пореклом од псл. **џерпати*, образован помоћу суф. *-ел-*. С обзиром да у каш. постоји глагол са врло блиском семантиком *рџелџес са* „гребати се у песку или тресету (о живини)“ (Sychta), сматрамо да је разматрани глагол могао настати додавањем експресивног суф. *џе-* на *рџелџес са*. Уп. чак. *џџџити (се)*, *џџџин (се)* „ширити (се), излагати (се) (пећи, сунцу, огњу)“ (Брусје, Дулчић 1985:586), вероватно у вези са псл. **полџити*/**палити*. Ако је *џџџе*

од истог корена, онда би се експресивно *če-* могло поредити са редупликацијом *pe-*, уп. **pe-pelъ*, поред **po-pelъ*, сх. *ἕειλιθι* „посипати пепелом“ (PMS). Са друге стране, **pe-pelъ/*po-pelъ* везује се и са речима које значе „брашно, прах“ (в. Скок s.v. *ἕειλο*, при чему једна етимологија не искључује другу, уп. Pokorny 802, 805). Можда је даље на кашупском терену укрштањем *pelęc sq* са семантички блиским *gręc sq* „грејати се“ добијено *pelgręc sq* у истом значењу, а одатле је упрошћењем групе *lgr > gl* добијено *peglęc (sq)* „id.“.

Słownik etymologiczny kaszubszczyzny има све одлике модерног етимолошког речника. Писан је концизно, с мером, и то како у погледу одабира грађе, тако и у погледу њеног презентирања и тумачења. При етимолошкој анализи лексема равноправно се третирају сви релевантни аспекти језика: фонетика, морфологија, семантика, ареална распрострањеност. У разматрање се узимају и оне речи које засад остају етимолошки нејасне. Највећу вредност Речника свакако представља мноштво нових, успешно решених и инспиративних етимологија. Обиље дијалекатског материјала које овај речник доноси представља драгоценост за словенску етимологију у целини, укључујући и нашу. То је још један од разлога што са нестрпљењем чекамо излазак следећег тома.

СКРАЋЕНИЦЕ:

- Дуљчић 1985 — Dučić, J. i P., Rječnik bruškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik 7/2*, Zagreb
 ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд 1-22*,
 А — народъ, Москва 1974–1995
 Hirtz 1934 — Hirtz, M., *Rječnik narodnih zoologičkih naziva, Ptice (Aves)*, Zagreb
 Pokorny — Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I–II*, Bern 1949–1969
 PJA3Y — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb 1880–1976
 PMS — *Речник српскохрватског књижевног језика 1–6*, Загреб, Нови Сад 1967–1976
 РСАНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–14*, Београд 1959–1989
 Скок — Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974
 Sychta — Sychta, B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej I–VII*, Wrocław 1967–1976

Београд

Марша Бјелеић

децембар 1995.

ПРОУЧАВАЊЕ ГЛАГОЛСКЕ СТИЛИСТИКЕ

Савремени стандардни језици служе као средство комуникације у разноврсним и сложеним људским дјелатностима. Да би неки стандардни језик могао да обавља такву функцију у друштву, он мора да се прилагођава различитим видовима људских дјелатности — тако савремене језике карактерише појава функционалног раслојавања језика. Из овога проистиче и обавеза језичких стручњака да у својим истраживањима узимају у обзир постојање функционалних стилова у оквиру стандардног језика. Нова књига Бранка Тошовића* управо представља истраживање таквога карактера. Прије ове, Тошовић је објавио запажену књигу *Функционални стилови* (приказана у четрдесет седмој књизи ЈФ), која представља солидну теоретску основу за истраживање које је предузео у овој књизи.

Аутор се није случајно определијелио за изучавање глагола са стилистичких позиција: он истиче да глагол уз именицу представља најзначајнију врсту ријечи: „У основи сваке комуникације, свакога исказа налази се процес који се најадекватније и највише изражава помоћу глагола“ (стр. 7). Свој задатак у овој књизи Тошовић је дефинисао овако: да покаже „(1) како глагол испољава свој богат и разноврстан лексичко-стилистички потенцијал, (2) колико је ова врста ријечи конституент функционалних стилова, (3) који стилови имају глаголски, а који именски карактер, (4) на који се начин манифестује још увијек недовољно освијетљена опозиција именице и глагола и (5) какав стилистички потенцијал имају два сродна словенска језика — руски и српскохрватски“ (стр. 11). Књига има сљедећу структуру: иза *Увода* долази Прво поглавље — *Функционална стилистика глагола* (14–29), Друго поглавље — *Лексичка стилистика глагола* (30–189), Треће поглавље — *Грамађичка стилистика глагола* (190–327), Четврто поглавље — *Глаголска синтагмађика* (328–373), затим слиједи *Закључак* (374–375), *Прилози* (376–426), *Литературна* (427–488), *Извори* (489–494), *Предметни регистар* (495–508), *Именски регистар* (509–513), *Скраћенице* (514), *резимеи* на енглеском (515–520), њемачком (521–527) и руском језику (528–534), кратка биљешка о аутору (535) и садржај.

* Branko Tošović, *Stilistika glagola*, Lindenblatt, Wuppertal 1995, 539 стр. 30 cm. Reiche Wissenschaftliche Monographie, Erstes Buch.

На почетку поглавља *Функционална стилистика глагола* аутор даје своје виђење и дефиницију функционалне стилистике и говори о појави функционалног раслојавања језика. Ту се он бави првенствено питањем какво мјесто има глагол у појединим функционалним стиловима. Резултат његових истраживања јесте тај да глагол у различитим функционалним стиловима има различиту фреквенцију: најфреквентнији је у разговорном и књижевноумјетничком стилу, најслабије је заступљен у научном и административном стилу.

У поглављу *Лексичка стилистика глагола* разматра се питање какав лексичкостилистички потенцијал има глагол и како он функционише у функционалним стиловима. Ову тему аутор обрађује кроз неколико подтема, а отвара је обрадом значења као семантичко-стилистичке категорије и разматрањем семантике глагола. Затим обрађује глаголску стилску парадигму, глаголску полисемију, метафору, синонимију, хомонимију, антонимију и паронимију. Све ове појаве аутор посматра поредећи руску и српску ситуацију и са посебним освртом на њихово мјесто у књижевноумјетничком стилу.

У поглављу *Граматишка стилистика глагола* Тошовић је своју пажњу усмјерио на два питања: а) стилистички потенцијал и б) функционисање глаголских облика и категорија у стиловима. Ову проблематику он обрађује у оквиру функционално-семантичких поља, односно, с обзиром на основну оријентацију ове књиге, у оквиру граматичко-стилистичких поља. Ту се обрађују сљедећа поља: персоналности, аспектуалности, темпоралности, императивности, кондиционалности, партиципности и инфинитивно поље. У оквиру ових граматичко-стилистичких поља аутор разматра глагол с обзиром на постављени задатак истраживања. Природно, опет се посебно разматра глагол у оквиру књижевноумјетничког стила. Стилистички потенцијал глагола у оквиру свакога поља разматра се кроз појаву транспозиције. За сваки језик (руски и српски) даје се број потенцијалних и број реалних транспозиција у оквиру појединих поља. Аутор даје доста тананих анализа у књижевним дјелима једнога и другог језика, као нпр. на стр. 310–313, гдје разматра употребу партиципа у једној руској пјесми и тражи адекватан превод на српски с обзиром на то да су глаголи у њој у облику партиципа. Ни овдје се не занемарује друго питање — функционисање ових појава у појединим функционалним стиловима.

У поглављу *Глаголска синтагматика* аутор обрађује сљедећа питања: глаголске фигуре, глаголска метаплазма и глаголска рима. Поглавље о глаголским фигурама започиње проблемом њиховога настајања, а затим се прелази на класификацију глаголских фигура. Иако је указао на интересантне случајеве гдје поједини глаголски облици граде фигуре, утисак је да је аутор ово питање само назначио. Знатно више пажње се посвећује глаголској метаплазми, а под тиме Тошовић подразумејева неоформе које се добијају трансформацијом примарног облика (или еталона) (339). Њега интересују таква нарушавања примарне форме, такве метаплазме којима се постижу стилистички ефекти, тј. стилистичке метаплазме (343). Метаплазме могу да настају додавањем или одузимањем од примарне форме. Према ауторовим

истраживањима, за глагол је карактеристичнија појава одузимања од примарне форме, и то на свим нивоима: фонолошком, морфолошком, синтаксичком и текстуалном. Тако се разликују фоноплазме (ту се има у виду модификација глагола на фонолошком нивоу: деструкција на почетку ријечи или афереза, деструкција у средини ријечи или синкопа, деструкција на крају ријечи или апокопа и деструкција слога или синереза — 347–348), морфо-плазме (тј. претварање аналитичких глаголских облика у синтетичке, изостављањем неког од конституената сложеног глаголског облика), синтаксо-плазме (= изостављање глаголских облика на нивоу реченице) и текстоплазме (= изостављање глагола на нивоу текста). Аутор закључује да метаплазме представљају језичке универзалије. Ова појава се илуструје примјерима пјесама на руском и српском језику у којима нема глагола — што оличава собом остварење текстоплазме. Појава о којој је ријеч била је и раније позната на свим нивоима језика, али је Тошовић дао њено јединствено теоретско одређење. Ово поглавље завршава се кратким излагањем о глаголској рими. Посебан значај глаголске риме, по аутору, проистиче из чињенице да ова врста риме, заједно са именичком, има доминантно мјесто.

Своје обимно истраживање Тошовић завршава кратким закључком, у коме истиче да „глагол представља значајан структурни елемент функционалних стилова и да је као такав важан за спознавање њихових фундаменталних вриједности. Он највише исказује стилистички потенцијал у књижевноумјетничком стилу“ (375). У *Прилогу* се наводе фреквенције глагола у руском и српском језику и фреквенције глаголских облика.

На крају је аутор дао импозантан списак литературе, углавном на руском (675 јединица) и српско(хрватско)м (356 јединица). Такође, послје сваке обрађене теме унутар поглавља дата је релевантна литература. Када се прочита списак литературе на крају овога дјела, учвршћује се већ формиран закључак: Тошовић је изузетно обавијештен о проблематици којом се бави у овој књизи. Његова кореспонденција са литературом је на вишем нивоу: он не само да цитира многа дјела, он многа дјела коментарише, сучељава различита мишљења из литературе и износи своја. Овако обимна литература добро ће доћи свима оним који се баве изучавањем глагола са било које позиције.

Сљедећа врлина коју је Тошовић испољио у овоме истраживачком подухвату јесте та да он своје истраживање заснива на анализи обимне грађе. Он тежи да његово истраживање има егзактан карактер: нуди обиље статистичких података у вези са глаголима у руском и српском језику. Може се неко и не сложити са неким од ауторових закључака, али мора увијек уважавати чињеницу да су они формирани послје анализе обимног језичког материјала. Ако неко хоће да побија његове закључке, мора то радити на исти начин — прихватајући се анализе исто толико обимног језичког корпуса.

Циљ овога приказа био је, прије свега, да укаже научној и широкој стручној јавности на то да Тошовићева књига отјелотворује до сада најобухватније истраживање глагола са стилистичког становишта објављено на

нашем језику (ово је било потребно учинити тим прије што је књига иначе публикована у иностранству). У оваквом приказу није се ни ишло ка томе да се изнесу до у танчине сви квалитети овога дјела. Мислим да се нимало неће умањити његов значај ако се на крају истакну и неки ситнији недостаци. У оквиру теме о пољу темпоралности, на примјер, аутор наводи списак потенцијалних и реалних транспозиција глаголских облика; било би добро да су на том мјесту реалне транспозиције увијек документоване примјерима из језичке праксе. Ово посебно важи за неке глаголске облике, рецимо за плусквамперфекат, а кад је већ о плусквамперфекту ријеч, треба зажалити што је у овако замашној литератури изостао један рад релевантан за дефинисање функције овога облика у савременом српском језику: Милка Ивић, *О значењу српскохрватског плусквамперфекта*, Зборник за филологију и лингвистику XXIII/1. Осим тога, у овоме се поглављу често оперише термином *садашње вријеме*, мада је код нас уобичајено и прихватљивије да се употребљава термин *ипрезент*. Даље, чини ми се да није оправдано изједначавати поље партиципности са дијатезом (стр. 306). Најзад, када се говори о дијатези у српском језику, неопходно је осврнути се на пажње вриједне радове Ксеније Милошевић из те области, што је аутор, међутим, пропустио да учини.

Закључујући ово излагање да нагласим: Бранко Тошовић је овом својом књигом дао значајан допринос истраживању глагола, посебно са његове стилистичке стране, тако да се то његово дјело препоручује као незаобилазна лектира свима оним који се на било који начин баве глаголском проблематиком.

Београд

Срејшо Танасић

јули 1995.

МИЛОШ ЛУКОВИЋ, *Развој српскога правног стила*, Београд, 1994, 1–164.

Ниво развијености једнога језика мери се његовом социјалном и функционално-стилском раслојеношћу.¹ Наш језик је тек пред крај XIX века добио своју „књижевну архитектуру (...), свој стални и устаљени лексички фонд; тек тада је добијена могућност за развитак и диференцијацију његових стилова.“² Међутим, о тој диференцијацији и раслојавању мало је у нашој науци до недавно вођено рачуна, те је из тог домена и мало уочено и мало описано.³ Посматрана у том контексту, књига Милоша Луковића „Развој српскога правног стила“ сврстава се у ред малобројних, пионирских радова који дају конкретан опис једног функционално-стилског регистра, тачније једног сегмента тога регистра — законодавно-правног подстила у дијахроној перспективи: тај сегмент је синтакса. Можда би наслов књиге могао бити нешто ужи, прецизнији, с обзиром на то да се говори само о језику правних докумената, јер када се говори о правном стилу, не би требало занемарити усмену компоненту, или како Б. Тошовић то назива „усмени комплекс“⁴

¹ „... сваки посебни природни људски језик *раслојава* се зависно од тога какву има улогу односно функцију у друштву и култури, у комуникацијским, интеракцијским и стваралачким процесима, о којој теми саопштава, ко њиме говори или пише, с ким, када, где, и у којој прилици тј. ситуацији га употребљава, с којим циљем, у којој области живота, рада или стваралаштва, итд. (...) Процеси раслојавања (...) могу се (...) свести на неколико основних типова: (1) *функционално*, (2) *социјално*, (3) *индивидуално*, (4) *територијално раслојавање језика*.“ (Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Нови Сад, 1986, стр. 165–6). На основу функционалног раслојавања настају тзв. функционални стилови (или функционално-стилски регистри), нпр. књижевно-уметнички, публицистички, научни, административни, разговорни. Од великог броја дефиниција функционалног стила, најобухватнија је, можда, дефиниција коју даје М. Н. Кожина: „Функционални стил је особен карактер говора ове или оне социјалне врсте која одговара одређеној области друштвене активности и њој корелативном облику свијести, коју стварају особености функционисања у тој области језичких средстава и специфична говорна организација, што даје одређену њену општу стилистичку обојеност (‘макрообојеност’).“ М. Н. Кожина, *Стилистика русског језика*, Изд. 2-е, Просвещение, Москва, 1983, стр. 49.

² Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград, 1978, стр. 189–190.

³ „Постојање функционалних стилова, тј. функционалног раслојавања језика, српско-хрватска дескриптивна и нормативна стручна литература по правилу ни посредно ни непосредно не региструју.“ М. Радовановић, н. д., стр. 166.

⁴ Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Сарајево, 1988, стр. 81.

језика права: оно што називамо језиком суднице⁵ или употребом језика у судници, језик тужилаца, судија и адвоката.

Одабраној теми аутор ове књиге приступио је на најбољи начин: интердисциплинарно. Са становишта правне науке и са становишта језичке науке, у контексту друштвеном и историјском.

Да би описао синтаксичко-стилске одлике језика првих закона у младој, послеустанничкој Србији, Луковић најпре расправља о језику као средству исказивања правних садржаја, а затим о лингвистичким односно функционално-стилистичким схватањима језика права. Затим детаљно прати и анализира прилике и догађаје у друштвено-политичком животу Србије од 1815. па све до краја 1918. године, дајући тако нужан социолингвистички оквир своје истраживању. У тај оквир смешта и детаљан приказ стварања и борбе за прихватање стандардног српског језика, почетака модернизације и раслојавања тога језика и језичких особености законодавства у раздобљу 1868–1918. године. Ову вишеслојну анализу друштвених, историјских, законодавно-правних и стандардно-језичких прилика Луковић затим претаче у конкретну анализу синтаксичко-стилских својстава одабраног корпуса правних прописа⁶ у Србији од 1868. до 1918. При том поново наглашава да језик тога корпуса „илустрuje стање и развој синтаксе и стила и специфичности употребе *стандардног* језика у законодавству.“⁷ Аутор се, дакле, одлучио да анализира само синтаксичко-стилске, а не и лексичке карактеристике. Пошто се основне карактеристике функционалних стилова тичу инвентара, избора и употребе пре свега лексичких и синтаксичко-семантичких⁸ језичких средстава, мало је необично да се из описа једног стилског регистра сасвим искључи лексика. Своје налазе аутор пореди са савременим стањем. Као основу за поређење узима савремени, условно речено општеважећи језички стандард. Третирање законодавно-правног стила, или према класификацији Б. Тошовића подстила административног стила⁹, као дела стандардног — у овом случају српског — језика, потпуно је оправдано. Било би, међутим, веома добро када би постојао савременији опис језика закона или правних прописа, опис рађен на савременом материјалу (бар последњих педесет година)¹⁰, са

⁵ Овај аспект језика права има дугу и богату традицију као беседништво. Његов значај је давно уочен, али је као језички и функционално-стилистички феномен до данас остао неистражен и неописан: „У правним односима људскога друштва имало је беседништво такође врло важнога утицаја. Јавна одбрана правде и правнице јавља се врло рано, још пре појаве правога судског беседништва код Грка и Римљана. Судска беседа, коју код Грка Лизијас, а код Римљана Хортензије заснива и Марко Тулије Цицерон узноси до највеће висине, уноси много светлости и правилнога схватања појава и тиме омогућава и сређивање правних односа.“ Б. Ђ. Нушић, *Реторика*, Београд, 1934, стр. 27.

⁶ Корпус је изузетно богат: 146 правних аката обухваћених појмом правни пропис који чине уставни, закони и подзаконска акта.

⁷ М. Луковић, *Развој српскога правног стила*, Београд, 1994, стр. 76.

⁸ Основне карактеристике функционалних стилова „тичу се инвентара, избора и употребе језичких средстава (нарочито лексичких, синтаксичко-семантичких и текстуелних)...“ М. Радовановић, н. д., стр. 166.

⁹ Б. Тошовић, н. д., стр. 82.

¹⁰ Од користи би свакако било упоредити неке Луковићеве налазе са налазима Д. Бећар изнетим у раду „О употреби зависних падежа у језику статута Градског саобраћајног

чијим би налазима Луковићеви налази били директно упоредиви.¹¹ Многи од тих налаза тада би се могли уопштити као карактеристике писаног комплекса административно-правног језика односно стила.¹²

Указала бих, на основу анализе Луковићевих налаза, на најмаркантније карактеристике тога типа. То је, пре свега, употреба неекспресивних језичких средстава¹³, дакле потпуно одсуство афективности у језику правних прописа. То се не односи само на изостанак експресивне лексике, синонимског богатства и сл., него и на потпуни изостанак нпр. аориста и имперфекта као глаголских облика који имплицирају доживљеност и неку врсту личног односа. Ниска фреквенција експлицитних форми императива и коришћење других глаголских облика (презента, инфинитива, футура) за изражавање императивних значења такође припада овом корпусу неекспресивних језичких средстава и обавези да се не искаже никакав лични став. Тенденција обезличавања и уопштавања видна је у низу језичких специфичности: то се, пре свега, односи на изузетно високу фреквенцију јављања инфинитива, затим имперсоналних реченица — нарочито оних са анонимним и уопштеним агенсом (типа *забрањује се*, *овлашћује се*) и пасивних реченица (нарочито афиксалног пасива типа *ујамчава се*, *изузимају се*). Међу специфична обележја овога типа текста спадају и номинализације представљене фреквентном појавом девербативних именица

предузећа у Новом Саду“, *Прилози проучавању језика*, Нови Сад, 1973, бр. 9, стр. 1–53. пошто се такође ради о језику правног акта, а уз то савременом језику. Већ површан поглед на ову систематичну, исцрпну и што се корпуса тиче ексклузивну студију, указује на неке подударности Луковићевих налаза са налазима Д. Бећар. То су, пре свега, закључци да „Конструкције зависних падежа у језику анализираних текста функционишу у великом броју примера као номинализоване реченичне структуре постављајући се у однос својеврсних граматичних синонима према зависно-сложеној реченици.“ (стр. 50 у н. д. Д. Бећар), затим да се „Падежне конструкције (се) највећим делом јављају као кондензатори релативних реченица“ (исто, стр. 50), да се „Мноштво падежних конструкција с предлозима и без њих појављује (се) у улози израза и фразеолошких спојева. Готово свака падежна веза гради својеврсне усталене изразе“ (исто, стр. 50). Ту су, затим, запажања о појединим падежним конструкцијама, нпр. од + генитив у пасивним реченицама и фреквентна генитивна синтагма *од стране* (види М. Луковић стр. 105, Д. Бећар стр. 53), инструментал именице *јуш* у предлошкој функцији с генитивом — *јушем решења* (М. Луковић 108, Д. Бећар 53), прилог *сходно* у предлошкој функцији с дативом — *сходно јојојсима* (М. Луковић 110, Д. Бећар 53) итд.

¹¹ Директно поређење са савременим језичким материјалом када је реч нпр. о употреби глаголског прилога садашњег у придевској функцији, особини за коју М. Луковић каже да је „врло ретка у савременом језичком стандарду“ (М. Луковић, н. д., стр. 134 и 143), показало би, супротно Луковићевој тврдњи, да се деклинабилна форма на *-ћи* „најчешће јавља у оквиру *атрибутивске функције* и то са *јојридевљеним значењем*“ и да та форма „данас у језику сгзистира као све продуктивнија *јридевска* и *партиципјиска* категорија.“ Уп. Љиљана Батинић, Употреба деклинабилних форми на *-ћи* у савременом српскохрватском језику, *Прилози проучавању језика*, књ. 23, Нови Сад, 1987, стр. 88–89.

¹² Овим се, наравно, не доводи у питање адекватност неких општих карактеристика овога стила као што су прецизност, јасност, недвосмисленост, строгост, објективност, клишеизираност.

¹³ Познато је да „аутор књижевног дјела може да из језика узима све оно што му одговара (...) за новинара се зна када може употријебити стилистички обојена средства: научнику је у највећем броју случајева *избор сужен на неекспресивна језичка средства*, а *што се још више односи на законодавца*“ (подвукла М. Ј.), Б. Тошовић, н. д., стр. 76.

и декомпонованих предиката. Битна карактеристика језика закона свакако је и веома фреквентна употреба потенцијала, као и употреба везника *ако* као најфреквентнијег међу везницима: избор ова два језичка средства у потпуном је складу са условљавајућом (ако-онда) природом правних прописа. И налаз о врло малој заступљености перфекта и опет о потпуном изостанку аориста и имперфекта као глаголских облика за означавање прошлих радњи, као и о ретким примерима употребе глаголског прилога прошлог, потпуно одговара природи закона који треба да одреде, прецизирају, будућа а не прошла понашања.

Нови Сад

Мирјана Јоцић

март 1996.

ГРЧКО-СТАРΟΣЛОВЕНСКА ЈЕВАНЂЕЛСКА КОНКОРДАНЦА
Ирина Люсен, **Греческо-старославјански конкорданс к древнейшим спискам славянского перевода евангелий** (codices Marianus, Zographensis, Asserianus, Ostromiri), Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Slavica Upsaliensia 36, Upsala 1995, стр. 300.

Старословенистика је добила још једно дело које јој је недостајало. То је конкордантни речник грчко-старословенски. Аутор је Ирина Љусен. Овај је речник настајао, како сама ауторка каже, за време њезиног боравка у Институту за словенске језике Университета у Упсали, а завршен је у Институту за источноевропска истраживања и оријенталистику Университета у Ослу.

Грчко-старословенска конкорданца представљена је овде на основу јеванђељског текста, и то две тетре и два апракоса, Маријинског и Зографског четворојеванђеља, с једне стране, и Асеманијевог и Остромировог јеванђеља-апракоса, с друге стране. Прва три су глагољски текстови, а четврти је ћирилски, најстарији јеванђељски текст руске редакције. Ауторки је као основа послужила конкорданца грчког Новог завета Курта Аланда (К. Aland, *Volständige Konkordanz zum griechischen Neuen Testament unter Zugrundelegung aller moderner kritischen Textausgabe und des Textus Receptus*, Berlin 1983), која је сачињена на основу најпознатијих и најмодернијих критичких издања новозаветног текста, те А. Шмолера (А. Schmolzer, *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament*, Stuttgart, 1973), нарочито грчко-латински део.

У Уводу (Введение, стр. 7–13, енглески превод стр. 14–19) ауторка даје објашњења разраде речничког материјала, односно принципе обраде одреднице. Грчка реч (одредница) дата је у нормализованом облику, тј. као у сваком речнику, нпр. именице у ном. сг., придеви у ном. сг. м. р., глагол је у 1. лицу презента и сл. Иза грчке речи, без ознаке граматичке категорије, долази латински еквивалент, а затим старословенски нормализовани облик. Иза грчко-латинско-словенских лексема наводе се сва места у којима се дотична реч налази, нпр. $\Theta\omicron\rho\rho\upsilon\beta\acute{\epsilon}\omega$ tumultari, turbagi **мъвити** Мт 9²³, Мк 5³⁹. Наводе се све латинске и старословенске речи које долазе уместо грчке речи. Ако старословенски еквивалент (превод) зависи од одређеног грчког облика, онда се поред нормализованог грчког облика у загради даје и изворни облик из текста, нпр. $\lambda\omicron\upsilon\acute{\omega}$ (λελουμένος) lavage **измъвѣнѣ** Јо 13¹⁰. Ако у старосло-

венском преводу постоје варијанте, онда се оне означавају, почевши од друге са b, c, d итд., с тим што прва наведена варијанта представља варијанту а. Нормализација старословенских речи давана је према принципима прашког Slovníka (до слова џ-) односно према Лајсетовом речнику (Т. А. Lysaght, *Material towards the Compilation of a Consise Old Church Slavonic-English Dictionary*, Wellington 1978), те речницима-регистрима уз издања Маријинског и Остромировог јеванђеља. Из техничких разлога, каже ауторка, слово **з** замењено је словом **з**. Ако у словенском тексту недостаје превод, то се место ставља у квадратне заграде, нпр. συνείδησις conscientia [Jo 8₉]. Иначе, ова се грчка реч налази у критичком апарату, тј. у неком грчком рукопису који словенском преводиоцу није био предложак.

Код старословенских разночтенија, варијанти, односно еквивалената ауторка се држи следећих принципа. Основни текст, односно прва наведена старословенска реч узета је из Маријинског јеванђеља (М), а остали текстови, односно варијанте следе за њим у нормализованом облику обележени са b, c, d итд. Поред навода одређених места из јеванђељског текста, тј. скраћенице за јеванђелисту, броја главе и стиха у загради се стављају скраћенице рукописа (ЗАО) и поред ознаке слова под којом је одређена варијанта, разночтеније, нпр. μείγνυμι/μείγνύω miscere **с̑м̑ѣсити**, **ѳ̑зм̑ѣсити** Мт 27₃₄ (ЗА^b), што значи да први наведени облик имају М и О, а други З и А. У другим случајевима се старословенске варијанте наводе само експонираним словима поред места на које се односе, нпр. καθαιρέω deponere, destruere **с̑нати**, **ѳ̑низ̑ложити**, **ѳ̑азоѳити** Мк 15_{36.46} Л 15^{2b} 12^{18c} 23⁵³, што значи да у првом случају свуда имамо први облик, код Луке је у другом случају заступљен други, на трећем месту трећи, а на четвртом месту поново први, и то у свим рукописима. Сматрамо да је нађено практично решење за обележавање разночтенија. Код одреднице ἰῶτα iota **иота**, **ѳ̑писма** Мт 5₁₈ (ЗАО^b) поткрала се грешка. Према наводу ауторке први би облик био из Маријинског јеванђеља. Међутим, тај део текста недостаје у М (у Јагићеву издању је употпуњен делом текста из Дечанског четворојеванђеља, тј. Мт I-V.24, а тамо је **игѳта**). Како ауторка није узимала у обзир допуне, то не може ни бити тамо **иота**. Реч **иота** налазимо на једном месту у О, а у поновљеном читању, на другом месту, као и у З и А је **писма**, па је то требало истаћи. Наиме, апракоси имају по два или три читања иста и могу имати разночтенија. Непостојање неке лексеме у неком од рукописа означава се уобичајеним знаком **ѳ**. Ако постоје лакуне у већем обиму, као нпр. у М, З или апракосима (у којима недостају многи делови интегралног текста који се нису читали на литургији), то се не наводи посебно. Зато је ауторка навела места која садрже апракоси А и О. Ако се у поновљеном апракосном читању налази разночтеније, онда се то посебно исказује, нпр. у Лк 18₁₃ за грчко τελέωνης у О се јавља на једном месту **м̑ѳтаѳ̑**, а на другом **м̑зд̑оим̑ѳ̑**, па је то исказано О ^{a/b}.

Будући да је грчки лексички материјал узет из критичког издања који садржи критички апарат из више рукописа, то претпоставља варираност лексике и у самом грчком тексту. То се у овој конкорданци исказује на посебан

начин: знаком →*, →** итд. онолико пута колико варијанти има, па се код сваког наведеног читања, тј. главе и стиха ставља тај знак са звездицом идући редом према свакој варијанти. На пример, даје се једна општа грчка одредница, у овом случају ἀλέρχομαι, па се упућује да постоји на одређеним местима још и βάλλω, ἀποστέλλω, ἔρχομαι, ἐξέρχομαι, πορεύομαι. Тако код προσάγω affere, adducere *привести*¹ Мт 18²⁴ има προσφέρω а у Лк 9⁴¹ је προσάγω и сл. Те варијанте се стављају на крају одреднице.

Ова конкорданца, како и сама ауторка каже, не обухвата све грчке речи, нема нпр. εἰμί, нема предлога, везника, речци, нема личних, повратних, присвојних заменица. У уводу је ауторка дала као илустрацију једне одреднице пример глагола κατηγορέω. Иначе су овде наведени примери наши.

После ових и сл. напомена ауторка даје библиографију, која садржи употребљене изворе — издања старословенских јеванђеља, затим Вулгате и грчког Новог завета, након чега је дата литература о коришћеним приручницима. На крају је дала сигле апракосних читања из Асеманијевог и Остромировог јеванђеља.

Од стр. 21. до 244. је конкордантни речник, а од 245. до 300. регистар словенских речи са наведеним свим грчким варијантама. Регистар укупно има 3265 речи. Старословенске су речи нормализоване. Фреквенција није дата. Словенски преводи из две речи за једну грчку дати су под носећом речи, нпр. *век* *стаха* је дато под *стахъ* за грчко ἄφοβος, али није наведена и падешка синтагма. У случају када су у преводу — синтагми две самосталне речи, онда се обе наводе, а такође и грчка реч. Нпр. у Јо 21.3 имамо *фывъ* *ловити* за грчко ἀλιεύω, дате су и одредница *фыва* и *ловити* и код сваке грчки глагол ἀλιεύω. Грчки облици су узети из конкордантног дела. Глагол *вйти* има 17 грчких еквивалената, али εἰμί није узет у обзир.

Конкорданца грчко-старословенског јеванђељског текста веома је значајно дело и незаобилазни је приручник у проучавању јеванђељског превода. Нешто слично нисмо имали до сада и утолико је већа и њена вредност.

Београд

Никола Родић

април 1996.

ЗОРИЦА РАДУЛОВИЋ, *Језик и стил Чеда Вуковића*, изд. ИТП „Универс“, Никшић 1994, стр. 237.

Монографија Зорице Радуловић, доцента за савремени српски језик на Филозофском факултету у Никшићу, *Језик и стил Чеда Вуковића* представља научни рад, „унеколико прерађену дисертацију која је под истим насловом одбрањена 10. V 1990. год. на Филолошком факултету у Београду“. Тако је невеликом броју монографија о језику наших савремених писаца придружена још једна, по много чему особена студија.

Методолошки посматрано, З. Радуловић се са доста опреза односи према досадашњим сличним истраживањима. То је у неку руку добро, јер олако не улази у неизвесна експериментисања, међутим и није, јер за истраживача који има, попут Радуловићеве, истанчан слух за језичке чињенице и солидно теоријско усмерење, опрез према традиционалној методологији зна и да спута. Како видимо у *Предговору* (11–15), ауторка даје синтезу погледâ на функције језика у књижевном делу. Циљ тог прегледа је унеколико и подлога за методолошке поставке које ће касније користити у свом истраживању. Ауторка исправно примећује да се методолошки поступак у претходним радовима сличне врсте сводио на „упоређивање језичких особина (претежно фонетских и морфолошких, а тек ту и тамо синтаксичких) са стањем у савременом књижевном језику“ и да је „анализа нормативних граматичких категорија базирана на проучавању њиховог чисто логичког и појмовног аспекта. И као да се редовно заборављало на естетску функцију и естетске могућности језика“ (11).

После увида у основне теоријске поставке о естетској страни језичке природе, ауторка у форми закључка доноси методолошке смернице за своја истраживања. Према њеном схватању, „најцјеловитији и најсрећнији начин при проучавању језика и стила једног писца [је], с једне стране — обрада граматичких, нормативних категорија као чисто логичких и појмовних језичких јединица и, с друге стране — обрада стилистичких факата, тј. језичких са гледишта њихове експресивне вриједности и естетске (умјетничке) функције“. И што је најважније, ауторка ће поменути „обје компоненте коначно (што није баш била пракса до сада)“ равноправно третирати у свом истраживању. Такав однос према, за ауторку релевантним, теоријским претпоставкама наметнуо јој је и одређен приступ обради језичке грађе и

умногоме утицао на коначну структуру саме књиге. Тако у првом делу имамо опис „граматике“ Вуковићева језика с обзиром на специфичности које тај језик добија у поређењу са стандарднојезичком нормом, на једној, и дијалекатском базом, на другој страни. У том одељку истраживања (и делу књиге) Радуловићева даје коректан, доследно спроведен и јасно изложен, опис језика Чеда Вуковића. Не одступајући од одабраних методолошких начела, ауторка читаоцу оставља као резултате истраживања: правописне, фонетске, морфолошке и синтаксичке (без синтаксе реченице) особине Вуковићева језика. Посматрајући одабрани језички материјал у међуодносно *дијалекатско — стандарднојезичко*, З. Радуловић успева да „извуче“ слику граматичке структуре језика Чеда Вуковића. Детаљна и педантна обрада коју је успела да оствари Радуловићева у овом сегменту књиге (а то су скоро две трећине) чини ову монографију узорном, а резултате истраживања — поузданим.

Лексичке и фразеолошке особености језика Чеда Вуковића у истраживањима З. Радуловић (156–171) представљају истраживачев прелаз са граматичког на стилистички аспект анализе. Ту, скоро да се истраживачу испречила методолошка „задатост“ да за одређене схеме тражи лексички материјал из језика писца, а све по већ утврђеном плану. На тај начин су издвојени архаизми = славенизми и рускославенизми (158), а онда је посебно, међу примерима из стране лексике, дато: 12 „грцизама“, 69 „романизама“ (159) и, према нашем увиду, још 77 „турцизама“ (160) и то — баш из романа *Судилиштије*. С обзиром на чињеницу да су и раније сагледавани лексички слојеви у овом роману¹, можда је требало проширити корпус, чиме би се добила прецизнија слика особене лексичке слојевитости Вуковићева језика. Но, ауторка је тако замислила и урадила. Вреди истаћи да је Радуловићева уз сваки лексички слој, у форми уводника и/или закључка, остављала коментар, као нпр. уз романизме. Ту каже да међу романизмима „има и оних који чине саставни дио изражајних средстава народног језика, али има и таквих који су саставни дио рјечника неког појединца као што је случај нпр. са трговцем Ђурашом, чији језик карактерише лексика из трговачког жаргона: *вјерованца, мерканца, комерца, шиччоле, миришца, ђусџо, бревелећ, лукјерна, офий, њасанија*“. Према овом тумачењу „романизми, као ријечи које су у наш језик ушле преко сусједне Италије и нарочито Венеције — наглашено су заступљене у језику Ч. Вуковића“. Речи су затим дате без контекста, без објашњења одреднице, без упућивања на изворни фонетски лик. То је даље узроковало да ауторка не даје ни историјску стратификацију овог лексичког слоја из тзв. балканског латинитета, па далматинског и, на крају, новороманског периода². Можда се могла посебно одвојити лексика која је

¹ А. Пецо, *Лексичке слојевитости у роману „Судилиштије“ Ч. Вуковића*, у књизи: *Писци и њихов језик*, Просвета Београд 1996, 436–441; У овом раду, који је први пут објављен у *Аналима Филолошког факултета у Београду*, књ. 19, 1992, 111–129, аутор доноси примере за преко 150 романизама.

² Исп. П. Ивић, *Историја српског народа*. I књ., Београд, 1981: *Језик и његов развој до друге половине XII века*, 127–128 и књ. II, Београд 1981: *Књижевни и народни језик код*

поодавно упловила у народне говоре³ (као: *фамилија, фруи, јакетиа, кужина, њаји, сић, шкољ, шавулин* и сл.) од оне коју је писац користио према одређеним тематским захтевима дела (*канђелабер, кайићанић, мадона* и сл.), које су више тзв. књишке речи. То би аутору ове монографије омогућило да, са нешто другачије осматрачнице, добије у закључку више од уопштене синтезе коју је извела скоро на основу познатих факата.

Дијалектизме Радуловићева посматра одвојено, у прегледу „дијалекатских лексема према категоријама ријечи“, износећи, свакако, низ занимљивих запажања. Приметно је како се ауторка не усуђује да даје објашњења мада се из приступа анализираном проблему јасно да закључити да „влада“ језичким материјалом. Тако „запажа“ да „Вуковић употребљава два облика у означавању придјева дјетињи: *ћечињи* и *ћеињи*“ (162), остављајући нерешено њихово порекло (према *ћечина*, са суфиксом *-ји* и *дијете*, са суфиксом *-ињи*). Међутим, када и објашњава неку појаву, З. Радуловић то чини уз непотребне резерве. Тако „за придјев *чизбен* у значењу *чист*“ ауторка само претпоставља, мада је скоро препознатљив творбени модел, што није исто — „да је настао аналогijом према придјеву *чазбен* (поштен, честољубив) чија је употреба далеко учесталија у црногорским народним говорима“ (163). Даље, када анализира Вуковићеве кованице, ауторка тврди „да писац није био увек опрезан у овом послу па се деси да има неуспјелих, префигурираних, вјештачких и насилних комбинација“ као што су: „*самонов, њредоброша, свакојушарњи старац, њрехвала, доброжеља, мостиход*“ (164). Истина, језичка пракса може да осујети неке претпоставке⁴, али у овом примеру З. Радуловић, ипак, лингвистички просуђује.

Као у претходним лексичким слојевима, ауторка скоро на методолошки истоветан начин посматра и анализира именичке деминутиве и аугментативе. Према скраћеницама које даје уз поједине речи види се да је грађа дата из различитих извора. Међутим, не бисмо у истој равни посматрали, а не могу се ни посматрати, ни семантички, ни стилски па ни функционално, заједно — *чворац* и *бравак*, као и *вучина, јуначина* према *стирчина*. Истина, за све ове опсервације неопходна је и шира аналитичка елаборација, а пошто су примери дати у овом облику, како и сама ауторка признаје, „истргнути из контекста“, за озбиљније захвате у анализама на семантичко-функционалном плану потребан је и посебан простор, и друга прилика.

Оно што је приказивачу ове књиге и после првог читања „запело за око“ јесте ауторкин приступ сагледавању м о т и в а ц и је „при именовању

Срба, 531, и тамо коришћену литературу; S. Musić, *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd 1972, 35–42, 274 и другде.

³ Исп. нпр. М. Радовић–Тешић, *Романизми у Говору Пиве*, Дурмиторски зборник. На извору Вукова језика, 1. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988), Титоград 1991, 49–55.

⁴ Речи *њогубан* и *зашезни*, Бошковић је 1935. године сврстао у оне које „разумеју само они што су их ковали“, а видимо да га је језичка пракса демантовала. Исп. Радосав Бошковић, *О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика*, у књ.: Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, 44.

ликова“. „Уочљиво је — каже ауторка — да писац тиме поклања велику пажњу и да готово увијек тежи не само да његови ликови не носе обична имена већ да само име, ако не директно, а оно на неки особен начин, носи макар *звук који би шребало да буде у складу са личношћу*“ (подвукао М. Ш.). Да ли је то писац стварно „тежио“ или је то, пак, утисак који аналитичар књижевног лика добија, посебно је питање. За нас је битан покушај З. Радуловић да на занимљив начин споји асоцијативни план фонетског лика онима (у овом случају антропонима) са специфичношћу денотата (у овом случају карактерним особинама књижевног лика). На плану ономастичке семантике то је озбиљан и, пре свега, храбар подухват. Ево због чега. Ако знамо да су филозофи језика дути низ година пред нас износили супротстављене тезе о питању мотивисаности личног имена⁵, да су наши ономастичари само успутно додиривали ову тему, онда и импресије граматичара о овом проблему могу значити и више од искоракa. Радуловићева тумачи имена према њиховом асоцијативном плану, па закључује: **Чапрић** — „сугерише човјека у дивљачкој *чајри*“, **Борика** — „тражи неког Високог, *боровићог* момка“; **Даосав** — је „*дао* цијелог себе, и све што је имао (једину унуку Бориу) времену и рату“; **Вукман** — „симболише ... *окрућног и немилосрдног* јунака“ [као *вук*]; **Грубан** — „асоцира на ... *грубог* злочинца“; **Јеленко** — „асоцира на нешто *малено, безазлено, њежно и мило* [као *јеленче*]; **Новак** — „је неоспорно прототип *новог* карактера“; **Стамат** — „је персонификација ... нечег *ситаменог, одважног, одрешитог*“; **Жарко** — „попут свјетлеће *букџиње*, надраста умом своје, махом примитивне рођаке“; **Радош** — „је, у неку руку, јунак *рада*“. Једино се при тумачењу мотивације имена **Тодорка** не можемо сложити с ауторком. Наиме, она је у овом примеру пошла од етимона овог имена — и погрешила. Желећи пошто-пото да покаже да јој није „писац случајно намијенио име — божији дар, дар од бога“, Радуловићева на крају долази до ситуације да покаже „парадокс у једној личности“. Чини нам се да је много реалнија претпоставка ово име тумачити онако како је и настало у српском именослову — према мушком имену Тодор⁶. Тако се и јунак са овим именом и понаша у овом делу, тј. „мушкобањасто“, баш као што и Радуловићева на једном месту правилно оцртава овај лик, истичући да она „може сасвим успјешно замијенити мушкарца, у свим ситуацијама“. На питање да ли су властита имена логички повезана са обележјима објекта на који реферирају, Џ. Серл је одговорио: „Да, али на слаб начин“. Иза оваквог одговора скривена је суштинска чињеница коју треба имати на уму када разматрамо ову проблематику, а то је да „имамо институцију властитих имена како бисмо, [пре свега], извршили говорни чин идентификујућег реферирања“.

⁵ „Милова тврдња: властита имена несају значење, може се учинити несагласна са Витгенштајновом: објекти су њихово значење. Али нису несагласне. Обојица кажу: властита имена имају референте али не и смисао“ према: Džon Serl, *Govorni činovi*, Nolit, Београд 1991, 251.

⁶ Исп. Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, и осврт на ову књигу у приказу И. Клајна, *Јужнословенски филолог XXXIV* (Београд, 1978) 227–233.

У наставку ове монографије дате су: *Карактеристике фразеолошких јединица* (172–176), оцењен *Стилски постојање и израз* (177–186), истакнути *Фолклорни елементи* (187–196), *Контрасне слике* (196–202) и, на крају, објашњено *Обликовање текста* (202–212). Тако је Зорица Радуловић и на стилистичком плану направила помак напред у односу на своје претходнике.

Радећи далеко од важних универзитетских и научних центара, далеко од релевантних библиографских извора и без могућности компарирања са сличним модерним интерпретацијама, З. Радуловић је у овој студији остварила више него занимљиво истраживање. Скоро свако поглавље ослоњено је на постоља која чине синтезу доступних теоријских разматрања, што ће бити драгоцен извор нарочито студентима, а и свима који се буду занимали за језик писаца. На тај начин је Зорица Радуловић монографијом *Језик и стил Чеда Вуковића* обезбедила себи место 'незаобилазника' у будућим сличним истраживањима.

Београд

Михаило Шћейановић

јули 1996.

МИТАР ПЕШИКАН
(8. новембар 1927 — 8. јули 1996)

Више од тридесет година (почев од XXV, па све до ове последње, LII књиге), с осталим именима чланова Уређивачког одбора *Јужнословенског филолога* одштампаним на његовим корицама, стајало је и ово: *Митра Пешикан*. Тог имена, на том месту, више неће бити: изгубисмо нашег Митра! Смрт тог изузетног човека погодила је не само његову породицу, пријатеље и сараднике, већ и нашу језичку науку у целини. Довољно је пажљивије се загледати у податке који следе па постати свестан ненадокнадивости губитка.

Одмах пошто је, с бриљантним успехом (просечна оцена 9,40), завршио четворогодишње (1950–1954) студије српскохрватског језика и књижевности на Филозофском факултету у Београду, Пешикан се запослио (1. IX 1954) у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности, где је и провео цео свој радни век. На Филозофском факултету у Београду одбранио је 1960. своју докторску дисертацију са насловом *Сћароцрногорски средњокашунски и љешански говори*, која је 1965. објављена у XV књизи *Српског дијалектолошког зборника*. Дописни члан Српске академије наука и уметности постао је 1985, а редовни 1994. године. Црногорска академија наука и умјетности изабрала га је за ванредног члана 1988. године.

Присуство Митра Пешикана у Институту за српски језик било је од неизрециве користи за ту установу и њен лексикографски подухват. Сви који су изблиза пратили обављање послова око израде великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* у току протекле четири деценије једнодушно наглашавају значај Пешикановог удела у одређивању путева којима су се потом кретали лексикографски приступи нашој језичкој грађи.

Научна интересовања Митра Пешикана била су разноврсна, многострука. Осим успешних огледања у области дијалекатских проучавања, он има изванредних резултата и на подручју нормативистике — промишљена сагледавања садашњег стања ствари у нашем књижевном језику и драгоцене, научно чврсто фундиране предлоге о томе како устројити наш савремени правопис. Пешикан није пропустио ни то да се зналачки осврне на развојни пут српске ћирилице и на историју нашег штампарства (нарочито у периоду од XV до XVII века), као и да на прави начин проговори о неким темама које се тичу старословенског. Најважнији допринос Митра Пешикана науци

оличен је, међутим, у његовом ономастичком проучавању, нарочито у оном делу тога проучавања који се тиче личних имена записаних арапским словима у турским тефтерима XV и XVI века. Ради се, између осталог, и о именима становника са рубног подручја данашње Југославије и суседне јој Албаније. Постојале су, наиме, неке недоумице око етничке припадности тих људи. Сад, захваљујући Пешикановом труду, никаквих недоумица око тога више нема.

Посебно напомињем: Исцрпна библиографија радова Митра Пешикана, дугогодишњег одговорног уредника *Нашег језика*, биће објављена у наредном, њему управо и посвећеном, броју тога часописа.

Још само оволико на крају, а од срца: нека му је слава и хвала!

Милка Ивић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1992. годину¹

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
и опште лингвистике која су изашла у Југославији

Ову библиографију израдили су: *Радмила Баскић, Марија Бјелејић, Драга Бојовић, Ксенија Кончаревић, Андреј Пешикан, Љиљана Сјасић, Жељко Ђујић и Михаило Шћејановић.*

Скраћенице

Anali	Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, Dubrovnik
ANU BiH	у појединим насловима: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
АП	Археографски прилози, Београд
АФФ	Анали Филолошког факултета, Београд
БВ	Библиографски вјесник, Цетиње
BZL	Bilten Zavoda za lingvistiku, Zagreb
Бока	Бока, Зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег-Хови
Vestnik	Vestnik (Društvo za tuje jezike in književnost), Ljubljana
ВаО	Васпитање и образовање, Подгорица
ViO	Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana
Гзб ФФУС	Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот, Скопје
Гзб ФилолФУС	Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот, Скопје
GjASShF	Gjurmime Albanologjike, Serija e Shkencave Filologjike (Албаношката истраживања, Серија филолошких наука), Приштина
Гл	Гласник Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица
Glasnik SM	Glasnik Slovenske matice, Ljubljana
ГлЕИ	Гласник Етнографског института, Београд
ГНФ	Годишњак Наставничког факултета, Никшић
Građa	Građa za povijest književnosti Hrvatske, JAZU, Zagreb
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад
DHK	Dani hrvatskog kazališta, Split
ЖА	Жива антика, Скопје
ЖЈ	Живи језици, Београд
ZbVPŠPz	Zbornik radova, Viša pedagoška škola, Prizren
ЗБИК	Зборник историје књижевности, Београд
ЗБМСКЈ	Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад
ЗБМСС	Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад

¹ Библиографске јединице заостале из ранијих година обележене су знаком * после редног броја, нпр 15. *

З6МСФЛ	Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад
ZbSVS	Zbornik Spolku vojvodinskih slovaktivov, Novi Sad
З6ФФ	Зборник Филозофског факултета, Београд
З6ФФН	Зборник радова Филозофског факултета, Ниш
З6ФФП	Зборник Филозофског факултета, Приштина
ZESCCP	Zagreb, English-Serbocroatian Contrastive Project
ZZK	Zavod za znanost o kviževnosti, Zagreb
ZZPZ	Zbornik Zavoda za povijesne znanosti, Zagreb
ZZSš	Zbornik Zagrebačke slavističke škole, Zagreb
ZLFF	Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb
ZR	Zadarska revija, Zadar
IFF	Institut za filologiju i folkloristiku, Zagreb
ISJK	у појединим насловима: Institut za strane jezike i književnost, Novi Sad
JAZU	у појединим насловима: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JiS	Jezik in slovstvo, Ljubljana
JSSS	Jugoslovenski seminar za strane slaviste, Zadar
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
ЈК	Културен живот, Скопје
КИ	Књижевна историја, Београд
КК	Књижевни krug, Split
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
Ковчежић	Ковчежић, прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд
Копча	Копча — Prevodilačke spone, zbornik radova, Novi Sad
ЛЗБ	Литературен зборник, Скопје
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
Мак	Македонистика, Скопје
МЈ	Македонски јазик, Скопје
MR	Macedonian Review, Skopje
МС	Матица српска, Нови Сад
МФ	Македонски фолклор, Скопје
МН	Matica hrvatska, Zagreb
НЈ	Наш језик, Београд
NRazgl	Naši razgledi, Ljubljana
н. с.	у појединим насловима: нова серија
НССУВД	Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд
НСтв	Народно стваралаштво, Београд
NT	Naše teme, Zagreb
NU	Narodna umjetnost, Zagreb
ОЈ	Onomastica Jugoslavica, Zagreb
ОП	Ономатолошки прилози, Београд
ПД	Просветно дело, Скопје
ПК	Преводна књижевност, Београд
Пос. изд.	у појединим насловима: посебно издање
ПР	Просвјетни рад, Подгорица
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
ПрилМАНУ	Прилози на Македонската академија на науките и уметностите, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје
PrNShJK	Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti, Banja Luka
Radovi ANU BiH	Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo

Radovi SSFF	Radovi Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet, Razdio filoloških znanosti, Split
Раз	Разгледи, Скопје
Разв	Развиток, Битола
RZJ	Rasprave Zavoda za jezik, Zagreb
RZZR	Radovi Zavoda za znanstveni rad, Varaždin
RZSF	Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb
RSZ	Radovi Staroslovenskog zavoda, Zagreb
RSI	Radovi Staroslovenskog instituta, Zagreb
RCZR	Radovi centra za znanstveni rad, Vinkovci
RFFZ	Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar
SAZU	u pojedinim naslovima: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
CAHY	у појединим насловима: Српска академија наука и уметности, Београд
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
SDPLJ	Savez društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije
SJ	Strani jezici, Zagreb
SMNHSJ	Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb
SLP_J	Studia linguistica Polono-Jugoslavica
SNL	Sveučilišna naklada, Liber, Zagreb
Сов	Современост, Скопје
SodP	Sodobna pedagogika, Ljubljana
SOL	lingvistički časopis, Zagreb
SR	Slavistična revija, Maribor
SRAZ	Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, Zagreb
CC	Славистични студии, Скопје
SSJLK	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, Ljubljana
SSFFZ	Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Zadar
Стр	Стремеж, Прилеп
SCSCI	Studii contrastive serbocroato-italiani, Zagreb
UR	Umjetnost riječi, Zagreb
HDZ	Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb
ХСРКИ	Хрватско-српско-руски контрастивни истраживања, Загреб
HFD	Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
ЦАНУ	у појединим насловима: Црногорска академија наука и уметности, Подгорица
ЉР	Čakavska rič, Split
ЅК	Školska knjiga, Zagreb

I. Општи теоријско-методолошки проблеми

1. Антониј Ивана, Комуникација и убеђивање, 36МСФЛ XXXVII (1994) 41–50.
2. Бугарски Ранко, в. бр. 10, 14.
3. Гортан-Премк Даринка, Типови и врсте речи, ЈФ L (1994) 117–128.
Резиме на руском.
4. Дудок Мирослав, Стилистика данас, 36МСС 44–45 (1993) 272–274.
Приказ дела: *Stylistyka I. Stylistyka dzisiaj — Stiliistika segodnja — Stylistics today*.
Гл. уредник С. Гајда. Warszawa — Kraków — Opole 1992. 206 с; II. *Przemiany stylowe — Стилевые перемены — Changes of Style*. 1993. 326 с.
5. Ивић Милка, Плава боја као лингвистички проблем, ЈФ L (1994) 99–116.
Резиме на енглеском.

6. **Ивић Милка**, О зеленом коњу, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 231–238.
Са литературом.
7. **Јовић Душан**, О моделима и суштини језика наших надреалиста, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 247–256.
8. **Ковачевић Милош**, Дисабигвација сатиризама с дилогијском структуром, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 287–298.
9. **Костић-Голубичић Мирјана**, Прилог проучавању језика и стила, НССУВД 23/2 (1994) 263–268.
10. **Павковић Васа**, Ранко Бугарски: Језици, Матица српска, Нови Сад 1993, 130 стр., ЈФ L (1994) 249–251.
Приказ.
11. **Petronijević Božinka**, Neke novine u nauci o tvorbi reči, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 469–479.
Са литературом.
12. **Radovanović Milorad**, Inventar tema važnih za prikazivanje sociolingvističkih prilika u slovenskim zemljama, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 529–532.
13. **Тополињска Зузана**, Рагање на стандардниот јазик, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 605–613.
14. **Ћупић Драго**, Својеврстан појмовник језика. Ранко Бугарски, Језици, Библ. МС „Свезнање“, Нови Сад, 1993., Задужбина VII/25 (1994, Београд) 13.
Приказ.

II. Примењена лингвистика

а) Питања превођења, учења језика и сл.

15. ***Алабурић Јелица**, Стручно превођење на фону екстралингвистичких знања, Преводилац XII/1–4 (1993, Београд) 35–70.
Са литературом.
Резиме на руском језику.
16. ***Бабић Сава**, Где је линија преко које преводилац не сме?, Мостови XXIV/1 (1993, Београд) 51–52.
17. **Vabić Sava**, Hazarske prevodilačke zamke, Prevodilac XIII/1–4 (1994, Beograd) 26–53.
О проблемима превођења „Хазарског речника“ М. Павића.
18. **Бабић Сава**, Како се завршава „Школица“, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 61–64.
19. **Бајазетов Александар**, в. бр. 47.
20. **Барнстон Вилис**, Поетика превођења: историја, теорија, пракса, Мостови XXV/4 (1994, Београд) 663–674.
С енглеског превела Мирослава Спасић.
21. **Бркић Милан**, в. бр. 44.
22. **Вуделић Драган М.**, Лингвистика и настава (страних) језика, ПР 2 (1994) 6.
23. **Вучо Јулијана**, Стилске карактеристике језика команди у процесу усвајања страног језика, НССУВД 23/2 (1994) 327–334.
С литературом.
Резиме на енглеском.
24. **Грицкат Ирена**, Први удбеници српског језика за руске емигранте, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 189–192.
25. **Дункова Татјана**, О неким стилистичким проблемима превођења (на материјалу српског и бугарског језика), НССУВД 23/2 (1994) 223–234.
С литературом. Резиме на руском.

26. Дурбаба Оливера, Архаизми, локализми, турцизми и германизми у преводу романа „Сеобе“ на немачки језик, НССУВД 23/2 (1994) 235–243.
С литературом.
Резиме на немачком.
27. Букановић Маја, Преводјење реалија са француског на српски и словеначки, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 217–225.
28. Живојиновић Бранимир, в. бр. 35, 45.
29. *Игњачевић Светозар М., Преводилац вечито између, Мостови XXIV/4 (1993, Београд) 295–300.
30. Иричанин Гордана, Стилистички проблеми преводјења научно-стручне прозе са немачког на српски језик, НССУВД 23/2 (1994) 255–262.
Резиме на енглеском.
31. Јовановић З[оран], Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, Langenscheidt, München 1994, Prevodilac XIII/1–4 (1994, Београд) 58–59.
Приказ.
32. Карачић Момир Б., Преводилаштво и преводилац, Стварање XLIX/1–2–3 (1994, Подгорица) 201–203.
33. *Кончаревић Ксенија, Настава језика струке у филолошком профилу, Преводилац XII/1–4 (1993, Београд) 12–26.
Са литературом.
Резиме на руском језику.
34. Кончаревић Ксенија, „Светигора“, журнал Србској Православној Цркви, Митрополији Черногорско-Приморској, год. I, бр. I, 1994, Преводилац XIII/1–4 (1994, Београд) 54–57.
Приказ превода часописа на руски језик.
35. Костић Веселин, На почетку значајног подухвата: Шекспир у преводу Бранимира Живојиновића, Мостови XXV/4 (1994, Београд) 652–662.
36. Крстић Аника, Пледојаје за критику превода, Мостови XXV/4 (1994, Београд) 647–651.
37. Леви Примо, Преводити Кафку: Између врхова Менхетна, Мостови XXV/4 (1994, Београд) 497–504.
Са италијанског превела Тања Мајсторовић.
38. Мајсторовић Тања, в. бр. 37.
39. Мојашевић Миљан, Преводилац као коментатор: Без муке се пјесна не испоја, без муке се сабла не сакова!, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 403–408.
40. Нешковић Јасмина, „Преводилачка свеска“ Иве Андрића, Мостови XXV/4 (1994, Београд) 675–677.
Предговор за књигу Иво Андрић, „Преводилачка свеска“, Нови Сад 1994.
41. Паску Вирђинија, в. бр. 48.
42. Пишчевић Милица, Компјутер у настави и учењу страних језика, ПП 5–6 (1994) 4–6.
43. Ракочевић Весна, Грешке ученика у средњошколској настави енглеског језика, ВиО 1–2 (1994) 21–28.
Са литературом.
44. *Сибурт Ричард, Гост: задоцнела виспреност на тему преводјења Хендерлина, Мостови XXIV/2–3 (1993, Београд) 141–146.
Са енглеског превоо Милан Бркић.
Са белешком о писцу.
45. Спасић Мирослава, Вилијево ново рухо, Мостови XXV/3 (1994, Београд) 398–402.
О новом преводу Шекспира на српски језик Бранимира Живојиновића.
46. Спасић Мирослава, в. бр. 20.
47. Фег Хилке, Када је превод добар?, Мостови XXV (1994, Београд) 403–404.
С немачког превела Александра Бајазетов.

48. Хандке Петер, О превођењу: слике, одломци, неколико имена, Мостови XXV/I (1994, Београд) 82–84.

С немачког превела Вирђинија Паску.

49. Човић Бранимир, Преводилац између пишчеве и сопствене постике (о природи преводиоачеве постике), ЗбМССФЛ XXXVII (1994) 629–636.

Са литературом.

50. Шекуларец Божићар, Дидактичко-методске основе наставе руског језика, ВиО 1–2 (1994) 13–20.

Са литературом.

б) Контрастивна проучавања језика

51. Војводић Дојчл, Видско-временске карактеристике гномских израза у српском и руском језику, ЗбМСС 44–45 (1993) 187–204.

Резимеи на руском и енглеском.

Са литературом.

Сажету верзију овог рада аутор је изложио на XIII Конгресу ССДЈ, односно на XXXII скупу слависта Србије (Београд, 21–22. јануара 1994).

52. Киришова Марианна, Називи за лице и оруђе са суфиксом *-аџор* у српском језику у поређењу са руским, ЗбМССФЛ XXXVII (1994) 265–277.

53. Киришова Марианна, *Nomina agentis* у погледу стилске обојености у савременом српскохрватском језику (у поређењу са руским), НССУВД 23/2 (1994) 279–289.

Резиме на руском.

54. Кончаревић Ксенија, Значајан прилог упоредној лексикологији (Милана Радић-Дугоњић, *Међујезички хомоними и йароними у руском и српскохрватском језику*, „Дечје новине“, Горњи Милановац 1991, 149 стр.), ЗбМСС 44–45 (1993) 269–270.

Приказ.

55. Костић-Голубичић Мирјана, Пољски и српски узвици у светлу међујезичке хомонимије, ЗбМСС 44–45 (1993) 205–216.

Резиме на руском.

56. Лашкова Јили, Из српскохрватско-бугарске новинарске стилистике, НССУВД 23/2 (1994) 209–214.

Резиме на руском.

57. Лашкова Јили, Из сръбохърватско-българския паратакис, ЗбМССФЛ XXXVII (1994) 301–307.

58. *Lebda Renarda*, Slowianskie pogranicza jezykowe. Zbiór studiów, pod redakcją Kwiryny Handke. Instytut Slowianoznawstwa. Polska Akademia Nauk. Warszawa 1992, ЗбМСС 44–45 (1993) 284–286.

Приказ зборника који је посвећен упоредној словенској лингвистици и представља резултат четвртог сусрета лингвиста који је одржан 1988. године у Варшави.

59. *Magdu Lia, Rodika Ursulesku*, Srpsko-rumunske lingvističke uzajamne veze na nivou fraze, ЗбМССФЛ (1994) 321–328.

60. Матијашевић Јелка, Пресецање поља агентивности и поља експресије руског и српског језика на творбеном нивоу (К в а л и ф и к а т и в и) НССУВД 23/2 (1994) 269–278.

Резиме на руском.

61. Матијашевић Јелка, Агентивно-творбени модели у руском и српском језику, ЗбМСС 44–45 (1993) 151–175.

Резиме на руском.

Рад представља сегмент теме „Функционална граматика руског и српског језика“, укључене у један од пројеката Филозофског факултета у Новом Саду.

62. Матијашевић Јелка, Транспозиција у систему агентивних средстава руског и српског језика, ЗбМССФЛ XXXVII (1994) 347–357.

Овај рад представља један сегмент монографије о агентивности, укључене у пројекат Филозофског факултета у Новом Саду под називом Функционална граматика руског и српског језика, а прочитан је на XXXII Скупу слависта Србије 22. I 1994. у Београду.

63. Миленковић Андријана, Руски термини са суфиксима *-ость/-еть, -емость/-и-мость* и њихови српски еквиваленти, Преводилац XIII/1-4 (1994, Београд) 13-20.
Са литературом.
64. Минова-Гуркова Лилјана, Јужнословенски паралели, XX научна дискусија, 99-102.
Македонско-бугарски паралели.
65. *Мирић Душанка, Вопрос с отрицанием в функции просьбы, 36МСС 44-45 (1993) 177-186.
Са литературом.
Резиме на српском.
66. Миркуловска Милица, Инхоативност и категорија вид кај предикатите што именуваат бои во јужнословенските јазици, 36МСС 44-45 (1993) 217-220.
Са литературом.
Резиме на македонском.
67. Митриновић Вера, Неколико запажања о плусквамперфекту као средству стилизације текста и у „Сеобама“ Милоша Црњанског (у оригиналу и пољском преводу дела), НССУВД 23/2 (1994) 245-254.
Са скраћеницама експерпираних дела и литературом.
Резиме на енглеском.
68. Најческа-Сидоровска Марија, Перфективните глаголи со префиксот *пере-* во рускиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот, XX научна дискусија, 103-108.
Литература.
69. Пипер Предраг, Парономазија као предмет лингвистике и реторике (на примерима српских и руских књижевника и новинских текстова), НССУВД 23/2 (1994) 41-51.
С литературом.
Резиме на руском.
70. Радић-Дугоњић Милана, О стилској маркираности у руско-српским преводним речницима, НССУВД 23/2 (1994) 291-297.
71. Радић-Дугоњић Милана, в. бр. 54.
72. Раздобудко Лариса, Стилистичка анализа именица које означавају делове тела човека (на основу асоцијативног експеримента у српском и руском језику), НССУВД 23/2 (1994) 335-338.
Резиме на руском.
73. Станковић Богољуб, Стилистичке информације у речницима српског и руског језика, НССУВД 23/2 (1994) 299-308.
Резиме на руском.
74. Томић Миле Н., Стилистичке информације у досадашњим румунско-српским и српско-румунским речницима, НССУВД 23/2 (1994) 309-316.
75. Ursulesku Rodika, в. бр. 59.

III. Прасловенски језик, словенска језичка заједница и посебна питања појединих словенских језика

76. Брызгунова Е. А., Современное состояние русского литературного произношения (начало девятых годов XX века), 36МСС 44-45 (1993) 221-225.
Грађа.
Са литературом.
77. Грбић Душица, Ортографске особености заблудовског Јеванђеља учитељног из 1569. године, 36МСФЛ XXXVII (1994) 177-187.
78. Dudok Daniel, Slovački govori u Vojvodini — novi govori slovačkog jezika, 36МСФЛ XXXVII (1994) 209-215.
Са литературом.

79. Казимјера Марија Солеца, Кристина Урбан, Испитување на језичната свест кај македонската и кај полската интелектуална средина, XX научна дискусија, 139–144.

80. Копривница Верица, Petr Sgall, Jiří Hronek: Čeština bez přikras (Praha 1992, 181 с.), ЗМСС 44–45 (1993) 270–272.

Приказ.

81. Лома Александар, Дописмено раздобле српскога језика, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 4–5.

82. Лома Александар, *Illyricum Slavicum*. Првих пола миленија словенства на северозападном Балкану у светлу лингвистике, ЈФ L (1994) 139–144.

83. Маројевић Радмило, Семантичка двопланост посесивних изведеница типа *Иванъкова* у староруском језику: (уз тумачења граматике и семантике облика у руској историјској лингвистици), ЗМССФЛ XXXVII (1994) 339–346.

84. Марфунина Инесса, К изучению делового стиля современного русского языка /язык рекламы/, ЗМСС 44–45 [1993] 141–150.

Са литературом.

Резиме на српском.

85. Немировский Евгений Л., Венецианская Праздничная Миня 1538 г. в книгохранилищах России и Украины, ЗМСС 44–45 (1993) 227–234.

86. Пандев Димитар, в. бр. 87.

87. Прличев Григор, Кратка славянска граматика, Приредили Димитар Пандев и Драги Стефанија, (Охрид, 1994) Радио-Охрид, 76,4°.

Превод и коментари од приредувачите.

88. Sgall Petr, в. бр. 80.

89. Стефанија Драги, в. бр. 87.

90. Урбан Кристина, в. бр. 79.

91. Hronek Jiří, в. бр. 80.

IV. Етимологија, историја речи, тумачење речи, ономастика, збирке речи

92. Агрировски Мито, Кон изучувањето на словенската ојконимија во Грција, XX научна дискусија, 7–17.

Библиографија.

93. Бошњаковић Жарко, Структура и мотивација микрохидронима у северном Срему, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 83–96.

94. Брајовић Тихомир, Историја појма „Приповијест“, ЗМСС 44–45 (1993) 57–78.

Резиме на руском.

Одломак из веће студије.

95. Vlačić-Popović Jasna, Sh. *kulača* „vrsta kolibe“, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 131–136.

Са литературом.

96. Вујичић Драгомир, О неким аспектима стандардизације географских назива, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 137–144.

97. Вукобрат Слободан, О англизмима и енглеским именима у роману „Беснило“ Борислава Пекића, НССУВД 23/1 (1994) 177–184.

Резиме на енглеском.

98. Вуковић Гордана, Зооними и фитоними у фразеологији, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 167–175.

99. Гортан-Премк Даринка, О новоме типу дескриптивног речника, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 203–208.

100. Грковић Милица, Скорило — име оца дачког краља Декебала (из прасловенске антропонимије), ЗМССФЛ XXXVII (1994) 193–195.

101. Жугић Радмила, Трагови духовног живота у микропонимији доњег тока слива Јабланице. Расковник XX/77–78 (1994, Београд) 77–85.

102. **Илиевски Петар Хр.**, Потеклото на античкиот македонски и името на современиот македонски јазик, ПрилМАНУ XVII/2 (1992/94) 99–125.
Резиме на англиски.
103. **Илиевски Петар Хр.**, Терминот *ἐπτάριθμος* и состав на групата „Свети словенски Седмочисленици“, ПрилМАНУ XVIII/2 (1993/94) 25–31, 5 сл.
Резиме на англиски.
104. **Јањатовић Ђорђе**, в. бр. 149.
105. **Јашар-Настева Оливера**, Местото и улогата на турцизмите во Трлиското евангелие, Прилог кон проучувањето на турцизмите во македонските јужни говори, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 155–173.
Факсимили.
Резиме на англиски.
106. **Киш Маријана**, Суфиксот *-ика* од аспект на лингвистичката географија во ботаничката лексика, XX научна дискусија, 69–74.
107. **Клеут Марија**, Презимена у народним епским песмама, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 279–285.
108. **Конески Блаже**, Краса, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 299–300.
109. **Конески Блаже**, Ономастичко-митолошки теми, ПрилМАНУ XVIII/1 (1993/94) 5–26.
Резиме на англиски.
110. **Коробар-Белчева Марија**, Антропонимските образувања во градот Костур во 1445 година, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 209–216.
Резиме на туски.
111. **Коробар-Белчева Марија**, Лексемата *сѝрига* во онимјата кај словенските јазици, XX научна дискусија, 75–80.
112. **Коробар-Белчева Марија**, в. бр. 134.
113. **Kostić Đorđe S.**, Die Ansiedlungen Mazedoniens in den deutschen Publikation, *Balkanica* XXV-1 (1994, Београд) 235–242.
Прилози о насељима данашње Македоније у енциклопедијама на немачком језичком подручју у XVIII–XIX веку, с посебним освртом на називе појединих места.
Резиме на српском.
114. **Лома Александар**, Свети Сава и осетски Сафа, Расковник XX/77–78 (1994, Београд) 120–127.
115. **Љубинковић Ненад**, Значење топонима „Усране Купине“ у повељи краља Милутина цркви Светог Ђорѓа Горга код Скопља, Расковник XX/75–76 (1994, Београд) 109–115.
116. **Мариновић Љиља**, Родослови и имена Моравичана. Драгутин Драган М. Радивојевић, Моравичани у првом потпуном попису после ослобођења од Турака, Ивањица 1993, 458, Задужбина VII/27 (1994, Београд) 12.
Приказ.
117. **Марковић М.**, Раде Стаматовић: Ономастика Зете, Систем имена у Зети, „Филип Вишњић“ — Београд, БВ XXIII/3 (1994) 196–197.
Приказ.
118. **Микетић Драган**, О презименима и традиционалним родовским именима у Пасјану код Гњилана, Баштина 5 (1994, Приштина) 33–45.
Резиме на француском.
119. **Митков Маринко**, в. бр. 134.
120. **Михајловић Велимир**, Име и судбина (3), Задужбина VII/25 (1994, Београд) 10.
О презименима са *Куч-* компонентом.
121. **Михајловић Велимир**, Име и судбина (4), Задужбина VII/26 (1994, Београд) 10.
О презименима: *Келеува*, *Келечић*, *Кељ*, *Кељ*, *Кејић*, *Кејчија*, *Кеј-*, *Кесер-*, *Кескин*, *Кећан*.
122. **Михајловић Велимир**, Из нашег презименика, Даница I (1994, Београд) 204–207.
О презименима са компонентом *Јазов-*, *Јазб-*, *Јазв-* и *Казимир-*.

123. Мршевић-Радовић Драгана, Језички/културни симболи и српска фразеологија (мирише као душа), НССУВД 23/2 (1994) 339–345.
Резиме на руском.
124. Недељковић Миле, Откуда у нас назив суботе, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 3–4.
Са литературом.
125. Павловић Звездана, О топониму Пиносава, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 423–430.
Са литературом.
126. Petrović Dragoljub, Onomastički pogled na etnogenezu Kuća, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 451–460.
Са литературом.
127. Петровић Миодраг М., Заблуде око имена „Ситница“, АП 16 (1994) 7–13.
Резимеи на руском и српском.
128. Петровић Снежана, Сх. *аљкав* „неуредан“, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 461–468.
Са литературом.
129. Пецо Асим, Из живота наших ријечи, ВиО 1–2 (1994) 51–61.
Оглед.
130. Пецо Асим, О поријеклу топонима Мостар, КњЈ XLI/1–2 (1994) 63–65.
131. Пешикан Митар, Историјска ономастика као помоћ у етимолошким истраживањима, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 493–498.
132. Радивојевић Драгутин М., в. бр. 116.
133. Радовић-Тешић Милица, Српско име. Стево Ђосовић, Рјечник српског имена, Срна-фест, Ново Сарајево и Знамење, Подгорица, 1994, 185 стр., Задужбина VII/25 (1994, Београд) 13.
Приказ.
134. Речник на презимињата кај македонците, том I: А–Љ, Институт за македонски јазик (Скопје, 1994) 768, 8^о.
Соработници: Марија Коробар-Белчева, Маринко Митков и редактор: Трајко Статоски.
135. Ристић Стана, Конотативни аспекти значења експресивне лексике (лексиколошко-лексикографски приступ на корпусу из Речника САНУ), ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 537–542.
Са литературом.
136. Sikimić Biljana, Neke specifičnosti srpskohrvatskih narodnih zagonetaka prema opšteslovenskom kontekstu, ЈФ L (1994) 155–168.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
137. Стаматовић Раде, в. бр. 117, 150.
138. Стаматоски Трајко, Од онимијата засведочена во Прличевата автобиографија, Животот и делото на Григор Прличев, 201–208.
Резиме на англиски.
139. Стаматоски Трајко, Од онимијата на нахијата Енице Вардар (според турски пописан дефтер од 1569 година), Македонските дијалекти во Егејска Македонија, 231–238.
Резиме на англиски.
140. Стаматоски Трајко, в. бр. 134.
141. Станковска Љубица, Топонимски варијации во костурско-леринска област, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 239–246.
Резиме на англиски.
142. Стефановска Ана, Англицизми у рекламном регистру српскохрватског језика, НССУВД 23/2 (1994) 127–131.
С литературом.
Резиме на енглеском.
143. Ђосовић Стево, в. бр. 133.

144. **Ђупић Драго**, Ареали лексеме *pinus silvestris* у словенским језицима, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 615–621.
Са картом.
145. **Ђупић Жељко**, Анатомска лексика у косовскометохијској топонимији, Баштина 5 (1994, Приштина) 22–32.
Резиме на руском.
146. **Цветковски Владимир**, Семантички паралели на некои зооними со антрополошка референца во македонскиот и ароманскиот јазик, XX научна дискусија, 153–159.
Литература.
147. **Ѕипка Danko**, О спољашњој polisemiji (ili muke po kreću), ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 637–642.
Са литературом.
148. **Шћепановић Михаило**, Из наше антропонимије — Товило и Јадоксија, Расковник XX/77–78 (1994, Београд) 87–95.
149. **Шћепановић Михаило**, Ђорђе Јањатовић, Презимена Срба у Босни, Сомбор 1993, Задужбина VII/26 (1994, Београд) 12.
Приказ.
150. **Шћепановић Михаило**, Раде Стаматовић, Ономастика Зете, Београд — Голубовци 1994, Пobjеда 51/10279 (21. 07. 1994, Подгорица) 10.
Приказ.

V. Несловенски језици

151. **Gajić Ranka**, Neka obeležja leksičke strukture stručnog engleskog jezika u oblasti poljoprivrede, Prevodilac XIII/1–4, (1994, Београд) 20–25.
152. **Jovanović Z[oran]**, Duden: Das grosse Fremdwörterbuch, Dudenverlag Mannheim 1994, Prevodilac XIII/1–4 (1994, Београд) 60–63.
Приказ.
153. **Mojašević Milka**, **Mirjana Šoškić**, Engleski za ekonomiste, 12. izdanje, Savremena administracija, Beograd 1994, 346, 24 cm.
154. **Penavin Olga**, Iskustva stečena pri izradi dijalektološkog atlasa mađarskih dijalekata u Banatu, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 431–441.
Са литературом и картама.
155. **Стакић Јелена**, в. бр. 156.
156. ***Тибо Пол**, О европском вишејезичју, Мостови XXIV/2–3 (1993, Београд) 127–133.
С француског превела Јелена Стакић.
157. **Horvát Máttyás**, Middle European References of the Husitic Bible, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 623–628.
Са литературом.
158. **Šoškić Mirjana**, в. бр. 153.

VI. Балканологија

159. **Alexander Ronelle**, The prosodic systems of Balkan Slavic: a partial typology, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 23–40.
Са литературом.
160. **Велковска Снежана**, *Сум-* и *има-* конструкциите во светлината на балканскиот јазичен сојуз—со осврт на македонските дијалекти, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 15–21.
Литература.
Резиме на англиски.
161. **Гоголевски Станислав**, Изразување на директното дополние во балканските јазичи, XX научна дискусија, 45–50.

162. Радић Првослав, Балканистички суфикси као стилска средства у српском књижевном језику (На примеру изведеница са суфиксом *-лија*), НССУВД 23/2 (1994) 143–151.

С литературом.

Резиме на руском.

163. Тополињска Зузана, За еден тип лексички балканизми со важна граматичка улога (синопис), XX научна дискусија, 145–147.

За предикацијата.

VII. Старословенски језик и његове редакције

164. Блахова Емилие, в. бр. 165.

165. Ковачевић Радмила, Струмички (македонски) апостол. Кирилски споменик од XIII века. Подготовиле Емилие Блахова и Зое Хауптова, Скопје 1990, I–XXXIX + 398 с., ЈФ L (1994) 253–254.

Приказ.

166. Ковачевић Радмила, Глаголи који означавују кретање бродом у словенском преводу Новог Завета, ЈФ L (1994) 177–187.

Са списком извора и литературом.

Резиме на руском.

167. Мано-Зиси Катарина, Преписивачка делатност у Полимљу прве половине XVI века, АП 16 (1994) 307–351.

С фотографијама.

Резимеи на руском и српском.

168. Недељковић Јасмина, Именички суфикси у Хиландарском медицинском кодексу (XVI век), АП 16 (1994) 353–373.

Резимеи на руском и српском.

169. Popović Marko, О primesama koncesivnosti u nekim staroslovenskim stihovima, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 523–528.

170. Станишић Вања, Глаголица и фонетически алфавити средњег Европе, Балканска XXV–1 (1994, Београд) 267–285.

У тексту се глаголица и ћирилица разматрају у оквиру фонолошких система словенских језика.

Резиме на српском.

171. Станковић Радоман, Датирање и водени знаци рукописних књига манастира Никољца, АП 16 (1994) 141–306.

С фотографијама.

Резимеи на руском и српском.

172. Хауптова Зое, в. бр. 165.

173. Цветковић Бранислав, Тиришеви Хиландарски одломци из збирке Завичајног музеја у Јагодини, АП 16 (1994) 91–140.

С фотографијама.

Резимеи на руском и српском.

174. Шкорић Катица, Ортографија Триода цветног Јована Светогорца из 1649. године, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 643–651.

175. Шпадијер Ирена, Житије Марије Египћанке у српкословенској рукописној традицији, АП 16 (1994) 15–89.

С рукописом и фотографијама.

Резимеи на руском и српском.

VIII. Српски (српскохрватски) језик

а) Фонетика (експериментална, физиолошка) и фонологија

176. Babić Stjepan, в. бр. 180.
 177. Brozović Dalibor, в. бр. 180.
 178. Moguš Milan, в. бр. 180.
 179. Pavešić Slavko, в. бр. 180.
 180. Petrović Dragoljub, Fonetika i fonologija „standardne novoštokavštine“, Stjepan Babić — Dalibor Brozović — Milan Moguš — Slavko Pavešić — Ivo Škarić — Stjepko Težak, *Povijeni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, Zagreb (HAZU — Globus), 1991, 741 стр., ЈФ L (1994) 231–241.

Приказ.

181. Težak Stjepko, в. бр. 180.
 182. Škarić Ivo, в. бр. 180.
 183. Študinер M. A., Фонетическая характеристика сербского языка на фоне других славянских языков (судьба долгих согласных в сербском языке), ЗМСС 44–45 (1993) 129–139.

Резиме на српском.

б) Граматика и граматичка питања

184. Арсенијевић Нада, О глаголско-именским конструкцијама са глаголом *иада-ићи—иасићи*, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 51–55.
 185. Бугарски Ранко, Социолингвистичка ситуација нашег језика данас, Задужбина VII/26 (1994, Београд) 4.
 186. Вукићевић Душанка, О значењу именичких сложеница, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 145–149.
 Са литературом.
 187. Јоцић Мирјана, О синтагмама типа *човек од речи* и *злато од жене*, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 257–263.
 188. Ковачевић Милош, Закључне и искључне нису посебне врсте независних реченица, ПР 2 (1994) 16.
 189. Кривоканић Милош, Транспозиција значења презента у „Примјерима чојства и јунаштва“, ПР 15–16 (1994) 25.
 190. Марковић Рајна, О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица, ЈФ L (1994) 209–218.

Резиме на енглеском.

191. Мишеска-Томић Олга, *Је* је корен, ЗМССФЛ (1994) 389–394.
 Са литературом.
 192. Николић Мирослав, О дугим енклитикама у српском књижевном језику, НЈ XXXIX/5 (1994) 332–337.
 Резиме на руском.
 193. Остојић Бранислав, в. бр. 211.
 194. Огашевић Ђорђе, Садржај речника неологизама, НЈ XXXIX/5 (1994) 306–317.
 Са изворима и литературом.
 Резиме на енглеском.
 195. Петровић Владислава, Синтаксичке улоге именице „чињеница“ у сложеној реченици, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 443–449.

196. Пипер Предраг, Алтернацијски типови и конгруенцијске класе у српској именичкој парадигми, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 499–510.

Са литературом.

197. **Polovina Vesna**, Glagol *znati* u razgovornom jeziku, 36МСФЛ XXXVII (1994) 511–521.
198. **Поповић Љубомир**, в. бр. 206.
199. **Popović Marko**, Kriteriji zasnovanosti ekspletivne („suvišne“) negacije, ЈФ L (1994) 189–198.
Резиме на енглеском.
200. **Поповић Марко**, Ка могућој класификацији страних речи с најучесталијим префиксима грчког и латинског порекла, НЈ XXXIX/5 (1994) 279–300.
Резиме на енглеском.
201. **Радуловић Зорица**, Језик и стил Чеда Вуковића, Унирекс, Никшић 1994, 237, 17x24.
202. **Ристић Стана**, Стране речи у описним речницима са аспекта лексичког нормирања, НЈ XXXIX/5 (1994) 301–305.
Резиме на руском.
203. **Ристић Стана**, Илокуцијски аспекти употребе партикула, ЈФ L (1994) 145–154.
Резиме на енглеском.
204. **Симић Радоје**, Морфофонолошки процеси у српскохрватском језику, Београд — Никшић 1994, 461, 24 ст.
205. **Стакић Милан**, Творбени ликови и синтаксичке функције апстрактних именица у Андрићевом роману *На Дрини ћуприја*, КњЈ ХLI/1–2 (1994) 25–30.
Резиме на руском.
206. **Станојичић Живојин, Љубомир Поповић**, Граматика српског језика, 3. рађено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1994, 399, 24 ст.
207. **Станојичић Живојин**, О језичком осећању М. Црњанског — алтернација *варош—град*, 36МСФЛ XXXVII (1994) 569–573.
208. **Суботић Љиљана**, *Парцелација* реченице у језику српских писаца 19. века, 36МСФЛ XXXVII (1994) 597–603.
Ово је делимично измењена верзија реферата прочитаног на XI међународном конгресу слависта, у Братислави 1993. године.
209. **Суботић Љиљана**, О парцелацији реченице (у „Сеобама“ М. Црњанског и „Хазарском речнику“ М. Павића), НССУВД 23/2 (1994) 347–353.
Резиме на руском.
210. **Фекете Егон**, Апелативи са негацијом као лексикографске одреднице, ЈФ L (1994) 129–137.
Резиме на немачком.
211. **Шћепановић Михаило**, Књига о ријечима (Бранислав Остојић, Из црногорске лексикографије и лексикологије, Унирекс, Никшић, 1992, стр. 5–204), КњЈ ХLI/1–2 (1994) 100–102.
Приказ.

в) Нормативна питања и питања развоја књижевног израза

212. **Арсовић Југослава**, Неки видови аналитичке компарације у стандардном српском језику, 36МСФЛ XXXVII (1994) 57–59.
213. **Биговић-Глушица Рајка**, Неки рефлекси „јата“ у језику Марка Миљанова, ВиО 3 (1994) 121–126.
214. **Биговић-Глушица Рајка**, Категорија придјевског вида у неким старим граматицама, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 170–174.
215. **Брборић Бранислав**, Неки проблеми у језичкој политици и језичкој пракси у Републици Србији и СР Југославији, 36МСФЛ XXXVII (1994) 97–103.
216. **Burzan Mirjana**, Problemi standardnog srpskog jezika u dijaspori, 36МСФЛ XXXVII (1994) 105–108.

217. **Васић Вера**, Ставови према језику у граматичким приручницима српскохрватског језика, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 109–118.
- Са литературом.
218. **Вујичић Драгомир**, **Саво Стевовић**, Двосложна мјесто једносложне замјене јата, ПР 7–8 (1994) 25.
219. **Вујичић Драгомир**, **Саво Стевовић**, Двосложна замјена (ије) мјесто једносложне замјене јата (је), ПР 11–12 (1994) 21.
220. **Вујичић Драгомир**, **Саво Стевовић**, Двосложна замјена (ије) мјесто једносложне замјене јата (је), ПР 5–6 (1994) 22.
221. **Вујичић Драгомир**, **Саво Стевовић**, Двосложна мјесто једносложне замјене јата, ПР 5–6 (1994) 6–7.
222. **Вујичић Драгомир**, **Саво Стевовић**, Двосложна мјесто једносложне замјене јата, ПР 3–4 (1994) 15.
223. **Вујичић Драгомир**, **Саво Стевовић**, Двосложна замјена (ије) мјесто једносложне замјене „јата“ (је), ПР 2 (1994) 25.
224. **Вујичић Драгомир**, Између два нова правописа — Излагање пред Научним скупом о правописној проблематици — Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 13–17.
225. **Вујичић Драгомир**, Ијекавизам није предстандардни „остатак“ него је незајменљив израз на одређеним подручјима савременог српског језика, ВиО 3 (1994) 25–29.
226. **Вукомановић Славко**, Ни јат, ни принудна екавица, ВиО 3 (1994) 35–47.
227. **Вукомановић Славко**, Зашто толико правописа, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 45–67.
228. **Дешић Милорад**, Актуелна питања српског језика, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 40–41.
229. **Дешић Милорад**, Неподобна ијекавица, ВиО 3 (1994) 48–50.
230. **Дешић Милорад**, Правопис српског језика, Унирекс — Никшић, Нијанса — Земун, 1994, 181, 24 ст.
231. **Ђуровић Радосав**, **Слободан Марјановић**, Актуелна питања нормативистике данас, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 42–44.
232. **Ђуровић Радосав Ј.**, Вук је решио питање изговора јатових рефлекса, ВиО 3 (1994) 51–58.
233. **Закључци научног скупа „Актуелна питања правописа српског језика“**, Никшић, 14. априла 1994. године, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 90.
234. **Закључци научног скупа „Статус (и)јекавице у стандардном српском језику“**, ВиО 3 (1994) 127–129.
235. **Збиљић Драгољуб**, Дослух с Вуком, Р. Симић, Ж: Станојчић, Б. Остојић, Б. Порић, М. Ковачевић: Правопис српског језика са речником, Итп „Унирекс“ — Никшић, ЧИП „Штампа“ — Београд, 1993, стр. 548, ПР 7–8 (1994) 20.
- Приказ.
236. **Збиљић Драгољуб**, Промјене, не превелике. Правопис српског језика, екавско и ијекавско издање, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица, Матица српска, 1993, ПР 7–8 (1994) 21.
- Приказ.
237. **Збиљић Драгољуб**, Шта чинити с рефлексима јата данас? ВиО 3 (1994) 105–108.
238. **Јерковић Јован**, в. бр. 236, 255, 260.
239. ***Јовановић Зоран Р.**, О природи неких ововремених назива, Преводилац XII/1–4 (1993, Београд) 26–34.
- О називима предузећа и установа у савременом српском језику.
240. **Клајн Иван**, Стање језичке правилности у нашим средствима информисања, Задужбина VII/26 (1994, Београд) 5.
241. **Ковачевић Милош**, Неоправдани прогон синтагми са координацијом супстантивата и супстантива, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 134–150.

242. Ковачевић Милош, Лингвистички и политички аспекти правописа, Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 31-33.
243. Ковачевић Милош, Емоција као критериј за или против ијекавице, ВиО 3 (1994) 62-72.
244. Ковачевић Милош, Први правопис српскога језика послје Вука, ПР 3-4 (1994) 19.
Поводом „Унирековог“ Правописа српскога језика.
245. Ковачевић Милош, в. бр. 235, 277.
246. Марјановић Слободан, в. бр. 231.
247. Маројевић Радмило, До правописа — научним методом (руско-српске паралеле), Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 21-25.
248. Маројевић Радмило, Васпостављање јага у српској писмености Фонолошка интерпретација српскога језика и писма и стилистичке могућности варијантно обележених текстова, НССУВД 23/2 (1994) 91-101.
Резиме на руском.
249. Маројевић Радмило, Ијекавска верзија српског књижевног језика и јаговска верзија српскога писма, ВиО 3 (1994) 30-34.
250. Маројевић Радмило, Актуелни тренутак српског књижевног језика (Поводом реферата Павла Ивића), Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 95-100.
251. Мршевић-Радовић Драгана, Из фразеолошке семантике: *божји дужници*, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 409-412.
252. Муратагић-Туна Хаснија, Нешто о ијекавском у стандардном језику, ВиО 3 (1994) 109-112.
253. Муратагић-Туна Хаснија, Актуелна питања правописа српскога језика, Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 34-37.
254. Николић Мирослав, О променама савременог српског правописа, ЈФ L (1994) 219-229.
Резиме на енглеском.
255. Николић Мирослав, Правопис српскога језика, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица, Матица српска, Нови Сад 1993, 503 стр., ЈФ L (1994) 243-247.
Приказ.
256. Остојић Бранислав, О правописној норми и правопису српскога језика, Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 7-12.
257. Остојић Бранислав, О кризи српскога књижевног језика. Отворено и без претјеривања поводом расправе о ијекавском изговору у нашем књижевном језику, ВиО 3 (1994) 5-11.
258. Остојић Бранислав, Око једног стиха из Горског вијенца, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 419-421.
259. Остојић Бранислав, в. бр. 235, 277.
260. Петровић Драгољуб, Правопис српскога језика. Приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица. Нови Сад, Матица српска 1993, 503, Задужбина VII/28 (1994, Београд) 12.
Приказ.
261. Пецо Асим, Наша ијекавштина — јуче, данас и сјутра, ВиО 3 (1994) 19-24.
262. Пецо Асим, Нека размишљања о проблемима наше ијекавштине, ПР 2 (1994) 22.
263. Пешикан Митар, Прилог расправи о актуелним правописним питањима, Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 68-76.
264. Пешикан Митар, Поређење понуђених правописних правила, НЈ XXXIX/5 (1994) 259-279.
Резиме на руском.
265. Пешикан Митар, в. бр. 236, 255, 260.

266. Пижурица Мато, в. бр. 236, 255, 260.
267. Радуловић Зорица, Судбина ијекавице — стандард или анахронизам, ВиО 3 (1994) 118–120.
268. Радуловић Зорица, Правописне новине — и да и не, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 87–89.
269. Радуловић Љубомир, Зашто ћирилица умире, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 129–133.
270. Савић Свеика, Прагматички аспекти времена у наравији у српскохрватском стандардном језику, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 543–550.
Са литературом.
271. Симић Милорад, Проблеми и рјешења при изради програма за екавизацију, односно ијекавизацију текста, Задужбина VII/27 (1994, Београд) 6.
272. Симић Радоје, Вук није направио грешку, КњЈ XLI/1–2 (1994) 17–24.
Резиме на немачком.
273. Симић Радоје, У прилог расправи о екавском и ијекавском изговору нашега књижевног језика, ВиО 3 (1994) 73–101.
274. Симић Радоје, Нека запажања о нашој норми, поглавито правописној, Споне XXV/5–6 (1994, Никшић) 18–20.
275. Симић Радоје, Актуелни нормативистички и кодиколошки проблеми нашег правописа, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 101–112.
276. Симић Радоје, Лажна забринутост над лажним проблемима, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 77–86.
277. Симић Радоје, О неким нормативистичким и дидактичким проблемима нашег правописа (Поводом књиге Р. Симића, Ж. Станојчића, Б. Остојића, Б. Ђорића, М. Ковачевића, Правопис српскога књижевног језика, ЧИП Штамп, Београд, и Унирекс, Никшић, 1993), Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 113–128.
278. Симић Радоје, в. бр. 235, 277.
279. Стакић Милан, Чувати и изучавати природни ток екавице и (и)јекавице, ВиО 3 (1994) 102–104.
280. Станојчић Живојин, О правопису — као изразу начела, и о правописима — као приручницима, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 26–30.
281. Станојчић Живојин, Укинути ијекавски изговор у српском књижевном језику! — Зашто? (Мишљење једног екавца), ВиО 3 (1994) 12–18.
282. Станојчић Живојин, в. бр. 235, 277.
283. Стевовић Саво, в. бр. 218, 219, 220, 221, 222, 223.
284. Стојановић Јелица, Стандардни језик и народни говор у приватној и јавној комуникацији, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 190–193.
285. Ђорић Божо, Ијекавско-екавско двојство српског књижевног језика, ВиО 3 (1994) 59–61.
286. Ђорић Божо, в. бр. 235, 277, 285, 275.
287. Ђорић Божо, Правописни хаос, Споне XXVI/5–6 (1994, Никшић) 38–39.
288. Ђорић Божо, в. бр. 235, 277.
289. Ђукић Драго, О правописима српскога језика, Даница 1 (1994, Београд) 198–203.
290. Фекете Егон, О читању скраћеница, НЈ XXXIX/5 (1994) 327–331.
Резиме на немачком.
291. Шћепановић Михаило, (И)јекавица и симболичка функција језика, ВиО 3 (1994) 113–117.

г) Дијалекти

292. Богдановић Недељко, Императив типа *чеке, гледи* у говорима призренско-тимочке области, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 75–81.
293. Богдановић Недељко, в. бр. 300.

294. Бошњаковић Жарко, в. бр. 302.
295. Видоески Божидар, Акценатски систем у јужним српским говорима, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 123–130.
Са литературом.
296. Вукићевић Милосав, Фонетске особине говора у Малом Косову, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 151–156.
297. Вукићевић Милосав, в. бр. 301.
298. Вукмановић-Мојсиловић Биљана, О неким семантичким променама у романизмама црногорског залеђа, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 157–165.
Са литературом.
299. Драгин Гордана, в. бр. 302.
300. Ђуровић Радосав, Недељко Богдановић *Изгласе југоисточне Србије*, „Прo-света“, Ниш, 1992, стр. 5–80, Књ. I/1–2 (1994) 103–105.
Приказ.
301. Ђуровић Радосав, Милосав Вукићевић, Огледи из дијалектолошких истраживања, Приштина, 1993, стр. 5–121, ЈФ L (1994) 255–258.
Приказ.
302. Ивић Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: Увод у фонетизам, СДЗБ XL (1994) 1–419.
303. Ивић Павле, О српском говору у Батањи, ЈФ L (1994) 33–49.
Резиме на енглеском.
304. Ивић Павле, Неоакут на падинама Копаоника, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 239–246.
305. Ивић Павле, Шпокавски говор у Мађарској, Задужбина VII/27 (1994, Београд) 12.
Поговор уз књигу „Говори Срба и Хрвата у Мађарској“ Предрага Степановића.
306. Јовановић Миодраг, Консонантски систем копиљско-гостиљског говора, Споне XXVI/5–6 (1994, Нишкић) 175–189.
307. Петровић Драгољуб, Српска дијалектологија данас, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 7.
308. Пецо Асим, Из деklinационе проблематике босанско-херцеговачких говора, (датив, инструментал и локатив множине) ЈФ L (1994) 51–97.
Резиме на руском.
309. Пецо Асим, Једна паралела: (писци и дијалектолози о говорима јужне Србије), ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 481–491.
310. Реметић Слободан, Икавизми у призренском говору, ЗБМСФЛ XXXVII (1994) 533–535.
311. Степановић Предраг, в. бр. 305.

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

312. Бор Калман, Два примјерка Октоиха првогласника 1494. г. у Мађарској (Допуна Тома I. „Црногорска библиографија“), БВ XXIII/1–2 (1994) 203–208.
313. Грбић Душница, в. бр. 318.
314. Грковић Милица, Посланице Јелене Балшић, НССУВД 23/2 (1994) 195–200.
315. Дурковић-Јакшић Љубомир, Неколико прилога о рукопису Његошевог „Горског вијенца“, АП 16 (1994) 385–425.
С прилозима.
Резимеи на руском и српском.
316. Јерковић Вера, Језичко-стилска структура „Житија светога кнеза Лазара“, НССУВД 23/2 (1994) 201–207.
Резиме на руском.
317. Кријеугтораш Хадија, Инкунабуле Милешевске штампарије, крај и почетак рукописне књиге у долини Лима, Мостови XXV/133–134 (1994, Пљевља) 40–45.
Са литературом.

318. Мартиновић Душан, Поводом два каталога посвећена поламиленијумском јубилеју Октоиха првогласника из 1493/94. године:

1. Душица Грбић, Ксенија Минчић-Обрадовић, Катица Шкорић: Тирилицом штампане књиге 15–17. века библиотеке Матице српске, Нови Сад 1994, 236 стр.;

2. Штампане срубуле Универзитетске библиотеке у Београду. Каталог припремила Анђа Тошић, Београд 1994, 20 стр., БВ XXIII/1–2 (1994) 227–230.

Приказ.

319. Мартиновић Душан Ј., Молитвеник (требник) из 1495/96. године, ПР/1 (1994) 7.

320. Мартиновић Душан Ј., Црнојевића штампарија и старо штампарство — ЦАНУ, Научни скупови књ. 26. Одјелење умјетности књ. 9; Подгорица 1994, 245 стр., БВ XXIII/1–2 (1994) 226–227.

Приказ радова са Научног скупа, одржаног маја 1989. на Цетињу.

321. Мартиновић Душан, 500 година прве штампане књиге на словенском југу. „Црногорска библиографија 1494–1994“, Мостови XXV/133–134 (1994, Пљевља) 76–79.

322. Мартиновић Душан, в. бр. 335.

323. Минчић-Обрадовић Ксенија, Поређење текста адеспотног Псалтира са текстом Псалтира Божидара Вуковића из 1519/20. године, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 383–388.

324. Минчић-Обрадовић Ксенија, в. бр. 318.

325. Младеновић Александар, О области „Маћедонија“ у дневнику српског патријарха Арсенија III Црнојевића, АП 16 (1994) 431–432.

С мапом.

326. Младеновић Александар, Напомена о једном Хаци Рувимовом запису (1801) у „Мемоарима“ проте Матеје Ненадовића, АП 16 (1994) 433–434.

327. Момировић Петар, в. бр. 329.

328. Немировски Евгениј Љ., Јужнословенске старе штампане књиге у библиотекама Подгорице (Грађа за Збирни каталог старих словенских штампаних књига у библиотекама и архивима Црне Горе), БВ XXIII/3 (1994) 151–153.

Превео с руског рукописа Видак Рајковић.

329. Павковић Васа, Стари српски записи и натписи из Војводине, књига I. Сакупио и обрадио Петар Момировић, Матица српска и Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, Нови Сад 1993, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 12.

Приказ.

330. Рајковић Видак, в. бр. 328.

331. Родић Никола, Развој раног штампарства на јужнословенском простору (Поводом 500-те годишњице Црнојевића штампарије), Преводилац XIII/1–4 (1994, Београд) 5–12.

332. Станковић Радоман, Фототипско издање „Молитвеника“ Ђурђа Црнојевића (1495–1496), АП 16 (1994) 455–459.

Приказ.

333. Тошић Анђа, в. бр. 318.

334. Фотић Александар, Хуцети митрополита Андрије, Balcanica XXV–1 (1994, Београд) 123–136.

Три документа турских званичних власти (део личне оставштине митрополита Андрије) која су служила као потврде о извршавању међусобних обавеза високих српских архијереја.

Резиме на енглеском.

335. Шекуларец Божидар, Душан Мартиновић, Пола миленијума штампане књиге у Црној Гори, Подгорица, 1994, уредник Др Мирослав Лукетић, БВ XXIII/1–2 (1994) 230–231.

Приказ.

336. Шкорић Катица, в. бр. 318.

337. Шукловић Радивоје, Црнојевића штампарија у неким нашим енциклопедијама, БВ XXIII/1–2 (1994) 197–201.

ђ) Историја српског језика

338. **Veselinović-Šulc Magdalena**, Transkripcija srpskih i hrvatskih prezimena i geografskih naziva u mađarskim periodičnim publikacijama s kraja XVIII veka, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 119–122.
339. **Вукомановић Славко**, О Вуковом и данашњем називу славенски и српско-славенски језик, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 6.
340. **Грицкат Ирена**, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба — после Вукове и Даничићеве победе, ЈФ I (1994) 5–31.
Резиме на руском.
341. **Грковић-Мејџор Јасмина**, Имперсоналне конструкције у делима светог Саве, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 197–201.
342. **Луковић Милош**, Позадина забране Вукове графије и правописа у Кнежевини Србији, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 309–319.
Са литературом.
343. **Марковић Желько**, Из језичке проблематике *Срепњског устава*, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 329–337.
344. **Младеновић Александар**, Још о писању удвојеног старог танког јера у средини речи, АП 16 (1994) 429–430.
345. **Младеновић Александар**, Напомене о језику неких писаних споменика из Ниша и Пирота у XVIII и XIX веку, АП 16 (1994) 375–383.
Резимеи на руском и српском.
346. **Младеновић Александар**, О неким погледима Јована Стејића на српски књижевни језик, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 395–402.
Са литературом.
347. **Симић Радоје**, Лингвистички статус и главне особине „стандардне штокавштине“, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 551–560.
348. **Смольская А. К.**, Изменения в словообразовательных нормах сербского литературного языка XIX в., ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 561–568.
349. **Стијовић Рада**, О језику „Песне на инсурекцију Србијанов“ Доситеја Обрадовића, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 575–579.
350. **Филеки Стјепан**, Писари Мирослављевог јеванђеља, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 11.
351. **Филеки Стјепан**, Тирилска калиграфија „Краснопис“, Задужбина VII/27 (1994, Београд) 6.

е) Стил

352. **Гортан-Премк Даринка**, Метафора, метонимија и синегдоха у језику и стилу, НССУВД 23/2 (1994) 61–70.
Резиме на руском.
353. **Ђуровић Радосав Ј.**, О неким стилским одликама Андрићевих „Рзавских брегова“, НССУВД 23/2 (1994) 133–142.
Резиме на руском.
354. **Зенчук Валентина**, Проблеми проучавања синтаксичких особина научног исказа у светлу функционално-стилистичке диференцијације савременог српског језика, НССУВД 23/2 (1994) 317–326.
Резиме на руском.
355. **Јокаповић-Михајлов Јелица**, Стилистички статус варијантних интонационих облика, НССУВД 23/2 (1994) 81–89.
С литературом.
Резиме на руском.
356. **Кликовац Душка**, Метафоре — дословне и фигуративне, НССУВД 23/2 (1994) 187–194.
С литературом.
Резиме на енглеском.

357. Ковачевић Милош, Карактеристични језички поступци у оформљењу синтаксостилема, НССУВД 23/2 (1994) 19–32.
 Резиме на руском.
358. Марјановић Слободан, Стилогеност у фонеморфолошкој структури краћеница, НССУВД 23/2 (1994) 153–160.
 Резиме на руском.
359. Муратагић-Туна Хаснија, Ново о стилистици (Радоје Симић: Лингвистика стила, „Унирекс“, Никшић, 1993) КњЈ ХЛ/1–2 (1994) 114–116.
 Приказ.
360. Николнћ Радојко, Језик и стил Ранка Тајсића, Расковник ХХ/75–76 (1994, Београд) 93–108.
361. Петронијевић Божинка, Значење и стил, НССУВД 23/2 (1994) 33–39.
 С литературом.
 Резиме на немачком.
362. Пецо Асим, Антропоним као стилем, НССУВД 23/2 (1994) 117–125.
363. Половина Весна, Стилистика лингвистичких текстова, НССУВД 23/2 (1994) 71–79.
364. Радовановић Милорад, О раслојавању језика и функционалним стиливима, Задужбина VII/26 (1994, Београд) 4–5.
365. Рајковић Љубиша, Језичко-стилске одлике лирских обредних народних песама косовскометохијских Срба, Баштина 5 (1994, Приштина) 9–21.
 Резиме на руском.
366. Ристић Стана, Лексичке јединице као носиоци стилске информације, НССУВД 23/2 (1994) 53–60.
 С литературом.
 Резиме на руском.
367. Савић Свенка, Истраживање савременог градског комплекса: употреба псовки, НССУВД 23/2 (1994) 161–176.
 С литературом.
 Резиме на руском.
368. Симић Радоје, Лингвистички статус разговорног језика, одн. колоквијалног стила, НССУВД 23/2 (1994) 5–17.
 Резиме на немачком.
369. Симић Радоје, в. бр. 359.
370. Стевић Слободан, Стил у конверзацији, НССУВД 23/2 (1994) 177–186.
 С литературом.
 Резиме на енглеском.
371. Стевовић Саво, Неке лингвостилистичке особине прозе Тамила Сијарића, ВиО 4 (1994) 34–39.
372. Стојановић Смиљка, Фолк парада — елементи стила, НССУВД 23/2 (1994) 109–116.
 С литературом.
 Резиме на енглеском.
373. Стојнић Мила, Семантика и поетика наслова у делима Милоша Црњанског, ПР 5–6 (1994) 19.
374. Стојнић Мила, Семантика и поетика наслова у делима Милоша Црњанског /II/, ПР 7–8 (1994) 7.
375. Ђорнћ Божо, Стилистички аспекти деривације, НССУВД 23/2 (1994) 103–108.
 С литературом.
 Резиме на руском.

ж) Метрика

з) Методика наставе књижевног језика

376. **Ђукановић Петар**, Учење акцената у основној и средњој школи, Књ I XLI/1-2 (1994) 55-61.
377. **Ђукановић Стеван**, Методолошке оријентације у настави матерњег језика, ВиО 1-2 (1994) 29-33.
Са литературом.
378. **Ђуровић Радосав Ј.**, Настава акцента у теорији и пракси, Споне XXVI/5-6 (1994, Никшић) 151-169.
379. **Шекуларац Божидар**, Основни правци у развоју методике језика у нашој школи, ПР 15-16 (1994) 21.
(Са симпозијума у Игалу)

и) Терминологија

380. **Ђелетић Марта**, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, ЈФ L (1994) 199-207.
Са литературом.
Резиме на руском.
381. **Ђавриловић Јован**, Речник географско-статистични Србије, [текст Речника припремио за штампу и прилоге саставио и написао Милорад Радевић], Култура — КИЗ и Историјски институт САНУ, Београд 1994.
В. бр. 386.
382. **Ивић Павле**, Географска терминологија, Задужбина VII/28 (1994, Београд) 4.
Са представљања књиге Ј. Шица
В. бр. 388.
383. **Исаиловић Драгана**, Терминологија куће и покућства у Судимљи под Копаником, НЈ XXXIX/5 (1994) 318-326.
Резиме на руском.
384. **Недељковић Миле**, О назвањима нашег тла. Јозеф Шиц: „Географска терминологија српскохрватског језика“, издавачи Дечје новине (Горњи Милановац), Матица српска (Нови Сад) и Вукова задужбина (Београд), 1994, Задужбина VII/28 (1994, Београд) 13.
Приказ.
В. бр. 388.
385. **Недељков Љиљана**, Пчеларска терминологија Аврама Максимовића: (1810. година), ЗБМСФЛ XXXVIII (1994) 413-418.
386. **Недељковић Миле**, Именик Кнежевине Србије. Јован Ђавриловић: „Речник географско-статистични Србије“, издавачи Култура и Историјски институт САНУ, Београд, 1994, Задужбина VII/28 (1994, Београд) 12.
Приказ.
В. бр. 381.
387. **Радевић Милорад**, в. бр. 381.
388. **Шиц Јозеф**, Географска терминологија српскохрватског језика, Дечје новине — Горњи Милановац, Матица српска — Нови Сад и Вукова Задужбина — Београд, 1994, 125, 24 cm.
В. бр. 382, 384.

ј) Народне умотворине

389. **Аранитовић Добрило** (записивач), Басма из Црне Горе, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 62.

390. **Васиљевић Данијела, Тања Младеновић, Ана Петрић** (записивачи), Народне песме из Кушића код Ивањице, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 18-20.
391. **Васиљевић Зорислава М.** (приређивач), Избор обредних песама из необјављених записа Миодрага А. Васиљевића — из Србије, Расковник XX/75-76 (1994, Београд) 3-12.
392. **Васиљевић Зорислава М.** (приређивач), Избор седелачких песама из необјављених записа Миодрага А. Васиљевића — из Србије, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 3-11.
393. **Вуковић Славољуб** (записивач), Друскалица са Косова, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 25.
394. **Деспотовић Селимир** (записивач), Балада из западне Србије, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 22-23.
395. **Ђорђевић Миленгије** (записивач), Басма из Тишевца, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 61.
396. **Карановић Зоја, Марија Клеут, ПЕСМАРИЦА КАРЛОВАЧКИХ ЂАКА**, Library of Love, Сремски Карловци 1991, ЗБМСС 44-45 (1993) 279-281.
Приказ.
397. **Клеут Марија**, в. бр. 396.
398. **Лома Александар**, в. бр. 114.
399. **Марковић Милош** (записивач), Пчеларска песма, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 24.
400. **Марковић Милош** (записивач), Песме из поткопаоницких села, Расковник XX/75-76 (1994, Београд) 13-25.
401. **Маројевић Пуниша** (записивач), Давање имена, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 54-55.
Продана и Продан.
402. **Миљанић Јасмина** (записивач), Басме из Кушића код Ивањице, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 56-60.
403. **Минић Светолик** (записивач), Народне пословице из околине Љига, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 27.
404. **Младеновић Тања**, в. бр. 390.
405. **Петрић Ана** (записивач), Брзалице из Кушића код Ивањице, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 26.
406. **Петрић Ана**, в. бр. 390.
407. **Радиновић Сања** (записивач), Ђурђевске песме из Заплања, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 12-17.
408. **Стоименов Вукица** (записивач), Народна песма из Лалинаца, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 21.
409. **Толстој Никита И.**, Митолошко у словенској народној поезији: између два бора (јела), Расковник XX/75-76 (1994, Београд) 57-66.
410. **Ђушић Дмитар** (записивач), Прича из Лике, Расковник XX/77-78 (1994, Београд) 28.
411. **Џаџић Петар**, Народна поезија и судбина народа, ГЛЕИ XLIII (1994) 71-75.
Кључне речи: *ејска поезија, митски херој, архетип, народ, колективно несвесно*. Резиме на енглеском.

IX. Македонски језик

412. **Алексовски Лазо**, в. бр. 487.
413. **Аргировски Мито**, Околу редукацијата на *a, e, o* во јужните македонски говори, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 11-14.
Резиме на англиски.
414. **Аргировски Мито**, Кон грчкиот јазик на „Сердарот“ од Григор Прличев, Животот и делото на Григор Прличев, 225-228.
Резиме на англиски.

415. Бицевска Кига, Јусовата варијанта наспроти нејусовата во Станиславиовиот пролог од XIV век, XX научна дискусија, 19–24.

416. Бојковска Стојка, Стандарниот јазик наспроти народните говори, ЛЗБ XLI/1–3 (1994) 61–67.

Со примери од македонскиот јазик.

417. Велјановска Катерина, Интернационалната лексика во јазикот на печатот, ЛЗБ XLI/1–3 (1994) 69–70.

418. Веновска-Антевска Снежана, Забелешки за јазикот во љубовните рото-романи „Вечер-Венера“, ЛЗБ XLI/1–3 (1994) 71–73.

419. Веновска-Антевска Снежана, И и НЕ, XX научна дискусија, 25–28.

Прилог кон македонската морфологија.

420. Видоески Божидар, Модели на имперфективни глаголи во македонскиот дијалектен јазик, XX научна дискусија, 29–44.

Литература.

421. Видоески Божидар, Македонските дијалекти во Егејска Македонија, I. Серско-драмско-лагадинска група, Македонските дијалекти во Егејска Македонија, 23–60, 1к.

Литература.

Резиме на англиски.

422. Видоески Божидар, Говорот на селата Плевна и Горно Броди, Драмско, Прил-МАНУ XVII/2 (1992/94) 5–89.

Прилог кон македонската дијалектологија.

Текстови, карта и кратенки дадени во прилог.

Резиме на англиски.

423. Видоески Божидар, Има ли квантитет во македонскиот јазик посебно во дијалектниот јазик, Предавања, 13–23.

Литература.

424. Видоески Божидар, в. бр. 452.

425. Вишко Муарен, в. бр. 453.

426. Wrocławski Krzysztof, Makedońska proza ludowa /na podstawie zbiorów z ubiegłego wieku/, Folia Philologica Macedono-Polonica, T. T. 3/1994/17–27.

Резимеи на македонски и англиски.

427. Георгиевски Георги, Латентната синтаксичка карактеристика кај одглаголските придавки, Животот и делото на Григор Прличев, 219–223.

Резиме на англиски.

Прилог кон историјата на македонскиот јазик.

428. Георгиевски Георги, Прекарите во говорот на с. Кронцелово (Воденско), Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 217–229.

Резиме на англиски.

429. Георгиевски Ташко, в. бр. 495.

430. Gogova Natka, в. бр. 474.

431. Грунџ Бранислав, в. бр. 459.

432. XX научна дискусија на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид, 30. VII–13. VIII 1993 година, (Скопје, 1994) Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 231, 8°.

Зборник на реферати.

433. Десподова Вангелија, Лексиката на материјалната култура во јужните македонски говори, Според евангелијата од втората половина на XIX век, пишувани со грчка азбука, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 147–153.

Резиме на руски.

434. Димитрова-Шмигер Нина, Роланд Шмигер, Една битна разлика меѓу јужнокостурскиот и корчанскиот вокален систем, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 137–144.

Литература.

Резиме на германски.

435. **Димитровски Тодор**, Белешки за ракописот „Краткая славянска граматика“ на Григор Прличев, Животот и делото на Григор Прличев, 191–200.
Литература.
Резиме на англиски.
436. **Димитровски Тодор**, в. бр. 487.
437. **Дрвошанов Васил**, Македонските дијалектни разновидности за деловите на вратот кај човекот во споредба со состојбата во српскохрватскиот јазик, XX научна дискусија, 51–68.
Скратеници.
438. **Дрвошанов Васил**, Кон разграничувањето на преспанско-коштурските говори, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 61–67.
Резиме на англиски.
439. **Иванова Олга**, в. бр. 452.
440. **Јашар-Настева Оливера**, Григор Прличев и еден апел на охридските Власи во врска со воведувањето на мајчиниот јазик во училиштата, Животот и делото на Григор Прличев, 19–37.
Резиме на англиски. Со факсимили.
441. **Каранфиловски Максим**, в. бр. 490.
442. **Китановски Наум**, Прирачник за македонско-италијанска конверзација, (Битола, 1994) Битолски весник; Здружение за македонско-италијанско пријателство, 204, 16°.
443. **Киш Маријана**, Придавките во јужните македонски говори од арален и морфотактички аспект, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 69–75.
Резиме на руски.
444. **Колева Елена**, Топика на миметичката идеалност и хероизам во поетскиот облик Скендербеј, Животот и делото на Григор Прличев, 145–150.
Резиме на англиски.
445. **Конески Блаже**, Скриени значења, ПрилМАНУ XVIII/1 (1993/94) 27–30.
Семантичка анализа на две македонски пословици и две формули.
Резиме на англиски.
446. **Конески Блаже**, в. бр. 487.
447. **Конески Блаже**, в. бр. 495.
448. **Корубин Благоја**, в. бр. 487.
449. **Криџа Мирланда**, в. бр. 453.
450. **Курило Елџбиета**, Казмиера Марија Солеца, Валеризацијата на јазикот во полските и во македонските речници или Евтимиевиот синдром, XX научна дискусија, 81–89.
Библиографија.
451. **Македонските дијалекти во Егејската Македонија**, Научен совбир, Скопје, 23–24 декември 1991, (Уредувачки одбор: Божидар Видоески, Олга Иванова), Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1994), 257,8°.
Содржина: I: Граматика; II: Лексика; III: Ономастика; IV: Книжевност.
452. **Македонско-албански разговорник**, приредиле: Борче Надин, Мирланда Криџа, Муарен Вишко, (Скопје 1994) Матица македонска, 95, 16°.
Едиција практикум.
453. **Маленко Билјана**, Глаголскиот прилог во југозападните македонски дијалекти, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 77–80.
Резиме на руски.
454. **Mareš František Václav**, Makedonská gramatika /MANU/, /Skopje, 1994/ 86,8°.
455. **Марков Борис**, Странскиот удел во зборовната група извици на македонскиот јазик, ПрилМАНУ XVIII/1 (1993/94) 65–88.
Резиме на руски. Скратеници.
456. **Марков Борис**, За грдизмите во непозначните зборовни групи од аспект на јужномакедонските говори, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 175–182.
Резиме на руски.

457. **Марковиќ Марјан**, Глаголски конструкции со *мам* и *сум* во македонскиот и ароманскиот охридски говор, XX научна дискусија, 91–98.
458. **Милошев Ѓ(орѓи)**; **Бр(анислав) Груиќ**, **Л(азо) Алексовски**, Македонско-германски, германско-македонски речник, Матица македонска (Скопје, 1994) 735,8°. Фототипско издание.
Едиција речници.
459. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Релативното надоврзување во македонскиот стандарден јазик, ПрилМАНУ XVIII/2 (1993/94) 67–96.
Резиме на англиски.
460. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Кон јазикот на Григор Прличев: говорот одржан на 28 мај 1867 година, Животот и делото на Григор Прличев, 175–180.
Резиме на англиски.
461. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Од проблематиката на сложената реченица во две македонски евангелија: оригиналниот исказ во други околности, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 83–85.
Резиме на англиски.
462. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Синтакса на македонскиот стандарден јазик, изд. Радинг (Скопје, 1994), 313,8°.
463. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Социолингвистички погледи на актуелните македонски состојби, Предавања, 31–38.
464. **Минова-Ѓуркова Лилјана**, Специфичности на македонскиот јазик (1945–1955) ЛЗБ ХЛ1/1–3 (1994) 47–51.
465. **Миновски Мито**, Кон проблематика на лексичкиот подбор во „Сердарот“ од Григор Прличев, Животот и делото на Григор Прличев, 209–218.
Резиме на англиски.
466. **Миновски Мито**, Поглед врз зборовниот фонд на Абецедарот, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 183–188.
Резиме на англиски.
467. **Миркуловска Бистрица**, Од проблематиката на номинализација во текстовите на Григор Прличев, Животот и делото на Григор Прличев, 229–234.
Литература.
Резиме на англиски.
468. **Митева Димка**, Прилози за јазик на петмина македонски писатели Цепенков, Шапкарев, Миладинов, Радин, Неделковски, Струм—Скоп (Скопје, 1994) 86,8°.
469. **Митева Димка**, Македонска лексикографија, Струм—Скоп (Скопје, 1994) 42,8°.
470. **Митева Димка**, И кусо и кратко, (лексемите кус и краток во македонскиот јазик, Струм—Скоп (Скопје 1994) 35,8°.
Едиција: Лингвистика, кн. 2
471. **Митева Димка**, За лексичката граѓа народните песни од македонските јужни краишта, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 189–194.
Резиме на англиски.
472. **Митков Маринко**, Антропонастичката синтагма на Рајко Жинзифов, ПрилМАНУ — Одд. за лингв. и лит. наука XVIII/2 (1993/94) 113–115.
Резиме на англиски.
Литература.
473. **Mišeska-Tomić Olga**, Mirka Mišić, Ljupčo Stefanovski, Natka Gogova, Zoze Murgoski, English-Macedonian Dictionary, Kultura (Skopje, 1994) 800,8°.
474. **Mišić Mirka**, в. бр. 474.
475. **Murgoski Zoze**, в. бр. 474.
476. **Надин Борче**, Македонско-турски разговорник, (Скопје, 1994), Матица македонска, 96,16°.
Едиција практикум.
477. **Надин Борче**, в. бр. 453.

478. **Пандев Димитар**, Македонскиот речник од XVI век, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 195–200.
Резиме на англиски.
479. **Пеев Коста**, Од реконструкцијата на еден македонски говор од Солунско, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 88–92.
Извадок.
Резиме на англиски.
480. **Петкович Константин М.**, в. бр. 495.
481. **Петковска Благоица**, Преглед на сликарската терминологија во една ерминија од 1869 година, XX научна дискусија, 109–114.
Литература.
482. **Петроска Елена**, Експоненти на интензивноста на особините во еден говор на Прличев од 1866, Животот и делото на Григор Прличев, 151–155.
Резиме на англиски.
Литература.
483. **Петроска Елена**, Од начините на изведување партитивност во македонскиот јазик, XX научна дискусија, 115–120.
Библиографија.
484. **Пјанка Влоѓимјез**, Местото на зборообразувањето на семантичката грама-тика, XX научна дискусија, 121–131.
485. **Предавања на XXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид, 30.VII–13.VIII 1993 година**, (Скопје, 1994) Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, „штрк“, 173,8°. Зборник на трудови од областа на јазик, литература и историја.
486. **Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, I–II**. (Со-ставували Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматоски; Редактор: Блаже Ко-нески), Фототипско издание, Скопје 1994, 510+595+602,8°.
487. **Рибарова Зденка**, Основни правописни и фонетски особености на Григо-ричевиот паримејник, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 93–99.
Резиме на англиски.
488. **Роус Донка, Максим Каранфиловски**, Пространственото значење близина кај предлозите во некои словенски јазици, XX научна дискусија, 133–137.
Со примери од чешкиот, полскиот, рускиот и македонскиот јазик.
489. **Рустуџин Петре**, Акцентскиот систем на неретскиот говор, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 101–110, 2к.
Резиме на руски.
490. **Саздов Симон**, За пресадувачите во македонскиот јазик, Раз XXXVII/3–4 (1994) 180–183.
За преведување на туѓи зборови во македонскиот јазик.
491. **Современи промени во словенските јазици (1945–1995)** ЛЗБ XLI (1994) 43–46.
За истоимениот проект на Институтот за полска филологија во Ополе, во кој ќе учествува и македонската група. Во прилог даден и „Планот за изработка на монографи-јата 'Современи промени во македонскиот јазик 1945–1955'“.
492. **Солецка Казимиера Марија**, в. бр. 450.
493. **Спасов Људмил**, Et mortemur — три посмртни говори на Прличев како тек-стови, Животот и делото на Григор Прличев, 85–98.
Прилог кон македонската текстологија.
Резиме на англиски. Со текстови и факсимили.
494. **Спасов Људмил, Константин М. Петкович** — лингвистичка и литературна дејност, Предавања, 39–46.
Литература.
495. **Споменица посветена на Блаже Конески редовен член на Македонската академија на науките и уметностите**, уредник Ташко Георгиевски, МАНУ (Скопје, 1994) 62,8°.

- 496. Стаматовски Трајко**, Јазичните особености на писмото од Темко Попов до деспот Бацовиќ од 1888 година, ПрилМАНУ XVIII/2 (1993/94) 97–112.
 Резиме на англиски. Писмо во прилог и 1 факсимил.
 Прилог кон историјата на македонскиот јазик.
- 497. Стаматовски Трајко**, в. бр. 487.
- 498. Stefanovski Ljupčo**, в. бр. 474.
- 499. Тополињска Зузана**, Сврзнички лексеми што ги употребува Прличев во својата беседа од 1866. г., Животот и делото на Григор Прличев, 39–42.
 Прилог кон историјата на македонскиот јазик.
 Резиме на англиски.
- 500. Тополињска Зузана**, Арно ама ... или како се гради текстот, ПрилМАНУ XVIII/2 (1993/94) 43–58.
 Резиме на англиски.
- 501. Тополињска Зузана**, Показатели на реченичната конјункција во јужномакедонските говори, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 111–126.
 Извори.
 Библиографија.
 Резиме на англиски.
- 502. Тофоска Станислава-Сташа**, Од семантиката на глаголите на зборување во беседата на Григор Прличев од 1866 година, Животот и делото на Григор Прличев, 157–161.
 Резиме на англиски.
- 503. Угринова-Скаловска Радмила**, Околу преведувачката постапка применета во евангелиските текстови пишувани со грчко писмо, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 127–135.
 Резиме на руски.
- 504. Христова Дореана**, За некои прагматизмски односи во македонскиот јазик наспроти оние во францускиот јазик, XX научна дискусија, 149–152.
 Литература.
- 505. Цветковски Владимир**, За некои подзаборавени зборови во Битолско и во Леринско, Македонските дијалекти во Егејската Македонија, 201–205.
 Литература.
 Резиме на англиски.
- 506. Цветковски Живко**, За некои покарактеристични промени во синтакса на стандардниот македонски јазик (со посебен осврт врз сврзничките средства), ЛЗБ XXI/1–3 (1994) 53–59.
- 507. Чундева Нина**, Учеството на русизмите во книжно-писмениот македонски јазик во XIX век, Предавања, 47–53.
- 508. Шмигер Роланд**, в. бр. 434.

Х. Речници стари и нови српског (српскохрватског) језика односно српског (српскохрватског) и ког страног језика

- 509. Бабић Сава**, Мађарско-српски речници, Задужбина VII/28 (1994, Београд) 5.
- 510. Закрајшек Катјуша**, О словеначко-српскохрватској лексикографији, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 11.
- 511. Imperl Nikola**, Džepni srpsko-ingleski rečnik, 3. izdanje, Prosveta, Beograd, 1994, 399, 24 cm.
- 512. *Милојевић Добривоје**, Српско-немачки речник финансијских тржишта /I. део/, Преводилац XII /1–4 (1993, Београд) 106–125.
- 513. Milojević D.**, Srpsko-nemački rečnik finansijskih tržišta (2. deo), Prevodilac XIII/1–4 (1994, Beograd) 99–114.
 Глосар.
- 514. Ninković Jovo**, в. бр. 515.

515. **OKSFORDSKI rečnik:** englesko-engleski, srpsko-engleski, englesko-srpski, [urednik Jovo Ninković], „Slobodan Jović“, Beograd 1994, 511, 20 cm.

XI. Биографије, аутобиографије и сл. грађа

516. **Bezljaj France**, в. бр. 518.
 517. **Berić-Dukić Vesna**, *Život i rad jednog poljskog germaniste srpskog porekla: Spiridion Vukadinović (1870–1938)*, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 66–74.
 518. **Влајић-Поповић Јасна**, Франце Безлај (1910–1993), ЈФ Л (1994) 281–283. In memoriam.
 519. **Vukadinović Spiridion**, в. бр. 517.
 520. **Дејанова Марија**, в. бр. 525.
 521. **Животот и делото на Григор Прличев**, Реферати од научен собир одржан во Скопје на 21 и 22 април 1993 година*, Македонска академија на науките и уметностите (Скопје, 1994), 244,8^о.
 Уредувачки одбор: Александар Спасов, Матеја Матовски, Георги Старделов.
 522. **Јовановић-Стипчевић Биљана**, Археограф Луција Цернић и њен улог у темеље српске културе 1933–1994, АП 16 (1994) 437–446.
 523. **Квапил Мирослав**, Заборављена кореспонденција Милана Решетара, КњЈ XLI/1–2 (1994) 79–81.
 524. **Конески Блаже**, в. бр. 531.
 525. **Лашкова Лили**, Један значајан јубилеј, ЈФ Л (1994) 259–265.
 Осврт на научни рад Марије Дејанове поводом шездесетогодишњице живота.
 526. **Лотман Ј. М.**, в. бр. 537.
 527. **Матовски Матеја**, в. бр. 521.
 528. **Михајловић Велимир**, в. бр. 529.
 529. **Недељковић Миле**, Одлазак у завичај речи, Задужбина VII/27 (1994, Београд) 4. У спомен Велимиру Михајловићу. In memoriam.
 530. **Naylor Kenneth**, в. бр. 532.
 531. **Радић Првослав**, Блаже Конески (1921–1993), ЈФ Л (1994) 271–275. In memoriam.
 532. **Radovanović Milorad**, Kenneth E. Naylor (1937–1992), ЈФ Л (1994) 277–280. In memoriam.
 533. **Спасов Александар**, в. бр. 521.
 534. **Стојнић Мила**, Кирил Фјодорович Тарановски (1911–1993), ЗМСС 44–45 (1993) 303–309. In memoriam.
 535. **Страдалов Георги**, в. бр. 521.
 536. **Тарановски Кирил**, в. бр. 534.
 537. **Успенски Еннса, Ј. М. Лотман** — од семиотики до модерне историозофије, ЗМСС 44–45 (1993) 293–301. In memoriam.
 538. **Цернић Луција**, в. бр. 522.

XII. Библиографија

539. **Аранитовић Добрило**, Миодраг С. Лалевић, Био-библиографија, БВ XXIII/3 (1994) 115–148.
 540. **Буњак Петар**, в. бр. 542.
 541. **Драшковић Чedomир**, „Црногорска Библиографија 1494–1994“. Том III, Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама, Мостови XXV/133–134 (1994, Пљевља) 82–83.

542. **Живановић Ђорђе С.**, Библиографија објављених радова: [за штампу приредио Петар Буњак], ЗбМСС 44–45 (1993) 251–268.
Библиографија.
543. **Јерковић Вера**, в. бр. 550.
544. **Јерковић Јован**, в. бр. 551.
545. **Јовановић Новак**, „Црногорска Библиографија 1494–1994“. Том II, Библиографија периодике, Мостови XX/133–134 (1994, Пљевља) 80–81.
546. **Јовановић Новак**, „Црногорска Библиографија 1494–1994“. Том II, Библиографија периодике, Мостови XXV/133–134 (1994, Пљевља) 80–81.
547. **Калпачина Исак**, „Црногорска Библиографија 1494–1994“, Том IV, Библиографија на страним језицима (руском, чешком, италијанском, енглеском, француском и њемачком), Мостови XXV/133–134 (1994, Пљевља) 86–87.
Приказ.
548. **Milojević Staša**, Doktorski i magistarski radovi na Odseku za anglistiku, Prevodilac XIII/1–4 (1994, Београд) 81–98.
Библиографија.
549. ***Милојевић Сташа**, Важни стручни приручници на енглеском језику, Преводац XII/1–4 (1993, Београд) 90–105.
550. **Спасић Љиљана**, Библиографија радова професора др Вере Јерковић, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 2–8.
Библиографија.
551. **Спасић Љиљана**, Библиографија радова професора др Јована Јерковића, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 9–22.
Библиографија.
552. **Станић Миле**, Библиографија Љубомира Дурковића-Јакшића (Поводом шездесетогодишњице научног рада), АП 16 (1994) 467–525.

XIII. О становништву

XIV. Разно

553. **Брборић Бранислав**, в. бр. 557.
554. **Wilkoń Aleksander**, в. бр. 567.
555. **Ђукић Јулијца**, XXIII међународни научни састанак слависта у Вукове дане, ЗбМСС 44–45 (1993) 291.
Хроника.
556. **Ивић Милка**, Педесети број Јужнословенског филолога, ЈФ L (1994) 1–3.
557. **Ивић Павле**, Светозар **СТИЈОВИЋ**, **Бранислав Брборић**, Велики вуковски подухват, Расковник XX/77–78 (1994, Београд) 146–152.
Размишљања поводом књиге: Ђоко Стојичић, Сјај разговора, Горњи Милановац — Београд, ...
558. **Јовановић З[оран]**, Јубиларни београдски преводилачки сусрети, Преводац XIII/1–4 (1994, Београд) 76–78.
Приказ 20. међународног скупа преводилаца (28–30. 10. 1994) са темом „Национално и интернационално у преводу“.
559. **Мартиновић Душан Ј.**, Лексикографско-библиографски рад Николе Рацковића, БВ XXIII/3 (1994) 183–186.
560. **Матицки Миодраг**, Казивање историје, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 359–369.
561. **Милисавец Живан**, Први наговештаји лексикографског рада у Матици српској, ЗбМСФЛ XXXVII (1994) 371–381.
562. **Милић Босиљка**, Традиционални зимски семинар, КњЈ XLI/1–2 (1994) 133–136.
563. **Милојевић Јелисавета**, Петнаест година семинара за математичку и рачунарску лингвистику, Задужбина VII/25 (1994, Београд) 15.

564. Мркаљ Сава, в. бр. 568.
565. Николић М[илица], 24. научни састанак слависта у Вукове дане, Преводилац XIII/1-4 (1994, Београд) 71-76.
Приказ скупа одржаног 13-18. 9. 1994. са темама „Нормирање српског језика“ и „Почеци и развој модерне српске лирике“.
566. *Николић М[ирослав], XXIII научни састанак слависта у Вукове дане, Преводилац XII/1-4 (1993, Београд) 83-86.
Приказ научног скупа одржаног од 14. до 19. септембра 1993.
567. Oracki Ireneusz, Emil Tokarz, Aleksander Wilkoń, Wniosek o nadanie doktoratu honoris causa Bożidarowi Vidoeskiemu, Folia Philologica, Macedono-Polonica, T. 3 (1994) 7-11.
Јубилеји.
568. Пејчић Јован, Песник, преводилац, филозоф језика. Сава Мркаљ: Песме и списи. Приредио Жарко Ружић. — Топуско: Српско културно друштво „Сава Мркаљ“, 1994, Задужбина VII/26 (1994, Београд) 12.
Приказ.
569. Петровић Миломир, Реч поводом Дана Народне библиотеке Србије (6. април 1994. г.), АП 16 (1994) 447-451.
570. Рајић Љубиша, Српско-нордијска лексикографија, Задужбина VII/27 (1994, Београд) 8.
571. Ружић Жарко, в. бр. 568.
572. Сибиновић Миодраг, Пленарна седница Међународног славистичког комитета у Пјешћанима, ЗМСС 44-45 (1993) 290.
Хроника.
573. Сикимић Биљана, Зборници радова посвећени XI међународном конгресу слависта, ЗМСС 44-45 (1993) 289.
Хроника.
574. Спасић Мирослава, в. бр. 575.
575. *Стакић Јелена, Мирослава Спасић, Одржани Деветнаести београдски преводилачки сусрети, Мостови XXIV/2-3 (1993, Београд) 151-152.
576. Стаматовић Александар, Српски етнички, језички, вјерски и културни трагови у сјеверној Албанији, Стварање XLIX/8-9-10 (1994, Подгорица) 759-766.
577. Станишић Вања, Сто година лексикографског рада у САНУ, САНУ и Институт за српски језик САНУ (Београд, 1993), Књг XLI/1-2 (1994) 109-111.
Приказ.
578. Стијовић Светозар, в. бр. 557.
579. Стојичић Ђоко, в. бр. 557.
580. Стојановић Миролуб М., Српско-македонске књижевне везе у деветнаестом веку, ЗМССФЛ XXXVII (1994) 581-590.
Са литературом.
Дотиче се и питања језика.
581. Стојнић Мила, XI међународни славистички конгрес, Братислава 30. VIII — 8. IX 1993, ЗМСС 44-45 (1993) 287-289.
Хроника.
582. Суботин-Голубовић Татјана, E. Mathes, Katalog der slavischen Handschriften in Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland, Wiesbaden 1990., АП 16 (1994) 461-464.
583. Терзић Богдан, Стање у српско-украјинској двојезичкој лексикографији, Задужбина VII/26 (1994, Београд) 7.
584. Tokarz Emil, в. бр. 567.
585. *Ћупић Драго, XI међународни славистички конгрес у Братислави, Преводилац XII/1-4 (1993, Београд) 80-82.
Приказ конгреса одржаног од 30. августа до 8. септембра 1993.

586. Ђупић Драго, XI међународни славистички конгрес у Братислави, ЈФ L (1994) 267–270.

Хроника.

587. Шуковић Радивоје, Прослава четиристогодишњице Црнојевића штампарије (1893), Утицај на културни живот у Црној Гори, БВ XXIII/3 (1994) 7–74.

Библиографију уредио *Михаило Шћепановић*

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- антоними (прави)
 дефиниција 25
 именички и придевски 25–39
 подела
 с обзиром на архисему 25–27
 искључујући архисему 27–28
 семантички садржај 28–29
 степеновани и нестепеновани 29–32
- боје (*џлав* : *модар* и др.) 11–16
 број као граматичка категорија 1–2
- географска имена 99–105
 ороними 104–105
 хидроними 103–104
- глаголски род (дијатеза)
 граматикализација 6
 дефиниција 6
 дијатеза и падеж, међусобни однос 1–9
- грамема, дефиниције 20
- да* + презент 107–118
 дискурс, индиректни ~, репродуктивни ~
- експресивна лексика 57–77
 индивидуална употреба и интерпретација 63–64
 јединице негативне експресивности 64–65
 јединице позитивне експресивности 65
 квантитативни показатељи 76
 модел „особа + психичка или карактерна особина“ 64–77
 примери и анализа 65–76
 приступ 59–63
 улога 76
- етимологија експресивних, ономатопејских и других речи у кашупском 215–219
 в. и речници
- Знак, језик, свест (приказ истоименог зборника) 193–196
- идеографска класификација, в. пароними
 идеографски речник 164–165
 именице на *-еж* 46–55

- акценат 55
 заступљеност у речницима 46–51
 значење 54
 порекло 51
- именице с обзиром на завршне фонеме, статистика и поређење с македонским 42–46
 индиректни дискурс (у шпанском) 175–190
 паралела са директним дискурсом, 178–183
 слободни ~ 183–190
 термилошко разграничење 177
- исказивање агенса уз девербативне именице 79–85
 ~ конструкцијом *од стирани* + генитив 82, 85
 ~ „слободним“ генитивом или присвојним придевом 80–82
- јединице негативног поларитета, дефиниција 91
 јеванђељска конкорданца, в. речници
 језик и стил, в. стил
 лексика, в. географска имена, експресивна лексика, називн боја, пароними
- међујезички пароними, в. пароними
модриџи се, значење и употреба 15–16
 морфема
 дефиниција 19, 25
 граматичка 21, 23
 коренска 19
 лексичка 19–20, 23
 творбена 21, 23
- називн боја 11–16
 физиолошко–психолошки и социолошки аспект 11–13
 несамостални лексички елементи 19–24
 Новгородски запис 151–158
 граматика и семантика текста 156–158
 текст 151–152
 тумачења *крили* 'купили, платили' 154–156
 тумачења *крили* '(по-, с-)кривали' 152–154
- ономастичка проучавања, удео Вука Караџића 99–105
- падежи
 падеж и глаголски род, међусобни однос 1–9
 падежни односи 3–8
 схематски приказ 5
 у словенским језицима 3
 релација *номинатив*//*акузатив* 6–7
 релација *номинатив*//*инструментал* 7
 теорија падежа
 антропоцентрична 2–3
 просторна 2
- пароними
 бугарско–јужноморавски паронимски глаголски парови 169–174
 руско–српски пароними, идеографска класификација 161–167
 моносемне лексеме 162

- полисемне лексеме 162–163
 семантичка опозиција (еквиполентна и привативна) 162–164
йлав : *модар*, значење и употреба 13–16
 „подизање негације“ 89–96
 идентификација глагола уз које је могуће ~ 91–94
 термин 90
- правни стил, в. стил
 предикатске релације 5
 предлози, функција 3–4
 префиксне творенице 22–23
- репродуктивни дискурс, врсте 177–178
- речници
 Грчко-старословенска јеванђељска конкорданца (приказ) 228–230
 Кашупски етимолошки речник (приказ) 213–219
 етимолошки коментари 215–219
 Старословенски речник (приказ) 208–212
 Фреквенцијско-етимолошки речник личних имена у савременој бугарској антопониимији (приказ) 203–207
- семантика боја 11–17
 сложенце, структура 23
 стил
 ~ и језик (приказ књиге Језик и стил Чеда Вуковића) 231–235
 правни ~ (приказ књиге Развој правног стила) 224–227
- Стилистика глагола (приказ истоимене књиге) 220–223
 структура предиката у руским пословицама 123–149
 пословице у форми двокомпонетних реченица идентитета (идентичности) 138–142
 предикати исказани глаголским облицима 144–146
 предикати исказани зависним падежима именица 142–144
 предикатска поредбена конструкција 131–135
 придев у функцији предиката 135–138
 ред речи 146–147
 форме за исказивање предиката 124–125
 статистички подаци 125–130
- суфиксални деривати
 првостепени 21
 другостепени 21
- творба и деривација 19–24
 творбена основа, семантички садржај 20
 творбени формант 21–22
- футур I 107–118
 однос према волунтативу 108–112
 у књижевноуметничком стилу 113–114, 117
 у публицистичком стилу 114–116, 118
- штампарство (приказ зборника Пет векова српског штампарства) 197–202

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Аванесов, Р. И. 159
 Агрировски, Мито 246, 261
 Aitzetmüller, Rudolf 208
 Алабурић, Јелица 242
 Aland, Kurt 228
 Албин, Александар 116, 119
 Alexander, Ronelle 249
 Алексовски, Јазо 261
 Антонић, Ивана 241
 Агресјан, Јо. Д. 12, 16
 Аранитовић, Доброло 260, 267
 Арсенијевић, Нада 251
 Арсовић, Југослава 252
 Арциховский, А. В. 151–153, 157, 159
- Бабић, Сава 242, 266
 Babić, Stjepan 251
 Бајазетов, Александра 242
 Bally, Scharles 175–177
 Banfield, Ann 176, 187, 190
 Барановская, В. Г. 153
 Барнстон, Вилис 242
 Баскић, Марија 239
 Bauerová, Marta 208
 Bezlaj, France 54, 267
 Benveniste, Émile 176
 Берић-Ђукић, Весна 267
 Berlin, Brent 13, 16, 17
 Bernard, Jeff 193
 Бећар, Драгица 225, 226
 Биговић-Глушица, Рајка 252
 Bühler, Karl 195
 Bimbó, Katalin 194
 Бицевска, Кита 262
 Бјелегић, Марта 213–219, 239, 260
 Bláhová, Emilie 208, 250
 Богданов, А. И. 129, 149
 Богдановић, Недељко 15, 16, 255
 Бојковска, Стојка 262
 Бојовић, Драга 239
 Бондарко, А. В. 6, 9, 110, 119
 Бор, Калман 256
 Borys, Wiesław 213
 Борковский, В. И. 152, 153, 159
 Бошков, Дана 34
 Бошковић, Радосав 224, 233
 Бошњаковић Жарко 246, 256
 Brabec, Ivan 109, 119
- Брајовић Тихомир 246
 Брборић, Бранислав 252, 268
 Брызгунова, Е. А. 245
 Brückner, Alexander 213
 Бркић, Милан 242
 Brozović, Dalibor 107, 114, 119, 251
 Бугарски, Ранко 241, 242, 251
 Budmani, Pero 14, 16
 Булаховский, Л. А. 32
 Буњак, Петар 267
 Бурзан, Мирјана 252
- Weingarten, A. von 102
 Wiessemann, Heinz 42
 Васиљевић, Данијела 261
 Васиљевић, Зорислава 261
 Wartburg, W. 166
 Васић, Вера 253
 Wasow, Thomas 96, 97
 Вељановска, Катерина 262
 Велковска, Снежана 249
 Веновска-Ангевска, Снежана 261
 Веселиновић-Шулц, Магдалена 258
 Verdín Díaz, Guillermo 176, 191
 Večerka, Radoslav 208, 209, 211
 Видоески, Божидар 256, 261
 Wilkoń, Aleksander 268
 Виноградов, В. В. 124, 135, 137, 143
 Withalm, Gloria 193
 Вишко, Муарен 262
 Wierzbicza, Anna 57, 77
 Влајић-Поповић, Јасна 246, 267
 Viček, J. 161
 Војводић, Дојчил 107–121, 244
 Whorf, Benjamin Lee 196
 Wrocławski, Krzysztof 262
 Вугделић, Драган М. 242
 Вујичић, Драгомир 246, 253
 Вукадиновић, Вилотије 15
 Вукадиновић, Зора 89, 97
 Вукадиновић, Спиридон 267
 Вукићевић, Душанка 23, 251
 Вукићевић, Милосав 256
 Вукмановић-Мојсиловић, Биљана 256
 Вукобрат, Слободан 246
 Вуковић, Гордана 246
 Вуковић, Славољуб 261
 Вукомановић, Славко 253, 258

- Вулетих-Вукасовић, Вид 13, 14, 16
 Вучо, Јулијана 242
- Gaatone, D. 90, 96
 Гавриловић, Јован 260
 Гајић, Ранка 249
 Gallis, Arne 108, 110, 111, 115, 119
 Георгиевски, Георги 262
 Георгиевски, Ташко 262
 Глаголевский, П. 144
 Гогова, Натка 262
 Гоголевски, Станислав 249
 Гортан-Премк, Даринка 19–24, 31, 170,
 171, 241, 246, 258
 Грабчиков, С. М. 161
 Грбић, Душица 245, 256
 Grzybek, Peter 196
 Грицкат, Ирена 29, 33, 36, 242, 258
 Грковић-Мејдор, Јасмина 258
 Грковић, Милица 116, 119, 204, 234, 246,
 256
 Груић, Бранислав 262
 Гудков, В. П. 108, 110, 111, 114, 116, 119
 , 97, 108, 119, 171, 193–196,
 241, 242,
 Ивић, Павле 100, 108, 119, 169, 232, 256,
 260, 268
 Игњачевић, Светозар 243
 Илијевић, Петар 247
 Илић, Војислав И. 116, 119
 Илчев, Ст. 203
 Илхокина, Надежда 112, 120
 Imperl, Nikola 266
 Иричанин, Гордана 243
 Исаиловић, Драгана 260
 Исаченко, А. В. 124
- Јанин, В. Ј. 152, 159
 Јањатовић, Ђорђе 247
 Јашар-Настева, Оливера 15, 17, 247, 263
 Јерковић, Вера 256, 268
 Јерковић, Јован 116, 120, 253, 268
 Jespersen, Otto 90, 97
 Јовановић, Гордана, 197–202
 Јовановић, Зоран 243, 249, 253, 268
 Јовановић, Миодраг 256
 Јовановић, Новак 268
 Јовановић-Стипчевић, Биљана 267
 Јовић, Душан 242
 Јокановић-Михајлов, Јелица 258
 Јоцић, Мирјана 224–227, 251
- Kalik-Teljatnicova, A. 190
 Калпачина, Исак 268
- Далц, В. И. 125, 131, 149
 Даничић, Ђуро 53
 Дејановић, Марија 267
 De Rodríguez-Pasqués Domínguez, Petrona
 176, 190
 Деспотова, Вангелија 262
 Деспотовић, Селимир 261
 Дешић, Милорад 253
 Димитрова, Стефана 76, 77
 Димитрова-Шмигер, Нина 262
 Димитровски, Тодор 263
 Dürbeck, Helmut 12, 16
 Доброљубов, Н. А. 130, 149
 Драгин, Гордана 256
 Драгићевић, Рајна 25–39
 Драшковић, Чедомир 268
 Дрвошанов, Васил 263
 Дудић, Коста 89, 97
 Dudok, Daniel 245
 Дудок, Мирослав 241
 Дулчић, Ј. 218, 219
 Дулчић, П. 218, 219
 Дункова, Татјана 242
 Дурбаба, Оливера 242
 Дурковић-Јакшић, Љубомир 256
- Ђорђевић, Миленције 261
 Ђукановић, Владо 115, 116, 119
 Ђукановић, Маја 243
- Ђукановић, Петар 260
 Ђукановић, Стеван 260
 Ђукић, Јулкица 268
 Ђуровић, Радосав 253, 256, 258, 260
- Живановић, Ђорђе 268
 Живковић, Новица 14, 16
 Живковић, Сретен 109, 119
 Живојиновић, Бранимир 243
 Жигулев, А. М. 125, 149
 Жолковский, А. К. 165
 Жутић, Радмила 169–175, 203–207, 246,

- Карановић, Зоја 261
 Каранфиловски, Максим 263
 Карастойчева, Цветана 77
 Караулов, Ју. Н. 59, 62, 63, 76, 77, 161,
 164
 Караџић, Момир 243
 Караџић Стефановић, Вук 41, 42, 46–51,
 54, 55, 99–105
 Katičić, Radoslav 89, 97
 Кашић, Јован 101
 Квапил, Мирослав 267
 Кау, Paul 13, 16, 17
 Kelemen, János 193
 Kiparsky, S. 95, 97
 Kiparsky, Paul 95, 97
 Киршова, Мариана 244
 Киселева, Ј. А. 132, 134
 Китановски, Наум 263
 Киш, Маријана 247, 263
 Klaić, Bratoljub 53
 Клајн, Иван 34, 77, 253
 Клеут, Марија 247, 261
 Кликовац, Душка 258
 Klima, E. 90, 91, 97
 Ковачев, Николай 203, 207
 Ковачевић, Милош 242, 251, 253, 254, 259
 Ковачевић, Миљко 197
 Ковачевић, Радмила 250
 Ковтунова, И. И. 146
 Кожина, М. Н. 224
 Колева, Елена 263
 Comrie, Bernard 92, 96
 Конески, Блаже 247, 263, 267
 Conklin, Harold C. 11, 12, 17
 Кончаревић, Ксенија 239, 243, 244,
 Копривица, Верица 246
 Коробар-Белчева Марија 247
 Корубин, Благоја 263
 Костић, Веселин 243
 Костић-Голубичић, Мирјана 242, 244
 Костић, Ђорђе 247
 Котляренко, А. Н. 146, 147
 Kravar, Miroslav 107, 108, 114, 120
 Kremnitz, Georg 195
 Кривокапић, Милош 251
 Кријешторац, Хадија 256
 Крысько, В. Б. 154, 155, 158
 Крифца, Мирланда 263
 Кроо, Каталин 193
 Croft, W. 4, 9
 Крстић, Аника 243
 Куза, А. В. 154, 155, 158
 Кузнецова, Е. В. 163
 Coulmas, Florian 177, 181, 190
 Kurilo, Elżbieta 263
 Lyons, John 28, 30
 Lysaght, T. A. 229
 Lapesa, Rafael 176, 190
 Lakoff, Robin 90, 97
 Lakoff, George 90, 97
 Лашкова, Лили 244, 267
 Lebda, Renarda 244
 Levi, Primo 243
 Lissauskas, S. 90, 97
 Лихачев, Д. С. 135
 Лома, Александар 246, 247, 261
 Лопатин, В. В. 23
 Lorck, E. 175, 176, 177, 190
 Лотман, Ј.М. 267
 Luborsky, P. 90, 97
 Луковић, Милош 224–226, 258
 Лутовац, Милисав 101
 Љубинковић, Ненад 247
 Люсен, Ирина 228
 Magdu, Lia 244
 Мајсторовић, Тања 243
 Maldonado, Concepción 190
 Маленко, Биљана 263
 Мано-Зиси, Катарина 197, 201, 250
 Mareš František, Václav 263
 Мариновић, Љиља 247
 Марјановић, Слободан 254, 259
 Марков, Борис 263
 Марковић, Жељко 258
 Марковић, М., 247
 Марковић, Марјан 264
 Марковић, Милош 261
 Марковић, Миодраг 14, 17
 Марковић, Рајна 251
 Marcu, Rodica 12, 17
 Маројевић, Пуниша 261
 Маројевић, Радмило 109, 120, 151–159,
 254
 Мартиновић, Душан 257, 268
 Марфунина, Инесса 246
 Máté, András 194
 Матевски, Матеја 267
 Matešić, Josip 42–44, 46–51
 Матијашевић, Јелка 244
 Матицки, Миодраг 268
 Mc Gloin, N. H. 90, 97
 Медынцева, А. А. 154, 155, 158
 Мельчук, И. А. 165

- Mets, N. A. 110, 120
 Микетић, Драган 247
 Miklošič, Franz 51, 107, 120, 208, 211, 212
 Миленковић, Андријана 245
 Милисавец, Живан 268
 Милић, Босиљка 268
 Миличић, Владимир 44, 53
 Милојевић, Добривоје 266
 Милојевић, Јелисавета 269
 Milojević, Staša 268
 Милошев, Ѓ. 264
 Миљанић, Јасмина 261
 Минић, Светолик 261
 Минова-Ѓуркова, Лилјана 245, 264
 Минчић-Обрадовић, Ксенија 257
 Миовски, Мито 264
 Мирић, Душанка 245
 Миркуловска, Бистрица 264
 Миркуловска, Милица 245
 Митева, Димка 245
 Митков, Маринко 247, 264
 Митриновић, Вера 245
 Михајловић, Велимир 247, 267
 Мишеска-Томић, Олга 251, 264
 Мишић, Мирка 264
 Младеновић, Александар 116, 120, 197,
 257, 258
 Младенов, Марин 169, 174
 Младеновић, Тања 261
 Mogaš, Milan 251
 Мојашевић, Милка 249
 Мојашевић, Миљан 243
 Момировић, Петар 257
 Морковкин, В. В. 165, 166
 Московљевић, Јасмина 89–97
 Московљевић, Милош С. 107, 120
 Мразовић, Павица 89, 97
 Mrongowiusz, K. S. 214
 Мркаљ, Сава 269
 Мршевић-Радовић, Драгана 32, 33, 248,
 254
 Mulić, Malik 110, 120
 Муратагић-Туна, Хаснија 254, 259
 Murgoski, Zoze 264
 Musić, August 107
 Мусић, Срђан 233

 Nagl-Docekal, Herta 195
 Надин, Борче 264
 Најческа-Сидоровска Марија 245
 Наранчић, Љубица 14, 17
 Недељковић, Јасмина 250
 Недељковић, Миле 248, 260, 267
 Недељков, Љиљана 260
 Naylor, Kenneth E. 267
 Немировскиј, Евгений Л. 246, 257
 Немченко, В. Н. 20
 Neumer, Katalin 193
 Нешковић, Јасмина 243
 Николић, Милица 269
 Николић, Мирослав 82, 85, 88, 251, 254,
 269
 Николић, Радојко 259
 Нинковић, Јово 266
 Новаковић, Релја 102
 Новиков, Ј. А. 28, 29, 59, 63, 77
 Нушић, Бранислав 225

 Овсянко-Куликовскиј, Д. Н. 125
 Oraski, Ireneusz 269
 Остојић, Бранислав 116, 120, 251, 254
 Оташевић, Ђорђе 251
 Oh, С.-К. 90, 97

 Pavešić, Slavko 251
 Павковић, Ваца 242, 257
 Павловић, Звездана 99–105, 247
 Palmer, F. R. 11, 16, 17, 29, 30
 Пандев, Димитар 246, 265
 Пантић, Мирослав 197
 Паску, Вирђинија 243
 Паус, И. В. 128, 131, 149
 Pazienti, Anna Maria 30
 Пацнерова, Ј. 208
 Пашић, Сретен 15
 Пеев, Коста 265
 Пејчић, Јован 269
 Пенавин, Олга 249
 Петковић, Сретен 198, 199, 301
 Петкович, Константин М. 265
 Петковска, Благица 265
 Петрић, Ана 261
 Петровић, Владислава 89, 97, 251
 Петровић, Драгољуб 248, 251, 254, 256
 Петровић, Миломир 269
 Петровић, Миодраг М. 248
 Петровић, Снежана 248
 Петронијевић, Божинка 242, 259
 Петроска, Елена 265
 Пецо, Асим 41–55, 232, 248, 254, 256, 259
 Petschar, Hans 195
 Пешикан, Андреј 239
 Пешикан, Митар 109, 120, 197, 199–201,
 248, 254
 Пигин, М. И. 125
 Пижурица, Мато 254

- Пиџер, Предраг 245, 251
 Пишчевић, Милица 243
 Ploteny, Agnes 195
 Pokorny, Julius 219
 Половина, Весна 252, 259
 Поповић, Љубомир 19, 89, 93, 97, 252
 Поповић, Марко 34, 250, 252
 Popowska-Taborska, Hanna 213
 Поспелов, Н. С. 115, 120
 Потебња, А. А. 107, 111, 120, 125
 Прж, Адамец 146
 Prince, E. F. 90, 97
 Приличев, Григор 246
- Радевић, Милорад 260
 Радиновић, Сања 261
 Радић-Дугоњић, Милана 161–168, 245
 Радић, Првослав 250, 267
 Радовановић, Милорад 81–83, 88, 224, 225, 242, 259, 267
 Радовић-Тешић, Милица 233, 248
 Радуловић, Зорица 231–235, 252, 255
 Радуловић, Љубомир 255
 Раздобудко, Лариса 245
 Reisingl, Martin 195
 Рајић, Јелена 175–191
 Рајић, Љубиша 269
 Рајковић, Видак 257
 Рајковић, Љубиша 259
 Reisz, Susana 187, 191
 Ракочевић, Весна 243
 Распопов, И. П. 147
 Reyes, Graciela 176, 181, 190
 Реметић, Слободан 15, 256
 Рибарова, Зденка 265
 Rivarola, Josu Luis 187, 191
 Rivego, M.-L. 90, 97
 Риђановић, Мидхат 30
 Ристић, Стана 57–78, 248, 252, 259
 Рогова, Б. Н. 133
 Родић, Никола 208–212, 228–230, 257
 Rokoszowa, Jolanta 2, 9
 Роус, Донка 265
 Ружић, Жарко 269
 Русуђчин, Петре 265
 Ružička, Rudolf 6, 9
- Савић, Момчило Д. 116, 120
 Савић, Свенка 255, 259
 Sadnik, Linda 208
 Саздов, Симон 265
 Sapir, Edward 30
- Sgall, Petr 246
 Serl, John 234
 Szécsi, Gábor 194
 Szívós, Mihaly 193, 194
 Сибиновић, Миодраг 269
 Сибурт, Ричард 243
 Сикимић, Биљана 248, 269
 Silverstein, M. 2, 9
 Simeon, Rikard 32
 Симић, Милорад 15, 255
 Симић, Радоје 252, 255, 258, 259
 Симони, П. 123, 149
 Сиротинина, О. Б. 146
 Sychta, B. 219
 Skok, Petar 42, 53, 54, 219
 Sławski, Franciszek 213
 Смольская, А. К. 258
 Solecka, Kazimiera Marija 246, 265
 Спасић, Љиљана 239, 268
 Спасић, Мирослава 242, 243, 269
 Спасов, Александар 267
 Спасов, Људмил 265
 Стакић, Јелена 249, 269
 Стакић, Милан 252, 255
 Стаматовић, Александар 269
 Стаматовић, Раде 248
 Стаматоски, Трајко 248, 266
 Станић, Миле 268
 Станишић, Вања 250, 269
 Станковић, Богољуб 245
 Станковић, Радоман 250, 257
 Станковска, Љубица 248
 Станојчић, Живојин 19, 89, 93, 97, 116, 120, 252, 255
 Стевановић, Михаило 33, 34, 54, 80, 83, 86, 89, 97, 107–109, 111, 112, 114, 116, 120, 176, 191
 Стевић, Слободан 259
 Стевовић, Саво 255, 259
 Степановић, Предраг 256
 Стефановска, Ана 248
 Стефановски, Љупчо 266
 Стијовић, Рада 14, 258
 Стијовић, Светозар 269
 Стоименов, Вукица 261
 Стојановић, Јелица 255
 Стојановић, Мирољуб М. 269
 Стојановић, Смиљка 259
 Стојичић, Ђоко 269
 Стојнић, Мила 259, 267, 269
 Stockinger, Peter 195
 Страдалов, Георги 267
 Страхов, А. Б. 153, 154, 156, 159

- Суботин-Голубовић, Таџана 269
 Суботић, Љиљана 252
 Супрун, А. Е. 208
- Танасић, Срето 79–87, 220–223
 Tanzmeister, Robert 195
 Тарановски, Кирил 267
 Тарланов, З. К. 123–149
 Татишчев, В. Н. 129, 149
 Теžак, Стјерко 251
 Телия, В. Н. 57, 62, 67–69, 77
 Терзић, Богдан 269
 Terzińska, Kamilla 112, 120
 Тешић, Милосав 15
 Тибо, Пол 249
 Томић, Миле Н. 245
 Tokarz, Emil 269
 Толстой, Н. И. 208, 261
 Topolińska, Zuzanna 1–8, 242, 250, 266
 Toth, Lajos 194
 Тофоска, Станислава 266
 Тошић, Анђа 257
 Тошовић, Бранко 220–226
 Трубечкой, Н. С. 29
- Ђирковић, Милорад 109, 120
 Ђорић, Божо 255, 259
 Ђосовић, Стево 248
 Ђупић, Драго 41, 197, 242, 249, 255, 270
 Ђупић, Жељко 239, 249
 Ђупић, Димитар 261
- Угринова-Скаловска, Радмила 266
 Унбегаун, Борис О. 16, 17
 Урбан, Кристина 246
 Ursulesku, Rodika 245
 Успенски, Ениса Ј.
- Фекете, Егон 252, 255
 Фелт, Хилке 243
 Ferencz, Sándor 194
 Филеки, Стјепан 258
 Филиповска, И. А. 136
 Fillmore, Charles 90, 96
 Fogai, Gábor 194
 Фотић, Александар 257
 Frangeš, Ivo 176, 190
- Хабургаев, Г. А. 208
 Hallig, R. 166
- Хандже, Петер 244
 Hartmann, Frank 195
 Hymes, Dell 63, 77
 Хауптова, Зое 250
 Herodes, Stanislav 208
 Hickerson, Nancy P. 13, 17
 Hirtz, Miroslav 217, 219
 Хлебец, Борис 12, 17
 Horvát, Mátyás 249
 Horn, Laurence 90, 91, 95, 96
 Hraste, Mate 109, 119
 Христова, Дореана 266
 Hronek, Jiří 246
- Цветковић, Бранислав 250
 Цветковски, Владимир 249, 266
 Цветковски, Живко 266
 Цейтин, Р. М. 208, 209
 Цернић, Луција 267
 Cesares, J. 166
- Черепнин, Л. В. 152, 153, 155
 Човић, Бранимир 244
 Chomsky, Noam 91
 Чундева, Нина 266
 Csúri, Károly 193
 Чурчић, Лазар 197, 198
- Цацић, Петар 261
- Schaller, H. W. 146
 Шахматов, А. А. 123, 138, 139
 Шаховский, В. И. 67–69, 77
 Шекуларец, Божидар 244, 257, 260
 Шипка, Данко 249
 Широкова, Н. А. 131, 134
 Schüc, Jozef 260
 Škarić, Ivo 251
 Шкорић, Катича 250, 257
 Шмигер, Роланд 266
 Schmidt-Bortenschlager, Sigrid 195
 Schmoller, A. 228
 Шошкић, Мирјана 249
 Шпадијер, Ирена 250
 Specht, Fr. 12, 17
 Шгудинер, М. 251
 Шуковић, Радивоје 257, 270
 Шћепановић, Михаило 231–235, 239, 249, 252, 255, 270

Регистре из радио *Мирослав Николић*

